

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадiiй, ижтимоiiй-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 3 (190)

2013 йил, март

Муассислар:
ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЎНАВИЯТ
ВА МАЎРИФАТ КЕНГАШИ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Муҳаммад АЛИ
Омонулла ЮНУСОВ
Бобур АЛИМОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Муҳаббат ШАРАФУТДИНОВА
Хуришид ДЎСТМУҲАММАД
Зухриддин ИСОМИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ

Бош муҳаррир:

Шухрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Усмон ҚЎЧҚОР
(бош муҳаррир ўринбосари)
Юлдуз ҲОШИМОВА
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА
Тоҳир ҚАҲҲОР
Назира ЖЎРАЕВА
Музаффар АҲМАД
Матлуба МАҲКАМОВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Хуришид ЙЎЛДОШЕВ

ТОШКЕНТ
МАРТ

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ “Эй орази насрин...” (Қодиржон Эргашев).....3	ДУНЁНИНГ БУЮК РОМАНЛАРИ Мигель де СЕРВАНТЕСнинг “Дон Кихот” романи ҳақида (Тайёрловчи Музаффар АҲМАД)..... 127
НАСР Д. ХАДЗИС. Хур қиз Маргарита. (Рус тилидан Амир Файзулла тарж.)..8	АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА Султонмурод ОЛИМ. Навоий асарларида Хожа Баҳоуддин Нақшбанд таърифи. 152
Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ. Иблислар. Роман. (Рус тилидан Иброҳим Фафуров тарж.).....31	Муҳаббат ШАРАФУТДИНОВА. Ижод канотидаги парвозлар 162
А.М.АФҒОНИЙ. Оху хонимнинг эри. (Форс тилидан Миродил Обидов тарж.)..... 84	Қиёмиддин НАЗАРОВ. Кўҳна тарих нидолари 168
ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ Юнон шеъриятдан намуналар. (К.Баҳриев ва Р.Субҳон тарж.).....24	Хуршид ЙЎЛДОШЕВ. Қадимги юнон аёллари 172
Ж.Г. БАЙРОН. Дон Жуан. Шеърий романдан парча. (Инглиз тилидан Аб- дулла Шер тарж.).....73	Раҳмон ҚЎЧҚОР. Қалб илми эгаси ...177
Нафис мўъжизалар. Жаҳон шоиралари ижодидан..... 114	МУЛОҚОТ Ҳамза, ишқ, оловли қулча 180
Озар шеъриятининг уч гавҳари. (Озарбайжон тилидан Ойдин Ҳожиева тарж.)..... 136	ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ Унутилмас сиймолар190 Муковамизда205 Тақвим206

Навбатчи муҳаррир М.АҲМЕДОВ
Техник муҳаррир З.ФОЗИЛОВА
Дизайнер Д. МУҲИТДИНОВ
Мусаххих Д.АЛИМОВА
Компьютерда саҳифаловчи Н.МАВЛОНОВА

Жаҳон адабиёти, 3. 2013

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Магбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинши шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 27.03.2013 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Жами 2500 нусха. _____ рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Магбуот
ва ахборот агентлигининг “Ўқитувчи” НМИУда чоп этилди.
100206, Ўзбекистон, Тошкент ш. Янгишаҳар кўчаси, 1.

© Жаҳон адабиёти, 2013 й.

“ЭЙ ОРАЗИ НАСРИН...”

*Эй орази насрин, сочи сунбул, қади шамшод,
Булбул киби ҳажрингда ишим нолаву фарёд.*

*Сайд ўлди кўнгул кўзларинга, ваҳ, қутулурму
Бир қушки, анинг қасдида бўлгай ики сайёд?*

*Ул мактаб ароким ўқудунг ноз румузин,
Гўёки вафо илмин унутмиш эди устод.*

*Ашкимни кўруб тез бўлур кўнгли жафога,
Оре, итимас чунки суйи бўлмаса фўлод.*

*Мингдин бир эмас ўз юраги захмларидин,
Ҳар нечаки тоғ багрини захм айлади Фарҳод.*

*Ўлугни киши дафн эта олмас, вале ҳар кун
Юз тийг қилур дафн кўзунг бўлгали жаллод.*

*Гул яфроги тирноглар эрур бу чаман ичра,
Булбул пару болини юлўб бергали барбод.*

*Не айб, Навоий киби девоналиг этса,
Ҳар одамийким, бўлса анинг ёри паризод.*

* * *

*Лик – белой розы, косы – смоль, и тонкий стан – самшит.
Пою о ней... Так соловей пролить свой стон спешит.*

*Живому сердцу стать дано добычей глаз твоих:
Два ловчих гонят дичь одну, она ли убежит?*

*А в школе той, где весь тобой лукавства пройден курс,
Наверно, верностью простой никто и не грешит.*

*И разве эти слезы – сталь? За что ж, в ответ на них,
Я этим взглядом ледяным, как никою, прошит?*

*Хоть каждый день меня казнишь, – не предаешь земле,
Когда ж твой скорбный долг тебя спокойствия лишит?*

*Не камнем, что дробит скалу, – тоской души своей
Фархад пробился в грудь горы, где сладкий ток бежит...*

*А этой розы лепестки – подобие когтей,
И соловей у ног ее растерзанный лежит.*

*Кто виноват в судьбе такой, безумный Навои?
Любой, кто истинно влюблен, тоске принадлежит.*

А.НАУМОВ таржимаси

Ғазал шарҳи

Маълумки, гўзаллик ҳар доим шоирлар учун битмас-туганмас илҳом манбаи бўлиб хизмат қилиб келган. Хусусан, Шарқ шоирлари инсон гўзаллигини, унинг хусну малоҳатини алоҳида бир завқ-шавқ билан куйлаганлар, васф этганлар. Бу хусусият Алишер Навоий ижодига ҳам хос ва буни шоирнинг:

*Эй орази насрин, сочи сунбул, қади шамшод,
Булбул киби ҳажрингда ишим нолаву фарёд, –*

матлаъси билан бошланувчи ғазали мисолида ҳам кўриш мумкин. Ғазал саккиз байтдан иборат бўлиб, “Ҳазойин ул-маоний”нинг биринчи девони – “Ғаройиб ус-сиғар”дан ўрин олган. Ҳазрат Навоийнинг бошқа лирик шеърлари сингари ушбу ғазал ҳам юсак бадиият билан битилган, хусусан, унинг матлаъси ўзгача бир гўзаллик ва жозигага эга бўлиб, муаллифнинг санъаткорлиги ва маҳоратини яққол намоён этади. Бир байтнинг ўзида шоир ёрнинг беқиёс гўзаллигини ва унинг ҳажрида азоб чекаётган ошиқнинг ҳолатини тасвирлашга ҳамда ўқувчига етказиб беришга муваффақ бўлган. Биринчи мисрада ўхшатиш ва ташбеҳларнинг кетма-кет келтирилиши байтнинг таъсирчанлигини, ундаги эмоционалликни кучайтиришга хизмат қилган. Матлаъда ёрнинг юзини насринга (оқ гулга), сочини сунбулга, қаддини шамшодга, ўз лирик қаҳрамонини эса айрилиқда нолаю фарёд чекаётган булбулга ўхшатган Навоий навбатдаги байтда ошиқ кўнглини қушга, ёрнинг кўзларини овчиларга қиёс қилади.

Икки овчи бир қушга қасд қилса, у қочиб қутула олармиди?

*Сайд ўлди кўнгул кўзларинга, ваҳ, қутулурму
Бир қушки, анинг қасдида бўлгай ики сайёд?*

Гўзалларнинг бевафолигидан шикоят – ўзбек мумтоз шеърлятида кўп учрайдиган мотивлардан бири. Ғазалнинг учинчи байтида шоир ана

шу мотивга мурожаат қилади. Лекин бу тўғридан-тўғри шикоят эмас. Навоийнинг лирик қаҳрамони маҳбубасининг ўзига нисбатан вафосизлик қилганини, уни унутганини айтиб нолимайди. Байтда ёрнинг вафосизлигидан шикоят мотиви ёр табиатидаги ана шу хусусиятнинг сабаби ҳақида мулоҳаза юритиш орқали очиб берилади:

*Ул мактаб ароким ўқудунг ноз румузин,
Гўёки вафо илмин унутмиш эди устод.*

Мазмуни: “Сен ноз рамзларини ўрганган ўша мактабда устод вафо илмидан сабоқ беришни унутган кўринади”.

Ошиқ ишқ изтироблари, ҳажр азобидан кўз ёши тўкади, лекин бу ҳол маҳбубанинг кўнглини юмшатмайди, аксинча, унинг ишқида тўкилаётган кўз ёшларини кўргач, у янада кўпроқ жабру жафо қила бошлайди. Бу бежиз эмас, зеро ёрнинг кўнгли – пўлат, ошиқнинг кўз ёшлари эса сув. Пўлатга сув берилмаса, у мустаҳкам, қаттиқ, ўткир бўлмайди. Ошиқ кўз ёши тўккан сайин ёр жафоси ортинининг сабаби шунда:

*Ашкимни кўруб тез бўлур кўнгли жафога,
Оре, итимас чунки суйи бўлмаса фўлод.*

Ҳазалнинг мавзу-мотиви унинг бешинчи байтида ўзининг кенгроқ талқинини топади ва умумлаштирувчи хусусият касб этади. Агар олдинги байтларда шоир ўз лирик қаҳрамонининг кечинмалари, дарди ва изтироблари ҳақида сўз юритган бўлса, мазкур байтда умуман ошиқнинг, муҳаббат дардига гирифтор бўлган инсоннинг ҳолати ва ишқ йўлида чеккан азоби муболағали бир тарзда тасвирланади ва бунда муаллиф шарқ адабиётида ишқ ва ошиқлик тимсолига айланиб кетган Фарҳод образидан фойдаланади:

*Мингдин бир эмас ўз юраги захмларидин,
Ҳар нечаки тоғ бағрини захм айлади Фарҳод.*

Мазмуни: Фарҳод тоғ бағрини ҳар қанча захм қилган (қазган) бўлса-да, лекин бу захмлар унинг ўз юраги захмларининг мингдан бирича ҳам эмас.

Навбатдаги байтда шоир яна ёрнинг жафокорлиги мотивига қайтади:

*Ўлугни киши дафн эта олмас, вале ҳар кун
Юз тийг қилур дафн кўзунг бўлгали жаллод.*

Ҳазалнинг еттинчи байти алоҳида диққатга сазовор:

*Гул яфроғи тирноғлар эрур бу чаман ичра,
Булбул пару болини юлуб бергали барбод.*

Мазмуни: Бу чаман ичида гул яфроғи булбулнинг пари ва қанотини юлиб, елга учирувчи тирноғлардир. Байтнинг ўзига хослиги шундан иборатки, у ҳазалнинг асосий мавзу-мотиви (ишқ, ёр жафоси)га мос мазмунни ифодалаш билан чекланиб қолмайди, унинг зимнида муайян фалсафий-ижтимоий маъно ҳам жо қилинган.

Ҳазал ушбу мақтаъ билан якунланади:

*Не айб, Навоий киби девоналиг этса,
Ҳар одамийким, ёри анинг бўлса паризод.*

Алишер Навоийнинг ушбу ғазали А.Наумов таржимасида рус тилида нашр этилган. (Алишер Навои. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т.1, стр. 74. Т.1968 г.)

Дастлабки (биринчи, иккинчи) байтлар таржимасида иложи бори-ча аслиятдан узоқлашмасликка ҳаракат қилинган. Таржимон Навоий қўллаган бадийий воситаларни (ўхшатиш ва ташбеҳларни) сақлаб қолишга интилган. Масалан, юқорида айтиб ўтилганидек, матлаъда ёр юзи насринга (оқ гулга), сочи сунбулга, қомати шамшодга ўхшатишлар. Бу ташбеҳларнинг иккитаси таржимада айнан ўгирилган, фақат соч билан боғлиқ ташбеҳ ўрнига ўзгача бир ўхшатишдан фойдаланилган:

*Лик – белой розы, косы-смоль, и тонкий стан – самшит.
Пою о ней... Так соловей пролить свой стон спешит.*

Иккинчи байт таржимасида ҳам юқоридаги тамойилга амал қилинган, лекин ёр кўзларининг итлар билан ов қилувчиларга қиёс қилиниши бир мунча кўполроқ чиққан:

*Живому сердцу стать дано добычей глаз твоих:
Два ловчих гонят дичь одну, она ли убежит?*

Аслиятда эса Навоий уларни “икки сайёд” деб атаган. Ёрнинг табиатидаги бевафолик хусусиятининг сабаби изоҳланган навбатдаги байт таржимон томонидан шундай ўгирилган:

*А в школе той, где весь тобой лукавства пройден курс,
Наверно, верностью простой никто и не грешит.*

Ғазал тўртинчи байтининг мазмунига биз юқорида тўхталиб ўтдик. Унинг асосий маъноси, яъни ошиқнинг кўз ёшларига жавобан ёр жафосининг ортиши таржимада ўз ифодасини топган, лекин унинг мантиқий асоси жуда заиф:

*И разве эти слёзы – сталь? За что ж, в ответ на них.
Я этим взглядом ледяным, как никую прошит?*

Навоий ёр кўнглини пўлатга, ошиқ кўз ёшларини сувга ўхшатган ва пўлатга сув билан ишлов берилишига ишора қилиш орқали ўз фикрини мантиқий асослаган. Ана шундай бадийий далиллаш (художественная аргументация) таржимада мавжуд эмас. Умуман, дастлабки байтлар таржимасида аслиятдан узоқлашмасликка ҳаракат қилган таржимон кейинги байтларда бу тамойилдан чекинган, аслиятга анча эркин ёндашгани, айрим ҳолларда унинг мазмунини аниқ ва тўғри акс эттира олмагани кўзга ташланади. Жумладан, бешинчи байтни (аслиятда олтинчи, таржимада байтлар ўрни алмашиб қолган) у қуйидагича ўгирган:

*Хоть каждый день меня казнишь, – не предаешь земле,
Когда ж твой скорбный долг тебя спокойствия лишишь?*

Юқоридаги сатрлардан гарчи “Сен мени ҳар куни қатл қилсанг-да, дафн этмайсан. Қачон бу қайғули бурчинг сени безовта қилади?” – деган маъно чиқадики, бу Навоий байти мазмунига мос эмас. Худди шундай ҳолни навбатдаги байт таржимасида ҳам кўрамыз.

*Не камнем, что дробит скалу, – тоской души своей,
Фархад пробился в грудь горы, где сладкий ток бежит...*

Аслиятнинг еттинчи байти зимнида унинг бир ўқишда англашилади-ган бирламчи маъносидан бошқа маъно ҳам жо этилган. Таржимада фақат бирламчи маъно – гулнинг булбулга (ёрнинг ошиққа) жафоси ўз ифодасини топган:

*А этой розы лепестки – подобие ногтей,
И соловей у ног ее растерзанный лежит.*

Шеърнинг сўнги байтида “Ёри паризод бўлган ҳар қандай одам Навоий сингари девоналик қилса не айб”, деган маъно ифодаланган. Бунда ошиқнинг “девоналиғи” билан ёрнинг “паризод”лиги таносуб ҳосил қилади. Таржимада эса юқоридаги маъно ҳам, бадий санъат ҳам акс эттирилмаганини ва таржимон аслиятдан узоқлашиб кетганини кўрамыз:

*Кто виноват в судьбе такой, безумный Навои?
Любой, кто истинно влюблен, тоске принадлежит.*

Юқоридагилардан кўринадики, Алишер Навоий ғазалларини ўзга тилларга, шу жумладан, рус тилига, улардаги бутун гўзалликни, теран маънони сақлаган ҳолда ўгириш анча қийин ва мураккаб вазифа. Бу соҳада ҳозирга қадар қилинган ишларни таҳлил этиш, уларнинг тажрибасини ҳисобга олган ҳолда янги таржималарни яратиш зарур. Улар таржима санъатининг энг юксак талабларига жавоб бера оладиган даражада бўлиши лозим. Мазкур ишга энг яхши ижодий кучларни сафарбар этиш, биринчи навбатда, катта сўз усталарини, улкан шоирларни жалб этиш, уларнинг навоийшунос олимлар ва таржимашунослар билан ҳамкорликда ишлашини ташкил қилиш орқалигина бунга эришиш мумкин.

*Қодиржон ЭРГАШЕВ,
филология фанлари номзоди*

Дмитрис ХАДЗИС

Дмитрис Хадзис (1913 – 1981) – юнон ёзувчиси. У биринчи китобини 1945 йилда ёзган. Антифашистик Қаршилик ҳаракатида иштирок этгани учун ГДР ва Венгрияда сиёсий муҳожир бўлиб яшаган. Барча китоблари Греция нашриётларида чоп этилган. Ўзбек китобхонлари мазкур ёзувчи ижоди билан илк бор танишмоқда.

ХУР ҚИЗ МАРГАРИТА

(Ҳикоя)

Немислар отиб ташлашганда Маргарита ўн тўққиз баҳорни қарши олган дуркун қиз эди. Бу воқеа халоскорликдан анча олдин, 1944 йил ёзининг бошларида рўй берганди. Кўринишидан нозиккина бу қиз қамоқхонанинг барча даҳшатларига ҳайратомуз матонат ила бардош берди. Маълум бўлишича, у қийноқларга чурқ этмай чидаган ва сўнгги соатда жаллодлар сафи билан юзма-юз турганида Пардикарисларга хос аччиқ табассум ила жилмайган экан. Бу ҳақда вазифаси бўйича ўлим жазоси ижроси вақтида иштирок этган ва қиз жонини фалак ҳукмдорига бахшида этиш хутбасини ўқиган руҳоний ҳикоя қилиб берганди. Яна унинг айтишича, солдатлар милтиқларини кўтаришганда сирли қилиб, “Хайрли тун!” деган экан. Тўғрироғи, сал бошқачароқ, яъни “Бўпти, хайрли тун!..” дебди.

У шаҳарчамиз хотин-қизлари орасида бундай ғайритабиий ажал билан ўлганларнинг биринчиси эди. Шу пайтгача барча аёллар кўрпа-тўшак қилиб ётганида, касалликдан ё қариликдан, туғаетган вақтда ё туққандан кейин, қашшоқликдан, ёмон эрга текканидан ёки мусофир юртига кетган эри ё ўғлини соғинганидан ўлганлар. Бундай ўлимни ҳар ким табиий ҳол деб биларди. Пардикарислар оиласида эса аёллар одатда силдан, асаб ёки юрак хуружидан ўлар эди. Кўп ҳолларда улар қариқиз бўлиб дунёдан ўтганлар. Бу наслдан сўнггиси айнан шу Маргарита бўлиб, у ҳам хур қиз бўлиб ўтиб кетди.

Икки йил муқаддам Маргарита Афинадаги “Арсакио” пансионини тугатган эди. Бу имтиёзли ўқув даргоҳи бўлиб, мактаб ёшига етгандан кейин оилавий анъанага кўра уни шу пансионга жойлаб қўйишганди. Она шаҳрига қайтгач, у ўқитувчи этиб тайинланди ва ўша эски икки қаватли уйда яшай бошлади. Унда Пардикарисларнинг мўътабар хонадонига тегишли сўнгги зурриётлар ҳали-хануз истикомат қилар эди. Улар ўз нуфузларини қўлдан бермай, бир вақтлардаги зодагонлик рутбалари та-

мойилларини кўз қорачиғидай асраб-авайлаб келар эдилар. Дарвоқе, ўз насларининг қандай келиб чиққанини ва бу насл қачонлардир зодагон бўлганми, бордию шундай бўлса, ўз улуғлигини қачон йўқотган, буни ҳеч ким билмас ва уларнинг ўзлари ҳам буни тушунтириб беролмас эдилар.

Бироқ шаҳарчамиз жамоатчилиги шу нарсага иқрор бўлишга мажбур эдики, ўз обрўларини сақлар экан, Пардикарислар ҳеч қандай хатога йўл қўймас, анъаналаридан қилча ташқарига чиқмас ва заррача ён бериш деган нарсани билмас эдилар.

Пардикарислар хонадони аёллари сочларини эскичасига турмаклар эдилар. Сочларини бош орқасига йиғиб, қаттиқ тугиб қўяр ва буни “ўрдак” деб атар эдилар. Ростдан ҳам бу соч тутами ўрдак бошига ўхшаб кетарди. Зодагонлар орасида урф бўлганидек, улар белларидан тушиб турувчи қора бахмал нимча кияр, нимчанинг ёқаси ва этакларига то тақимгача оқ-кулранг тусдаги мўйна тикиб чиқиларди.

Пардиқари¹ аёллари ҳеч кимнинг кўзига тик қарамас – бундай қилишни одатга хилоф деб билар эдилар, улар атиги ингичка лабларини қимтиб қўйишарди, холос. Бу билан улар “саркаш”, “гуноҳкор” ёки “тубанлашганлар” деб ҳисоблайдиган одамларга нисбатан ўз нафратларини аниқ ифода этар эдилар. Умуман Пардикарислар шаҳарчамиз учун Капитолий ғозларидек табаррук бўлиб қолган эдилар.

Ушбу хонадон эркаклари ҳам – улар уч нафар эди – йил ўн икки ой қора либосга бурканиб юрар эдилар. Улар ҳеч қачон қахвахонага қадам изи қилмас, аммо азал-азалдан, аксар ҳолларда дорихоналар, нотариал идоралар ва ғариб-ғурабою ожизларнинг хайрия муассасаларига танда қўйиб келар эдилар. Улардан биронтаси ҳам ишламасди. Бу эса уларни “қора” халқ билан аралашиб, нопоклашишдан сақлар эди. Улар замонавий илғор бўлган ҳамма нарсадан – одамлардан, газет-журналлар, турли ишлардан нафратланар эдилар. Учала эркак ҳам арзимаган нафақа оларди, аммо мана шу арзимаган даромадга қаноат қилиб, уларнинг “егани олдида, емагани кетида” эди.

Шаҳарнинг барча аҳолиси Пардикарисларни жамиятнинг, унинг анъанавий тамойилларининг таянчи эканликларига ўрганиб қолганди. Митрополитнинг бадхоҳ аъёнлари шу хонадон аъзоларидан қайси бирини бўлмасин черков кенгаши таркибига аъзо қилиб олгиси келар эди.

Ахлоқ-одоб устунлари саналмиш ва муттасил обрў қозониб келган мана шу одамлар шаҳарчамиздаги меҳр-мурувват муассасаларининг муттасил тепасида бўлиб келганлар. Биронта ғарибга ёрдам пули бериш ҳақидаги қарор шулардан биттаси, аксар ҳолларда “шифокор” ва “файласуф” Периклис Пардикарис томонидан имзоланиши шарт эди. У оила бошлиғи саналар, буюк жабрдийда ва мўъжизакор авлиё Антоний ибодатгоҳи қошидаги Черков кенгашининг аъзоси эди. Айтгандай, айнан мана шу ибодатхонада мураккаб бир масала юзага келди. Зиёратчилар олиб келган мой ва бошқа қурбонликларни ким қабул қилиб олиши керак – митрополитми, руҳонийми ёки авлиёнинг ўз зурриётларими? Бу чигал масалани Периклис Пардикарис хаширдан қил суғургандек осон ҳал қилганига ҳамма яқдиллик билан иқрор бўлди. Шу билан кетма-кет унинг олий хайр-эхсон кўрсатиш вазифаси билан боғлиқ бўлганлардан ташқари бирон-бир бошқа иш, бошқа ташвишлар билан шуғулланмаслик ҳуқуқи тан олинди.

¹ Юнон грамматикасига кўра, хотин-қизлар исми шарифида, фамилиялар охиридаги “с” ҳарфи тушириб қолдирилади.

Табиийки, Маргарита ҳибсга олинганда, шаҳарчада тўс-тўполон кўтарилди.

Эрка ўсган Пардикарислар хонадонининг сўнгги зурриёти бўлмиш мана шу муштдеккина қизалоқ Қаршилиқ ҳаракатида бу қадар муҳим шахс эканига ишониш қийин эди. Уйда ўтказган сўнгги икки йил ичида Маргарита уни атрофдагилардан ажратиб турувчи бирон хатти-ҳаракатга йўл қўймаган эди. Кўриниши нозик, ёруғ дунёда ўзини ёп-ёлғиз ҳис қилувчи, чехрасидан мудом ғамгинлик аримайдиган бу хилқат башарият келажаги ғамини ейиш у ёқда турсин, хатто одамлар билан эл бўлишни ҳам истамасди. Кўплар бу воқеани маҳаллий гуруҳбозларнинг фиск-фужурлари билан боғлашга ҳаракат қилдилар. Кимдир эса ҳаммасига митрополитнинг бадҳох аъёнлари айбдор деди, митрополит тарафдорлари эса ўз навбатида шаҳар бўйлаб кўз кўриб, қулоқ эшитмаган миш-мишларни тарқатдилар. Маргаританинг феъл-атвори ҳамманинг оғзига тамба урди. Ҳибсга олинган заҳоти бу қилтириқ қизалоқ немисларга ўзининг чин ватанпарвар ва сафдошлари ҳам ўзи каби фидойилар эканини, минг уринмасинлар, ҳеч қачон она Ватанга хиёнат қилишга мажбур эта олмасликларини дангал айтди. Қизнинг сўзига кўра, унинг уйидагилар ҳам тағхонада нималар қилинганию нималар сақланишини етти ухлаб тушларида кўрмаганлар.

Разиллар, иғвогарлар ва шаҳар ғийбатчилари ўша заҳоти ундан юз ўгирдилар. Уларнинг дарди дунёси билан сарик чақалик иши бўлмаган бу қизни бошларига урсинми?! Бу тоифа одамларнинг Маргаритадан юз ўгиришлари бежиз эмасди, улар қизни ва шаҳарда ҳаддан ташқари кўп урчиб кетган бошқа “малъун чурвақалар”ни немислар кетмасларидан олдиноқ битта қўймай кириб ташлашига умидвор эдилар. Фақат бир нарса номаълум эди: булар бари нечун фош бўлган, нима учун тинтувни айнан Пардикарислар уйининг тағхонасидан бошлаган? Кимдир Маргаритани сотганига ҳеч ким шубҳа қилмасди. Полициячилар унча катта бўлмаган матбаа ускунаси, қоғоз тахламлари, бўёқ солинган шишалар, бошқача айтганда, хуфия босмаҳона яширилган ертўлага тўппа-тўғри, ишонч билан йўл олганлар. Маргарита буларнинг барини эски қутига солиб, устидан мато ташлаб қўйганди. Шипдан ўргимчак тўрлари осилиб, тўсин ёғочи қуртлаган, эски кийим-кечакларга куя туша бошлаган эди. Бу тағхонага яқин орада одам оёғи тегмагандай кўринарди.

Бироқ барибир ҳам тўппа-тўғри ўша ерга кириб келишди. Демак, кимдир Маргаритани сотгани аниқ!

Пардикарислар хонадоидаги бошқа барча одамлар каби Маргарита ҳам қора либосини эгнидан туширмасди. Кўз очиб кўргани ҳам шу қора либос бўлди. Дунёдан ҳам қора либосда ўтди. Фақат сўнгги йилларда “Арсакио”дан ёзги таътилга келганида, олди капалакнусха қилиб боғланадиган оқ ёқали пешбанд тақиб юрарди. Боғичнинг учлари кўкрагига тушиб, қора қўйлак устидан кўзга яққол ташланиб турарди. Фарқи тўғри очилиб таралган ва боши орқасига қаттиқ тугилган (салпал “ўрдак”ка ўхшаб кетарди) сочлари, дўнг пешонаси тагидан маъюс боқувчи кўзлари, узун оёқлари ва дидсизларча кийиниши – булар бари уни бесўнақай кўрсатиб, деярли кулгили таассурот уйғотарди.

– Мишиқи қиз келди, – дея ёз бошланиши билан катта кўчада тўда-тўда бўлиб кезиб юрувчи шаҳар қизлари заҳархандалик ва киноя билан бир-бирларига шивирлашар эдилар. У ҳар доим ёлғиз юрарди. Собиқ синфдош қизлардан ўзини тортар, қўшни бўлиб яшайдиган бою камбағал бошқа

қизлар билан ҳам сира очилиб-сочилив гаплашмасди. Унинг таътилга келиши оилани мушкул ахволга солиб қўйди. Маргарита кўринишдан беғубор, барча бирдек хурмат қиладиган, аслида у истиқомат қилаётган уй каби парти кетиб, шarti қолган хонадоннинг чинакам ҳаётини билмасди. Зеро Маргарита бу ердан кетганида ҳали қизалоқ эди, энди эса унга ҳақиқатни очик айтиш мавриди ўтиб бўлганди. Пардикарислар хонадони аъзоларининг ўзлари ҳам ҳақиқатни яширишга интилиш уларнинг бутун ҳаётини бўхтонга кўмиб юборишини билмас эдилар.

Қишда, Маргарита ҳам “Арсакио”да эканлигида Катерина хола тонг сахарлаб турар, хўл латтани тахтага урар ва устидан гўшт қиймалайдиган катта чопқи пичоқ билан тақ-тақ ура бошлар эди, – токи қўшнилар Пардикарислар яна тушликка гўштли овқат қилишяпти, деб ўйласинлар. Сира қорнилари тўйиб овқат емайдиган бу қўшнилар бир-бирлари устидан ана шундай мағзава ағдариб, обрўларини тўкар эдилар. Аммо Маргарита булар ҳақида ҳеч нарса билмаслиги керак эди. Баҳор келиши билан улар ёз яқинлашиб, “чақалоқ”нинг келиши ҳақида ўйлаб, ташвишлана бошлар эдилар. Пулни қаердан олишади, “қизалоқ” учун кийим-кечак, бошпана, кўрпа-тўшакни нима қилишади? Опаси Катеринанинг яшириб қўйган олтини борлигига Периклиснинг имони комил эди. “Чақалоқ” учун пулни у бериши керак, ҳозирок ва айнан унга бериши керак, шундагина унинг кўнгли хотиржам бўлади.

– Бор-йўғимни еб битирдинлар, – ғазаб билан қичқирарди Катерина, – илоё уруғларингга ўт тушсин! – тинимсиз қарғанар экан, букри гавдасини тик тутишга ҳаракат қилганча қўлларини ҳавода баланд кўтариб ўйнатарди. Пул ё олтин тўғрисида битта-яримта одам унга оғиз очди дегунча иккала кўзидан ёш жилғадай оқа кетарди. Унинг Канавас исмли эри бир вақтлар Руминиядан бир халта – халтача эмас! – олтин лира олиб қайтган эди. Пардикарислар Канавосга очофатларча ташландилар. Канавас аввалига ҳайрон бўлди, – у ҳали виждонини йўқотиб улгурмаган эди, – кейин тушкунликка тушди. Бир куни деразани ланг очди-да, олтинларни кўчага улоқтирди, – ялинчоқликлару уруш-жанжаллару ғиди-бидилар уни шунчалик жонидан тўйдириб юборганди. Кўчада камбағаллар талашиб, олтин тангаларни кўз очиб юмгунча гумдон қилишди.

– Одамни еб ташлашди! Тагин қанақа одамни – чинордай баҳайбат гавдали одамни... Ўзлари етим қилиб қўйиб шўрлик қизчани, тагин...

“Шифокор” ва “файласуф” Периклисга бу сўзларнинг унчалик дахли йўқ эди – бу ўтмишдаги гап бўлиб, бунинг устига кўпиртириб юборилганди, бинобарин, у суҳбатни ҳозирги ишларга бурди, сен менинг бўйнимдасан, то менга яратганнинг раҳми келиб, сени ёнига чақириб олмагунча бўйинтириқ бўлиб қолаверасан, деб Катеринанинг миясини қоқиб, нақ қўлига берди.

– Бекорларнинг бештасни айтибсан, – тутақиб эътироз билдирди ғазабланган Катерина. – Пулларим ҳисобига кун кўраётган, мендан нафақа олиб турган, пул деб даргоҳимга тинмай бош урган сен ўзинг эмасми? Бўлди, энди қадам босма меникига!

– Ҳай, ҳай, секинрок, – кўркқанидан кўзлари жовдираб деди Периклис, у биров эшитиб қолишидан хавотирланарди.

Бу бежиз эмасди ҳам... Унинг даромади хайрия маблағларидан эди. Ҳар гал камбағалларга нафақа тарқатилганда унинг чўнтаги росманасига қапшарди. Албатта, ўзи учун эмас – Худо сақласин! – балки бева

бўлиб қолган опаси Катерина учун, бечора қариқиз жияни Фотини учун, Маргаританинг онаси Антигона учун – унга ҳам нафақа тегарди... Бу пулларга тилхат ёздирмасди – бундай олийжаноб зотларга раво кўриладиган марҳаматлар лутфу қарам эгасининг инон-ихтиёридаги нарса ҳисобланарди. Периклис Пардикарис хайри эҳсон деб атаган катта-катта пулларни унга ибодатхона руҳонийлари берар эдилар. Катерина буларнинг барчасидан воқиф эди ва Периклисни оғзидан гуллаб қўймасликка мажбур қилиш ҳам ўз улушини талаб қиларди. Кўп ўтмай жанжалга Маргаританинг онаси Антигона ҳам бош қўшди. Бир қўли шол Стефанос атайлаб оловга ёғ сепиб, бадтар уларнинг ғазабини кўзитар, қизи, қариқиз Фотини эса ҳар доимгидек қариндош-уруғларимиз биз қизларга, яъни у ва Маргаритага, жуда бемехр бўлиб кетишган деб сира гинахонликдан боши чиқмас эди. Бу можароларга қўшилишдан ўзини тийиб юрган ягона одам Василис эди. Ёнида сариқ чақаси бўлмаса ҳам қайсидир йўл билан пул топарди-да, қачон қарама, кайфи тарақ бўлиб юрарди.

Пардикарислар хонадони ҳаётининг бошига етган бу барча уриш-жанжаллар, бўҳтонларнинг асосий сабабчиси Маргарита эди. Зеро Маргаританинг ҳаёти, унинг фароғати хонадондаги барчанинг ва ҳар бир одамнинг ҳаёти, ғам-ташвишига айланган эди. Маргаританинг тақдири бутун киш мобайнида бир-бирини ҳайвондан олиб, ҳайвонга солиш, ерга уриб, радди маърака қилиш учун яхши бир баҳона бўлди.

Ёзда Маргарита келганида уруш янги куч билан забтига олди, бироқ “чақалоқ” ҳеч нарсани кўрмаслиги, ҳеч нарсани эшитмаслиги, ҳеч нарсадан гумон қилмаслиги учун шовқинсиз, яширинча олиб борилмоқда эди. Маргарита кўчага бир ўзи чиқа олмас эди, ҳар доим унга биров ҳамроҳлик қиларди – тагин қулоғига у-бу гаплар илиниб қолмасин. Уйда ҳам у сал бир ёққа жилса, бироз кўздан пана бўлса, бирон-бир ғайриоддий юмуш билан банд бўлса, ҳамма ўтакаси ёрилиб, югур-югурга тушиб қоларди. У пайдо бўлиши билан бирдан суҳбатни тўхтатишларини, ундан бир нимани атайлаб яширишаётганини ва дарҳол мамнуният ила жилмая бошлашларини у кўп бора сезганди. Ҳар ёзда келганининг биринчи куниданок уни қуршаб олган бу сохта муҳитдан нафаси қайтар эди. У ҳеч кимнинг хонасига оёқ босиб кирмасди, ишхонада қорасини кўрсатмасди, уйда у ёқдан-бу ёққа юрмасди, ҳеч кимдан ҳеч нарса сўрамасди ва бутун хонадонда урф бўлганидек, барчага жилмайиб қарар эди. Кўпинча у хонасига кириб, эшикни ичидан қулфлаб оларди, йиғламасди ҳам, мутолаа ҳам қилмасди, дераза олдидаги стулга чўқарди-да, кўчани томоша қиларди. Бутун ёз бўйи ўткинчилар ва кўни-қўшнилар Пардикарисларнинг кўҳна уйи деразасида рангпар қизалоқ чехрасини кўрар эдилар, холос.

Оғир ва самарасиз куннинг якуни сифатида барча учун жоннинг азоби ва заволи бўлган оқшом бошланади – умрдан яна бир кун ўтади.

– У ётдимми?

– Ҳа...

Ҳамма хотиржам тортади, уйқуга ётиш олдидан улар бирин-кетин Маргаританинг ҳузурига кириб чиқа бошлашади.

– Яхши ётиб туринг, – эшикни қия очиб, Периклис амаки ҳомийларга хос оҳангда тилак билдиради.

– Яхши ётиб туринг, – жавоб беради қиз.

– Хайрли тун, Маргарита, – дейди хиёл тутилиб Василис амаки.

– Хайрли тун, амакижон.

– Ётиш олдидан китоб ўқима... Кўзларинг... Умуман ўқимаслик керак.

– Умуман, дейсизми?

– Фақат астрономияни ўқи.

– Астрономияни?

– Яхши ётиб тур, олтиним менинг, Худонинг суйган бандаси, – бир дақиқадан кейин овоз келади эшикдан – остонада бутун гавдаси билан чайқалиб Катерина хола турган бўлади.

– Яхши ётиб турунг, холажон.

– Яхши ётиб тур, – дейди бир қўли шол Стефанос амаки. У ҳар доим Маргаританинг нигоҳида бир яширин нарсани уқиб олмоқчидай бўлади.

– Яхши ётиб турунг, – жавоб беради Маргарита унга ҳам ва яна биров келишини кута бошлайди.

– Хайрли тун, менинг Маргаритам, – дейди охирида она амрона оҳангда.

– Оҳ, хайрли тун, – такрорлайди Маргарита ва ҳамма ўтиб бўлдимикан дея ҳисоблаб чиқади. Кейин у чирокни ўчиради ва қоронғида қўлларини очиб ёйиб ётади. Охири унинг лабларида аччиқ, кинояли табассум пайдо бўлади.

– Бўпти, яхши ётиб тур, – шивирлаб дейди у ва “Арсакио”га қайтгунига довр қолган кунларидан яна биттасини ортга итқитади.

Бироқ у ёқда, “Арсакио”да ҳам у ёлғиз ва ғамгин эди, кўзлари ҳам ҳозиргидай катта-катта очик, интик, ёниқ бўларди.

У вазмин ва камсукум бўлишга одатланиб қолганди. Унинг сира жаҳли чиқмаслигини, инжиқлик қилмаслигини, айтган нарсани жойида адо этишини ҳамма биларди. Аммо ўйинларда ҳеч қачон иштирок этмасди. Фақат аҳён-аҳёнда, қизлар ётоқхонасида чуввос солиб, бир-бирларига ёстиқларни ота бошлашганида у қўлларини боши орқасига қўйганича тўсатдан қизларга қарата кичкирар эди: “Бўпти, яхши ётиб турунглар!..” Бу унинг ҳазили, ягона аччиқ сўзи эди, бу сўзларни эшитиб, қизлар ҳар доим кулар эдилар. Шовқин икки баравар кучаярди, охири мураббия пайдо бўларди-да, чирокни ўчиради ва кетидан: “Бўпти, яхши ётиб турунглар!” – дерди. Ҳамма ёқ сув қуйгандек жимжит бўлиб қоларди. Маргарита эса қўлларини боши орқасига қўйиб, қоронғуда кўзларини катта-катта очиб ётаверарди.

Мактабни тугатиб, уйга қайтгач, унга тезда ҳамма нарса кундай равшанлаша борди. Қариндошларининг ҳеч нарсани тушунтиришларига ҳожат йўқ эди. У ҳеч нарсдан таажжубланмас, ҳамма нарса унга азалдан маълумдек ҳеч нарсани сўрамасди.

Пардикарислар хонадонидагилар ягона энг барқарор даромад ҳисобланмиш унинг зиғирдайгина маошига суяниб қолишган эди. Маргарита ҳатто қаршилик кўрсатишининг ҳам эвидан чиқмасди. Бор топганини қўш-қўллаб уларга топширарди – унинг қўлидан шугина иш келарди, холос. Шунга қарамай, у янада каттарок жанжалларнинг сабабчисига айланарди. Хонадондаги ҳаёт чархпалаги яна унинг атрофида айланар эди, бироқ энди у тескари томонга ҳаракат қиларди. Энди ҳамма унга бўлган телбаларча муҳаббатлари учун товон тўлашини талаб қила бошлаганди. Онаси ўз даъвосини биринчи бўлиб баён этди – иккаласи хотиржам умргузаронлик қилиши ва Маргаритага сеп тўплаш учун барча пулларни ундан бошқа ҳеч ким олиши мумкин эмас. Келинининг худбинлигидан фиғони чиққан Периклис амаки оила бошлиғи сифатида, Маргаритага мен васий

бўламан, деб норозилик билдирди. Бунинг устига Маргаританинг отаси ўлимидан олдин қизига ғамхўрлик қилишни унга васият қилган эди.

Катерина холанинг “чақалок”қа ҳеч қандай даъво-маъвои йўқ эди, бироқ модомики акаси ва мана бу заҳарли илон – унинг хотини Маргаританинг маошини жиғилдонларига урмоқчи экан, улар, айнан улар, “чақалок” эмас, унга (Катерина холага) Маргаритани ўқитиш учун сотилган учта тилла узукнинг ҳаққини тўлаб кўйишсин.

Маргаританинг синглиси Фотини бағритош қариндошларидан шикоят қилиб, куну тун нола қилар эди. У ҳар куни оқшом Маргаританинг хонасига келарди-да, Маргарита ҳам унга кўшилиб кўз ёши тўкмагунча қон йиғлагани-йиғлаган эди.

Фотинининг отаси, бир қўли шол Стефанос амаки Маргаритадан ҳақ сўрамайдиган ягона одам эди. У гоҳ-гоҳ жиянининг сумкачасини қоқиштириб олишни маъқул кўрарди, бу ишни шундай дўндириб бажарардики, ўғрилиқда ҳар қандай одамни айблаш мумкин бўларди. Ҳолбуки, пулни ким олганини ҳамма билиб турарди, шундан кейин бошаланадиган жанжал-тўполонларни Стефанос амаки завқ билан томоша қиларди. Василис амакига келсак, бу доно “астроном” бир куни Маргарита билан юзма-юз ўтириб гаплашмоқчиман, деб қолди. У оталарча меҳрибонлик билан қизга хонадонга нисбатан ҳам, қизнинг ўзига нисбатан ҳам ҳеч қандай ғараз-паразим йўқ, умуман бу ёруғ оламдан мен ҳеч нарса умид ё тамаъ қилмайман, деб ётиғи билан тушунтирди. Айтишича, унинг учун маънавий, руҳоний бойлик ҳаммасидан устун – бошқаси абас. Биргина илинж – кунда бир стакандан ракия¹ бўлса бўлгани, Маргарита ортиқча ғиди-пиди қилмасдан шугина сабилни мендан дариг тутмасин. Шунда у бечора ниҳоят анави ифлосдан қутуларди. (У тунлари ўликларни кавлаб, кийимларни ечиб оладиган гўрковни назарда тутмоқда эди.) Гўрков унинг бурнидан ип ўтказиб олган, алдайди ва деярли ҳеч нарса бермайди. Бергани ҳам лоақал бир стакан ракияга етмайди. Аммо бу катта сир, фақат жиянини азбаройи яхши кўрганидан унга ҳаммасини очиб солаяпти... Пансионнинг ўн етти яшар қизлари учун қариндошлик муносабатлари, севги ва меҳр туйғулари, бир-бирига ғамхўр бўлишларини ўз ичига олган, “уй” тушунчасини билдирувчи ҳамма нарса Маргаританинг кўзи олдида маҳв бўлди.

У отаси ҳақидаги ҳақиқатни билди. Эрининг улуғлиги ва донолиги ҳурматига онаси Маргаритани тарбия қилганди. Доришунос ҳаким Григорис Пардикарис шаҳардаги энг жирканч бесоқол бўлган. Руҳонийлар, черков кенгаш аъзолари, дўкондорлар ва бошқа саховатпеша ва муҳтарам фуқаролар орасида бундайлар Худо уриб ётарди. Сўнгги йилларда у ўзидаги иллат ботқоғига шу қадар чуқур ботдики, унинг уйини қулфлаб, дорихонасини ёпишга тўғри келди.

Айтишларича, кўпчиликка маълум Канавос – Катерина холанинг эри, “бир халта пулнинг эгаси” Руминияда одам ўлдирган эмиш. У одам ўлдирмаган бўлиши ҳам мумкин, аммо четда, ҳар ҳолда унга шундай айб тақашаяпти экан! Эри йўқлигида Катерина хола бир ёш турк билан ўйнашиб кўйиб, ўзини шарманда қилган. Эҳтимол, бу ҳам бўлмагандир, бироқ азбаройи дарғазаб бўлганидан Пардикарислар бу гуноҳни Маргаританинг юзига солар эдилар. Периклис амаки ибодат меҳробига келтириладиган мойда унинг ҳам улуши бор деб билади ва шу боис мойни

¹ Р а к и я – македонияликларнинг ўтқир ичимлиги.

тўғри уйига ташиб келган. Стефанос амаки хотини ҳаётлигидаёқ энг ифлос фоҳишалардан касаллик юқтириб олган. Фотинига тақилган айблар ҳам даҳшатлилиқда бири иккинчисидан қолишмайди. Василис амакини ҳаммадан яхши эди, деса хато бўлмасди. Окжўнгиллиқда бу одамнинг олдига тушадигани йўқ. Фақат биргина айби шундаки, гўрковни қанчалик жинидан ёмон кўрса, “астрономия” ва ракияни шунчалик яхши кўради. Бундан шу нарса келиб чиқадики, Пардикарисларнинг саховатпеша хонадони бошдан-оёғигача иллатларга ботган экан. Маргарита жомедаги, муниципалитетдаги ўғрилиқлар ҳақида ва ҳамма жойда ҳукм сурган разиллиқлар ҳақида билиб олди. Черков, одил суд, ҳокимият, зодагонлар – булар бари унинг кўзи олдида ер билан яксон бўлди. У билган ва унинг киндик қони тўкилган бутун ёруғ олам ер бўлиб қолди. Дастлабки вақтларда у ҳар куни тез-тез ва узоқ-узоқ йиғлар эди. Бошқалардан яшириб, гоҳ мактабда навбатдаги оилавий жанжалдан кейин барча билан бирга, аксар ҳолларда тунда мутлақо танҳолиқда йиғларди. Шундай дамларда кизгина Пардикарисларнинг умумий қисмати, касаллиқлар, ақлдан озишлар, бўҳтонлардан қочиб кетолмаслиги ҳақида ўйлар эди. Ҳатто оддий одамларнинг ташвишларидан ҳам у бенасиб эди. Тишини тишига қўйиб, оиласининг барча аъзолари каби унинг кўз олдида ер билан яксон бўлиб бораётган анъанавий тартиб-интизомга риоя қилиб яшашга мажбур. У бошқача йўл тута олмасди: бу маъносиз акидалардан юз ўгирдимиди, шаҳарчадаги барча аҳолининг қарғишига қолиши тайин. Шу боис у бошқа Пардикарислар орасида ажралиб турмай, улар билан теппа-тенг яшар эди. Кун кетидан кун ўтиб, аста-секин, фикрларга чўмган, кўз ёшлари шашқатор бир алфозда у шундай хулосага келди: ҳаётда ҳар кимнинг нимасидир бор – севинч, муҳаббат, орзу, унинг эса ҳеч нимаси йўқ. Демак, дунёда ундан бахтсизроқ мавжудот йўқ экан-да? Одам бўлиб одамлардай эмас – заиф, аёл бўлиб аёллардай эмас – хунук; Худо ақлдан ҳам, салоҳиятдан ҳам қисган, журъатсиз, бу ёруғ оламда ўзини якранг, якнасақ ҳис этади. Ҳолбуки, оила билан у минглаб ришталар ила боғлаб ташланган. Ришталар шу қадар пухтаки, киз уни минг чирангани билан узиб ташлай олмайди. Начора, қисматида шу ёзилган экан-да, уни ўзгартира олмайсан, ундан қочиб қутула олмайсан, ширин гап билан ҳам, аччиқ гап билан ҳам уни йўриғидан чалғита олмайсан. Ҳақиқатнинг кўзига тик қараш керак, вассалом.

Демак, юз фоиз чорасизлик... ўзининг аҳволини фикр тарозусига солиб, у яшашдан мақсадини англашга ҳаракат қила бошлади. Бир шоир айтганидек, ҳақиқат кўзига ғирт етимликнинг “кўркув билмас ғурури” ила қарай олганидан унинг қалби ғурурга тўлди. Чор атрофда даҳшатли уруш авжга минганди. Одамлар очликдан, совуқдан қирилди, деярли ҳар бир оилада яқин одамни йўқотганлар фарёди юракни ларзага соларди – ҳар куни ажал кимнидир ёруғ дунёдан олиб кетарди. Бу мусибат бутун дунёни қамраб олганди. Маргарита авваллари бу содирлиқларга қандайдир хайрат билан қарарди. У одамлар тўккан кўз ёшлар, чеккан дарду аламлар, азоб-уқубатлар билан унинг орасида бир умумийлик борлигини англаб қолди. Юрагига ғулғула тушди. Қизгина уларнинг дунёдаги энг азиз ва муқаддас билгани – ёлғизлиги ичига бостириб киришларидан қўрқиб кетди. У бундай яқинликни истамасди, бахтсизлик бобида улар билан ўртоқлашувга тоб-тоқати йўқ эди. Ўз дарду алами ва қисмати билан у одамлардан четда бўлишни хоҳларди, уларнинг бахтсизлиги вақтинчалик, ўткинчи деб биларди.

У аввалгидай ёлғиз бўлишни хоҳларди. Аввалгидай ҳеч нарсдан кўркмаслиги ва ҳеч нарсага умид қилмаслиги керак. Аммо мусибат ва вайронгарликнинг қутурган бўрони уни тобора кўпроқ куч билан ундагани-ундаган эди.

У ҳар куни мактабда болалар оғзидан даҳшатли хабарлар акс садосини эшитар эди. Унинг ўқувчиларидан айримларининг ота-оналари ва акалари ҳаётига уруш зомин бўлган, қай бири очликдан ўлган, яна бири жангда жон таслим қилган, яна бирини немислар отиб ташлаган, баъзилари концлагерга ташланса, баъзилари дом-дараксиз кетган – афтидан, тоғларга бош олиб кетиб, гумдон бўлишган. Болалар Маргаритага ишонар эдилар. Дилларини унга очиб солмоқчи бўлишар, ундан ҳеч нарсани яширмасдилар, “Буни отам айтди, Маргарита... Фақат ҳеч кимга айтманг, хўпми?” Маргаританинг гавдаси миқтигина эди ва ўқувчилардан ҳеч бири уни “муаллима хоним” деб атамасди, шунчаки, Маргарита, дейишарди.

Улар муаллимага оиладаги йўқотишлар ҳақида, оч қолишаётгани ҳақида сўйлар, ўтин йўқлигидан шикоят қилар эдилар, гитлерчиларнинг ваҳшийлиги ҳақида гапиришарди. Бирини ўлдирсалар, бирини ҳибсга оладилар; озиқ-овқатларни яшириб сотиб бойиётган муттаҳам олибсотарлар ҳақида куюниб сўзлар эдилар; бойлар ва баобрў шахслар анъаналарнинг қўзғалмас тахти узра қўл қовуштириб ўтирмаганлари, балки гитлерчилар билан ҳамкорлик қилаётганлари ҳақида ҳикоя қилишар эди. Ким очиқчасига, ким гитлерчиларнинг хуфия қўллари билан халқ бошига мусибатлар солмоқда. “Уларни кўпроқ ўлдилинг!” – ҳар куни Апостолос Дервис ўзининг “Карнай” рўзномасида ана шундай даъват қилар эди. Ориқ-тириқ маҳаллий раҳбарлардан хўппа семиз немисларни аёло кўрувчи унинг хотини Антигона эрини истар-истамас қўллаб-қувватларди. Қора халқ бошини кўтаришга журъат қилганидан жони чиққан таниқли капитан Льяратос шаҳардаги “хавфсизлик батальони”га бош бўлиб олди ва немис комендатурасининг доимий кунда-шундасига айланди.

Маргарита уларнинг гапларини аламли табассум билан тинглаб, агар болалар қаттиқ кўркиб кетишган бўлса, уларнинг кўрқувини тарқатиш учун далда берадиган бирон нарсани сўзлаб берарди. Борди-ю, болалардан бири қаттиқ қайғуга чўккан бўлса, Маргарита уни бағрига босар, тасалли берар, унинг миттигина юраги тепишини ўз юраги билан ҳис этарди. Борди-ю, болалар немисларнинг панд еганларидан суюниб, овозлари борича кулишса, Маргарита ҳам улар билан бирга қувонар эди. Урушнинг тез орада тугашига, немислар янчиб ташланиб, уларнинг ватанидан умрбод ҳайдаб юборилишига одамлар қанчалик ишонаётганини очиқ-ойдин эътироф этадиган кун ҳам келди. Ўшанда...

Ўша куни у ишдан қайтиб келганида қаттиқ ҳаяжонда эди. Изтиробларининг ягона гувоҳи бўлмиш мўъжазгина хонада у қўлларини қовуштириб ўтирар экан, дунёнинг барча бурчакларидаги барча одамларнинг ўтмишдаги ва ҳозирдаги азоб-уқубатлари ҳақида биринчи марта мулоҳаза юрита бошлади. Келажакдаги яхши ҳаётга бўлган умид одамларда мана шу келажак учун курашишга иштиёқ уйғотиши ҳақида ҳам ўй суларди. Барча одамларнинг бу улкан умидида унинг ҳам заррадек улуши бор бўлса, нима қилибди?

Арзимас нарса... Аммо бу ўйлар унинг бор шуурини камраб олганди. Пардикарислар ҳовлиси Стурнаслар ҳовлиси билан туташ эди. Стурнаслар

оддий одамлар бўлиб, мардикорлик қилиб кун кўришар эди. Пардикарислар билан уларнинг яқинлиги салом-аликдан нарига ўтмасди. Оила бошлиғи этикдўз бўлиб, бир неча йил аввал ўлиб кетганди. Иккита етимчани боқиб катта қилиш учун она оқсочлик қиларди. Аммо кўп ўтмай, у ҳам бандаликни бажо келтирди. Уларнинг Ангеликула деган қизлари Маргарита билан тенгқур эди. Улар бошланғич мактабга бирга қатнар эдилар. Бироқ Маргарита “Арсакио”га ўқишга киргач, унинг Ангеликула билан учрашувини тақиқлаб қўйишди. Ҳовлиларни ажратиб турган тош девор йиқилиб тушганди ва Стурнасларнинг товуклари Пардикарислар ҳовлисида айланиб юрарди. Ангеликула кўпинча товукларини ҳайдаб чиқармоқчи бўлгандек бузуқ девордан ошиб ўтарди. Аслида унинг мақсади Маргарита билан учрашиб, дилини очиш бўларди. Деразадан Ангеликулага кўзи тушиб, Маргарита ҳам дарҳол ҳовлига чиқарди-да, қўлларини ёйганча дугонаси томон чопарди.

– Маргарита! – Ўша заҳоти уйдан овоз келарди. Кимдир уни тагин оғохлантирарди.

– Нима? – Қизнинг қўллари беҳол пастга тушарди ва алам тўла нигоҳи Ангеликулага қадаларди.

– Бирров юқорига чиқ, тилло қизим...

– Эртага кўриша қолайлик, Ангеликула, майлими?

– Майли, – ғамгин рози бўларди Ангеликула.

Ҳар ёзда шундай бўлар эди.

Бир гал мактабдан қайтаётиб, Маргарита тўғри Ангеликуланикига йўл олди. Унинг юраги гуп-гуп урарди. Бир дақиқа нима қилишини билмай, эшик тагида туриб қолди, кейин эшикни тақиллатди. Эшикни ҳеч ким очмади. Бошини қуйи солганча у уйга йўл олди.

Бундан олдин қаторасига бир неча кун у қаттиқ ўй остида қолганди – нима учун айнан энди у Ангеликула билан учрашмоқчи бўлаёпти, унга нима дейди, Ангеликула нима деб жавоб беради ва кейин нима бўлади? Бу воқеа унинг хаёл доирасидан чиқиб, улкан тортиб кетганди. Бу одамлар сари қўйилаётган биринчи қадамгина эмасди, бунинг замирида яна қандайдир муҳимроқ гаплар ётарди.

Ангеликуланинг акаси Николас Стурнас шаҳардаги илк кўнгиллилардан бири бўлиб, сўнгги йилларини аввал сургунда, кейин эса концлагерда ўтказди. Буни Маргарита биларди. Шундай бўлса ҳам, қиз унинг олдига боришга азму қарор қилди.

Аммо ҳеч ким эшикни очмади... У эртаси куни ҳам борди. Эшик яна ёпиқ. Ичкарида ҳеч ким йўқми ёки Ангеликула уни кўрса ҳам, шунчаки, эшикни очмоқчи эмасми? Маргарита яна тушкунликка тушди. У шундан кейин аввалгидай лоқайдлик бошланишини кутган эди, аммо бундай бўлмади. Маргарита кўрқиб кетди. Ҳовлиларни ажратиб турган ярим-вайрона девор, ҳар келганида ёпиқ бўладиган эшик, уни ортиқ кўришга тоқати қолмаган Ангеликула, одамлар чекаётган азоб-уқубатлар ва уларнинг буюк орзулари ҳақидаги ўйлар миясида айқаш-уйқаш бўлиб, унга сира тинчлик бермаётганди. Энди у қордан кутулиб, ёмғирга тутилганди – тагин ёлғиз қолганди, аммо атрофидаги одамларга нисбатан олдинги хотиржамлиги энди кўзга ташланмасди...

Кунларнинг бирида у мактабдан келиб, ўзининг хонасига қўтарилди, портфелини ирғитди-да, қоронғи тушишини пойлаб, дераза олдида ўтириб олди. Уйдагилар ухлагани ётгандан кейин ҳовлига тушди. Ёмғир куярди.

У бир сакраб девордан ошди-да, Стурнаслар ҳовлисида пайдо бўлди. Деразалардан биттасида қизғиш нур таратиб турган чироқ милтилларди. Маргарита ёмғир остида деразага тикилиб турарди... Булар бари тушга ўхшарди... У бармоғи билан ойнани чертди.

– Келдингми? – эшикни очиб ва Маргаритани кучоқлаб сўради Ангеликула, худди унинг келишини сабрсизлик билан кутиб тургандек.

Аста-секин, кун-бакун уларнинг юрагида олдинги болаларча меҳр қайта ниш ура бошлади. Чироқ заиф ёритиб турган чокқина хонада улар яна апоқ-чапоқ бўлиб кетганди. Ҳар оқшом дарсдан кейин Маргарита уйи ёнидан лип этиб ўтарди-да, Ангеликуланикида пайдо бўларди. Болалар мактабга олиб келадиган ўша янгиликлар: уруш, фронтлардаги жанглар, улардаги жиддий ўзгаришлар ҳақида суҳбатлашар эдилар. Ангеликула бу янгиликларни тўлиб-тошиб, берилиб ҳикоя қиларди. Маргарита эса уларни жон қулоғи билан тинглаб, гоҳо дугонасининг олдида ярим тунгача қолиб кетарди.

– Кўчадан кетма, – уқтирарди Ангеликула, – кейинги вақтларда полиция уйимизга бошқача қараяпти.

У дугонасини деворгача кузатиб қўяр ва Маргарита бир сакраб девордан ошиб тушарди.

Итальянлар кетгандан кейин кўнгилли Николас концлагердан қочиб, шаҳарга қайтди ва махфий тарзда яшай бошлади, Ангеликула бу сирни Маргаритага очиб солди. Сўнги пайтларда улар бир-биридан ҳеч нарсани яширмайдиган бўлиб қолишганди.

– Биласанми, Николасга мен нима дедим?

– Нима дединг?

– Сени гапирдим...

– Мени?

– Ҳа...

– Унга айтдимки... – Ангеликула у ёғига тутилиб, маъсум, беғубор кўзлари, билан дугонасига қараб қўйди. – Мен унга сенинг ўзимизникилардан эканингни айтдим.

Маргарита унга яқинроқ келди-да, дугонасининг қўлидан ушлади.

– Ҳа... ҳа, ҳа! – деди у тез-тез, юраги муздай бўлиб, кейин юзини Ангеликуланинг кўксига қўйди-да, пиқиллаб йиғлаб юборди. Шу куни тунда у узоқ туш кўрди. Миллионларча одам уни қуршаб олган ва Маргаритани тинмай чақирар эмиш, одамларнинг бири хўнграб йиғласа, бири оҳ-воҳ қилармиш, бири ерга юзтубан йиқилса, бири кулармиш; таъқиблар халоскорлик билан алмашармиш ва булар бари гоҳ зулматли, гоҳ чароғон ва ажойиб, аммо номаълум жойда содир бўлаётганмиш. Николас гоҳ шу оломон ичида пайдо бўлса, гоҳ ғойиб бўлармиш. Бир вақт у қизга тикилиб қаради-да, сўради:

– “Бу сенмисан, Маргарита?”

– “Ҳа”.

– “Сен бизникиларданмисан?”

– “Ангеликула сенга айтмаганмиди?” Йигит унинг қўлидан тутди ва иккаласи ҳам бир-бирининг қўлидан маҳкам ушлаганча одамлар орасига кириб кетди...

Маргаританинг Николасни кўрмаганига талай йиллар бўлди. У йигитни сочи олинган, катта бошли бола бўлганини эслайди. Доим оёқ яланг юрар, қўлида бир тўғрам нони бўларди. Эрталаб қиз гўё йигитнинг

бошини кафтларида тутиб тургандай бир ҳиссиёт билан уйғонди. Ярим яланғоч ҳолда тўшакдан сапчиб турди ва негалигини ўзи ҳам тушунмай, тошойна томон чопди. Балки у унчалик хунук эмасдир?

Мана шу баҳор кунда Маргарита ҳаддан ташқари ҳаяжонда эди. Аммо барибир ҳам қандайдир ҳадик унинг юрагини қисмоқда эди. Демак, “бизникилардан бўлиш” деганнинг тагида катта гап бор экан-да?

– Хўш, хўш, Николас нима деди, Ангеликула? – сўради у кечқурун.

– Биз сен тўғрингда гаплашдик... Николас тоққа чиқиб кетади, мен ҳам у билан бирга кетишим керак. У, агар хоҳласанг, сени ҳам бирга олишимиз мумкинлигини айтди.

– Йўқ, – деди шартта Маргарита, гўё жавобни илгаридан тайёрлаб қўйгандек. – Мен шу ерда қоламан...

Унинг томоғига бир нарса келиб тикилди. У тишларини ғижирлатди. Қоши чимирилди ва чехраси қорайиб кетгандай бўлди, сўнг такрорлади:

– Йўқ, мен шу ерда қоламан, мендан шубҳаланишмайди. Мен кўп ишлар қилишим мумкин. Унга бориб айт, менга қолдирсин... – Айнан нимани қолдиришни айтмади.

Ангеликула уни кучоқлади-да, йиғлаб юборди. Маргарита кўз ёшларини аранг тутиб турарди.

Тунда иккалови Маргариталарнинг ертўласига гектографни кўтариб олиб туришди. Бир куни кечқурун эса Ангеликула Маргаритани ўзларининг ҳовлисига чақирди. Маргаританинг титроқ, нозик панжасини эркак кишининг каттакон, иссиқ қўли оғритгудай каттиқ қисди. Қиз қоронғулик ичида кўзларини катта-катта очиб турарди.

– Яхши қол, Маргарита.

Қиз чурқ этмади.

– Биз қайтганимиздан кейин, Маргарита...

– Бундай дақиқаларда нималарни хис қилаётганингни сўз билан ифода этиб бўлармикан?

– Энди менга бошқа ҳеч нарса керак эмас...

Йигит унинг қўлини қўйиб юборди ва елкасидан кучоқлади. Гавдаси муштдеккина бўлганидан Маргарита ўзини ғалати ҳис этди. Баландроқ кўринмоқчи бўлгандек қаддини ростлади. Энди титрамай қўйган қўлларини олдинга узатди ва йигитнинг бошини силади. Николас уни ўзига тортиб бўса олди. Ангеликула эса сал нарида туриб улардан кўзини узмас ва аста-аста йиғларди.

– Яхши қол, Маргарита.

– Худо ёр бўлсин, Николас, менинг Николасим... Хайр, Ангеликула.

Хабарчи муштдеккина бола бўлиб, тайинланган вақтда девор харобалари ортида кутиб турарди ва унга мумқоғозни тутқазарди.

Пардикарислар уйи бўйлаб кезиб юрадиган олти қўланкага яна биттаси қўшилди – буниси тун чоғида кезинар эди. Ихчам гектограф овоз чиқармай ишларди. Фақат қоғознинг шитир-шитири кулоққа чалинарди. Маргаританинг юрагида: “Яхши қол, Маргарита!..” деган овоз жаранглашига мана шу шитир-шитири кифоя эди.

Маргарита тугунни бекаларга хос саришталик билан тугади. Буни эртага оқшом чоғи девор харобалари олдида хабарчи болага беради. Бола жилмайиб, унга кўз қисиб қўяди ва:

– Ҳаммаси жойида, Маргарита, – дейди, холос.

– Эртага кечқурун кел.

- Еттидами?
- Йўқ, етти яримда кел.
- Мен эмас, Чол келади. У мактаб бурчагида бўлади.

Кўп ўтмай, навбатдаги тутқаноқ хуружидан Маргаританинг холавач-часи Фотини юраги ёрилиб ўлди. Стефанос амакининг эса миясига қон қуйилди. Бу бутун дунё гитлерчиларнинг мағлубиятидан суюниб, уруш тугаши арафасида содир бўлди. Оилада янги ташвишлар пайдо бўлганди – Фотинининг мероси ва Стефанос амакининг касаллиги. Гарчи мероснинг ўзи йўқ бўлса-да, Стефанос амакига кўп нарсанинг кераги бўлмаганига қарамай, жанжаллар авж олгандан-олди. Узоқ мунозаралардан кейин шунга келишилдики, мерос Маргаритага қолади, унинг онаси эса Стефанос амакига қарайди. Маргарита эътироз билдирмади. Кўринишидан ҳамма тинчлангандай эди. Бироқ янги ҳодиса оилани ларзага солди. Катерина хола Фотинининг сандиғидаги иккита ёстик, каноп дастурхон ва чинни гулдон ғойиб бўлганини билиб қолди. У оғзидан боди кириб-шоди чиқиб қарғанганича “ёш гўдакнинг жони” ҳаққи ўғирланган буюмлар жойига қайтарилишини талаб қила бошлади. Ҳамма ўзини ўғрилиққа дахли йўқ, деб айтарди. Тўшакка михланиб қолган амакигина бу гумондан холи эди. Оҳ-воҳ ва бакириқ-чакириқларга энг дахшатли қарғишу лаънатлар аралашиб турарди. Барибир айбдорни топишолмади ва ҳамма аста-секин тинчлана бошлади. Бироқ шунда бемор Стефанос амаки сирли равишда “Нарсаларни Фотини ўлиמידан кейиноқ уйдагилардан бири ўғирлаган, бунга иймоним комил”, деди, чунки ўлиמידан сал олдин Фотини унга бор бисотини кўрсатган экан. Агар ундан гумонинг кимдан деб сўралса, ҳаммадан ҳам кўпроқ Василисдан гумон қилишини айтарди. Катерина ўша заҳоти Василисни боровга олди.

– Ёстикни ўғирлаб нима қиламан? – хотиржам бўл, – деди “астроном”. – Менга озгина ракия бўлса бўлгани, бунга пулни Маргарита беради менга.

- У сенга пул берадимми?
- Бўлмаса-чи, – мағрур жавоб берди у. – Яхши қиз.
- Яхши де... У қаердан олар экан пулни?
- Билмадим, унга биров берса керак-да...

Шунда Катерина билдирмай уйни тинтув қилишга киришди. Аввалига у Антигонанинг хонасини титкилаб чиқди. Ҳеч вақо топилмади. Кейин Периклиснинг хонасига ўтди. Яна ҳеч бало йўқ. Фотинининг сандиғини яна бир марта қараб чиқди. Йўқ. Василиснинг хонасидаги ҳамма нарсани иккинчи марта ағдар-тўнтар қилиб чиқди. У ерда ҳам ҳеч нарса йўқ.

– Шу ерда, шу ерда, уйда, мана мени айтди дерсан! – такрорларди Стефанос амаки.

Шунда Катерина чордоққа олиб чиқадиган туйнукни эслаб қолди, у ердан ишчилар томга чиқар эдилар. Катерина нарвонни олди-да, чордоққа чиқди. Қидиравериб бутунлай ҳолдан қолди. Ҳамма жойи шилиниб кетди. Аммо ҳеч нарса топилмади. Ҳеч ким билиб қолмасин деб, яраланган қўлларини яширишига ҳам тўғри келди. Ҳар куни тонгдан шомгача у барча хоналарни айланиб чиқар, каравотлар тагини қарар, кўрпалар орасига қўл суқар, зинапояни, сўнг қазноқни пайпаслаб чиқар эди. У ерда адёл ва эски кийим-кечаклар тахлаб қўйилганди.

Бир куни у ертўлада гектогрофли қутига дуч келиб, ҳайрон бўлди. Бунақа буюмни у ҳеч қачон кўрмаганди ва унинг нима эканини ҳам билмасди. У фақат бир нарсага қаттиқ амин эди: илгари бунақа буюмни

уйда кўрмаганди. Бу кимнинг матоҳи бўлса экан? Шишалар-чи? Бир шишанинг оғзини очган эди, кўлига бўёқ юқиб қолди.

– Ажабо!..

Катерина халтачаларни очди. Топ-тоза қоғозлар. Буниси нима бўлдийкан? У кўлида мумқоғозни ушлаб турарди. Уни Маргарита бир кун аввал олган бўлиб, тунда ҳарф териши керак эди. Ертўла қоронғу эди. Катерина мумқоғозни олди, қолган ҳамма нарсани биттама-битта аввалги жойига кўйиб чикди ва юқорига кўтарилди. У хонасини ичидан қулфлаб олди-да, кўзойнагина тақиб, хатни ўқий бошлади. Дастлабки жумлаларданоқ ҳаммаси равшан бўлди: итифоқдошлар мақталиб, немислар лаънатланарди. Аёл ўқишдан тўхтади. Бу қоғозлар уларникига қандай келиб қолганини билишга ҳаракат қилди. Аммо бунга жавоб тополмади. Бирдан унинг мияси ишлаб кетди. “Билмадим... балки унга кимдир берар...” Берса, бу Периклис бўлади. Катерина мумқоғозни қўлтиғига суқди ва Периклисни қидириб кетди. Укасини топди. Уни ўз хонасига олиб келди ва эшикни ёпиб олди.

– Фунтлар қани?

– Қанақа фунтлар? – Таажжуб ичида деди укаси. – Шунини сўраш учун мени бу ерга судраб олиб келдингизми?

– Бас қил, Периклис. Фунтлар қани деб сўраяпман?

– Жинни-пини бўлиб қолмаганмисиз? Қанақа фунтларни гапираяпсиз?

– Инглиз фунтларини-да, ўзингни билмасликка солма.

Периклис ўрnidан турди. Бошини чайқади ва кетмоқчи бўлган эди, лекин опаси унинг кўлидан ушлаб қолди.

– Периклис, мен ҳаммасини биламан, ўз кўзим билан кўрдим.

Периклис елка қисди. Шўрлик опажони бутунлай ақлдан озибди. Шунда Катерина мумқоғозни унинг бурни тагига олиб борди.

– Бунинг учун инглизлар тўламайдими? Мендан яшириб пул топасизлар, бойийсизлар! Василис айтди менга. Аракхўрдан ҳамма нарсани билса бўлади.

Периклис мумқоғозни олди, кўзойнагини тақиб, ўқий бошлади. Кейин бошини кўтариб опасига қаради. – Бу нима ўзи, Катерина?

– Бу менинг ишим эмас демоқчи бўляпсанми?

– Ҳеч нарса тушунмаяпман, – деди Периклис ва яна ўқишда давом этди. Унинг ўзини тутишидан Катерина ўйланиб қолди.

– Сен ростдан ҳам ҳеч нарса билмайсанми?

– Йўқ дедим-ку сизга, буни қаердан топдингиз?

– Юр бўёққа.

Улар олдинма-кетин ертўлага тушишди. Периклис ҳамма нарсага диққат билан кўз югуртириб чикди-да, паришонхотирлик билан деди:

– Йўқ, йўқ, Катерина, бу фунтлар эмас.

– Унда нима бўлмаса?

– Даҳшатли нарса, жудаям даҳшатли нарса. Ҳеч кимга бу тўғрида оғиз очманг.

– Сен нима қиласан?

– Ҳеч кимга оғиз очманг, эшитдингизми?

Йигитчанинг шунақанги кайфи учган эдики, Катеринанинг ҳам юраги шувиллади.

– Бўпти, чурқ этмайман.

Периклис мумқоғозни олди ва митрополит қароргоҳига йўл олди.

Котиб орқали у қабулга киришга ижозат сўради. Холи, шахсий масала бўйича гаплашмоқчиман, деди. Периклис кабинетга кирди, ўтирди, эшикка кўзини тикди ва мумкоғозни руҳоний хазратларига узатди. У дастлабки сатрларини ўқибок бошини кўтарди.

– Хм... Ха... – гудранди у – бу, халигиларнинг иши. Буни улар чоп этадилар. Қаердан топдинг?

Тўғри айтасиз, аъло ҳазрат, бу ўшаларнинг иши.

– Нима бўпти. Бунақа нарсаларни улар ҳар куни босиб чиқарадилар.

– Ҳар куни?

– Сенга нима бўлди, Периклис? Бунинг сенга нима дахли бор?

– Буни қаерда чоп этишади, биласизми, аъло ҳазрат?

– Буни ҳеч ким билмайди, мен ҳам айтолмайман.

– Демак, ҳар куни денг, аъло ҳазрат? Мен эса биламан унинг қаерда босилишини.

Митрополит қошларини кўтарди ва Периклисга диққат билан қаради.

– Бу гапинг чакки бўлмади, сен қаердан биласан?

– Аъло ҳазрат, аъло ҳазрат, буни менинг уйимда босишади.

Авлиё ота кулиб юборди.

– Периклис Пардикарисдай ўғлимиз ақлдан озибди-да...

Афсуски... йўқ. У ақлдан озмаганди. Периклис ҳаммасини оқизмай-томизмай сўзлаб берди. Ёстиклар, Стефанос, майпараст Василис, Катерина, Маргарита – ҳеч бири қолмади. У ҳикоя қилгани сайин руҳонийнинг чехраси баттар тундлашиб борарди.

– Бу гапларингни қўй, ташвишланма. Фақат бошқа ҳеч кимга гапириб юрма. Ҳеч кимга, – деди суҳбатга хотима ясаб митрополит.

Периклис кўнгли енгил тортиб чиқди. Аъло ҳазрат эса озмунча ҳаяжонланмади. Бу иш унга қимматга тушиши мумкин эди. Пардикарислар уни, митрополитни қўллаб-қувватлаши тайин, аммо буни немисларга тушунтириб бўладими! Ўша куни туш маҳали у “Миллат манфаатига дахлдор муҳим ишлар бўйича” полиция бошлиғини ҳузурига чорлади. Бу ишни мен сизга шахсан ишониб айтяпман, деди митрополит. Унинг фикрича, шовқин-сурон солишга ҳожат йўқ. Маргарита, албатта, кўнгиллилар номини айтади. Аммо бу ҳақда эслаб ўтирмаслик ҳам мумкин. Хуфия иш олиб борувчиларни топишда полициянинг хизмати, деб баҳо бериб кўя қолинади.

Полиция бошлиғи жон-дили билан рози бўлди. Секин ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилишга сўз берди ва аъло ҳазратларининг қўлини тавозе билан ўпиб қўйди.

Ёлғиз қолгач, полиция бошлиғи ҳаммасини бошқатдан ўйлаб чиқди. Қиз унга исмларни айтади. Немисларга эса у буни шахсий хизмати сифатида тақдим этишни маъқул кўрди.

Кечкурун Маргарита уйга қайтмади. Периклис ва Катерина ўз янгиликларини аллақачон барчага “гуллаб” бўлишган эди. Яна оилада тўс-тўполон бошланди. Ўз фарзандларини сотиб қўйганлари эса етти ухлаб тушларига кирмаганди.

Эрталаб маълум бўлишича, юнон полицияси хонасидан Маргаритани гестапога олиб боришипти. Ўша куни кечкурун яна хабар тарқалдики, кизни роса қийнашибди. Бироқ у ҳеч нарса айтмабди. Тергов риштаси Маргаритада бошланиб, Маргаритада узилар эди. Аъло ҳазрат эса немисларнинг кўзи олдида шармандайи шармисор қилинди. Ўзининг

бокибеғамлигидан полиция бошлиғи сочини юларди. Нега ҳам митрополитга ишонди?! Аввал бу захарли илонни, газандаваччани яхшилаб кузатмайдими, кейин ҳибсга олмайдими!

Шундагина Пардикарислар Маргаритани ўз қўллари билан жаллодга топширганларини англадилар. Улар ўз фарзандларининг ўлими билан ўз умрларини ниҳоясига етказдилар.

Орадан кўп ўтмай Стефанос амаки оламдан ўтди. Унинг тўшаги тагидан ёстиклар ва дастурхон чиқди. Гулдонни у матрац ичига яширган экан, гулдон ўша жойда чил-чил бўлиб ётарди. Улар билан изма-из Катерина, Антигона ва Периклис ҳам нариги дунёга равона бўлишди. Энг охирида Василис дунёдан кўз юмди. Бир мунча вақт у ковоқхонама-қовоқхона санқиб юрди. Нуқул гўрковни, немисларни ва аёло хазратни сўкиб, Маргаритани соғиниб йиғларди.

Маргарита учун ҳаммаси – қийноқлар, тергов, суд жуда тез ниҳоясига етди. Айтишларича, унинг лабларидаги табассум ҳеч ўчмас экан. Кўзларида эса ўт чакнаб, жуда ҳам чиройли кўринар экан.

Сенинг кўзларинг чиройли эди, Маргарита!..

Сўнгги дақиқада соқчилар тўдаси қаршисида турар экан, киз нигоҳини ҳали тонгги нимқоронғулик қўйнида ётган она шахрига қаратди. Эси паст жазавакорлар, ҳаромзодалар, ваҳшийларнинг чиркин дунёси емирилмоқда, Маргаритани дунёга келтирган олам ер билан яксон бўлмоқда эди. Унинг лабларида яна аччиқ табассум пайдо бўлди. У қўлини шарпани ҳайдагандек маъносиз силтаб қўйди.

– Бўпти, хайри тун!

– Ўт оч!

Пинд тоғи чўққилари ортидан куёш бош кўтарди... Ҳадемай тонг отади. Бошини ўқлар ғалвир қилиб ташлаган қиз ҳаётининг сўнгги тафту ҳарорати ила мурожаат қилмоқда:

“Янги, гўзал олам яратинглар!”

*Рус тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛА таржимаси*

ЮНОН ШЕЪРИЯТИ ДАН НАМУНАЛАР

Аристотелис ВАЛАОРИТИС

(1824 – 1879)

ДИМОС ВА УНИНГ МИЛТИФИ

*“Болаларим, қаридим мен. Олтмиш йил ортда.
Эллик йилки, тўйиб ухлаганим йўқ, охир чарчадим,
уйқуга кетаман энди. Юрагим тинди, бўлди адо.
Дарё бўлиб оққан қонлар тушди сўнги томчисигача.
Уйқуга кетарман энди. Буталарни кесинглар.
Навниҳол бўлсин ҳали суви қочмаган, ҳўлдир новда.
Новдани тўшанглар – ва мени шох-шаббалар устига ётқизинг.*

*Ким билади, вақт ўтиши билан қабрим тепасида гуллар қай дарахт!
Қад ростласа улкан чинор, унинг қуюқ соясида
ёш ўғлонлар милтиқларин осарлар шохга.
Ёшлар менинг ва сафдошларимнинг жасоратини этарлар мадҳ.
Сарв дарахти ўсиб чиқса, қора азадорлик кийимин кийса –
қариялар ёш дарахтга пишган мева териш учун келарлар.
яраларини юварлар ва Димосни оларлар ёдга.*

*Олов ўғирлади шамширимни, кучимни олди йиллар.
Вақтим битди. Керакмас кўз ёш. Ўғилларим, бардам бўлинглар.
Жангда тобланган ботирнинг ўлими ёшларга ҳаётни қолдирар мерос.
Яқинроқ келинлар. Атрофимни ўранглар. Бош устимга эгилиб,
кўзларимни ёпинглар, оқ фотиҳа олинглар мандан.*

*Кенжа ўғлим, баҳодирим тоғ чўққисига чиқсин.
Милтигимни олсин қўлга, содиқ пилтамилтиқни.
Самога уч марта ўқ отсин ва қичқирсин уч бор:
“Кекса Димос кетди бизни ташлаб, адо бўлди Димос!”*

*Тоғ дараси оғир хўрсинар, қоя айтар марсия,
тоғлардаги арвоҳлар қўзғолар ва жўшар ирмоқлар,
ва тоғлар бошидаги салқин шабадаларнинг нафаси сиқар,
шамоллар мадорсиз қанотларин настга туширар,
бу уввосни илиб олиб, тарқатишдан чўчир, –
тарқатса кўҳна Пинд ва Олимп эшитар,
мангу қорлар эриб кетар ва қуриб қолар шоху буталар.
Югур, болам, шошилгин. Чиқ энг юксак чўққига.*

Уч бора отилсин милтиқ. Уйқуга кетарканман мангу,
бу гумбур-гумбурни эшитай сўнг бор, сўнгги бор.

Ёш баҳодир чопар оҳу каби. Қояга чиқар шиддаткор.
Тогнинг чўққисига чиқиб, бақирар уч бор:
“Кекса Димос кетди бизни ташлаб, адо бўлди Димос!”
Қояларни тутди қалтироқ, жарликлар отилар ингроқ.

Баҳодир биринчи бор отар. Иккинчи бор ҳам отар ўқ.
Ва, ниҳоят, мана охирги, учинчи бор. Шонли пилтамилтиқ
ўкирар, ёввойи ҳайвондай ҳайқирар, озини очар
ва ёрилар, қўлдан тушар, йиқилар яраланган ботирдай,
қоядан жарликка, дарёга йиқилар – энди йўқ у, энди у йўқ...

Димос бу гумбурлашни эшитди, чуқур уйқу ичра эшитди.
Ва жилмайди, кейин – мангу уйқуга кетди...
Кекса Димос кетди бизни ташлаб, тамом бўлди Димос!
Баҳодирнинг салобатли руҳи учар,
самодаги милтиқ гумбурини учратар,
биродардай бағрига босар,
булутлар ортига кетар –
сўнар, энди улар йўқдир
Йўқликда...

Костис ПАЛАМАС

(1859 – 1943)

* * *

Мен, қандай бўлсам шундайман, титраётган кўксимдаги
омонат юрагим қафасдаги асир қушга ўхшайди –
юрагим омонат, аммо мен дунёнинг кучлилари
ва қудратлиларидан кўра яқинман нурга,
муқаддас ҳақиқатга яқинроқман.

Шунинг учун юрагим заиф ва согинчга тўладир ҳамон,
Шунинг учун қалбим қайнар, куйиб-ёнаман, –
кучлилар кучаяр, зўрлар зўраяр ва бўлар зўравон,
мен улардан ёмон нафратланаман...
Ажабо, менга ярашади бу нафрат.

* * *

О, қадимий сўзлар, чирик могорларга ўранганча
отамнинг китоблари тубида ётибсиз
муқаддас туш ичида ухлаб.
Сиз-чи, қалтираган қўрқоқ қаргалар, нега жимсиз:
кўндалангдир менинг қаршимда тирик ҳаёт.
Мен тақдир билан қадимий баҳсга қанчалар қаттиқ киришсам
ва тафаккур отини нечоғли инонч ила қамчиласам,
шунчалар ташналик билан
юксак тоғларнинг насимини шимираман
ва шунчалар осонлик билан сўзлашаман жайдари тилимизда.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Михалис ГАНАС

(1944)

* * *

- Сен ўлмайсан-а, онажон?!
- Фонусни ўчиргин, болажон.
- Оналар ҳам ўладими, ахир? Оналар ўлмас ҳеч ҳам.
- Йўқ. Йўқ. Оловдан эҳтиёт бўл, болам.
- Николиснинг онаси нега ўлди?
- Касал эди шўрлик, оғриқ адо қилди.
- Тишинг оғригандими, жоним онам?
- Тиш – бошқа гап. Тиш оғриганидан ўлмас одам.
- Бор, болам, ўйна.
- Истамайман. Истагим шу – она, сен ўлма.
- Валдирама, болам. Товани келтир.
- Момомиз ўладими, у – қари кампир?
- Қўрқма, сен унда катта бўласан, албатта.
- Қанчалик катта?
- Эркак бўласан. Хотининг бўлади ва боланг.
- Эҳтимол, ё насиб, бўлар неваранг.
- Ушанда сен қандай бўласан, онажон, ахир?
- Худди момонг каби. Бир қари кампир.
- Момомдай? Тиши йўқ, кўзлари кўрмас...
- Йўқ, сен ундоқ бўлмайсан. Оналар ўлмас.
- Ўлмассан. Ўлмайсан-а, онажон?
- Йўқ, ўлмайман. Келтиргин қозон.
- Агар ўлсанг, мен ҳам ўламан шу он.
- Ишон, онажон.
- Бундай дема, тилиннга чиқсин-а чипқон.
- Сен ўлсанг, ўлиб қоламан аниқ,
- Билиб қўй, онажон!
- Эшитяпсанми, жим бўл, бундай дема, болажон?!
- Эшитяпсанми?

... Эшитяпман. Ёлгончиман мен. Буюк ёлгончиман..
Сен ваъдангда турмадинг-да, онам, ўлмайман, дединг-у,
ўлдинг.

Мен сен ўлсанг, ўлиб қоламан, дегандим.
Ҳали ҳам ўлмадим. Ўлолмадим.
Энг моҳир ёлгончиман мен.

Рус тилидан
Карим БАҲРИЕВ таржималари

Яннис РИЦОС

(1909 – 1990)

ЕРНИНГ ТОРТИШ КУЧИ

Ой ойнага ёпишган, худди эскирган марка каби.
 Эгасига етмаган мактубдай. Егоч устахонада
 юмшоқ ўриндиқ, столлар, кўзгу. Ит ўз соясидан
 қўрқади, авточиноқларга ҳуради. Қай буюмни
 қанча баланд отмагин, ҳавода туриб қолмас,
 қанот ҳам чиқармас, албатта, ерга қайтиб тушади.
 Тушган жойига чилпилаб ёпишади.
 Худди бахтин синаб отилган тангадай, бошқа
 юзи тушади, ният қилган томонинг эмас...

* * *

Ит ҳурди
 дарё
 тоғ томонда
 сўнг жимиб қолди
 қачондир
 чангал тагига кўмганим
 бир қўлли қўғирчоқни тишлаб
 пайдо бўлди ёнимда
 улар менга тикилишди
 кўзлари
 бўзарган.

* * *

Қон тўкилар маҳал
 Гуноҳинг йўқлигин
 оқлаб бўлмайди.

Одиссеас ЭЛИТИС

(1911 – 1996)

МАРИНА

Тошчўп ялғиз узат Марина
 Ва рухсат бер олайн бўса
 Хотирот ҳам ҳаёт ягона
 Қай бирини ибтидо десам

Кўкда каптар қанотидандир,
 Ҳур шамширин чақин жилоси.
 Юлдузлари улкан богларда,
 Тубсиз булар қудуқ нидоси.

Гар айлансак тунлар сен билан,
Самонинг из-изли жойига.
Борадурмиз сен-ла ёришган,
Тонг юлдузин кўкиш пойига.

Марина, сен менинг севгим,
Қаршилаган ёруғ тонгимсан.
Қабутарим ҳуркак севгим,
Унут дарём отган бонгимсан.

Юлдузимсан доим чорлаган,
Ҳаё қилган ҳуркак кабутар.
Маринам қир гулим порлаган,
Унут дарём ер ости оқар.

Вреттакос НИКИФОРС

(1912 – 1991)

ЁЛГИЗЛИК БЎЛМАЙДИ

Кўш қўшилса, қўшиқ куйланса, қўл ювилса,
Одам бор жойда ёлғизлик бўлмайди.
Қаердадир дарахтлар япроқларин силкитса,
Ёлғизлик бўлмайди. Қаердадир ҳашаротлар
Гулларга ёпишса, жилгалар югурса,
Сувда ой, юлдуз акси бўлса,
Гўдак қўлчаларин она кўксига қўйиб
Ухлаётган бўлса, ёлғизлик бўлмайди.

ЛАБИРИНТ

Кунларим бир-бирин қўллайди,
қушларга ўхшаб, кимўзарга ўйнаб,
кесиб ўтар чўлни гира-ширада.
Бир-бирин қувиб ўтиб, қаҳ-қаҳ отар, урилиб кетар, –
бир бутун бўлар, бирлашар. Душанбалар
якшанбани ёриб кирар, ойлар чийланган қартадай.
Март ва бирдан декабрь, ортидан август,
душанбани бозор ортидан, апрелни майдан олдин
қўймоқчи бўламан, бармоқларим музлайди.
Яна бир ҳафтани
кунларга бўлишим керак.

ШЕЪРЛАРИМ

Шеърларим – олтин нурлар чўмган қор,
От кўзида порлар эзгулик,
Мойчечакни салобати босган тонг,
Илк умид ишқидан ёнган юрак
Жим ёмғирда қолган қўй-қўзидай итоаткор.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Панос ТАСИТИС

(1923)

ЁЛҒИЗЛИК

Биз доимо нимадир топамиз
 Ва нимадир йўқотамиз,
 Балки муомалада бўлар
 Ханжарларимиз.
 Юзимизда бир хил доғлар, чандиқлар қолар.

Барибир, ўйлайман,
 Дўст бўлганмиз-ку, токи
 Елкама-елка, сўнгги лаҳзагача
 Зарбалар дўстлигимизни
 Қоқ иккига бўлмагунича.

Шу лаҳзада
 Қўрқиб,
 Ҳзимда йўқ
 Маънос, умидсиз турибман,

Турибман-у, ўликларга аччиқ йиғлайман –
 Сизга улар таниш, балки сиз ўлдиргансиз,
 Лекин энди оқсиз, сизга тегиб бўлмас,
 Мендан шунчалик узоқсиз.

Биз бу дунёга бўлак-бўлак келдик
 Ва бўлак-бўлак кетармиз.

ГУЛҚОҒОЗ

Қогозни
 Қогозга мумладик,
 Эски сўзларни
 Янгиси ёнди.
 Янги ниқоблар
 Эскисини бекитди,
 Эски хабарларни
 Янгиси қоплади.
 Уя деб атадик
 Ўлган қушлар қабрини
 Қайсидир қуш пати шамол қўзгатди,
 Жим бўлишди – йўқ – қичқиринди,
 Чунки,
 Қушлар –
 Бор йўғи – соялар.
 Шугина тасвир
 Тасвир бўлиб англайди
 Асл ҳолатимиз, моҳиятимиз,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ

ИБЛИСЛАР

Роман¹

Тўртинчи боб

ЧЎЛОҚ ХОТИН

VII

Ушбу “эртанги кун”, яъни Степан Трофимовичнинг тақдири узил-кесил ҳал бўладиган ўша якшанба менинг солномадаги энг ажойиб-ғаройиб кунлардан бири эди. Бу кутилмаган воқеалар, аввалгиларнинг ечилиши, кейингиларнинг тугун боғлаши, орани кескин очик қилишлару аввалгидан ҳам баттароқ чигаллаштиришлар куни эди. Ўқувчига маълумдирки, мен эргалаб азиз биродаримни Варвара Петровнанинг хузурига ўз талабига биноан бошлаб боришим, роса соат учда эса Лизавета Николаевна қошида бўлишим, ўзим ҳам билмайдиган алланималарнидир унга гапириб беришим, ўзим ҳам билмайдиган нималаргадир кўмаклашмоғим керак эди. Ҳолбуки, ҳаммаси ҳеч кимсанинг хаёлига ҳам келмаган бир тарзда ҳал бўлди-қолди. Бир сўз билан айтганда, бу тасодифлар ажойиб бир йўсинда бир-бирига тўғри келиб қолган кун бўлди.

Бошланишига, биз Степан Трофимович билан белгилангани бўйича роппа-роса соат ўн иккида Варвара Петровналикка бориб, уни уйдан топмадик; у ҳали ибодатдан қайтмабди. Шўрлик биродарим бундан шундай кайфиятга тушдики, тўғрироғи, кайфияти шунчалар бузилдики, алҳол, тиззаси қалтираб, худди ўқ теккан қушдай меҳмонхонадаги креслога ўзини ташлади. Мен унга бир стакан сув тутдим; аммо ранги оқариб кетгани, ҳатто қўли қалтираётганига қарамай, у сиполикни сақлаб, рад этди. Айтганча, бу гал у жуда қатта эътибор ва нозик дид-фаросат билан кийинган, балларга муносиб, гулдор батист кўйлак, оқ бўйинбоғ, қўлида янги шляпа, хашак рангли тоза кўлқоп ва ҳатто, жиндаккина атир ҳам сепилганди. Эндигина ўтирган эдик, камердинер Шатовни бошлаб кирди, албатта, расмий таклиф бўйича келгани аниқ. Степан Трофимович унга кўлини узатиб, ўрнидан турмоқчи бўлган эди, аммо Шатов ҳар иккимизга ғоятда диққат билан разм солиб, тўрга ўтиб ўтирди-ю, бизга ҳатто бошини силкитиб қўймади. Степан Трофимович яна менга ҳуркиб қаради.

Биз яна бир неча дақиқа мана шу алфозда индамай ўтиравердик. Сте-

¹ Давоми. Боши ўтган сонларда.

пан Трофимович шунда менга ниманидир пичирлаб айта бошлаган эди, аммо менинг кулоғимга кирмади; унинг ўзи ҳам ҳаяжонланганиданми, гапани охирига еткизмай, бас қилди. Яна камердинер кириб, стол устидаги ниманидир тўғрилаб кетди; тўғрироғи, биздан хабар олди. Шатов бирдан унга овозини баланд кўтариб, сўз қотди:

– Алексей Егорич, билмайсизми, Дарья Павловна ҳам бека билан бирга кетдими?

– Варвара Петровна жомега бир ўзлари ёлғиз кетдилар, Дарья Павловна эса юқорида ўзлари қолишди, товлари йўқроқ, – сиполик билан мавъизанамо қилиб деди Алексей Егорич.

Шўрлик биродарим яна менга ташвишланиб сарасоф солди, охири бўлмай, мен бундан юзимни бошқа ёққа бура бошладим. Бирдан кўча эшик олдида карета гумбурлади, унинг нари-берисида товушлар эшитилиб, бизга бека қайтганидан дарак берди. Ҳаммамиз ўтирган ўрнимиздан дик-дик турдик, аммо яна кутилмаган ҳол: жуда кўп қадам товушлари кулокка чалинди, демак бека ёлғиз қайтмаган, бу энди ҳақиқатан бироз ғалати эди, чунки уни ўзи бизни шу вақтга чақирганди, кимнингдир уйга худди югургилагандай жадал кириб келгани эшитилди, Варвара Петровна одатда бундай югуриб юрмасди. Шунда бирдан беканинг ўзи бағоят ҳаяжонланган ва харсиллаганча хонага учиб кирди. Унинг кетидан бирозгина орқароқда охиста одимлаб Лизавета Николаевна, у билан бирга эса қўл ушлашиб Марья Тимофеевна Лебядкина кириб келишди! Тушда кўрсам ҳам, мен бунга ишонмасдим.

Мутлақо кутилмаган бу воқеани изоҳлаш учун бир соат орқага қарашимизга ва Варвара Петровнанинг жомедаги ибодат чоғида бошидан кечирган ғаройиб саргузаштни баён қилиб ўтишимизга тўғри келади.

Аваллабор, ибодатга бутун шаҳар аҳли йиғилди, шаҳар аҳли деганимиз бизнинг жамиятимизнинг юқори доиралари. Ҳокимнинг рафиқаси келганидан бери биринчи марта қадам ранжида қилаётганидан барча хабардор эди. Яна шу нарсани ҳам айтиб қўяйки, бизда ҳокимнинг рафиқаси эркин фикрли ва “янги қоидали” аёл экан, деган гап-сўзлар тарқалганди. Яна барча хонимларга шу нарса ҳам маълум эдики, у ғоятда улуғвор ҳамда ажойиб нафосат билан кийинган бўлади; шунинг учун бу сафар хонимларимизнинг либослари нафислиги ҳамда ҳашамдорлиги билан ажралиб турарди. Фақат Варвара Петровнанинг ёлғиз ўзигина камтарона ва доимий одати бўйича бошдан-оёқ қора кийган эди; у кейинги тўрт йил мобайнида қанда қилмай шундай кийинарди. У жомега келгач, ўзининг одатдаги ўрни, сўл томондаги биринчи қаторга жойлашди, махсус либосдаги хизматкор тиз чўкиб сажда қилишга керак бўладиган барқут ёстиқчани унинг олдига қўйди, хуллас, бари одатдагича. Яна шу нарса ҳам кўзга ташланиб қолдики, бу галги бутун ибодат чоғида у ҳаддан зиёда тиришиб, таважжух билан сажда қилган; кейинчалик яна гапириб юришдики, ва буни эсга олганлар ҳам бўлди, ҳатто унинг кўзларида ёш ҳалқаланиб турган. Ибодат ниҳоят тугади, протоиерей Павел ота тантанали хутба ўқигани чиқди. Унинг хутбаларини севишар ва қадрлашарди; ҳатто бостириб чиқаринг, деб илтимос қилишар, аммо унинг журъати етмасди. Бу галги хутба қандайдир алоҳида чўзилди узоққа.

Мана шу хутба ҳали давом этаркан, жомега енгил извош аравада бир хоним келди, бундай эскича извошларда хонимлар фақат ён томонда извошчининг белбоғидан ушлаб ўтиришар ва даладаги қиёқ каби силкиниб боришарди. Бу жайдари извошлар ҳали ҳам шахримизда киракашлик

қилади. Жоменинг катта дарвозаси олдида жуда кўп экипажлару ҳатто жандармалар турганидан извош жоменинг муюлишида тўхтади-да, ундан бир хоним сакраб тушиб, извошчига тўрт кумуш танга берди.

– Нима, озми, Ваня! – деб қичқирди хоним извошчининг башараси буришганини кўриб. – Бор пулим шу, – деб йиғламсираб кўшиб кўйди у.

– Майли, худо хайрингни берсин, сендан пул сўраб ўтирмадим, – кўл силтади извошчи ва унга: “Сени хафа қилиш гуноҳ”, – дегандай қилиб қаради, кейин чарм ҳамёнини кўйнига солиб, отларини чухлади, атрофдаги аравакашлар уни масхаралаб кулиб қолдилар. Хоним ҳам экипажлар ва хўжайинларнинг чиқиб қолишини кутаётган малайлар орасидан Жоме дарвозасига ўтиб бораркан, одамлар негадир кулиб кўйишар ва ажабланиб қарашарди. Умуман бундай зотнинг қайдандир кўчадан келиб бирдан одамлар орасида пайдо бўлишининг ўзида қандайдир кутилмаган, одатдан ташқари бир нима ҳақиқатан ҳам бордек эди. Хоним бемор каби ориқ ва оқсоқ эди, қуюқ қилиб упа-элик суртган, бўйни узун ва яланғоч, елкасига на камзул ва на рўмол ташлаган, сентябрнинг шу куни ҳаво очик, аммо совуқ, шамол эсиб турар, шунга қарамай у фақат қорамтир эскирок кўйлақда эди: боши очик, сочлари кичкина қилиб энсасида турмакланган, унга ўнг томондан қоратол фаришталарга тақиладиган битта ясама гул қистириб кўйилганди. Кеча Марья Тимофеевна ҳузурда ўтирганимда бурчакдаги санам остида шундай қоғоз гуллардан чамбар тақилган қоратол фариштани кўргандим. Яна шуларнинг ҳаммаси устига хоним гарчи кўзларини маъсумона ерга тиккан эса-да, шу билан бирга шўх-қувноқ жилмайиш юзидан аримасди. Мабодо, у яна озгина кечикканда, балки унда уни жомега киритишмас ҳам эди... Аммо у сирғилиб ўтишга улгурди, ибодатхона ичига киргач эса билинтирмай олдинга сукулиб ўтди.

Хутба яримлаган, ибодатхона тўла издиҳом уни чурқ этмай диққат-этибор билан тинглар, шундай бўлса ҳам, бари бир аллақанча кўзлар янги кириб келмиш зотга қизиқсиниб, ажабланиб тикилиб қолдилар. У ўзини черков супасига ташлади, пардоз-андоздаги юзини қуйи эгди, анчагача шу алфозда ётди, чамаси, у йиғларди; аммо яна бошини кўтариб, тиззасидан тургач, тез ўзини ўнглаб олди, зийракланди. Унинг кўзлари одамларнинг афт-ангорлари, черков ошёналари ва деворларига завкланиб, шўх нигоҳ юритди, баъзи хонимларга ўзгача қизиқиш билан боқди, ҳатто оёқ учида туриб бўлса ҳам қаради ва икки бора қандайдир ғалати хихилаб кулиб юборди. Аммо хутба тугади ва хоч олиб чиқилди. Ҳокимнинг рафиқаси хочга қараб биринчи бўлиб юрди, аммо унга икки қадам етмай тўхтади, чамаси, Варвара Петровнага йўл бермоқчи бўлди. Варвара Петровна ўзи томонидан тикка юриб келар, афтидан олдидаги ҳеч кимни кўзи илғамасди. Ҳоким рафиқасининг бунчалар одоб-икромни ва назокатининг тагида ўзига яраша ўткир бир пичинг ҳам йўқ эмасди; барча шундай тушунди; чамаси, Варвара Петровна ҳам шундай тушунди; ҳамон кўзи ҳеч кимни илғамаган ҳолда ўз мартабасини оғишмай баланд тутиб, у хочга лабларини босди ва шу заҳоти черковдан чиқа бошлади. Махсус хизматкор унга олдинда йўл очиб борарди, аммо шусиз ҳам барча йўл бериб, ўзини четга оларди. Бироқ ибодатхонадан чиқаверишдаги саҳнда бир тўда тиғиз турган одамлар йўлга кўндаланг бўлишди. Варвара Петровнанинг қадами товсилди ва шунда бирдан ғалати, сочига ясама қоғоз гул таққан ғаройиб бир хилқат одамлар орасидан ёриб ўтиб келиб, унинг олдида тиз чўкди. Айниқса, одамлар ўртасида ҳеч қачон шошилиб қолмайдиган Варвара Петровна сипо ва жиддий нигоҳ солди.

Иложи борича кискароқ қилиб, худди шу ўринда кистириб ўтишим жойизки, Варвара Петровна орада юрган гап-сўзларга қараганда, охирги йилларда ғоятда ҳисобдон ва бир қадар зикна бўлиб қолган эса-да, лекин айрим пайтлар кори хайриялардан пулни аямасди. У пойтахтдаги бир хайрия жамиятининг аъзоси эди. Яқинда рўй берган очарчиликда Петербургдаги бош кўмитага жабр чекканларга нафақа йўсинида беш юз рубль жўнатган ва буни бизда тилга олиб туришарди. Ва ниҳоят, энг сўнгги вақтларда, янги ҳоким тайинланиши олдида у шаҳар ҳамда вилоятдаги энг камбағал туққан хотинларга нафақа ажратувчи маҳаллий аёллар кўмитасини тузиш ҳаракатига тушган эди. Бизда унга иззатталаб, деб анча-мунча таъналар ёғдиришарди. Аммо Варвара Петровнанинг ҳаммага маълум шиддаткорлиги ва шу билан бирга сабот-матонати тўсиқларни ёриб ўтишига бир баҳя қолди; жамият шаклланиб бўлди, илк ғоя эса асосчининг сурурга тўла онгида тобора кенгая, ривожлана борарди: у худди шундай кўмитани Москвада ҳам тузишни, аста-секин унинг ҳаракатлари барча вилоятларга тарқалишини орзу қиларди. Ва мана, кутилмаганда, ҳоким ўзгариши билан ҳаммаси тўхтаб қолди; янги ҳокимнинг рафиқаси эса, айтишларича, бундай кўмита асосидаги ғоянинг амалий аҳамияти камлиги борасида жамоатчилик ўртасида бир қанча аччиқ ва, муҳими, ўткир ва ўринли бамаъни эътирозларини баён этиб улгурганди, булар эса ўз навбатида албатта, бўяб-бежалган, кўшиб-чатилган ҳолда Варвара Петровнага етказилганди. Юракларнинг қанчалар теранлиги бир худога аён, аммо наздимда, Варвара Петровна черков дарвозаси олдида бирмунча хушвақт бўлиб мамнуният билан тўхтади, у ҳозир бу ердан ҳокимнинг рафиқаси ва бошқа ҳамма ўтишини биларди, “майли, ўзи ўз кўзи билан кўрсин, нима деб ўйласа ўйласин, менинг хайрия ишларида иззатталаб-лигим хусусида яна нима захарханда қилса, қилаверсин, менга бари бир. Мана, ҳамманг кўр!”

– Нима дейсиз, азизам, нима сўрайсиз?

Варвара Петровна олдида тиз чўкиб турган аёлга диққат билан разм солди. Аёл унга ўта хуркак уят-андиша ўтида ёнган кўзлари билан хушнуд ва ихлосона боқарди ва шунда бирдан ўшандай ғалати хихилаб кулиб юборди.

– Нима бу? Ким бу? – Варвара Петровна атрофни ўраган одамларга амрона савол назари билан қаради. Ҳеч ким миқ этмасди.

– Мазангиз йўқми? Сизга ёрдам керакми?

– Мухтожман... узоқдан келдим... – бидирлади “бахти қаро” хаяжондан тутила-тутила. – Мен сизнинг қўлингизни ўпиш учунгина келганман... – у яна хихилади. Болақайлар бир нарса сўраб, эркаланиб элангандай нигоҳ билан у Варвара Петровнанинг қўлини олишга интилди, бироқ, худди кўрқиб кетгандай қўлларини тортиб олди.

– Фақат шу холосми, шунга келдингизми? – раҳмдиллик билан табасум қилди Варвара Петровна, лекин шу заҳоти чўнтагидан садаф портмонне – ҳамёнини чиқариб, ундан ўн рубль олди-да, нотаниш аёлга узатди. У олди. Варвара Петровна ажабсиниб қизиқиб қолди, афтидан, бу аёлни жайдари тиланувчилардан деб бўлмасди.

– Қаранг, ўн рубль берди-я, – деди аллаким тўда орасидан.

– Қўлингизни беринг, илтимос, – бидирларди “бахти қаро”, чап қўлининг бармоқлари билан ўн рубль қоғоз пулнинг бурчагидан маҳкам тутди, пул шабадада силкинарди. Варвара Петровна негадир андак қовоғини солди-да, жиддийлик ва қатъият билан қўлини узатди; аёл

уни ихлос билан ўпди. Унинг миннатдор нигоҳи қандайдир хурсандчилик билан порлади. Худди мана шу дамда ҳокимнинг рафиқаси келиб қолди, катта амалдорлар ва бизнинг хонимларимиз атрофни ўраб олишди. Ҳокимнинг рафиқаси тикилинча беихтиёр тўхташга мажбур бўлди; кўплар тўхтаб турдилар.

– Титраб кетяпсиз, совқотдингизми? – деди бирдан Варвара Петровна ва шартта устидаги хизматкор илиб олган ёпинчиғини ечди, елкасидаги қора шол рўмолини олиб, (жуда ҳам қимматбаҳо) ўз кўллари билан ҳамон тиз чўкиб турган аёлнинг яланғоч бўйнига ўраб қўйди.

– Бўлди, туринг, туринг ахир энди, илтимос қиламан! – Аёл ўрнидан турди.

– Қаерда яшайсиз? Наҳотки, унинг қаерда туришини ҳеч ким билмаса? – яна атрофга сабрсиз боқди Варвара Петровна; аммо энди одамлар тўдаси бироз сийраклашганди, таниш, кибор башаралар воқеани томоша қилиб туришар, баъзилар вазмин ажабланишар, бошқалари нима бўларкин деб айёрона қизиқишар, бир жанжал чикмасмикин, деб кутишарди, учинчилари эса ҳатто кулиб-кулиб қўйишарди.

– Афтидан, Лебядкинлар бўлишади, – деб овоз берди битта яхши одам Варвара Петровнанинг саволига жавобан, бу киши ҳамма ҳурмат қиладиган мухтарам савдогаримиз Андреев эди, у кўзойнақда, соқоли оқарган, русларга хос уст-бошлар кийган, бошидаги шляпасини олиб, қўлида ушлаб турарди, – булар Филипповнинг уйида туришади, Бого-явленский кўчасида.

– Лебядкин? Филипповнинг уйи? Ҳа, эшитгандайман... Ташаккур сизга, Никон Семёнич, ким ўзи у Лебядкин?

– Капитан дейишади, нима десак бўларкин, ўзини тутолмайдиганроқ одам. Рост, бу киши унинг синглиси, чоғи. Назоратда тутарди, чиқиб кетганга ўхшайди, – овозини пасайтириб деди Никон Семёнич ва Варвара Петровнага маъноли қараб қўйди.

– Сизни тушундим; миннатдорман, Никон Семёнич. Сиз, азизам, Лебядкина бўласизми?

– Йўқ, Лебядкина эмасман.

– Балки акангиз Лебядкиндир?

– Биродарим Лебядкин.

– Бундай қиламиз, мен сизни, азизам, ўзим билан олиб кетаман, кейин у ердан сизни уйингизга элтиб қўйишади; мен билан кетишни хоҳлайсизми?

– Оҳ, хоҳлайман! – чапак чалиб юборди Лебядкина хоним.

– Хола, хола! Мени ҳам олиб кетинг уйингизга! – янгради Лизавета Николаевнанинг овози. Айтиб қўяйки, Лизавета Николаевна ибодатга ҳокимнинг рафиқаси билан бирга келган, Прасковья Ивановна эса бу вақтда докторнинг тавсиясига кўра каретада сайр қилишга кетган, зерикиб қолмаслик учун Маврикий Николаевични ҳам ўзи билан ола кетганди. Лиза бирдан ҳокимнинг рафиқасини қўйиб, югуриб Варвара Петровнанинг олдига келди.

– Жонгинам, мен бажонидил олиб кетаман, аммо онанг нима деркин? – деди сиполик билан Варвара Петровна, аммо бирдан Лизанинг қаттиқ ҳаяжонга тушганини кўриб, тилини тишлаб қолди.

– Хола, хола, сиз билан бораман, – ёлворарди Лиза Варвара Петровнани ўпаркан.

– Mais qu’avez-vous donc, Lise¹ – ниҳоятда хайрон бўлиб деди ҳокимнинг рафиқаси.

– Оҳ, мени кечиринг, жоним, chere cousine², мен холаманкига бораман, – талпиниб кета туриб орқасига ўгирилиб қаради Лиза ғаш келиб ажабланиб турган ўзининг chere cousine-сига ва уни икки бора ўпиб қўйди.

– Онамга ҳам айтинг, тезроқ холаманкига келсин; татап албатта, албатта, кириб ўтаман девди, у кеча ўзи айтган эди, мен сизни огоҳлантираман деб, эсимдан чиқибди, – жовилларди Лиза, – айб менда, жажлингиз чиқмасин, Julie... chere cousine... хола, мана, мен тайёрман!

– Хола, агар мени олиб кетмасангиз, унда мен каретангиз кетидан чопиб бораман ва бақираман, – Лиза Варвара Петровнанинг қулоғига тез ва шаддод шипшиди; яхшиямки, ҳеч ким эшитмади, Варвара Петровна ҳатто бир қадам орқага ўзини олиб, тентак қизга ўткир нигоҳини қадади. Шу нигоҳ ҳаммасини ҳал қилди: у Лизани ўзи билан олиб кетишга қарор қилди!

– Буни энди бас қилайлик, – оғзидан чиқиб кетди унинг. – Яхши, Лиза, мен жоним билан сени бирга олиб кетаман, – яна шу заҳоти овозини баланд кўтариб қўшимча қилди: – албатта, Юлия Михайловна сенга жавоб беришга рози бўлсалар, – у очик юз ҳамда самимий вазминлик билан тўғри ҳоким рафиқасига мурожаат этди.

– О, мен уни бу хурсандчиликдан маҳрум қилмоқчи эмасман, бунинг устига ўзим ҳам... – ажиб бир назокат билан сўйланди кутилмаганда Юлия Михайловна, – мен ўзим... биламан елкамизда турган бу чиройли бошимиз қанчалар ҳукмпармо ва хаёлларга кон эканлигини (Юлия Михайловна чарақлаб табассум қилди)...

– Ҳаддан зиёда миннатдорман, – одоб-икром билан пўрим таъзим бажо келтирди Варвара Петровна.

– Менга яна шуниси яхшики, – жуда ҳам хурсанд бўлиб кетиб, сўзини давом эттирди Юлия Михайловна хушнуд хаяжондан қизариб, – сизникига борса, Лизанинг қувончига яна қувонч қўшилади, у шундай гўзал, нима десам экан, яна шундай юксак ҳиссиётга ошно бўлади... ахир у ҳамдард бўлмоқчи... (у “бахти қаро”га кўз қирини ташлади)... яна ... ибодатхонанинг нақ дарвозасида...

– Бу гапингиз ҳар қанча мақтовга лойиқ, – қойилмақом маъқуллади Варвара Петровна. Юлия Михайловна шахд билан кўлини узатди ва шунда Варвара Петровна бажонидил мамнуният-ла бармоқларини унга теккизиб қўйди. Ҳамма чуқур таъсирланди, бу ерда ҳозир бўлган айрим кимсаларнинг чехралари мамнуният-ла чарақлади, бир қанчаларнинг дудокларида ширин ва ялтоқ табассум ўйнади.

Хуллас калом, бутун шаҳар шуни ўз кўзи билан кўриб гувоҳ бўлдики, шу чокқача Варвара Петровнани назар-писанд қилмай, унинг ҳузурига ташриф буюрмай келган асло Юлия Михайловна эмас экан, аксинча, Варвара Петровнанинг ўзи “Юлия Михайловнани чегарада тутиб турган, агарда Варвара Петровна эшикдан қайтариб юбормайди, деб ишонганда, у яёв юриб борса ҳам, чопқиллаб кўриб чиққан бўларди”. Варвара Петровнанинг обрўси ҳаддан зиёд кўтарилди.

– Ўтиринг, жоним, – Варвара Петровна mademoiselle Лебядкинага етиб келган каретани кўрсатди; “бахти қаро” чопқиллаб арава эшигига борди, хизматкор унга кўмаклашди.

¹ Сизга нима бўлди, Лиза! (франц.)

² Азиз опагон! (франц.)

– Вой! Оксаяпсизми! – худди кўркиб кетгандай қичқириб юборди Варвара Петровна ранги оқариб. (Ҳамма буни пайқади, аммо англамади...)

Карета ғилдираб кетди. Варвара Петровнанинг уйи ибодатхонага жуда яқин эди. Лизанинг кейин менга айтиб беришича, то етиб боргунларича уч дақиқа ичи Лебядкина жоникиб асабий кулиб борган, Варвара Петровна эса “худди қандайдир оҳанрабо уйкуга чўмган”, бу шахсан Лизанинг ўз ибораси.

Бешинчи боб

ДОНИШМАНД ИЛОН

I

Варвара Петровна кўнғироқни чалди ва дераза олдидаги креслога ўзини ташлади.

– Мана бу ерга ўтиринг, жоним, – деб Марья Тимофеевнага хона ўртасидаги катта доира стол ёнидаги жойни кўрсатди. – Степан Трофимович, нима бу ўзи? Мана, мана, манави аёлга қаранг, нима бу ўзи?

– Мен... мен... – типирчилаб қолди Степан Трофимович...

Аммо хизматкор кирди.

– Дарров қаҳва беринг, тезроқ! Карета тайёр турсин.

– Mais, chere et excellente amie, dans quelle inquietude...¹ – овози ичига тушиб кетай деб хитоб қилди Степан Трофимович.

– Оҳ! Французча-ку, французча-ку! Ана, киборлар дунёси! – чапак уриб юборди Марья Тимофеевна кафтини кафтига уриб, французча гапни эшитишга ҳозирланиб. Варвара Петровна чўчинқириб унга тикилиб қолди.

Ҳаммамиз жим, нима бўларкин, деб кутардик. Шатов бошини кўтармас, Степан Трофимович эса барига бир ўзи айбдордай саросимада ўтирар, икки чаккасидан тер қуйиларди. Мен Лизага қарадим (у тўрда Шатов билан ёнма-ён ўтирарди). Унинг кўзлари дам Варвара Петровнага, дам оқсоқ аёлга сергак қадаларди; у лабини қийшайтириб жилмаяр, бу хунук кўринарди. Варвара Петровна унинг бу тиржайишини кўриб турарди. Орада Марья Тимофеевна жуда қизиқиб қолди: у Варвара Петровнанинг ҳашаматли уйини заррача ҳижолатга тушмай ниҳоятда берилиб томоша қиларди – мебеллару гиламлар, деворлардаги суратлар, шипнинг чизма бўёқлари, бурчакдаги катта бронза хоч, чинни чироқ, альбомлару стол устидаги ранг-баранг ашёлар.

– Э, сен ҳам шу ердаминг, Шатушка! – ундади у бирдан. – Муни қара, сени боядан бери кўриб турибман, яна у бўлмаса керак, дейман! Бу ерга унга йўл бўлсин! – у шўх кулиб юборди.

– Сиз бу аёлни биласизми? – деб дарҳол Шатовга бурилди Варвара Петровна.

– Биламан, – тўнғиллади Шатов, сўнг ўрнидан кўзғалмоқчи бўлди-ю, яна ўтирганча ўтираверди.

– Нимани биласиз? Тезроқ айтинг, илтимос.

– Нимани... – у заруратсиз илжайиб лабини қийшайтирди-да, дам бўлди... – кўриб турибсиз-ку.

– Нимани кўриб турибман? Хўп, қани, бирон нарса денг ахир!

¹ Бироқ, азиз ва меҳрибон дўстим, қанчалар ташвиш ичида... (франц.).

– Ўша мен яшайдиган уйда туради... акаси билан бирга ... битта офицер.

– Хўш?

Шатов яна жим бўлди.

– Гапиришга арзимади... – минғирлади у ва батамом оғзини юмди. Бундан у бўғриқиб кетди.

– Сиздан бошқа нима ҳам кутиш мумкин! – норози бўлиб унинг оғзига урди Варвара Петровна. Унга энди равшан бўлди: ҳамма ниманидир биллади ва ҳамма нимадандир кўрқади ва унинг саволларидан ўзини олиб қочади, ундан алланималарни яширишга уринишади.

Хизматкор кириб, унга мўъжаз кумуш патнисда боя буюрилган қахвани тутди, аммо унинг ишораси билан шу заҳоти Марья Тимофеевнага қараб юрди.

– Сиз, жонгинам, боя қаттиқ совқотдингиз, тезроқ ичинг, бироз исийсиз.

– Мерси, – Марья Тимофеевна қахвани олди ва бирдан хизматкорга мерси дегани учун кулиб юборди. Аммо Варвара Петровнанинг қахрли нигоҳига дуч келиб, тиззаси қалтираб, қахвани столга қўйди.

– Хола, жаҳлингиз чикмаяптими мабодо? – деб чириллади у қандайдир шўх ўйноқлаб.

– Нима-а-а? – дикрайди қаддини тўғрилаб Варвара Петровна. – Нега мен сизга хола бўларканман? Нима деяпсиз ўзи?

Марья Тимофеевна бундай ғазабни кутмаганди, бутун вужуди билан титраб-қалтиради, худди тутқаноқ тутгандай кресло суянчиғига шалпайиб қолди.

– Мен... мен ўйлабманки, шундай деса бўлади... – кўзини ката-катта очиб Варвара Петровнага қараркан, чулдиради у, – Лиза сизни шундай деб чақирди.

– Яна қанақа Лиза?

– А, манови ойимқиз, – бармоғи билан кўрсатди Марья Тимофеевна.

– Сизга у дарров Лиза бўлиб қолдими?

– Сиз ўзингиз уни ҳали шундай деб чақиргандингиз, – бироз ўзига келиб дадилланди Марья Тимофеевна. – Мен тушимда худди мана шунақа гўзални кўрган эдим, – худди билмагандай кулиб қўйди у.

Варвара Петровна мулоҳаза қилиб кўриб, бирмунча тинчланди; ҳатто Марья Тимофеевнанинг охирги сўзи нашъа қилиб, билинар-билимас илжайди. Марья Тимофеевна бундан бироз дадилланиб, ўрнидан турдида, оқсоқланиб, ботинмайгина унинг олдида борди.

– Олинг, қайтаришни унутибман, одобсизлик қилган бўлсам, жаҳлингиз чикмасин, – шундай деб, у бирдан елкасидан ҳали Варвара Петровна берган қора шол рўмолни ечди.

– Уни дарров елкангизга ташланг ва доим ўраб юринг. Боринг ўтиринг, қахвангизни ичинг, илтимос, мендан кўркманг, жонгинам, тинчланинг. Сизни энди тушуна бошладим.

– Сhere amie... – яна нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади Степан Трофимович.

– Ох, Степан Трофимович, бу ерда сизсиз ҳам киши калаванинг учини йўқотиб қўяди, жиллакурса, сиз раҳм қилинг... Илтимос, манави кўнғироқни чалинг, қизлар хонасига, ана, олдингизда турибди.

Жимлик чўқди. Унинг нигоҳи ҳаммамизнинг башарамизни

шубҳаланган кўйи жаҳл билан бирма-бир сузиб чикди. Унинг суюкли чўриси Агаша кирди.

– Катак рўмолни келтир, Женевада олган эдим. Дарья Павловна нима қиялпти?

– Уларнинг товлари йўқ бироз.

– Бор, чақириб кел. Айт, мазангиз бўлмаса ҳам, жуда илтимос қилдилар, чиқармишсиз, де.

Шу аснода кўшни хоналардан худди боягидай қандайдир одатдан ташқари қадам товушлари, шовқин эшитилди ва шунда бирдан эшикда ҳарсиллаган, “авзойи бузилган” Прасковья Ивановна кўринди. Маврикий Николаевич унинг қўлидан тутган эди.

– Оҳ, падарим-а, базўр етиб келдим; Лиза, жинни бўлдингми, онангни нима кўйларга соляпсан! – чинқирди у ва барча ожиз, аммо жуда жаҳлдор одамларнинг одати бўйича, ушбу чинқириғига йиғилиб қолган барча аччиғини жойлади.

– Онагинам, Варвара Петровна, мен қизимни олиб кетгани келдим!

Варвара Петровна унга хўмрайиб қаради, унга пешвоз ўрнидан тургандай бўлди, ғаши келганини базўр яшириб, деди:

– Омонмисан, Прасковья Ивановна, барака топ, ўтир. Мен келишингни билган эдим.

II

Прасковья Ивановна учун ўзини бундай кутиб олишларида ҳеч қандай ажабланарли нарса йўқ эди. Варвара Петровна ҳар доим, болалик чоғлариданоқ пансионда бирга тарбияланган дугонасини тегажоқлик қилиб ҳоли-жонига қўймас, дўст бўлиб кўриниб унинг жонини олар, ундан ижирғанарди. Аммо ҳозирги аҳволда ишлар бироз бошқачароқ эди. Охирги кунларда икки хонадон ўртасидаги муносабатлар бузилган, мен юқорида бу ҳақда андак учини чиқариб эслатиб ўтгандим. Ора бузила бошлаганининг сабаблари ҳозирча Варвара Петровнага сирли бўлиб қолмоқда, ва шу боис кўнгилга янада оғирроқ ботарди; аммо энг муҳими шунда эдики, Прасковья Ивановна унинг олдида ўзини хаддан ташқари калондимоғ тутаётган эди. Албатта, бу Варвара Петровнанинг нафсониятига теккан, шу билан бирга баъзи ғалати гап-сўзлар унинг қулоғига етиб келаётган ва ўзининг мубҳамлиги, ноаёнлиги билан унинг қаттиқ аччиғини чиқараётганди. Варвара Петровнанинг феъл-атворида тўғрилиқ, мағрур очиклик ҳоким эди ва таъбир жоиз бўлса, ҳовлиқмароқ эди. У ҳаммадан ҳам яширин, бекитикча айбловларни ёмон кўрар ва доим очик жангни ёқтирарди. Ҳар қалай, мана, беш кундан буён ҳар иккала хоним бир-бирлари билан кўришмасдилар. Охирги бор Варвара Петровна қадам ранжида қилган ва “Дроздыханинг уйидан” ранжиб, юраги сиқилиб қайтганди. Мен шуни беҳато айтоламанки, Прасковья Ивановна ҳозир бу ерга кириб келганда, энди Варвара Петровна менинг олдимда негадир пусиб қолса керак, деган соддароқ бир хаёлга борганди; бу унинг юз ифодасидан ҳам сезилиб турарди. Аммо, чамаси, худди мана шу аснода Варвара Петровнани кеккайиш ва такаббурлик шайтони батамом эгаллаб олди, у негадир ўзини қадри топталгандай, ерга урилгандай ҳис қилди. Прасковья Ивановна эса, ўзини хафа қилишларига қаршилик қилмайдиган кўп ожиз кимсалар каби ўзига биринчи қулай пайт келгани ҳаманоқ фавқулодда кўпириб-тошиб

ҳужумга ўтадиганлар тоифасига кирарди. Рост, у ҳозир бетоб эди, бетоб чоғида эса у ҳаддан ортиқ серзарда бўлиб кетарди. Яна шуни ҳам қўшиб қўяйки, агарда болаликдан дўст бўлган ҳар иккала кимса ўртасида жанжал ўт олиб кетадиган бўлса, улар шу чоқда бу ерда ҳозир бўлганлардан асло тортиниб ўтирмас, зеро, биз ҳаммамиз уларнинг ўз одамлари ва ҳатто маълум маънода тобе кишилар ҳисобланардик. Мен ўшандаёқ буни кўрқиброқ бўлса-да, мулоҳазадан ўтказдим. Варвара Петровна келгандан бери тик оёқда турган Степан Трофимович Прасковья Ивановнанинг шанғиллашини эшитган заҳоти оёғи қалтираб стулга чўкди ва кўзи олакула бўлиб менга қарай бошлади. Шатов ўтирган жойида кескин бурилиб, ҳатто нималарнидир тўнғиллади. Назаримда у ўрнидан туриб, чиқиб кетмоқчи бўларди. Лиза бироз ўрнидан қўзғалди, лекин шу заҳоти яна жойига ўтирди, ҳатто онасининг шанғиллашига эътибор ҳам бермади, лекин бу унинг “қайсар феъл-атворидан” бўлмай, балки, афтидан, у тамомила бошқа бир қудратли таассуротнинг ҳукми остида эди шу тобда. У паришон нигоҳ билан қайгадир, ҳаво бўшлиқларига термилар ва ҳатто Марья Тимофеевнага ҳам олдингидай эътибор қилмай қўйганди.

III

– Ох, шу ерга! – деб кўрсатди Прасковья Ивановна стол ёнидаги креслони ва унга Маврикий Николаевич кўмагида оғир чўкди. – Ўтирмасдим ҳам, онагинам, агар оёғим оғримаса! – қўшиб қўйди у энтиқиб, зўриққан товуш билан.

Варвара Петровна бирозгина бошини кўтарди, бир ери оғриётган одамдай ўнг кўлининг бармоқларини ўнг чаккасига босди, чамаси, боши қаттиқ оғрирди (*tic douloureux*¹).

– Нега ундай, Прасковья Ивановна, нима учун меникида ўтирмас экансан? Мархум эринг доим мени ҳурмат қиларди, сен билан қизалок чоғларимизда пансионда кўғирчоқ ўйнардик.

Прасковья Ивановна қўл силтади.

– Билган эдим! Доим гапни пансиондан бошлайсиз, таънадан бошим чикмайди. Хийла-найранг қиласиз. Сўзамолликдан бошқа нарса эмас. Сизнинг шу пансионингиздан ўлар бўлсам ўлдим.

– Афтидан, жуда диққатинг ошиб турганга ўхшайсан, оёғинг оғрияптими? Ана, сенга қаҳва олиб келишяпти, ичиб ўтир, хафа бўлма.

– Онагинам, Варвара Петровна, менга худди кичкина қизчадай муомала қиласиз. Қаҳва ичмайман, бас!

У ўзига қаҳва келтираётган хизматкорга зарда билан қўл силтади. (Дарвоқе, мен билан Маврикий Николаевичдан бошқа ҳамма қаҳвани рад қилишди. Степан Трофимович қаҳвага қўл узатди-ю, уни яна столга қўйди. Марья Тимофеевна яна ичгиси келиб турган бўлса ҳам, кўлини чўзган жойида, ўйлашиб туриб, тортиб олди ва одоб билан рад этди ва бунинг учун, чамаси, ўзидан мамнун бўлди.)

Варвара Петровна оғзи қийшайиб, илжайди.

– Биласанми, қимматли дугонам Прасковья Ивановна, яна каллангга бир гап келганга ўхшайди, шуни айтмоқчисан, шекилли. Бир умр шундай хаёллар ичида яшаб келяпсан. Пансион десам жаҳлинг чикди; эсингдами, сен келиб бутун синфни ишонтирдинг, гусар Шабликин қаллик

¹ Асаб учиши (фран.).

килиб танлади деб, шунда madame Lefebure бунинг ёлгон эканлигини фош қилди. Ўшанда сен ҳатто ёлгонламаган эдинг, фақат эрмак учун буни ўзингча тасаввур қилгандинг. Майли, қани, гапир: яна қандай гапинг бор? Яна нима хаёлингга келди, яна нимадан норозисан?

– Сиз эса пансионда попни яхши кўриб қолгансиз, у шариатдан дарс берарди, – ана сизга бўлмасам, ҳалигача бадхаёл бўлиб юрсангиз, – ха-ха-ха!

У жирттакилик билан хахолаб кулди-ю, йўтал тутди.

– А-а, сен попни унутмаган экансан-да, а... – ўқрайиб қаради унга Варвара Петровна.

Унинг башараси кўкариб кетди. Прасковья Ивановна бирдан сипо тортди.

– Онагинам, менга кулгига бало борми, ўлай деб турибман; нега менинг кизимни бутун шаҳарнинг кўз ўнгида ўзингизнинг жанжалингизга аралаштириб юрибсиз, мен мана шунга келдим.

– Менинг жанжалимга? – қаҳр билан бош кўтарди Варвара Петровна.

– Ойи, илтимос қиламан, сал эви билан гапиринг, – деди шунда Лизавета Николаевна.

– Нима-нима дединг? – онаси яна чинқирмоқчи бўлиб чоғланган эди, лекин бирдан кўзларидан ўт чакнаган кизининг олдида ўзини босди.

– Жанжал ҳақидаги гапингизга бало борми, ойи? – кизариб кетди Лиза.

– Мен ўзим Юлия Михайловнадан рухсат сўраб келдим, чунки манави бахти қаро хотиннинг тарихини билмоқчийдим, унга ёрдам берсам, дегандим.

– “Бахти қаро хотиннинг тарихи” эмиш! – заҳарханда килиб чўзди Прасковья Ивановна. – Бундай “тарих”ларга бурнингни тикиб нима қиласан? Ох, онагинам! Етар бизга етказган зулмингиз! – у кутурганча Варвара Петровнага ўгирилди. – Тўғрими, нотўғрими, бутун шаҳарни гаҳ деса, кўлингизга кўнадиган килиб олган эмишсиз, одамларнинг айтишларича, энди сизга ҳам вақт келганга ўхшайди!

Варвара Петровна худди камондан отиладиган ўк ёйдай ўтирарди. Ўн сонияча у Прасковья Ивановнага қимирламай ўқрайиб қараб турди.

– Майли, худога шукур қил, Прасковья, бу ердагиларнинг ҳаммаси бегона эмас, – чиртиллатиб деди у ниҳоят оғир-вазминлик билан, – кўп ортикча гапларни айтдинг.

– Онагинам, мен баъзиларга ўхшаб доиралар нима деркин, деб ўтирмайман; у сизлар такаббурлик қилиб, доиралар фикри, деб титраб-қалтирайсиз. Бу ердагилар ўз одамларимиз бўлса, янаям сизга яхши, бегона қулоқлар эшитгандан кўра.

– Бу ҳафта ичи ақлли бўлиб қолибсанми, нима бало?

– Бу ҳафта ақлли бўлиб қолганим йўқ, афтидан, ҳақиқат юзага чиққан кўринади бу ҳафта.

– Қандай ҳақиқат юзага чиқибди бу ҳафта? Қулоқ сол, Прасковья Ивановна, менинг ғашимга тегма, чин дилдан сўрайман, тўғриси айт: қайси ҳақиқат юзага чиқди ва сен бу билан нимани назарда тутяпсан?

– Э, мана, бутун ҳақиқат олдинда ўтирибди-ку! – бирдан Прасковья Ивановна бармоғи билан Марья Тимофеевнани кўрсатди окибатини ўйлаб ўтирмай, нима бўлса бўлди, ўкни нишонга урсам, бас, дегандай килиб. Унга бу вақт давомида шўх қизиқиб тикилиб ўтирган Марья Тимофеевна дарғазаб меҳмоннинг ўзига томон нуқилган бармоғини кўриб, шўх-шодон кулиб юборди ва креслода кувноқ қимирлаб қўйди.

– Вой, худойим, булар ҳаммалари ақл-хушдан озишганми ўзи! – нидо қилди Варвара Петровна ва ранги оқариб ўзини кресло суянчиғига ташлади.

Унинг шунчалар туси ўчдики, ҳатто саросима бошланди. Степан Трофимович ҳаммадан бурун унинг олдига югурди; мен ҳам яқин бордим; ҳатто Лиза ҳам ўрнидан туриб кетди, аммо креслоси ёнидан жилмади; аммо ҳаммадан ҳам Прасковья Ивановнанинг ўзи ортиқ кўрқиб қолди; у қичқириб юборди ва ўрнидан бир амаллаб кўзғалиб, йиғламсираб ёлвора бошлади:

– Онагинам, Варвара Петровна, мен баттариннинг аҳмоқлигимни кечиринг! Ҳой, сув беринглар-чи унга!

– Ҳиқиллама, Прасковья Ивановна, илтимос, жаноблар, пича нарироқ туринглар-чи, сув керак эмас! – овозини пасайтириб, лекин қатъият билан деди лаблари оқариб кетган Варвара Петровна.

– Онагинам! – давом этди Прасковья Ивановна жиндак ўзини босиб олиб, – Азизам дугонам, Варвара Петровна, мен айбдорман, ўйламай гапириб қўйдим, мени анави имзосиз хатлар қонимга ташна қилди, мени шундай хатлар билан аллакимлар бомбардимон қилиб ётибди; сиз ҳақингизда ёзишади, ўзингизга ёзса ўладими, менинг эса мохпора қизим бошимда ўтирибди!

Варвара Петровна унга индамай кўзларини катта-катта очиб қарар ва ҳайрон қолиб тингларди. Шу пайт тўр томондаги ён эшик сассиз очилди-да, Дарья Павловна кўринди. У бир зум тўхтаб атрофга назар ташлади; бизнинг саросимага тушганимиз уни ҳайратга солди. Афтидан, у Марья Тимофеевнани ҳам дафъатан пайқаб улгурмади, ҳеч ким уни бундан хабардор қилмаганди. Степан Трофимович унга биринчи бўлиб кўзи тушди, тез ҳаракатланди, қип-қизариб кетди ва нима учундир баланд овоз чиқариб: “Дарья Павловна!” – деди ва ҳамма бирдан кириб келувчига қаради.

– Вой, Дарья Павловна деганларингиз шу кишими! – хитоб қилди Марья Тимофеевна. – Вой, Шатушка, синглинг сенга ўхшамас экан! Вой, менинг тентагим шундай жонон қизни Дашка чўри деб айтади!

Бу орада Дарья Павловна бегойим Варвара Петровнага яқин борди, аммо Марья Тимофеевнанинг хитобидан ҳайратланиб, тез ўгирилиб қаради ва ўз стули ёнидан жилмай доводирга узоқ тикилиб қолди.

– Ўтир, Даша, – деди Варвара Петровна фавқулудда осудалик билан, – яқинроқ, ана шундай; сен ўтирган жойингдан ҳам бу аёлни кўриб турасан. Сен уни танийсанми?

– Мен уни илгари ҳеч кўрмаганман, – секин жавоб берди Даша, сўнг бироз жим қолиб, яна қўшиб қўйди: – бу кишим жаноб Лебядкиннинг синглиси бўлсалар керак.

– Мен ҳам сизни, жонгинам, энди биринчи марта кўриб туришим, лекин анчадан бери танишиб олишни орзу қилардим, нега деганда сизнинг ҳар бир ҳаракатингиздан тарбия қандай бўлишини кўраман, – жазб билан деди Марья Тимофеевна. – Менинг малайим сўкиниб юради, лекин сиздай одоб-икромли, дилбар қиз ҳеч замонда бировнинг пулига тегармиди? Чунки сиз дилбар, дилбарсиз, бу менинг ўз фикрим! – қувонч билан гапини яқунлади у қўлларини силкита-силкита.

– Сен гапларини тушуняпсанми? – мағрур орият билан сўради Варвара Петровна.

– Ҳаммасини тушуниб турибман...
– Пулни гапирди, эшитдингми?
– Биз Швейцарияда бўлганимизда Николай Всеволодович бериб қўйишни сўраган эди, унинг акаси жаноб Лебядкинга келтириб берганман.

Жимлик чўкди.

– Николай Всеволодовичнинг ўзи илтимос қилдими сендан?
– Шу уч юз рубль пулни жаноб Лебядкинга етказишни у жуда ҳам хоҳлаган эди. Унинг яшаш жойини эса билмасди, бизнинг шахримизга келишидан хабари бор эди, шунинг учун жаноб Лебядкин келса бериб қўйсан, деб менга топширди, шундай тўғри келиб қолди.

– Пул... йўқолган дейдими? Ҳозир манови хотин нима деди?

– Бунисини билмайман; менинг ҳам қулоғимга бир гап чалинди: жаноб Лебядкин мени пулни ҳаммасини тўла келтириб бермади, деб одамларга гапириб юрганмиш; аммо мен бунини тушунмайман. Пул уч юз рубль эди, мен уч юз рубль келтириб бердим.

Дарья Павловнанинг кўнгли жойига тушди. Қўшимча қилиб айтиб қўяйки, бу кизни бирон бир нарса билан гангитиб қўйиш, чалғитиш жуда қийин эди, – лекин, албатта, ўзининг ичидан нима ўтганини ўзи биларди. У ҳозир ҳаммасига сира шошилмасдан, ҳар бир саволга аниқ қилиб, осуда, равон, дастлаб кутилмаганда ҳаяжонланганидан асар ҳам қолмай, ўзини заррача бўлсин айбдор деб ҳис қилмай, қисиниб-қимтинмай жавоб берди. У саволларга жавоб бераркан, Варвара Петровна бир зум ундан кўзини узмади. Варвара Петровна бирпас ўйланиб қолди.

– Модомики, – деди у ниҳоят, қатъият билан фақат Дашага қараб ва афтидан атрофдагиларни ҳам назарда тутиб, – модомики, Николай Всеволодович мендан эмас, сендан илтимос қилган экан, бунга албатта, ўз сабаблари бўлгандир. Буни мендан шунақа беркитишган экан, сўраб-суриштириб ўтиришга ҳаққим йўқ. Лекин сен бу ишда иштирок этганинг учун менинг кўнглим тўқ, буни аввало билиб қўйишинг керак, Дарья. Лекин сен ҳаётни ҳали яхши билмаганинг учун виждонинг соф бўлса ҳам, азизам, бирон бир эҳтиётсизликка йўл қўйишинг мумкин эди; аллақандай аблаҳ билан муомала қилишга мажбур бўлганинг шуни кўрсатади. Ушбу қабих зотнинг тарқатган гап-сўзлари, сен хато қилганингни тасдиқлайди. Аммо мен уни ҳали кўраман, суриштираман, сен менинг ҳимоятимдаги кизсан, сени хафа қилдириб қўймайман. Энди буларнинг барига барҳам бериш керак.

– У мабодо сизнинг олдингизга келса, – орага қўшилди бирдан Марья Тимофеевна креслодан бўйнини чўзиб, – уни дарҳол хизматкорлар олди-га жўнатинг. Улар билан қартасини ўйнасин, биз эса, бу ерда қаҳва ичиб ўтираемиз. Унга ҳам қаҳва берса бўлар, балки, аммо мен ундан қаттиқ нафратланаман.

У бошини келиштириб силкиди.

– Бунга барҳам бериш керак, – деб такрорлади Варвара Петровна Марья Тимофеевнанинг гапини диққат билан эшитгач, – сиздан илтимос, кўнғирокни чалинг, Степан Трофимович.

Степан Трофимович кўнғирокни чалди-да, бирдан ҳаяжонга тушиб, олдинга чиқди.

– Мабодо... мабодо мен... – қизишиб, ўт бўлиб ёниб, қизариб-бўзариб тутила-тутила сўзлай бошлади у, – мабодо, мен ҳам энг қабих қиссани,

ёки яна ҳам тўғриси, бўҳтонни эшитган бўлсам, унда... мен мутлақо норозиман... enfin, c'est un homme perdu et quelque chose comme un forcat evade¹ ...

У тутилиб, гапани охирига етказолмади. Варвара Петровна унга бошдан-оёқ сузилиб нигоҳ ташлади. Батартиб Алексей Егорович кирди.

– Каретани ҳозирланг, – буюрди Варвара Петровна, – Алексей Егорич, сен Лебядкина хонимни уйига олиб бориб қўясан, қаердалигини ўзи айтади.

– Жаноб Лебядкин уни пастда кутяпти, мени кириб айтинг деб илтимос қилди...

– Бунинг иложи йўқ, Варвара Петровна, – ташвишланиб деди бирдан шу пайтгача миқ этмай ўтирган Маврикий Николаевич, – изн беринг, бу жамиятга кирадиган одам эмас, бу... бу... бу – бўлмағур одам, Варвара Петровна.

– Карета шошмай турсин, – деди Варвара Петровна Алексей Егоричга, хизматкор чиқиб кетди.

– C'est un homme malhonnete et je crois meme que c'est un forcat evade ou quelque chose dans ce genre², – деб яна ғўлдиради Степан Трофимович, яна қизариб кетди, яна гапни чўлтоқ қилди.

– Лиза, бўлди, кетайлик, – ижирганиб деди Прасковья Ивановна ва ўрнидан қўзгалди. У боя қўрқиб кетиб ўзини тентакка чиқарганидан энди афсусланарди чоғи. Дарья Павловна сўзлаётганда у такаббурлик билан лабини буриб эшитди. Аммо ҳаммасидан ҳам мени Дарья Павловна кириб келганидан бери Лизавета Николаевнанинг ўзини тутиши ҳайратга соларди: унинг кўзларида ҳатто яшириш ҳам лозим кўрилмаган қаҳр-ғазаб ва нафрат ўти ёнарди.

– Бирпас сабр қил, Прасковья Ивановна, сендан сўрайман, – деб уни тўхтатди Варвара Петровна ҳамон ўша хаддан ортиқ хотиржамлик билан, – худо хайрингни берсин, ўтира тур, мен ҳаммасини айтмоқчиман, сенинг эса оёғинг оғрияпти. Ана шундай, раҳмат сенга. Боя мен ўзимни тўхтатолмай, сенга баъзи сўзларни ўйламасдан гапириб юбордим. Худо хайрингни берсин, мени кечир; аҳмоқлик қилдим, бўйнимга оламан, чунки ҳамма нарсада адолат бўлишини хоҳлайман. Албатта, сен ҳам ўзингни босолмай, қандайдир имзосиз хатни эслатдинг. Ҳар қандай имзосиз бўҳтон имзоси бўлмагани учун ҳам лаънатга лойиқ. Сен буни агарда бошқача тушунсанг, асло сенга ҳавас қилмайман. Ҳар ҳолда сенинг ўрнингда бўлганимда, бунақа ифлос нарсаларни тилга олиб ўтирмас, қўлимни булғамасдим. Сен эса булғадинг. Аммо бу нарсани ўзинг бошладинг, ўз навбатида сенга айтиб қўяйки, бундан олти кун аввал мен ҳам имзосиз, тасқара бир хат олдим. Унда бир аблахнинг ёзишича, Николай Всеволодович ақлдан озганмиш ва мен аллақандай чўлоқ хотиндан қўрқишим керакмиш, у “менинг тақдиримга жуда қаттиқ таъсир қилармиш”, хатдаги ибора шундай, уни эслаб қолдим. Ўйлаб-ўйлаб, Николай Всеволодовичнинг душманлари ниҳоятда кўплигини билганим учун мен шу ердаги бир кимсага одам юбордим, у ғанимларим ичида энг яширин, энг қасоскор ва энг тубан бир зот, у билан гаплашиб ўтириб, имзосиз хатлар қаердан чиқаётганлигини аниқладим. Мабодо, сени ҳам, бечорагинам Прасковья Ивановна, мен туфайли худди шунақа лаънати хатлар ёғдириб бошингни оғритишган, сенча айтганда, “бомбардимон”

¹ Қисқаси, бу тамом бўлган одам ва қандайдир сургундан қочганга ўхшайди... (франц.).

² Бу виждонсиз одам, назаримда у ҳатто сургундан қочган ё шунга яқин бир нарса... (франц.).

қилишган бўлса, биринчи бўлиб ўзим сенга таассуф билдираман, не қилайки, ўзим билмай, айбсиз айбдор бўлиб қолибман. Сенга шуларни олдиндан ўтиб, тушунтириб қўйсам дегандим. Афсуски, сен жуда чарчаб қолибсан ва ўзингни босиб ололмаётибсан. Бунинг устига мен ҳозир ўша ўта шубҳали кишини бу ерга чақирмоқчиман, Маврикий Николаевич ҳозиргина уни унча ўринли бўлмаган сўз билан таърифини келтириб ўтди: уни бу ерда қабул қилишнинг сира иложи йўқ деди. Айниқса, Лиза буни кўрмаса ҳам бўлади. Азизам, Лиза, қани бери кел-чи, сени яна бир қарра ўпиб қўяй.

Лиза уйни кесиб ўтди-да, Варвара Петровна қошида тўхтади. У қизни ўпиб қўйди-да, қўлидан тутиб, ўзидан бироз узоклаштирди-ю, унга меҳрмуҳаббат билан термилди, кейин чўқинтириб, яна бир бора ўпди.

– Хўп, хайр, Лиза (Варвара Петровнанинг овозида йиғламсирагани эшитилди), – толейинг сенга нимани тортиқ қилган бўлмасин, сени бари бир яхши кўраман... Худо мадақкоринг бўлсин. Унинг муқаддас ихтиёрига доим бўйсунганман...

У яна нималардир демоқчи эди, аммо ўзини тутди ва жим бўлди. Лиза ҳамон ўшандай индамай ва худди ўйга ботгандай бўлиб ўз жойига қараб юрди-ю, аммо яна бирдан онасининг қошида тўхтади.

– Ойи, мен ҳали бормайман, яна бироз холамникида бўламан, – деди у товушини жуда пасайтириб, аммо унинг секин айтган сўзларида темир ирода ифодаланди.

– Вой, худойим-ей, нима бўлди ўзи! – нола қилди Прасковья Ивановна қафтлари билан ожиз қарс уриб. Аммо Лиза жавоб бермади ва ҳатто эшитмади ҳам чоғи; у яна бояғи жойига ўтирди-да, кўзларини қайгадир, ҳавога тикди.

Варвара Петровнанинг башарасида қандайдир ғолиб ва мағрур бир ифода жилваланди.

– Маврикий Николаевич, сиздан бир ноқулай илтимосим бор, менга бир дўстлик қилинг, анов пастда турган одамни тушиб бир кўринг, мабодо, зиғирдақ имконият бўлса, уни бу ерга, ўзингиз билан бирга ола келинг.

Маврикий Николаевич таъзим қилиб, чиқиб кетди. Бир зумдан сўнг у жаноб Лебядкинни олиб кирди.

IV

Мен бир сафар бу жанобнинг ташқи қиёфаси ҳақида эслатиб ўтгандим: ёши қирқлардаги баланд бўйли, сочи жингалак, гирдиғум бир йигит, шишинқираган, салқиган башараси қип-қизил, бошини қимирлатганда икки бети зириллаб туради, кўзлари кичкина, қонталаш, айёр боқади, мўйлов ва чакка сочларини узун қўйган, гўштдор бақбақаси солинчак ва хунук кўринади. Аммо ҳаммасидан ҳам ҳайратга соладиган томони, у фрак ва тоза уст-бош кийганди. “Шундай одамлар борки, уларга тоза кийим-бош ярашмайди”, Степан Трофимович бир куни ҳазилнамо қилиб, қўсқиликни юзига солганда, Липутин шундай деб эътироз билдирган эди. Капитан қора қўлқопда, ўнг қўлига ҳали киймаган, ушлаб турибди, чап қўлига эса қўлқопни тиғиз тортиб кийган, аммо тугмачаларини ҳали ўтказмаган, гўштдор қафтини ярмигача ёпиб турар, ушбу қўлида у яна тамомила янги йилтироқ биринчи марта бошга илинаётган

тўгарак шляпасини кўтариб олганди. Бундан чиқдики, кеча у Шатовга “севги камзули” ҳақида дағдаға солганда, рост айтган. Буларнинг бари, яъни фрак ҳам, янги уст-бош ҳам Липутиннинг маслаҳатига кўра (буни кейинчалик билдим) аллақандай сирли мақсадларни кўзлаб қўлга киририлганди. Ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ эдики, бу ерга ҳам у кимнингдир йўл-йўриғи, кўмаги билан извошга тушиб етиб келганди; ҳолбуки, унинг ёлғиз бир ўзи қандайдир чорак соат ичида бир қарорга келиб, кийиниб, йиғиштириниб улгурмасди ҳеч қачон, агар ибодатхона олдида рўй берган воқеадан дарҳол хабардор бўлган чоқда ҳам, буларни эпломасди. У маст эмасди, лекин бутун кўриниши, ҳол-аҳволи кўп кунлардан бери сурункасига бош кўтармай ичиб, мана энди ниҳоят кўзини очган бадмастнинг оғир, ҳалпиган, тутун қайтариб турганига ўхшарди. Чамаси, агар биров унинг икки елкасидан тутиб силкитиб қўйса, у яна дарҳол кайф киладигандай эди.

У ичкарига шахд билан учиб кирмоқчи бўлди-ю, бироқ бирдан эшикда гиламга қоқилди. Марья Тимофеевна кула-кула ўлаёзди. У унга ёмон ўқрайди ва бирдан тез уч-тўрт одим отиб, Варвара Петровнага яқинлашди.

– Мен келдим, хоним... – худди овози қувурдан чиққандай гулдиради у.

– Мендан марҳаматингизни дариг тутманг, муҳтарам афандим, – қаддини ростлади Варвара Петровна, – ҳов, анави стулни олиб ўтиринг. Сизни ўша ердан бемалол эшитаман ва бу ердан кўриб ўтираман.

Капитан оёқ остига маъносиз қараганча тўхтаб қолди, аммо шундай бўлса ҳам, ўгирилиб, эшик ёнидаги кўрсатилган жойга ўтирди. Унинг афт-башарасининг ифодасида ўзига ҳаддан ташқари ишонмаслик ва шу билан бирга безбетлик ва қандайдир туганмас жаҳлдорлик кўзга ташланарди. У ҳаддан ортиқ кўрқар ва бу шундоқ кўриниб турар, ўзини камситилгандек сезар, иззат-нафси оғрир, шуни ҳам яна сезиш мумкин эдики, иззат-нафсига мабодо, озор етса, у кўрқоқлигига қарамай, кези келса, ҳар қандай уятсизликдан асло қайтмасди. У ўз бесўнақай гавдасининг ҳар бир ҳаракатидан чўчирди. Маълумки, мана шунга ўхшаган жаноблар қандайдир қутилмаган тарзда жамоат ичида пайдо бўлиб қолсалар, аввало қўлларини қаерга қўйишни билмай қаттиқ қийналадилар. Капитан қўлида қўлқопи ва шляпаси, қимирламай ўтирар ва маъносиз нигоҳини Варвара Петровнанинг жиддият акс этган юзидан узмасди. Эҳтимол, у атрофга диққат билан назар солишни истар, аммо бунга ҳозирча журъати етмасди. Марья Тимофеевна афтидан унинг бу ҳолатда ўтиришини жуда кулгили деб топиб, яна хандон ташлаб қолди, аммо у қимир этмади. Варвара Петровна уни мана шундай ҳолатда бир дақиқадан ортиқроқ раҳмсизларча тутиб турди, аёвсизлик билан кўздан кечирди.

– Аввало, ижозат беринг, исмингизни ўз оғзингиздан эшитайлик? – сиполик билан маънодор қилиб сўради у.

– Капитан Лебядкин, – даранглади капитан, – мен келганим, хоним... – ўз ўрнида қимирлади у.

– Ижозат этинг! – яна уни тўхтатди Варвара Петровна. – Манави шўрлик қиз ҳақиқатан сизнинг синглингизми, мен унга жуда қизиқиб қолдим?

– Синглим у, хоним, назоратдан қочиб чиқибди, у шундай бир аҳволдаки...

У бирдан оғзини юмди ва бўртиб кетди.

– Бошқача янглиш тушунманг, хоним, – у жуда каловланиб қолди, –

туғишган акаси бундай вазиятда... кўлини булғамайди – бу демак, бундай вазиятда бўлмаганда... обрўга путур етадиган маънода... охирги пайтларда...

У бирдан тўхтади.

– Марҳаматли жаноб! – бошини кўтарди Варвара Петровна.

– Мана, қандай аҳволда! – бирдан хулоса чиқарди у бармоғини манглайининг ўртасига нуқиб. Бир зум сукунат чўкди.

– Кўпдан бери касалми? – чўзилиб сўради Варвара Петровна.

– Хоним, мен ибодатхонада кўрсатган мурувватингиз учун... русчасига... биродарона... миннатдорлик билдиргани келдим...

– Биродарона?

– Йўқ, яъни биродарона эмас, фақат мен шуни демоқчийдимки, мен синглимнинг акаси бўламан, шу маънода хоним, ишонинг, хоним, – деб чулдираб қолди у яна қизариб-бўзариб, – менинг унақа маълумотим унча етарли эмас, сизнинг бу кошонангизда бир қарашда шундай туюлиши мумкин. Бу кошоналарнинг ҳашамати олдида биз синглим билан ҳеч ким эмасмиз, хоним. Бунинг устига, бўҳтончиларимиз ҳам бор. Аммо обрў устида Лебядкин ўзига яраша мағрур, хоним... Мен... мен... ташаккур айтгани келдим... мана, пуллар, хоним!

Шунда у чўнтагидан ҳамёнини чиқариб, ичидан бир даста қоғоз пулларни суғуриб олди-да, жазавага тушиб қалтираган бармоқлари билан уларни титкилай бошлади. У тезроқ ниманидир тушунтирсам дерди, афтидан, бу унга жуда ҳам керак эди, чоғи. Аммо пул устида бундай куймаланиб чувалашаётгани ўзини янада аҳмоқроқ қилиб кўрсатаётганидан оғриниб, у охирги тоқатини ҳам батамом йўқотди; пулни санаши янаям мушкуллашди, бармоқлари нуқул чалкашиб кетаверди, бу уят-шармисорлик устига битта кўк қоғоз пул ҳамёндан сирғалиб тушиб, айланиб учиб гиламга кўнди.

– Йигирма рубль, хоним, – ўрнидан туриб кетди у бирдан даста пулни қисимлаб, бу азоблардан юзи қора терга ботганча; гилам устига учиб тушган пулни кўриб, уни олмоқчи бўлиб энгашди-ю, лекин негадир уялиб бунга кўл силтади.

– Сизнинг хизматкорларингизга, хоним, малай олсин уни. Лебядкинадан бир хурсанд бўлсин!

– Мен бунга йўл қўёлмайман, – шошиб-пишиб, яна бироз кўрқиб кетиб деди Варвара Петровна.

– Ундоқ бўлса...

У эгилиб пулни олди, бўғриқиб ва бирдан Варвара Петровнага яқинлашиб, унга саналган пулларни узатди.

– Бу нима? – бутунлай кўрқиб кетди у ва креслосида орқага тисарилди. Маврикий Николаевич, мен ва Степан Трофимович ҳар биримиз бир қадам олдинга чиқдик.

– Тинчланинг, тинчланинг, мен жинни эмасман, худо ҳақи, жинни эмасман! – ҳаяжонга тушиб ҳаммани ишонтиришга уринди капитан.

– Йўқ, ҳурматли жаноб, сиз эсингизни ебсиз.

– Хоним, бу сиз ўйлаган нарса эмас! Мен, рост, бир арзимас бўғин... О, хоним, кошонангиз бой-бадавлат, аммо, менинг синглим Мария Неизвестнаянинг мақоми қашшок, менинг синглим асли исми шарифи Лебядкина, аммо ҳозирча уни Мария Неизвестная деб атай қоламиз, ҳозирча, хоним, фақат ва фақат ҳозирча, аммо ҳар доим шундай қолишига худо йўл қўймайди! Хоним бекам, сиз унга ўн рубль ҳадя қилдингиз, у эса

олди, лекин фақат сиздан ҳады бўлганлиги учунгина олди, хоним бекам! Эшитяпсизми, хоним бекам! Мана шу Мария Неизвестная бу дунёда ҳеч кимдан олмайди, акс ҳолда унинг бобоси штабс-офицер гўрида тик туради, у Кавказда нақ Ермоловнинг кўз ўнгида ҳалок бўлган, аммо сиздан, хоним бекам, сиздан ҳаммасини олади. Аммо бир қўли билан ўн рубль олиб, иккинчиси билан йигирма рубль беради, ҳа, марказдаги хайрия кўмиталаридан бирига хайрия, сиз, хоним бекам, у ерда аъзо-сиз... яна сиз, хоним бекам, “Москва ахбори”да ёзиб ҳам чиқдингиз, шаҳримиздаги хайрия жамиятининг китоби ҳам сизнинг қўл остингизда, унга ҳар ким ёзилиши мумкин...

Капитаннинг бирдан овози ўчди; у қандайдир оғир жасорат кўрсатгандай бўғриқиб ҳансирарди. Хайрия кўмитасига доир гапларнинг ҳаммаси, чамаси, олдиндан ва эҳтимол, Липутиннинг таҳрири остида тайёрланганди. У яна баттар терлади; тер пешонасидан сувдай қуйиларди. Варвара Петровна унга нигоҳини ўқдай қадаб ўтирарди.

– Сиз айтган китоб, – деди у жиддийлик билан, – доим пастдаги уйимнинг қоровулхонасида туради, агар истасангиз, ўз хайриянгизни ўша китобга ёздириб қўйишингиз мумкин. Шунинг учун энди пулларингизни қўлингизда силкитавермай олиб қўйишингизни сўрайман. Ана шундай. Энди аввалги жойингизга ўтиринг. Сизнинг синглингиз хусусида бироз хато қилганим учун ўкинаман, ҳурматли жаноб, унинг бунчалар давлатмандлигини билмай, қашшоқми деб, садақа берибман. Фақат бир нарсага ақлим етмай турибди, нега ёлғиз мендан олади-ю, бошқалардан эса сира хоҳламайди. Сиз буни таъкидлаб айтганингиз учун мен мутлақо анигини билишни истайман.

– Хоним бекам, бу шундай бир сирки, у тобутдагина кўмилиши мумкин! – жавоб берди капитан.

– Нега энди? – қандайдир ишончсизроқ оҳангда сўради Варвара Петровна.

– Хоним бекам, хоним бекам!..

У хўмрайиб жим бўлди, кўзи ерга қадалган, ўнг қўлини юрагининг устига қўйганди. Варвара Петровна ундан кўзини узмай кутиб турарди.

– Хоним бекам! – ўқирди у бирдан, – сизга фақат битта, чин юракдан, очиқ, тўғри, русчасига савол берсам бўладими?

– Майли, сўранг.

– Хоним бекам, сиз ҳаётда азоб чекканмисиз?

– Сиз кимдандир азоб чекканман ёки чекаётиман деб айтмоқчимисиз?

– Хоним бекам, хоним бекам! – деб яна сапчиб ўрнидан туриб кетди у буни ўзи ҳам пайқамай ва кўксига муштлаб, – мана, мана шу кўксимда шунчалар кўп озор қайнаб-тошиб ётадики, қиёмат куни ошкор бўлганда, худонинг ўзи хайратдан ёқасини ушлаб қолади.

– Ҳм, ошириб юбордингиз.

– Хоним бекам, мен балки аччиқ-тиззиқ гапларни айтаётгандирман.

– Ташвишланманг, сизни қачон гапдан тўхтатишни ўзим биламан.

– Сизга яна битта савол берсам, бўладими?

– Майли, беринг.

– Одам фақат қалби олижаноб бўлгани учун ўлиб кетиши мумкинми?

– Билмайман. Мен ўзимга бундай савол бермаганман.

– Билмайсиз! Бундай савол бермагансиз! – деб қичқирди у кўтаринки

бир киноя билан. – Ундай бўлса, ундай бўлса: Жим бўл, ноумид кўнгил! – шундан сўнг у жазаваси кўзиб кўксини муштлади.

У энди яна хонани чарх уриб юрди. Бу одамларнинг хусусиятлари – ўз хоҳиш-истакларини ўзлари жиловлай олмасликлари; аксинча, бу хоҳиш-истаклар пайдо бўлиши ҳаманоқ уларни мутлақо андишасизлик билан юзага чиқаришга тўхтатиб бўлмас интилишлар. Ўзига ёт бўлган жамият ичига тушиб қолган бундай жаноб аввал бошда ўзини камсукум кўрсатади, ботинмай туради, лекин унга қилча ён берсангиз, тамом, дарҳол ҳаддидан оша бошлайди. Капитан қаттиқ қизишиб, жўшиб кетди, тинмай хонани кезар, қўлларини силкитар, саволларни эшитмас, ўзи ҳақида кўпириб-тошиб сўйлар, баъзан тили айланмай қолар, бир гапини тугатмай бошқасига сакраб ўтиб кетарди. Рост, уни батамом ҳушёр деб ҳам бўлмасди; бу ерда Лизавета Николаевна ҳам ўтирибди, у эса унга бир марта ҳам қайрилиб қарамади, аммо қизнинг шу ердалиги афтидан, унинг бошини қаттиқ айлантириб қўйганди. Аммо бу бир тахмин, холос. Варвара Петровна нафратланишига қарамай, бундай ношойиста одам билан гаплашишни лозим топган экан, албатта, бунинг ўзига яраша сабаби бор эди. Прасковья Ивановна эса кўрқиб қалтирар, аммо чамаси, гап нимадалигини унча англамасди. Степан Трофимович ҳам қалтирар, аммо, аксинча, боридан ортиқроқ тушунишга майли бор эди. Маврикий Николаевич эса ҳаммани бало-қазодан сақловчи бир қиёфада турарди. Лизанинг ранг-туси оқарган, кўзларини катта-катта очиб, ёввойи капитанга тикилгани-тикилган эди. Шатов аввалгича ўтирар; лекин ҳаммадан қизиғи, Марья Тимофеевна энди батамом кулмай қўйган, аммо жуда ҳам маъюс бўлиб қолганди. У ўнг қўли билан столга суяниб, пешдаҳан қилаётган акасига ҳазин термуларди. Фақат Дарья Павловнагина менга хотиржам туюларди.

– Буларнинг ҳаммаси бекорчи масаллар, – деди ниҳоят норози бўлиб Варвара Петровна, – сиз менинг: “Нега?” деган саволимга жавоб бермадингиз. Мен қатъиян жавоб кутаман.

– “Нега?” деганингизга жавоб бермадимми? “Нега?” деган саволга жавоб қутяпсизми? – кўзларини қисиб такрорлади капитан. – Ушбу ушоққина “Нега” сўзи дунё яралгандан буён биринчи куниданоқ бутун кавну маконларга ёйилиб ётмоқдадир, хоним бекачим, ва бутун борлиқ табиат ўз Яратувчисига қараб: “Нега?” – деб қичкиради-ю, мана, етти минг йилдирки, унга жавоб ололмайди. Наҳотки, фақат капитан Лебядкин бунга жавоб бериши керак, бу адолатдан бўлармикин, хоним бекам?

– Ҳаммаси бекор, гап эмас бу! – аччиғи чиқиб бетоқат бўларди Варвара Петровна, – булар бари мажозлар; бундан ташқари, сиз, ҳурматли жаноб, жуда ҳам болохонадор қилиб гапиряпсиз, мен буни фаросатсизлик деб биламан.

– Хоним бекам, – эшитмасди уни капитан, – мен балки Эрнест деб аталишни истардим, ҳолбуки Игнат деган қўпол номни кўтариб юрибман, – нега шундай, сиз нима деб ўйлайсиз? Мен князь де Монбар деб номлансам дердим, ҳолбуки, мен фақат Лебядкинман, оққуш сўзидан, – нега шундай? Мен шоирман, хоним бекам, кўнгил шоириман ва ўз ноширимдан минг рубль қалам ҳақи олишим мумкин эди, ҳолбуки, мен мана, тос-тоғорада яшашга мажбурман, нега, нега? Хоним бекачим! Менимча, Россия – табиатнинг ўйини бўлса керак, бошқа эмас!

– Сиз бошқа аниқроқ бир гапни айтолмайсизми?

– Мен сизга “Суварак” деган масални ўқиб беришим мумкин, хоним бекачим!

– Нима-а?

– Хоним бекам, мен ҳали жинни бўлганим йўқ! Мен жинни бўламан, бўлсам керак эҳтимол, аммо ҳали бўлганим йўқ! Хоним бекам, менинг бир биродарим, на-а-жиб бир инсон – Криловнинг бир масалини ёзган, у “Суварак” деб аталади, шуни ўқиб берсам бўладими?

– Сиз Криловнинг қандайдир масалини ўқимоқчимисиз?

– Йўқ, мен Криловнинг масалини эмас, ўзимнинг масалим, ўз асаримни ўқимоқчиман! Ўзимни хафа қилиб қўймаслик учун айтиб ўтайки, хоним бекачим, мен у қадар ҳам чаласавод ва бузуқ одам эмасман, Россиянинг улуғ масалнависи Крилов борлигини биламан, унга маориф вазири томонидан Летний садда (Ёзги боғ) ҳайкал ўрнатилган, болалиги акс эттирилган. Сиз, хоним бекачим, мана мендан сўраяпсиз: “Нега?” деб. Бунга жавоб мана шу масалнинг тагида, ўтли ҳарфлар-ла ёзилмиш!

– Ўқинг ўша масалингизни,

*Яшар эди суварак,
Болалик чоғда эрмак.
Стаканга тушиб қолди,
Пашшага идиш тўлди...*

– Вой, худойим-ей, бу нима ўзи? – хайрон бўлди Варвара Петровна.

– Яъни ўз пайтида бўлиб ўтяпти, – деди шоша-пиша капитан, қўлларини қаттиқ силкитиб, ўқишига халал етган муаллиф шундай ғаши келиб қичқиради, – ёзда стаканга пашшалар тушиб қолса, пашшаҳўрак бўлади, буни жинни ҳам билади, бўлмай туринг, бўлмай туринг, кўрасиз ҳали, кўрасиз... (Тўхтовсиз қўлларини силкитади.)

*Жой эгаллаб суварак
Пашшалар сиқилишди,
Қичқириб муштарийга:
“Жой қолмади!” – дейишди.*

*Қичқариқни эшитиб
Никифор яқин келди,
Ажойиб чол, керишиб...*

– Мен буни ҳали тугатганим йўқ, аммо, бари бир, бу сўзлар! – шақилларди капитан. – Никифор стаканни олади-ю дод-войга қарамай бутун маза-бемазани тоғорага тўқади, на пашша қолади, на суварак, аллақачон шундай қилиш керак эди. Аммо, қаранг, қаранг, хоним бекачим, суварак шикоят қилмайди! Мана, сизнинг “Нега?” – деган саволингизга жавоб! – қичқириб юборди капитан ғолибона: – “Суварак шикоят қилмайди!” Никифор масаласига келганда, у табиат кучларини ифодалайди, – манманлик билан қўшиб қўйди у ва хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Варвара Петровнанинг қаттиқ жаҳли чиқди.

– Сиздан бир нарсани сўрай, сиз гўёки Николай Всеволодовичдан олинган, лекин сизга тўла етказиб берилмаган пул ҳақида гапириб юрар эмишсиз, менинг хонадонимга тегишли бир одамни айблармишсиз, бу нима ўзи?

– Тухмат! – бўқирди Лебядкин ўнг кўлини аянчли кўтариб.

– Йўқ, тухмат эмас.

– Хоним бекам, шундай ҳол-аҳволлар борки, ҳақиқатни баралла айтгандан кўра, оила номуси учун чидаган маъкул. Лебядкин миқ этиб оғиз очмагай, хоним бекачим!

У худди кўр бўлиб қолгандек эди; у илҳом оғушида жўшарди; ўзини алламбало баланд мартаба топгандай сезарди; тасаввурида нималардир ғужғон ўйнарди. Унинг энди кимнидир хафа қилгиси, қандайдир булғагиси, ўз ҳукмини ўтказгиси келарди.

– Степан Трофимович, кўнғирокни чалинг, илтимос, – сўради Варвара Петровна.

– Лебядкин айёр, хоним бекам! – кўзини қисди у сурбетларча илжайиб, – айёр, аммо унга ғов бор, эҳтирослар олдидан бир дебочаси бор! Бу дебоча – гусарларнинг қадимдан қолган жанговар шишаси, уни Денис Давидов қуйлаган. У мана шу дебоча, мана шу пеш эшик олдида турганда, хоним бекам, шундай бўлиб қолгайки, у шеър билан ёзилган а-ажо-о-йиб бир мактуб жўнатгай, хоним бекам, аммо уни бир умр қайноқ кўз ёшлар тўкиб қайтариб олмоқликни истаганроқ бўлурди, зеро, бунда гўзаллик ҳиссиётига талафот етгай. Аммо учиб кетган куш думини тутқизмас! Худди мана шу пеш эшик олдида, хоним бекам, Лебядкин моҳпора қиз хусусида ҳам сўйламоғи жоиз бўлур, озорлардан зада бўлган маъсум қалбнинг олийжаноб шиквалари, мана шундан фойдаланишади унга бўхтон тошларини отувчилар. Аммо Лебядкин айёр, хоним бекам! Унинг боши узра ўтирган қонхўр бўри ҳар дамда ўт кўйиб, жон таслимини кутса ҳам, ҳеч нарсага эришолмайди: Лебядкин сирни очмайди, ва ҳар гал кутилганнинг ўрнига икки шиша бўлса, унга Лебядкиннинг муғомбирлиги дош бергай! О, етар энди, о, етар! Хоним бекам, сизнинг ажойиб ҳашаматли қошонангиз энг олижаноб жонлардан бирига тегишли бўлиши мумкин эди, аммо суварак шикоят қилмас! Эътибор беринг, эътибор беринг, ниҳоят, шикоят қилмас ва билинг улуғ руҳни!

Шу он пастдаги қоровулхонадан кўнғирок саси келди ва шу заҳоти Степан Трофимовичнинг кўнғироғига бироз ҳаяллаган Алексей Егорич пайдо бўлди. Батартиб кекса хизматкор нечундир қаттиқ ҳаяжонда эди.

– Николай Всеволодович ҳозиргина етиб келдилар ва бу ерга чиқаётирлар, – деб айтди у Варвара Петровнанинг саволмуз қараб кўйганига жавобан.

Мен унинг ўша зумдаги ҳолатини айниқса эслайман: унинг олдин ранги оқариб кетди, кейин бирдан кўзларидан ўт чакнади. У фавкулудда бир қарорга келгандай креслода қаддини ростлади. Умуман, ҳамма хайратдан лол эди. Бир ойдан кейин келиши кутилаётган Николай Всеволодовичнинг бутунлай кутилмаган тарзда пайдо бўлиши ўзининг кутилмаганлиги билангина ғалати эмас, балки баайни ҳозирги дам билан ажиб бир тарзда мувофиқ келганлиги билан ҳам ғаройиб эди. Ҳатто капитан хонанинг ўртасида қоқилган қозикдай қаққайиб оғзини катта очиб, аҳмоқона бир киёфада эшикка тикилиб қолди.

Мана, ниҳоят, қўшни хонадан, жуда катта ва узун залдан тез яқинлашаётган қадам товушлари эшитилди, қадамлар майда ва тўқиллаб чиқарди; кимдир худди сирғаниб келаётганга ўхшарди ва бирдан бу ерга Николай Всеволодович эмас, ҳеч ким танимайдиган бошқа бир йигит шитоб билан кириб келди.

V

Шу ўринда андак тин олай-да, кутилмаганда пайдо бўлган бу кимсани бироз қисқароқ бўлса-да, тавсифлаб ўтай.

Бу ёши йигирма еттилардаги ёки шунга яқин йигит эди, бўйи ўртадан кўра тикроқ, сочлари оқ-сарик, сийрак ва анча узун, энди сабза уриб келаётган сокол-мўйлаблари лахтакроқ эди. Тоза ва ҳатто мода бўйича кийинган, аммо олифта эмасди; бир қарашда елкалари чиққанроқ ва ҳалпиллаган кўринар, бироқ қадди ғоздай ва якто эди. Қандайдир ғаройиб одамга ўхшар, шунга қарамай, бу ердагиларнинг ҳаммаси унинг ўзини тутиши-туришини жуда маъқул, гап-сўзларини эса равиш-режали деб топишди.

Ҳеч ким унинг кўринишини хунук деб айтолмайди, аммо башараси ҳеч кимга ёқмайди. Унинг боши энсаси томон узайган ва худди икки ёнидан қисилгандек, шунинг учун башараси ўткир кўринади. Манглайи тор, аммо баланд, юзининг тархи, чизиқлари майда; кўзи ўқдай, бурун-часи ушоқ ва киррадор, лаблари чўзиқ ва юпқа. Башараси касалманд кўринади, аммо аслида ундаймас. Унинг ҳар икки ёноғи ва жағларида териси куруқ осилинқираган, бу уни оғир касалликдан сўнг соғайиб келаётган одамга ўхшатади. Шунга қарамасдан, у мутлако соғлом, кучли ва ҳатто ҳеч қачон касал бўлмаган.

У питрак, шошқин юради ва ҳаракат қилади, аммо ҳеч қайга шошилмайди. Афтидан, ҳеч нарсадан саросимага тушмайди; ҳар қандай ҳолатда ва ҳар қандай жамиятда у ўзини йўқотмайди. У жуда ҳам манман, аммо ўзини манманликда айбламайди, буни пайқамайди.

Тез-тез, шошиб-пишиб сўзлайди, лекин бунда ўзига қаттиқ ишонгани сезилиб туради, сўзамол, ҳозиржавоб. Кўринишдан шошқалоқ бўлса-да, фикрлари осуда, аниқ ва тугал шаклга эга – бу, айниқса, кўзга ташланади. Талаффузи ажойиб ва равон; сўзлари текис, йирик буғдой доналари каби сочилиб, доим хизматга шай, доим сара. Аввалига бу сизга ёқади, лекин кейин худди мана шу ҳаддан ортиқ равшан талаффуз, доим тайёр турган дурдона сўзлар бадингизга уради. Сизга унинг оғиз бўшлиғидаги тили қандайдир алоҳида бир шаклда, қандайдир фавқулодда узун ва юпқа, ҳаддан зиёда қизил ва ҳаддан ортиқ ўткир бигиздай учи доим тўхтамай ва беихтиёр айланиб турадигандай туюлади.

Хўп, худди ушбу йигит ичкарига учиб кирди, очиғи, назаримда, у ҳали қўшни хонаданок гапга тушиб кетди ва гап қопи очилганча бу ерга кириб келди. У кўз очиб-юмгунча Варвара Петровнанинг олдига борди.

– ... Тасаввур қилинг, Варвара Петровна, – дерди у сўзларни маржондай териб, – мен уни чорак соат ичида шу ердан топаман деган эдим; бу ерга келганига ҳам бир ярим соат бўлди; биз Кирилловникида учрашдик; ярим соат бўлди, бу ерга жўнаганига ва менга чорак соатдан сўнг етиб бор, деб тайинлади...

– Ким ўзи? Ким сизни бу ерга келсин, деб тайинлади? – сўроқларди Варвара Петровна.

– Ким бўларди? Николай Всеволодович-да! Наҳотки, сиз ростдан ҳам буни энди билаётган бўлсангиз? Аммо унинг юклари анча олдин келган бўлиши керак, нега сизга айтишмаган? Бундан чиқди, мен биринчи бўлиб хабар қилаётган эканман-да. Унинг орқасидан бирон ерга одам жўнатилса ҳам бўларди, дарвоқе, ўзи ҳам тезда келиб қолар, айнан ўзи кутган вақтга мувофиқ ва ўзи мўлжаллаган ҳисоб-китобига яраша. – Шун-

да у хонани кўздан кечирди ва айниқса, капитанга диққат билан тикилди. – Ох, Лизавета Николаевна, бу ерда дастлаб сизни кўраётганимдан ғоятда хурсандман, кўлингизни қисишдан қанчалар бахтлиман, – у қувноқ табассум билан узатилган Лизанинг кўлини олиш учун унинг олди-га борди, – яна кўриб турибман, мухтарама Прасковья Ивановна ҳам ўз “профессор”ини хали унутмаганлар, чоғи ва хафа ҳам эмаслар, шекилли, Швейцарияда доим жаҳллари чиқиб, хафа бўлиб юрардилар. Лекин, қалай, бу ерда оёғингиз тузалиб кетдими, Прасковья Ивановна, Швейцария докторлари ота юрт табиати, ҳавоси сизга даво бўлади деб, тўғри айтишган эканми?.. Қандай? Хўллаб туришми? Бу жуда ҳам фойдали бўлса керак. Аммо Варвара Петровна (унга тез ўгирилиб) мен ўшанда сизни чет элда кўролмай жуда ҳам ачиниб ва ўкиниб қолдим, бунга улгуролмадим, сизга ҳурматимни шахсан адо этолмадим, сизга эса айтадиган гапларим ниҳоятда кўп эди... Мен бу ерга, қариямга маълум қилган эдим, аммо у киши ўз одатига кўра, афтидан...

– Петруша! – кичкириб юборди Степан Трофимович дарҳол қарахтликдан чиқиб; у қўлларини қарсиллатиб уриб, ўғли томон отилди. *Pierre, mon enfant*¹, вой, мен сени танимабман! – у ўғлини бағрига босди, кўз ёшлари шашқатор қуйилди.

– Бўлди, бўлди, ўзингни бос, ўзингни бос, қўлларингни силқитма, бўлди, бас, бўлди, илтимос, – тутилиб, тутилиб гўлдиради Петруша отасининг кучоғидан чиқишга уриниб.

– Мен доим, доим сенинг олдинда гуноҳқорман!

– Майли, бўлди, етар; кейинроқ бафуржа гаплашамиз. Ўзингни босолмай қоласан, деб ўйлагандим. Ҳой, ҳой, озгина эс-хушингни йиғиштир, илтимос қиламан.

– Мен ахир сени кўрмаганимга ўн йил бўлди.

– Унда янаям талтайишга ҳожат йўқ.

– *Mon enfant!*

– Билдим, билдим, яхши кўрасан, ол қўлингни. Сен бошқаларга халақит беряпсан... Ох, ана, Николай Всеволодовичнинг ўзи, ўзингни бос деяпман, илтимос қиламан, бас!

Николай Всеволодович хонага қадам қўйди; у жуда ҳам секин кириб келди ва эшик олдида тўхтади, осуда нигоҳ билан жамоатни кўздан кечирди.

Тўрт йил илгари уни биринчи марта кўрганимда унга илк қарашдаёқ қандай лол қолган бўлсам, ҳозир ҳам худди шундай бўлди. Мен уни ҳеч ҳам унутмаган эдим; бироқ шундай бир афт-ангор, қиёфалар бўладики, улар ҳар гал янгидан намоён бўлганда, ўзи билан қандайдир янги бир нарса олиб келади, аввал улар билан юз бора учрашган бўлсангиз-да, буни хали пайқамаган бўлиб чиқасиз. Афтидан, у тўрт йил аввал қандоқ эса, худди шундоқ эди: ўшандоқ фасих, ўшандоқ салобатли, ўшандоқ ўқтам, ўшандоқ салмоқ билан кириб келди, ҳатто ўшандоқ деса бўлғайки, ёш, навқирон эди. Унинг енгил табассуми ўшандоқ вазмин, меҳрибон ва ўшандоқ ўз-ўзидан мамнун эди; нигоҳи ҳам ўшандоқ жиддий, ўйчан ва қандайдир паришон эди. Қисқаси, биз худди кечагина кўришгандек эдик, чамаси. Бироқ мени бир нарса ҳайратга солди: илгари уни ғоятда кўркам деб ҳисобласалар-да, аммо унинг башараси жамиятимизнинг айрим тили заҳар хонимларининг таъбирича, ҳақиқатан ҳам, “ниқобни эслатарди”.

¹ Петя, болакайим (франц.).

Энди эса, – энди эса негалигини билмайман – у биринчи қарашдаёк менга эътирозга ўрин қолдирмайдиган тенгсиз гўзал бўлиб кўринди, унинг башараси ниқобга ўхшайди, деб сира айтиб бўлмасди. Бу унинг олдинги-га қараганда андак ранги оқаргани ва назаримда, бироз озинқираганидан эмасмикин мабодо? Ёки бўлмаса, унинг назар-нигоҳида қандайдир янги бир фикр-хаёл порлаб кўринаётганиданмикин бу?

– Николай Всеволодович! – қичкириб юборди креслодан турмай қаддини ростлаган Варвара Петровна уни амрона ишора билан тўхтади, – бир зумгина тўхтаб тур!

Мана шу хитоб ва мана шу ишоратдан сўнг кутилмаганда даҳшатли бир савол ўртага тушди, бундай савол Варвара Петровнадан чиқиши мумкин деса, одам бунга ишонмайди, мен бу саволни тушунтиришдан олдин ўқувчини Варвара Петровнанинг феъл-атворини эслаб кўришга чақирган бўлардим, – бу феъл-атвор унга умр бўйи йўлдош ва баъзи фавқулудда дамларда ақл-бовар қилмас даражада шиддатли тус касб этган. Яна шу нарсани ҳам ақл чақмоғи билан чақиб кўришни таклиф эта оламанки, қалбининг одатдан ташқари метин саботига, амалий ҳаёт ва ҳатто хўжалик ишларида ақл-фаросат, оқилалик билан иш юритишига қарамай, унинг ҳаётида шундай онлар ҳам бўлардики, уларга у ўзини бутунлай бор-йўғи билан бағишлаб юборар ва бундай дамларда уни асло тўхтади бўлмасди. Яна шуни ҳам ҳисобга олишни сўрардимки, мана шундай бир дамда бутун бир ҳаётнинг моҳияти унинг назарида мужас-самлашиб юзага чиқади ва унда бутун яшаб ўтилган умр, ҳозир ва ҳатто келажак акс этади. Яна бир сира унинг кўлига теккан имзосиз хатни ҳам эслатиб ўтай, буни у боя ғоятда аччиқланиб Прасковья Ивановнага сўйлаб берди, яна шуниси ҳам борки, хатнинг кейинги гаплари хусусида у оғиз ҳам очмади, эҳтимол, худди мана шу ерда у кутилмаганда ўғлига берган даҳшатли саволнинг ечими чиқар эди.

– Николай Всеволодович, – деб такрорлади даъваткорона у ҳар бир сўзини қатъият билан чертиб-чертиб талаффуз қиларкан, – сиздан илтимос қиламан, турган жойингиздан қимирламай, ҳозир айтасиз; мана шу бахти қаро, чўлоқ хотин – ана ўзи, ҳов анави ерда, қаранг унга! – ростми, мана шу хотин... сизнинг қонуний хотинингиз эканлиги ростми?

Мана шу дам жуда яхши эсимда; у кўзини ҳам пирпиратмай диққат билан онасига тикилиб турди; башарасида зиғирча ҳам ўзгариш содир бўлмади. Ниҳоят, у қандайдир марҳаматли табассум қилди, бир оғиз сўз айтмай, аста онасининг қошига келди, унинг кўлини тутди, дудоғига олиб борди, эъозлаб ўпди. Унинг онасига ҳар қачонги таъсири шунчалар кучли ва енгиб бўлмас эдики, она шу ерда ҳам кўлини тортиб олишга журъат этмади. Она фақат бошдан-оёқ битта саволга айланиб ўғлидан кўз узмас, унинг бутун қиёфасидан агар номаълумлик яна андак давом этса, буни кўтаролмаслиги аён кўриниб турарди.

Аммо у ҳамон индамасди. Она кўлини ўпиб, хонани яна бир кўздан кечирди-да, яна аввалгидай сира шошмасдан тўғри Марья Тимофеевнанинг олдига борди. Одамларнинг баъзи онлардаги қиёфаларини чизиш ғоятда қийин. Масалан, шу нарса менинг эсимда қолдики, Марья Тимофеевна кўрқувдан қотиб қолиб, унга пешвоз ўрнидан турди ва худди қаттиқ ёлворгандай кўлини қовуштирди; яна шу нарса ҳам эсимда қолганки, бу унинг нигоҳидаги ҳайрат, қандайдир телбасаро ҳайрат, унинг юз ифодаларини бутунлай ўзгартириб юборган, – бундай ҳайрат ифодасига одам-

лар тоқат қилолмайдилар. Балки иккови ҳам, ҳайрат ҳам, кўркув ҳам бир пайтнинг ўзида рўй бергандир; аммо эсимда, мен тез у томонга сурилдим (мен шундоқ ёнгинасида тургандим), назаримда, у ҳозир хушидан айриладигандай эди.

– Бу ерда бўлиш сизга мумкин эмас, – деди унга Николай Всеволодович оҳиста эркаловчи, оҳангдор товуш билан, шунда унинг кўзларида бениҳоя мунислик порлаб кетди. У аёл қошида ғоятда иззат-икромли қиёфада турар, унинг ҳар бир хатти-ҳаракатида бениҳоя самимий ҳурмат зухур этарди. Бечора аёл ғоятда шошиб-пишиб, нафаси бўғзига тикилиб, овози зўрға ичидан чиқиб, пичирлади:

– Майлими... майлими... ҳозир... сизнинг олдингизда тиз чўксам?

– Йўқ, бунинг иложи йўқ, – йигит унга ажиб бир табассум ҳадя қилди, бундан аёл ҳам шодланиб жилмайди. Ўша-ўша оҳанрабо товуши билан у аёлни худди маъсум гўдакни эркалаб кўндиргандай, вазмин-босиқ гап қотди:

– Хаёлингиздан чиқармангки, сиз қиз боласиз, мен эсам, гарчи энг садоқатли дўстингиз бўлсам ҳам, лекин бари бир бегона одамман, эрингиз эмас, отангиз эмас, қаллиғингиз эмас. Менга қўлингизни беринг ва юринг, кетдик; мен сизни қаретага чиқариб қўяман, ва мабодо изн берсангиз, уйингизга кузатиб бораман.

Аёл кулоқ солиб турди ва хаёлга ботиб бошини қуйи солди.

– Юрдик, – деди у хўрсиниб ва унга қўлини тутқазиб.

Аммо шу ерда жиндак бахтсизлик рўй берди. Чамаси, у ўнғайсиз бурилдими, ўзининг касал оқсоқ оёғини бехос босиб олди, – қисқаси, ён томони билан креслога ёнбошлаб қолди, кресло бўлмаганда ерга учиб тушарди. Йигит дарҳол уни тутди, суяди, кўлидан маҳкам ушлаб, ғамхўрона эҳтиёткорлик билан эшикка бошлади. Қиз йиқилаёзганидан хижолат чекди, ўнғайсизланди, қизариб-бўзарди ва ёмон уялди. У индамай ерга қараганча, қаттиқ оқсоқланиб йигитнинг қўлига осилган кўйи унга эргашди. Шу кўйи улар чиқиб кетишди. Мен шуни ҳам кўриб турдимки, улар чиқаркан, Лиза нимагадир креслосидан дик этиб турди ва то улар эшикка етгунларича бир зум кўз узмай кузатди. Кейин яна индамай жойига ўтирди, аммо юзида қандайдир титраш сезилар, худди бехос бир газандага тегиб кетгандай эди.

Николай Всеволодович билан Марья Тимофеевна ўртасида бу воқеа кечаркан, ҳамма ҳайратга чўмган, ҳеч ким оғиз очмасди; пашша учса эшитиларди; аммо улар чиқишлари ҳамон ҳамма бирдан тилга кирди.

VI

Дарвоқе, ҳеч ким гапирмас, ҳамма хитоб қиларди. Мен ўшанда ҳаммаси ўз навбати билан қандай бўлиб ўтганини бироз унутганман, чунки ҳаммаси ағдар-тўнтар бўлиб кетди. Степан Трофимович ниманидир французчалаб хитоб қилди ва қўлини чапак қилиб чалди, аммо Варвара Петровна унга қарайдиган аҳволда эмас эди. Ҳатто Маврикий Николаевич тез-тез ва узук-юлуқ гўлдирарди. Аммо ҳаммадан кўпроқ Петр Степанович кизишарди; у қўлларини қаттиқ-қаттиқ силкиб, Варвара Петровнани нимагадир зўр бериб ишонтирмоқчи бўлар, аммо мен анчагача нима гаплигини тушунолмадим. У Прасковья Ивановнаю Лизавета Николаевнага ҳам мурожаат қилар, йўл-йўлакай бир сира отасига ҳам қичқириб

кўяр, – хулласи калом, хонада чарх уриб айланарди. Варвара Петровна бутунлай қизариб-бўртиб, ўрнидан сакраб туриб кетгудек бўлиб, Прасковья Ивановнага қичқириб қоларди: “Эшитдингми, эшитдингми, у ҳозир бу ерда нима деганини?” Аммо унинг жавоб беришга ҳам қурби келмас, фақат нимадир деб тўнғиллаб кўлини силкитарди. Шўрликнинг ўз ташвиши ўзига етарли эди; у дам сайин бошини буриб Лизага боқар, қизига беҳисоб кўрқув ичида термилар, қизи кўзғалмагунча ўрнидан туриб кетишни энди ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди. Орада капитан, афтидан, сирғалиб чиқиб кетишни мўлжалларди, мен буни пайқаб қолдим. У, Николай Всеволодович пайдо бўлгандан буён, шубҳасиз, жуда қаттиқ кўрқувга тушганди; аммо Петр Степанович унинг кўлидан тутиб колди, кетишга йўл қўймади.

– Жуда зарур, жуда зарур бу, – деб маржон сочарди у Варвара Петровна олдида ҳамон уни ишонтиришга уриниб. У хоним рўпарасида турар, хоним эса яна креслода ўтириб, эсимда, унга ташналик билан қулоқ тударди; у ниятига эришди ва хонимнинг диққат-этиборини ўзига торта олди.

– Жуда зарур бу. Ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, Варвара Петровна, бу ерда англашилмовчилик рўй берган, кўринишидан жуда ғаройиб-у, аммо аслида ҳаммаси шамчирокдек равшан, ва бармоқдек содда. Мен жуда яхши тушунаман, ҳеч ким менга ваколат берган эмас буларни ҳикоя қилиб беришга ва ҳатто ўзим отилиб чиқаётганим учун кулгили бўлиб туюлиши ҳам мумкин. Аммо, биринчидан, Николай Всеволодовичнинг ўзи бу ишга унча аҳамият бермайди, иккинчидан, бари бир шундай ҳодисалар ҳам борки, киши ўзи шахсан тушунтириш бериши мушкул, буни фақат учинчи бир одамгина адо этиши мумкин, у айрим нозик нарсаларни осонроқ баён қилиб беради. Менга ишонинг, Варвара Петровна, сизнинг бояги саволингизга дарҳол жавоб беролмагани учун Николай Всеволодович айбдор эмас, бу арзимаган бир гап бўлса ҳам, дангал айтавериши мумкин эди; мен уни Петербургдан бери биламан. Бунинг устига бутун хангоманинг ўзи Николай Всеволодовичнинг иззат-ҳурматида хизмат қилади, агарда мана шу “иззат-ҳурмат” деган ноаниқ бир сўзни қўллаш албатта жуда ҳам жўяли бўлса...

– Сиз нима демоқчисиз? Сиз ушбу англашилмовчиликни келтириб чиқарган қандайдир бир ҳодисанинг ўзим гувоҳи бўлганман, демоқчимисиз? – сўради Варвара Петровна.

– Гувоҳи ҳам, қатнашчиси ҳам, – шоша-пиша тасдиқлади Петр Степанович.

– Николай Всеволодович мендан ҳеч нарсани яширмайди, унинг менга нисбатан маълум туйғуларига путур етмайди, деб агар менга сўз берсангиз... ва шу билан бирга унинг мамнун бўлишига ишончингиз комил эса...

– Ҳеч шак-шубҳасиз мамнунлик бўлади, чунки буни мен ўзим ҳам алоҳида мамнуният билан адо этаман. Ишончим комилки, унинг ўзи мендан сўраган бўларди...

Бошқа одатий усуллардан ташқари олиб қараганда ҳам, осмондан кутилмаганда тушган ушбу жанобнинг бошқаларнинг хангомаларини ҳикоя қилиб беришга оғишмай интилиши бирмунча ғалатироқ бўлиб туюларди. Аммо у Варвара Петровнанинг жуда ҳам оғриқ бериб турган жойини топиб олиб, уни қармоққа илинтирди. Мен ўшанда бу одамнинг феъл-

атворини, бунинг устига унинг ният-мақсадларини ҳали билмас эдим.

– Қулоғимиз сизда, – босиқлик билан эҳтиёткорона деди Варвара Петровна, бировнинг раъйига юрганидан биров хижолат тортиб.

– Ўзи қисқароқ воқеа; ҳатто, агар истасангиз, бу латифа ҳам эмас, – маржонлар соча кетди у, – дарвоқе, романнавис бекорчиликдан роман ёзиб ташлаши мумкин. Жуда ҳам антиқа нарса, Прасковья Ивановна, ишончим комилки, Лизавета Николаевна ҳам қизиқиб эшитадилар, негаки, бу ерда ажойибгина эмас, ғаройиб нарсалар кўп. Бундан беш йилча муқаддам Николай Всеволодович Петербургда манави жаноб билан танишиб қолдилар – мана, мана шу жаноб Лебядкин, қаранг, оғзини катта очиб турибди, иложи бўлса, бу ердан жуфтакни ростламоқчи. Кечиринг, Варвара Петровна. Айтмоқчи, мен сизга қочиб қолишни маслаҳат бермайман, собиқ озиқ-овқат бошқармасининг собиқ истеъфодаги хизматчиси бўлмиш жаноб (кўрдингизми, мен сизни жуда яхши эслайман). Менга ҳам, Николай Всеволодовичга ҳам, сизнинг бу ердаги найрангларингиз миридан-сиригача маълум, эсингиздан чиқарманг, сиз улар ҳақида ҳисоб беришингиз керак. Яна бир карра кечирим сўрайман, Варвара Петровна. Николай Всеволодович ўша пайтда бу жанобни ўзимнинг Фальстафим деб атарди; бу эҳтимолки (у бирдан тушунтирди) аллақандай ўтмишдаги сиймо, burlesque¹ бўлса керак, ҳамма унинг устидан кулади, ҳаммага ўзи рухсат беради ўз устидан кулишга, фақат пулини тўлашса, бас. Николай Всеволодович ўша пайтда Петербургда ўйин-кулгига берилган эди, мен буни бошқача сўз билан айтолмайман, нега деганда, бу одам умидсизлик, тушқунликка тушадиган одам эмас, ўша пайтлар ишга тоқати йўқ, бўйни ёр бермасди. Мен фақат ўша вақтнинг ўзинигина назарда тутаётирман, Варвара Петровна. Манави Лебядкиннинг синглиси бор – у ҳозиргина шу ерда ўтирган эди. Ака-сингилнинг ўз бошпаналари йўқ, бошқаларга сиғинди бўлиб яшашарди. У Гостиний дворнинг равоқлари тагида ўзининг аввалги ҳарбий мундирида санғиб юрар, тузукрок кийинган кишиларни тўхтатар – кўлига қанча тушса, ҳаммасига ичарди. Синглиси эса ҳавода учган қушдай кун кўрарди. Бировларнинг уй юмушларига қарашар, ҳожат чиқарарди. Инжилдаги Содомнинг ўзгинаси; мен муюлишларда кечган бу ҳаёт манзараларини четлаб ўтаман, – ғаройиб бўлиб кўринган ўша ҳаётга Николай Всеволодович ҳам қизиқчилик, жиннисанғилик қилиб, боши билан шўнғиган эди. Мен фақатгина ўша вақтни айтяпман, Варвара Петровна: “жиннисанғилик”ка келганда эса, бу унинг ўз ибораси. У кўп нарсаларни мендан яширмайди. Бир вақтлар mademoiselle Лебядкина Николай Всеволодовични кўп учратарди, унинг ташқи кўринишидан ҳайратга тушган эди. У ифлос ҳаёт кучоғидаги мисоли биллур эди. Мен ҳиссиётларни яхши тасвирлаб беролмайман, шунинг учун буларни четлаб ўтаман; аммо ифлос одамлар қизнинг устидан кулишди, шундан кейин у ҳасратга ботди. У ёқда уни ёмон калака қилишарди, аммо илгари у бунинг фарқига бормасди. Бошининг савдоси ўшанда ҳам чатоқ эди, лекин унда, албатта, ҳозиргидай эмасди. Фараз этиб ўтиш мумкинки, болалик чоғида бир валинеъмат аёлнинг марҳамати билан тарбиялангани эҳтимолдан узоқ эмас. Николай Всеволодович ҳеч қачон унга ҳеч қандай эътибор бермас, яғири чиқиб кетган қартани босиб, ўртага чорак танга қўйиб, чиновниклар билан преферанс ўйнагани-ўйнаган эди. Аммо бир куни қизни хафа қилиб қўйишган эди, у сабабини

¹ Ҳазил-мазоқ (франц.).

суриштирмай бир чиновникни ёқасидан олди-да, иккинчи қаватдан пастга улоқтирди. Бу ерда бегуноҳ хўрланган жабрдийда учун валломатларча қайғуриш деган нарсанинг ўзи йўқ эди; бор амалиёт кулги-қаҳқаҳа остида рўй берган ва ҳаммадан кўпроқ Николай Всеволодовичнинг ўзи хандон ташлаб кулди; ҳаммаси яхшилиқ билан тугагандан сўнг, ярашиб олишиб, пунш ича бошлашди. Бироқ бегуноҳ хўрланган зотнинг ўзи буни унутмади. Ҳаммаси унинг соғлом ақлий қобилиятларининг барбод бўлиши билан тугади. Яна такрорлайман, мен ҳиссиётларни қойил қилиб чизолмайман, аммо бу ерда асосийси орзу. Николай Всеволодович эса, атай қилгандай, орзуни янада қитиқларди: шўх-шўх кулиш ўрнига, у бирдан mademoiselle Лебядкинага фавқулодда ҳурмат-эътибор кўрсата бошлади. Шу ерда ҳозир бўлган Кириллов (жуда-жуда антика зот, Варвара Петровна, ҳаддан ташқари питрак одам; сиз уни бирор кун, албатта, кўрарсиз, у ҳозир шу ерда), ҳа, шу десангиз, мана шу Кириллов, гапни ичидан тортиб олмасангиз, гапирмайди, негадир қизишиб кетдим, Николай Всеволодовичга, сиз бу хонима кизни худди маркизадай эркалатиб юбордингиз ва бу билан унинг шаҳти-бахтини бутунлай поймол қилдингиз, деди. Кўшимча қилиб қўяй, Николай Всеволодович ушбу Кирилловни бироз ҳурмат қиларди. Унга нима деб жавоб берди денг: “Сиз, жаноб Кириллов, мени унинг устидан куляпти, деб ўйлаяпсиз; бу фикрингиздан қайтинг, мен чиндан ҳам уни ҳурмат қиламан, чунки у ҳаммамиздан ҳам яхши”. Биласизми, буни жуда жиддий қилиб айтди. Орадаги шу икки-уч ой ичидан у киз билан “салом”, “хайр” деган сўзлардан бошқа бир оғиз гаплашмади. Мен ўша ерда эдим, ҳаммаси эсимда, киз алҳол шундай хаёлга бориб қолдики, уни гўё ўз қаллиғидай кўради, агарда ғанимлари бунчалар кўп бўлмаганда ва оилавий тўсиқлар ғов бўлиб турмаса, мени олиб қочиб кетиши ҳам ҳеч гап эмасди, дегандай кўнгил қилади. Қип-қизил кулги! Ҳаммаси шу билан тугадики, Николай Всеволодович бу ерга жўнашлари керак бўлиб қолгач, кета туриб қизнинг кўр-қутини бадастур қилиб қўйдилар, бир йилда уч юз рубль нафақа ажратдилар, балки ундан ҳам кўпроқдир, бу озмунча пул эмас. Бир сўз билан айтганда, мисол учун, бу унинг тантилиги, бевақт ҳориб-чарчаб қолган одамнинг хоб-хаёли, – майли, Кириллов айтгандай, эрмаклардан тўйган кимсанинг янги бир чизгиси, мажруҳ бир хилқатни не қўйларга солиш мумкинлиги ҳақидаги бир тажрибаси янглиғ бўла қолсин. “Сиз, дейди Кириллов, атай энг тубан хилқат, мажруҳни танладингиз, у мангу шармисорлик ва калтаклашларга маҳкум, – сиз яна шуни ҳам билардингизки, сизга кулгили бир муҳаббати боис ўлишга ҳам рози, – шундай бўла туриб, сиз бирдан қани, бундан нима чиқаркин деб, унинг бошини айлантириб, лақиллатмоқдасиз”. Телбасаро аёлнинг хаёллари бундай йўналиш олганида кишининг айби борми, йўқми? Эътибор беринг, яна у шу киз билан икки оғиз бақамти ўтириб гаплашиб ҳам кўрмаган! Шундай нарсалар мавжудки, Варвара Петровна, улар ҳақида ақл билан гап айтиб бўлмайди, шу билан бирга улар ҳақида гап очишнинг ўзи ҳам ақлдан эмас. Майли, охир-оқибат жиннисанглик бўла қолсин – аммо ахир шундан ортиқ гап айтиб бўлмайди-ку; ҳолбуки, энди буни бутун бир тарих, солномага айлантиришяпти... Бу ерда рўй бераётган воқеалар, Варвара Петровна, менга қисман таниш.

У бирдан ҳикоясини тугатди ва Лебядкинга ўгирилай деб турганда, Варвара Петровна уни ўзига қаратди; хоним жуда қаттиқ ҳаяжон ичида эди.

– Сиз тугатдингизми? – сўради у.

– Ҳали йўқ; агар сиз изн берсангиз, гап тўлиқроқ бўлиши учун баъзи бир нарсаларни манави жанобдан сўраб аниқламоқчи эдим... Сиз нима гаплигини ҳозир кўрасиз, Варвара Петровна.

– Етар, бирпас бас қилинг, кейинроқ, илтимос. Сизни гапиртирганим қанчалар соз бўлди-я!

– Эътибор қилинг, Варвара Петровна, – талпиниб қанот қоқди Петр Степанович, – боя буларнинг ҳаммасини сизнинг саволингизга жавобан Николай Всеволодович тушунтириб бера олармиди, – бунинг устига саволингиз кутилмаган даражада қаттиқ бўлди?

– О, ростдан ҳам қаттиқ!

– Ана энди мен тўғри айтган эканманми, айрим ҳолларда манфаатдор шахсга қараганда учинчи одам ҳаммасини оппа-осон тушунтириб беради, деб?

– Рост... рост... Аммо сиз бир нарсада янглишдингиз, афсус, кўриб турибманки, ҳалиям янглишяпсиз.

– Наҳотки? Нимада?

– Қаранг... Айтганча, сиз мундоқ ўтирсангиз бўларди, Петр Степанович.

– О, майли, сиз айтганча бўлсин, ўзим ҳам чарчадим, раҳмат сизга.

У дарҳол креслони ўзига суриб, уни шундай жойлаштирдик, бир томондан Варвара Петровна ва бошқа томондан стол ёнидаги Прасковья Ивановна ўртасига, юзини жаноб Лебядкинга тик қаратиб ўрнашди, у шунча вақтдан буён Лебядкиндан бир дақиқа ҳам кўзини узмасди.

– Сиз бу нарсаларни “жиннисанғилик” деб атаб, адашяпсиз...

– О, фақат шугина бўлсайди...

– Йўқ, йўқ, йўқ, шошманг, – тўхтатди уни Варвара Петровна, узок тўлиқиб сўйлашга афтидан эҳтиёж сезиб. Петр Степанович буни пайқаши биланок камоли диққат кўйиб эшитишга чоғланди.

– Йўқ, бу жиннисанғилиқдан аллақандай юксакроқ бир нарса эди, менинг гапимга ишонинг, ҳатто қандайдир муқаддас нарса! Мағрур одам, шохи эрта қайрилган, “ҳазил-мазок”дан бошқа иши қолмаган – сиз бу иборани хўп топиб ишлатдингиз, – бир сўз билан айтганда, Степан Трофимович зўр ўхшатгандай, шахзода Гарри, ва менинг назаримча, ундан ҳам ортиқроқ, Ҳамлетга ўхшаб кетадиган одам.

– Et vous avez raison¹ – тўлқинланиб лукма ташлади Степан Трофимович.

– Сизга ташаккур айтаман, Степан Трофимович, сизга яна шунинг учун алоҳида ташаккур билдираманки, сиз айнан ҳар доим Nicolasга, унинг юксак иқтидори ва юрак парвозига ишонч билан қараб келдингиз. Мен тушқунликка тушган пайтлар ҳам, сиз шу ишончни менда мустаҳкамладингиз.

– Chere, chere... – Степан Трофимович олдинга ўтмоқчи бўлиб чоғланди, аммо унинг гапини бўлиш хатарли эканлигини ўйлаб, ўзини тўхтатди.

– Агарда Nicolasнинг ёнида (гаплари қўшиқ каби қуйилиб келарди бир жихатдан Варвара Петровнанинг) тоқатида улуғ ва осуда Ҳорацио каби инсон турганда, – бу сизнинг яна бир гўзал иборангиз, Степан Трофимович, – унда балки у аллақачон маъюс ва “киноянинг кутилмаган шайтони”дан

¹ Ва сиз бутунлай ҳақсиз (франц.).

халос бўлур эди, бу шайтон уни бир умр қийнаб, изтиробга солиб келади. (Киноянинг шайтони ҳақидаги яна сизнинг ажойиб сўзларингиздан бири, Степан Трофимович). Аммо Nicolasнинг ҳеч қачон на Ҳорақиоси ва на Офелияси бўлмаган. Унинг фақат ёлғиз онаси бор эди, холос, аммо ёлғиз онанинг ўзи бундай ҳолларда нима қилолади, кўлидан нима келади? Биласизми, Петр Степанович, шу Nicolasга ўхшаган хилқат ҳатто сиз ҳикоя қилиб берган ифлос хароботларга бориб юриши менга ҳаддан ташқари тушунарли бўлиб туюлади. Энди мен ҳаётнинг “ҳазил-мазоқ”ини жуда яхши тасаввур қиламан (бу сизнинг жуда ўткир иборангиз!), бу зиддиятларга тўймас ташналик, у худди биллур каби намоён бўлган мудҳиш манзара, бу яна сизнинг ўхшатишингиз, Петр Степанович. Мана, ниҳоят у ўша ерда ҳамма хўрлаган майиб-мажруҳ чала савдойига ва, шу билан бирга, балки юраги олижаноб ҳиссиётларга тўла бир шўрлик жонга дуч келади!

– Ҳм, балки шундайдир.

– Шундан кейин сизга тушунарли эмасми, у қизнинг устидан бошқаларга ўхшаб кулмайди! О, одамлар! Сизга тушунарли эмасми, уни таҳқирлардан ҳимоя қилади, “худди маркизадай” уни иззат-икромга чулғайди (анави Кириллов одамларни жуда ҳам теран тушунади, шекилли, гарчи ҳатто унинг ўзи ҳам Nicolasни тушунмаган!) Истасангиз, худди мана шу зиддият орқасидан кулфат чиққан; агарда шўрлик бахти қаро қиз бошқа бир шароитда бўлганда, унда мана бунақа ақли зое қилувчи орзу ҳам туғилмасди. Аёл, фақат аёл буни тушуниши мумкин, Петр Степанович, нечоғлик афсусланаман, сиз... яъни, негаям сиз аёл киши эмас-сиз, жиллакурса, мана шу ўринда тушуниб етардингиз!

– Яъни, қанча ёмон бўлса, шунча яхши деган маънода, мен тушунаман, тушунаман, Варвара Петровна. Бу худди диндаги каби; одам қанчалик ёмон яшаса ёхуд бутун халқ қанчалар эзилган ва қашшоқ бўлса, жаннатдаги мукофот ҳақида шунчалар қаттиқ орзу қилади, ва бунинг устига-устак яна юз минглаб руҳонийлар бу орзуларни аланга олдириб, чайқовга солиб турсалар, унда... мен сизни тушунаман, Варвара Петровна, ишончингиз комил бўлсин.

– Олайлик, бу унчалар тўғри эмас, аммо, айтинг-чи, наҳотки Nicolas ушбу шўрликкина вужуддаги (нега бу ерда Варвара Петровна “вужуд” сўзини ишлатди, мен сира тушунолмадим) орзуни поймол этиш учун, наҳотки у ҳам унинг устидан кулиши ва унга бошқа амалдорлардай муносабатда бўлиши керак эди? Наҳотки сиз Nicolas бирдан жиддий туриб, Кирилловга: “Мен унинг устидан кулмайман” деганда, наҳотки сиз ундаги юксак ҳамдардликни, ўша бутун аъзойи вужуднинг олижаноб титроғини инкор этасиз? Ахир унинг жавоби юксак, муқаддас жавоб-ку!

– Sublime¹, – пичирлади Степан Трофимович.

– Билиб қўйинг, у яна сиз ўйлаганчалик бой эмас; мен бойман, у эмас, у эса ўша пайтлар мenden ҳеч нарса олмасди.

– Мен тушунаман, тушунаман бунинг ҳаммасини, Варвара Петровна, – энди бироз тоқатсизлик билан қимирлаб қўйди Петр Степанович.

– О, бу менинг характерим! Мен Nicolasда ўзимни кўряпман. Бу навқиронлик, бу гулдурас, бу туғёнли интилишлар менга таниш... Агарда пайти келиб биз сиз билан тил топишсак, Петр Степанович, мен шундай бўлишини чин кўнгилдан истар эдим, устига-устак сизнинг олдингизда

¹ Юксак (франц.).

бурчли бўлиб қолдим, балки ўшанда сиз тушунган бўлардингизки...

– О, менга ишонаверинг, мен ҳам истардим, – узук-юлук ғудранди Петр Степанович.

– Сиз ўшанда тушунган бўлардингизки, олижанобликнинг кўзи юмук ва унинг туғёнли интилишлари боис ўзингизга ҳатто ҳар томонлама номуносиб, сизни мутлақо тушунмайдиган, имконият туғилиши ҳаманоқ сизни азоб-укубатга ташлайдиган одамга кутилмаганда дучор бўласиз ва буларнинг ҳаммасига терс ўлароқ, ана ўша одамни қандайдир идеалга айлантирасиз, орзуларингизнинг чўққиси деб қарайсиз, бутун умидларингизнинг мужассамини унда кўрасиз, унга таъзим қиласиз, нималигини билмай, бир умр сеvasиз, – балки айни шунга муносиб бўлмагани учун сеvasиз... О, мен умрим бўйи азоб тортиб келаман, Петр Степанович!

Степан Трофимович юзи азобдан қийшайиб дам-бадам менга нигоҳ ташлай бошлади, лекин мен вақтида бунга чап бердим.

– ... Яна яқинда, яқинда – о, қанчалар айбдорман Nicolas олдида!.. Айтсам, ишонмайсиз, улар менга ҳар томондан азоб беришади, ҳамма, ҳаммаси, ғанимлар ҳам, бошқалар ҳам, дўст-ошнолар ҳам; дўст-биродарлар душмандан баттар. Менга биринчи марта ўша лаънати имзосиз хат келганда, айтсам ишонмайсиз, Петр Степанович, бундан нафратланишга ҳам қурби қувватим етмади, қабоҳатнинг бошлаб жавобини беролмадим, юрагим пўкиллади... Ҳеч қачон, ҳеч қачон бу ожизлигим учун ўзимни кечиролмайман!

– Бу ердаги имзосиз хатлар хусусида мен умуман баъзи гап-сўзларни эшитдим, – бирдан жонланди Петр Степанович, – мен сизга уларни топиб бераман, хотиржам бўлинг.

– Аммо сиз тасаввур ҳам қилолмайсиз бу ерда қандай фитна-найранглар бўлганини! – улар ҳатто бизнинг бечора Прасковья Ивановнамизни ҳам ўз ҳоли-жонига қўйишмади – ҳолбуки, ахир унинг нима гуноҳи бор экан? Мен, балки бугун сенинг олдинда жуда ҳам айбдордирман, жонгинам Прасковья Ивановна, – қўшиб қўйди кўкси тоғдай кўтарилиб, ийиб, талтайиб ва андак музаффарона истехзо билан.

– Қўйсангиз-чи, онагинам, – деб ғудранди у рўйхуш бермай, – менимча, буларнинг барига барҳам бериш керак; кўп валдирадик... – у шундай деб, яна ботинмайгина Лизага боқди, аммо у Петр Степановичдан кўзини узолмасди.

– Манави ҳамма нарсасини йўқотган, фақат юрагини сақлаб қолган бечора, бахти қаро сари савдои қизни мен ўзимга фарзанд қилиб олишга қарор қилдим, – бирдан хитоб этди Варвара Петровна, – бу менинг бурчим, уни оғишмай адо этмоқчиман. Бугундан бошлаб уни ўз ҳимоятимга оламан!

– Баъзи жиҳатлардан бу жуда яхши бўлади, – жонланди Петр Степанович. – Кечиринг, мен боя гапимни тугатолмадим. Мен баайни ҳомийлик ҳақида айтмоқчийдим. Тасаввур эта оласизми, ўшанда Николай Всеволодович жўнаб кетганда (мен баайни Варвара Петровна тўхтаган жойдан гап бошламоқчиман), манов жаноб, ҳа, мана шу жаноб Лебядкин унинг синглисига тайинланган нафақадан тўла-тўқис фойдаланишга дарҳол киришади. Мен ўша пайтда бу нарсани Николай Всеволодович қандай ташкил қилганларини билмайман, аммо бир йилдан сўнг, чет элларда юрганда, у киши ахволдан хабар топиб, бошқача йўл тутишга мажбур бўлганлар. Тафсилотларини яна яхши билмайман-у, у ўзи буни айтиб бер-

са керак, лекин шуниси менга маълумки, мазкурани қаергадир узоқ бир монастирга жойлашган, у ерда барча қулайликлар бўлган, қаровчилар қараб туришган – билдингизми? Лекин Лебядкин нима фикрга тушади денг? У жон-жаҳди билан ундан тўлов қоғозини қаерга яширишганини қидиради, ахир, синглиси унга тўлов-ундирув билан баробар-да, яқин ораларда мақсадига етади, синглисига бўлган қандайдир ҳуқуқини пеш қилиб, уни монастирдан олади-да, тўғри шу ерга олиб келади. Бу ерда синглисини боқмайди, уриб, калтаклаб азоб беради, ниҳоят, Николай Всеволодовичдан анчагина пул ундиради, муккасидан кетиб ичкиликка берилади, миннатдор бўлиш ўрнига Николай Всеволодовичга дўқ-пўписа йўлига ўтади, бемаъни талаблар қўяди, нафақа тўланмаган тақдирда ва тўғри унинг қўлига берилмаса, судга бераман, деб қўрқитади. Шундай қилиб, Николай Всеволодовичнинг ихтиёрий ҳадясини унинг мажбурий тўлови деб қабул қилади, буни сиз тасаввур қилоласизми? Жаноб Лебядкин, мен бу ерда айтганларимнинг ҳаммаси тўғрими?

Шу пайтгача ерга тикилганча индамай турган капитан тез икки одим олдинга чиқди-да, қизариб-бўғриқиб кетди.

– Петр Степанович, сиз менга бераҳмлиқ қилдингиз, – деб чирсиллаб гапни узди у.

– Нимаси бераҳмлиқ, нима учун? Аммо, менга қаранг, бераҳмлиқ ёки мулоимлик ҳақида кейин гаплашамиз, ҳозир эса мен сиздан биринчи саволимга жавоб беришингизни сўрайман, мен айтган нарсалар, ҳаммаси тўғрими, йўқми? Агар сиз нотўғри десангиз, шу заҳоти баёнот беришингиз мумкин.

– Мен... сиз ўзингиз биласиз, Петр Степанович... – тўнғиллади капитан, аммо тутилиб жим бўлиб қолди. Айтиш керакки, Петр Степанович оёқларини чалкаштириб креслода ўтирар, капитан эса унинг қошида қўл қовуштириб турарди.

Капитан Лебядкиннинг иккиланиб туриши, чамаси, Петр Степановичга ғоятда маъқул тушмади; унинг юз томирлари қахрли учди.

– Балки сиз ростдан ҳам бирон баёнот бермоқчидирсиз? – Жуда маъноли қилиб қаради у капитанга. – Ундай бўлса, марҳамат қилинг, сизни кўриб туришибди.

– Ўзингиз яхши биласизки, Петр Степанович менинг баёнот берадиган жойим йўқ.

– Йўқ, мен буни билмайман, ҳатто биринчи марта эшитяпман; нега сиз баёнот беролмайсиз?

Капитан кўзини ерга тикиб миқ этмасди.

– Мен кетай, рухсат беринг, Петр Степанович, – минғирлаб деди у қатъият билан.

– Аммо олдин менинг биринчи саволимга жавоб берасиз: мен айтган нарсалар ҳаммаси тўғрими?

– Тўғри, – ғудранди Лебядкин ва кўзларини ўзини қийнаётган одамга тикди. Унинг пешонасидан тер чиқди.

– Ҳаммаси тўғрими?

– Ҳаммаси тўғри.

– Бирон нарса қўшимча қилолмайсизми, эътирозингиз йўқми? Агар бизни ноҳақ деб билсангиз, бу ҳақда баёнот беринг; норозилигингизни очиқ айтинг, инкор қилинг.

– Йўқ, норози эмасман.

– Яқинда Николай Всеволодовичга дўқ-пўписа қилганмидингиз?

– Бу... бу, ичкиликнинг касофати, Петр Степанович. (У бирдан бошини кўтарди). Петр Степанович! Агар оила обрўсига путур етса, агар юрак беайб ҳолда хўрликка учраган бўлса ва одамлар орасида бундай надоматга қолса, наҳот ўшанда ҳам одамни айбдор ҳисоблайдилар? – бўкириб юборди у, худди боягидай ўзини унутиб.

– Э, сиз ҳозир хушёрмисиз, жаноб Лебядкин? – унга кўзларини ўкдай қадади Петр Степанович.

– Мен... хушёрман.

– Оила обрўси нима дегани ва беайб хўрлик кўрган юрак дегани-чи?

– Мен ҳеч кимни назарда тутмадим, ҳеч кимни айтмоқчимасман. Мен ўзимча... – чўкиб кетди яна капитан.

– Сиз ва сизнинг ахлоқингиз ҳақида айтган сўзларимдан қаттиқ хафа бўлдингиз, шекилли? Сиз жуда жаҳли тез одам экансиз, жаноб Лебядкин. Аммо менга қаранг, мен ҳали сизнинг ахлоқингиз ҳақида тўлалигича ҳеч нарса деганим йўқ. Мен сизнинг ахлоқингиз аслида қанақа эканини айтаман. Мен, албатта, сўзлай бошлайман, ҳали гапнинг индаллосини бошлаганим йўқ.

Лебядкин сесканиб тушди ва кўзлари олақула бўлиб Петр Степановичга қаради.

– Петр Степанович, менинг кўзим энди очила бошлади!

– Ҳм. Мен сизни уйғотиб юбордимми?

– Ҳа, сиз мени уйғотдингиз, Петр Степанович, мен эса тўрт йилдан бери осилиб турган булут тагида ухлаб қолибман. Мен энди кетсам бўладими, Петр Степанович?

– Энди бўлади, мабодо Варвара Петровна ижозат берсалар...

Аммо хоним кўл силтади.

Капитан таъзим қилди, икки қадам эшик томонга юрди, кутилмаганда тўхтади, кўлини юрагига қўйди, нимадир демоқчи эди, демади ва тез юриб чиқиб кетди. Аммо нақ эшикда Николай Всеволодович билан юзмаюз келди; у ўзини четга олди; капитан қандайдир унинг олдида кичрайиб, бужмайиб қолди ва турган жойида худди бўғма илонга дуч келган қуёндай кўзи бақрайганча тек қотди-қолди. Николай Всеволодович андак тўхтаб, уни кўли билан бироз нари сурди-да, ичкари залга кирди.

VII

У қувноқ ва хотиржам эди. Эҳтимол, ҳозир у бизга қоронғу бўлган жуда ҳам яхши бир нарсани бошидан кечиргандир; ҳар қалай у алланимадан ғоятда мамнун бўлгандек кўринади.

– Сен мени кечирармикинсан, Nicolas? – тоқати етмай сўради Варвара Петровна ва шоша-пиша унга пешвоз чиқиб ўрнидан турди.

Бироқ Nicolas баралла кулиб юборди.

– Худди шундоқ! – деди у ҳазиломуз тарзда оққўнгиллик билан.

– Кўриб турибман, ҳаммасидан хабар топибсиз. Мен эса бу ердан чиққач, каретага ўтирганда ўйланиб қолдим: “Жуда бўлмаганда бир латифа айтиб берсам бўларкан, ким бунақа қилиб чиқиб кетади?” Аммо сизнинг олдингизда Петр Степанович қолаётганини эсладим-у, анча енгил тортдим.

У сўйларкан, атрофга олазарақ қарарди.

– Петр Степанович бизга бир тентакнинг Петербургда кўхна замоналарда бошидан кечирганларидан ҳикоя қилиб берди, – хурсанд бўлиб илиб кетди Варвара Петровна, – бир тантиқ ва телба одам экан, аммо доим ўй-хаёллари нажиб ва доим валломатлардай одил экан...

– Валломатлардай-а? Наҳотки шунчалар бўлса? – куларди Nicolas. – Айтмоқчи, мен бу сафар Петр Степановичнинг шошқалоклигидан миннатдорман (шу ерга келганда, у Петр Степанович билан бир зум кўз уриштириб олди). Ойи, сиз билиб қўйишингиз керак, Петр Степанович ҳаммани яраштириб юради: у яраш-ярашга уста, бу унинг касали, арғумоғи, шу томонларига алоҳида эътибор берсангиз, арзийди. Сизларга бу ерда нималар деб шақиллаганини сезиб турибман. У бир нарсани ҳикоя қилаётганда шунақа шақиллайди; мияси идора хизмати бўлиб кетган. Билиб қўйинг, у соғлом қарашли йигит, ёлғон гапирмайди, ҳақиқат унга ютуқдан кўра қимматроқ... албатта, ютуқ ҳақиқатдан қимматроқ бўлган алоҳида ҳоллар бундан мустасно. (Шуларни айтаркан, у тўхтовсиз аланг-жалаңг теваракка қарарди). Шундай қилиб, ойи, кўриб турибсизки, мендан кечирим сўрашга ҳожат йўқ ва мабодо бу ерда қандайдир телбалик бор бўлса, у аввало менинг томонимдан содир этилган телбалик ва демак, охир-оқибат ҳар қалай мен телба бўлиб чиқаман, – бу ерда мен ҳақимда туғилган фикрларни оклашим керак-ку...

Шунда у онасини майин кучди.

– Ҳар ҳолда, иш шу билан тугади ва ҳикоя қилиб ўтилди, демак, унга нуқта қўйиш мумкин, – қўшиб қўйди у ва унинг гап оҳанги куруқлашди ва қатъият янгради. Варвара Петровна бу ҳолни пайқади; аммо унинг ҳаяжони сира босилмас, аксинча зўраярди.

– Келишинга ҳали бир ой бор деб ўйлагандим, Nicolas!

– Ойи, мен сизга ҳаммасини тушунтираман, энди эса...

У шундай дея, Прасковья Ивановна томонга юрди.

Аммо у бошини унга билинар-билинемас бурди, холос, ҳолбуки, ярим соат бурун у биринчи бор кириб келганда, ларзага тушиб лол бўлиб қолганди. Энди унинг ташвишларига янги ташвиш қўшилганди: капитан чиқиб кетаётиб эшикда Николай Всеволодович билан тўқнашгандан буён Лиза бирдан тўхтовсиз кула бошлади, – кулгуси аввалига секин ва ўқтин-ўқтин, аммо борган сари зўрайиб, аён ва баланд янгради. У қизариб бўғриқди. У ҳозиргина тумтайиб, тумшайиб ўтирган қизга ўхшамасди. Николай Всеволодович ойиси Варвара Петровна билан сўйлашаркан, у икки марта Маврикий Николаевични худди унга ниманидир пичирламоқчи бўлгандай имлади; лекин у қизга бошини эгиши биланоқ қизи тушқур, шу заҳоти хахолаб кулиб юборарди; у шўрлик Маврикий Николаевичнинг устидан куляптимикин, деб ўйланиб қоларди, киши. У, ҳар қалай, афтидан, ўзини тутишга ҳаракат қилар ва рўмолчасини лабларига босарди. Николай Всеволодович ҳеч нарса билмагандай, маъсум бир қиёфада у билан саломлашди.

– Илтмос, мени кечиринг, – деб жавоб берди қиз тез-тез бидирлаб, – сиз... сиз, Маврикий Николаевични кўрдингиз-ку, ахир... Вой, худойимей, бўйингиз намуноча баланд бўлмаса, Маврикий Николаевич!

Яна кулги. Маврикий Николаевичнинг бўйи ҳақиқатан дароз, аммо унчалик ҳам эмасди.

– Сиз... анча бўлдими келганингизга? – деб пичирлади у яна ўзини тутишга уриниб ва хижолат чекиб, аммо кўзларидан ўт чақнаган ҳолда.

– Икки соатдан ошди, – жавоб берди Nicolas унга диққат билан разм соларкан. Айтиб кўяй, у хаддан ортиқ босиқ ва хушмуомала эди, аммо хушмуомалани йиғиштириб кўйганда ғоятда лоқайд ва бўшанг бир тусга кирарди.

– Қаерда яшайсиз?

– Шу ерда.

Варвара Петровна ҳам Лизадан кўзини узмас, лекин у бирдан калласига келиб қолган бир фикрдан хайратга тушди.

– Шу пайтгача, икки соатдан бери қаерда эдинг ўзи, Nicolas? – ўғлига яқин борди у. – Поезд соат ўнда келади.

– Мен аввал Петр Степановични Кирилловникига олиб бориб кўйдим. Петр Степановични эса Матвеевода учратдим (уч бекат нарида), битта вагонда бу ерга келдик.

– Мен тонг отмасдан Матвеевода кутдим, – илиб кетди Петр Степанович, – кечаси орқа вагонлар издан чиқиб кетди, оёқларимиз синишига сал қолди.

– Оёқ синдимми! – қичқирди Лиза. – Ойи, ойи, сиз билан ўтган ҳафта Матвеевога бормоқчи бўлувдик, сал қолибди-да оёқларимиз синишига!

– Худо сақласин! – чўқиниб кўйди Прасковья Ивановна.

– Ойи, ойи, жон ойи, агарда мен ростданам икки оёғимни синдириб кўйсам, сиз асло кўркманг, ахир шундай бўлиб қолиши ҳам мумкин-ку, ўзингиз айтасиз-ку, ҳар куни кўзингга қарамай от чоптирасан деб. Маврикий Николаевич, мен чўлоқ бўлиб қолсам, етаклаб юрасизми? – яна хахолаб кулди у. – Агар шундоқ бўлиб қолса, сиздан бошқа ҳеч кимга мени етаклаб юришига йўл қўймайман, менга ишонаверинг. Айтайлик, мен битта оёғимни синдириб кўйдим... Бир илтифот қилиб айтинг-чи, етаклаб юришни бахтим деб биламан, денг-чи.

– Битта оёқ билан қандай бахт бўлсин? – ковоғини солиб, жиддийлашди Маврикий Николаевич.

– Лекин сиз етаклайсиз, фақат сиз, бошқа ҳеч ким!

– Ўшанда ҳам сиз мени бошлаб юрасиз, Лизавета Николаевна, – яна ҳам жиддийроқ тортиб деди Маврикий Николаевич.

– Э, худойим, ахир у қочириқ қилмоқчи бўлган! – бироз даҳшатга тушиб хитоб қилди Лиза. – Маврикий Николаевич, ҳеч қачон бу йўлга кирманг! Аммо бунча худбин бўлмасангиз! Сиз инсофли кишисиз, ишончим комилки, сиз ўзингизга ўзингиз тухмат қиляпсиз; аксинча: сиз эрталабдан-кечгача мени бир оёқсиз янада латофатлироқ бўлиб қолдингиз, деб ишонтирасиз! Фақат бир нарсани ҳеч қачон тузатиб бўлмайди, сизнинг бўйингиз жуда ҳам баланд, оёғим бўлмаса, мен кичкина бўлиб қоламан, қандай қилиб кўлимдан етаклайсиз, бир-биримизга мос тушмаймиз!

Шунда у изтироб билан кулди. Қочириқлар ва ишоралар жуда жўн, аммо у бунга ўйлаётгани йўқ эди.

– Жазава! – шипшиди менга Петр Степанович. – Тезроқ сув беришса эди.

Айтгани рост чиқди; бир дақиқадан сўнг ҳамма шошиб қолди, сув олиб келишди. Лиза ойисини кучоқлаб, оташин ўпар, елкасига бошини қўйиб йиғлар ва яна шу заҳоти бошини орқасига ташлаб, унинг юзига тикилиб, хандон отиб куларди. Ниҳоят, онаси ҳам ҳиқиллаб қолди, Варвара Петровна ҳар икковларини тезликда боя Дарья Павловна залга чиқиб келган эшикдан ичкарига олиб кириб кетди. Аммо у ёқда узок қолиб кетишмади, тўрт дақиқа чамаси бўлишди, холос...

Эндиликда мен бу ҳеч қачон унутиб бўлмайдиган тонг чоғининг охирги дақиқаларининг ҳар бир чизигини эслашга уринаман. Эсимда, аёллар чиқиб кетгач (фақат Дарья Павловнагина ўз жойида қимирламай ўтирарди), Николай Всеволодович Шатовдан бошқа ҳар биримизнинг қошимизга келиб, қайтадан сўрашди, Шатов ҳамон ўша пучмоқда ўтирар ва боши янада қуйроқ ерга эгилганди. Степан Трофимович Николай Всеволодович билан бениҳоя ўткир ва қизиқ бир нарса тўғрисида гап бошлаган эди, аммо шоша-пиша Дарья Павловна томонга интилди. Аммо йўл-йўлакай уни Петр Степанович куч билан тўхтатиб, дераза томонга бошлади ва ниманидир тез пичирлаб айта бошлади, афтидан, жуда муҳим бир гап бўлса керак, бу уларнинг юзлари ва кўл ҳаракатларидан билиниб турарди. Николай Всеволодович эса ялқов ва паришон тинглар, лабидан одатдаги табассуми аримас, охирида эса ҳатто сабрсизланиб, қочиб қолишнинг пайида бўларди. Хонимлар хонага қайтиб киришганда, у дераза олдидан кетди. Варвара Петровна Лизани яна бояги жойига ўтқизди, яна ўн дақиқача, албатта, сабр қилиб нафас ростлаб туринглар, нозиклашиб қолган асабларга очик ҳаво бошқача таъсир қилиши мумкин, деб уларни ушлаб қолди. У Лизанинг атрофида астойдил айланиб-ўргилар эди, ўзи ҳам унинг ёнига ўтирди. Бўш қолган Петр Степанович дарҳол уларнинг ёнига ўтди ва шўх-қувноқ суҳбатни бошлаб юборди. Худди мана шу дақиқада Николай Всеволодович, ниҳоят, Дарья Павловнанинг қошига шошилмай қадам ташлаб борди; Даша унинг яқинлашиб келатганини кўриб, ўтирган жойида тўлқинланиб кетди ва уялиб-қисиниб ўрнидан кўзгалди, юзи ял-ял қизарди.

– Сизни табрикласак бўладими... ё ҳали эртами? – деб гап бошлади Николай Всеволодович башарасида қандайдир салқин пайдо бўлиб.

Даша унга нимадир деб жавоб қилди, аммо буни эшитиб бўлмади.

– Нега бурнани тикяпти деб ўйламанг, – деб овозини кўтарди у, – аммо сиз биласиз-ку ахир, мен атай хабардор қилинганман. Сиз буни биласизми?

– Ҳа, мен биламан, сиз атай хабардор қилингансиз.

– Мен бевақт табригим билан ҳеч кимга ҳалал бермадиммикин ишқилиб? – кулиб юборди у, – мабодо Степан Трофимович...

– Нима, нима билан табриклаш керак? – югуриб келди Петр Степанович, – сизни нима билан табриклаймиз, Дарья Павловна! Воҳ! Наҳот ўша анов иш билан? Қизариб кетишингиздан мен топганга ўхшайман. Ҳақиқатан ҳам, бизнинг гўзал ва маҳпора қизларимизни ортиқ нима билан ҳам табриклаш мумкин ва яна қанақа табриклардан улар ҳаммадан кўпроқ қизаришади? Хў-ўп, агар тўғри топган бўлсам, мендан ҳам табриклар қабул қилинг ва баҳсда ютқизганингизни тан олинг, эсингиздами, Швейцарияда бас бойлашиб, эрга тегмайман, деган эдингиз... Оҳ-ҳа, Швейцария борасида – мен нима деяпман ўзи? Қаранг-а, асли шуни деб келганман, сал бўлмаса эсимдан чиқай дебди: сен менга айт-чи, – у шитоб билан Степан Трофимовичга бурилиб қаради, – сен ахир қачон бормоқчисан Швейцарияга?

– Мен... Швейцарияга? – ҳайрон бўлиб тутилиб қолди Степан Трофимович.

– Нима? Бормайсанми? Ахир сен ҳам уйланыпсан-ку, а... ёзган эдинг-ку?

– Pierre!¹ – хитоб қилди Степан Трофимович.

– Нима Pierre... Ўзинг кўргин-да, ахир, агар бу сенга маъқул бўлса, мен қарши эмасман, шуни айтгани учиб етиб келдим, чунки сен албатта менинг фикримни иложи борича тезроқ билишни истагандинг; агарда (маржон сочарди у) сени “халос” қилиш керак бўлса, буни ўша хатингда ўзинг ёзгансан ва ялиниб-ёлвориб сўрагансан, ундоқ бўлсам, мен хизматга тайёрман. У ростданам уйланмоқчим, Варвара Петровна? – у тезгина хонимга ўгирилди. – Мен бурнимни тикаётганим йўқ; ўзи шаҳардагиларнинг ҳаммаси билади ва ҳаммаси табриклашяпти, бундан қочиш учун ташқарига фақат қоронғу тушганда чиқаман, деб ёзган. Хат менинг чўнтагимда. Аммо, ишонасизми, Варвара Петровна, мен уни умуман тушунмаяпман! Сен менга фақат бир нарсани айт, Степан Трофимович, сени табриклаш керакми ёки “қутқариш?” Айтсам, сиз ишонмайсиз, унинг энг бахтиёр сатрлари аро энг бахтсиз сўзлар учрайди. Биринчидан, мендан кечирим сўрайди, майли, дейлик, бунга ҳаққи бор... Дарвоқе, айтмасам бўлмайди, тасаввур қилинг, бу кишим мени умрида фақат икки маротаба кўрган, у ҳам тасодифан, мана энди бирдан учинчи маротаба уйлана туриб, ўғлим олдидаги оталик бурчимга хиёнат қилаётирман, деб ўйлаганми, минг чақирим нарида туриб мендан хафа бўлмасликни, унга изн беришимни илтижо қилади! Илтимос, мендан хафа бўлма, Степан Трофимович, замона зайли, мен бунга кенг қарайман ва айбситмайман, бу сенинг шаънингни ерга урмайди ва ҳоказо ва ҳоказо, лекин, барибир асосий гап шундаки, мен шу асосийсини сира тушунолмаيمان. Бу ерда аллақандай “Швейцариядаги гуноҳлар” тўғрисида нималардир ёзилган. Гуноҳлар боиси уйланаман ёки бошқаларнинг гуноҳига уйланаман, дейдими-ей, қисқаси “гуноҳлар”. “Қиз бола, дейди, биллур ва олмос”, мен унга муносиб эмасман дейдими-ей, “муносиб эмасман” – ўзининг сўзи; аммо ўша қандайдир гуноҳлар туфайли ёки шарт-шароитлар туфайли “никоҳ ўқитишим ва Швейцарияга боришим керак”, дейдими, шунинг учун бошқа ишларингни қўйиб, “мени кутқаргали қанот қоқиб учиб кел”, дейдими-ей. Мана шуларнинг ҳаммасидан бирон нарсани тушуниб бўладими ўзи? Дарвоқе... дарвоқе, мен одамларнинг юзидан кўриб турибманки (у кўлида хат билан чарх айланар, маъсумона табассум билан кишиларнинг юзига назар соларди), одатим курсин менинг, афтидан, бирон хатога йўл қўйдим, шекилли... мен ўзим шундай, ҳаддан ташқари очик-сочик одамман ёки Николай Всеволодович айтмоқчи, ҳовлиқмароқман. Мен ахир бу ерда ҳаммаси ўзимизникилар – деб ўйлабман, яъни, Степан Трофимович, сенинг ўзингникилар – сенинг ўзингникилар, мен эса нафсиламрга, бу ерда бегонаман, кўриб турибманки... кўриб турибманки, ҳамма ниманидир билади, мен эсам, айна, қаранг, ҳеч вақони билмайман.

У ҳамон атрофга олазарақ қарарди.

– Степан Трофимович сизга худди шу сўзларни ёзганми, “Швейцариядаги гуноҳлар боиси уйланаман” деганми, мени келиб “қутқариб ол” деб ёзганми, айна шу сўзларни айтганми? – яқин келди бирдан Варвара Петровна лаблари қийшайиб, титраб-қалтираб сарғайган кўйи.

– Яъни, демоқчиманки, буни қарангки, мен ҳеч нима тушунмадим, – қандайдир кўрқиб, янада ҳовлиқиброқ деди Петр Степанович, – бунга унинг ўзи айбдор, ўзи шундоқ ёзган. Мана хати. Биласизми, Варвара Петровна, хатларнинг кети кўринмайди, бири кетидан бошқаси, айниқса

¹ Петя (франц.).

кейинги икки-уч ой ичи охири йўқ, ростини айтсам, охири ўқимамай ҳам кўйдим. Сен менинг бу пойинтар-сойинтар гапларимни кечир, Степан Трофимович, лекин хатларни менинг номимга жўнатган бўлсангда, аслида насларга қарата ёзгансан, шунинг учун сенга бари бир... Кўй, кўй, хафа бўлма; ҳар қалай сен билан биз бегона эмасмиз-ку ахир! Аммо, манов хатни, Варвара Петровна, манов хатни мен охиригача ўқиб чиқдим. Ўша “гуноҳлар” – ўша “биронинг гуноҳлари” – бу, афтидан, қандайдир бизнинг ўзимизнинг гуноҳларимиз ва гаров ўйнайманки, ҳеч арзимаган гуноҳлар, аммо улар бизнинг олижаноб назар-эътиборимизда алланимабало бўлиб кўринган-у, шу олижаноблик зайлидан уни кўтариб чиққанмиз. Биласизми, бу ерда қандайдир ҳисоб-китоб юзасидан ҳам оқсаймиз – оқибатда буни тан олиш керак-ку. Биласизми, биз қарта-марталарга муккасидан кетганмиз... дарвоқе, бу ортиқча, бу энди жуда ҳам ортиқча, айб менда, ҳаддан ошиб валдираяпман, аммо, худо ҳақи, Варвара Петровна, у мени кўрқитиб юборди ва мен ҳақиқатан, уни “қутқариш” пайига тушиб қолдим. Оқибат, менинг ҳам виждоним қийналади. Нима, мен унинг томоғига пичоқ қадаб турибманми? Қарзимни қистаяпманми? Бу ерда у қанақадир сеп моли тўғрисида ёзган... Айтмоқчи, сен ўзи уйланмоқчимисан тўла-тўқис, Степан Трофимович? Бу ҳам ҳали муаммо, ахир биз сўйлайверамиз, сўйлайверамиз, кўпроқ сўзамоллик учун сўйлаймиз... Ох, Варвара Петровна, ахир менинг ишончим комил, сиз мени айбситаётган бўлсангиз ҳам ажабмас, айни мана шу сўзамоллик боис...

– Аксинча, аксинча, сизнинг сабр қосангиз тўлиб тошган, бунга сабабларингиз ҳам бор, – қаҳр билан илиб кетди Варвара Петровна.

У Петр Степановичнинг бош-кетикўринмас “ҳаққоний” вағирлашларини қаҳр-ғазоби тошиб ва бундан лаззатланиб эшитди, афтидан, Петр Степанович биронта роль ўйнаётганга ўхшарди (мен бунинг қандай роллигини ўшанда билмасдим, аммо бу аниқ эди, гарчи унинг роль ўйнаши кўполроқ чиққан бўлса-да!).

– Аксинча, – давом этди хоним, – сиз сўз очганингиздан ғоятда миннатдорман; бўлмаса билмай ўтираверарканман. Йигирма йил ичида биринчи марта энди кўзим очилди. Николай Всеволодович, сиз ҳозиргина атай хабардор қилиндим, деб айтдингиз: мабодо, Степан Трофимович сизга ҳам шунга ўхшаш сўзларни ёзмаганми?

– Мен ундан ғоятда маъсум ва... ва... ғоятда олижаноб хат олдим...

– Сизга қийин, нима дейишни ҳам билмайсиз – бас! Степан Трофимович, сиздан сўраймиз, – бирдан мурожаат қилди хоним кўзларидан ўт чакнаб, – бас қилинг, бу ердан дарҳол чиқиб кетинг, бундан буёқ менинг остонамдан ҳатлаб ўтманг.

Хоним, очиғи, ҳамон ҳаяжон оғушида эди, ҳамон алангайи оташда ёнарди. Рост, Степан Трофимовичнинг ўзида ҳам айб бор-да! Мени ўшанда ҳайратга солган бошқа нарса: у Петрушанинг “фош қилишлари”га ҳам заррача қаршилиқ кўрсатмай мардона чидади, Варвара Петровнанинг “қарғишлари”га миқ этмай туриб берди. Бунчалар ирода унда қайдан пайдо бўлди? Мен фақат шуни билолдимки, у Петруша билан бояги илк учрашув ва айнан бояги совуққина кўришувлардан шубҳасиз, жуда қаттиқ ранжиган, дили оғриганди. Бу энди жуда теран дард, ҳақиқий алам-озор эди, унинг кўзи, юрагида бу оғир дард қолдирмай иложи йўқ эди. Ўша дақиқаларда унинг яна бошқа бир дарди ҳам йўқ эмасди, тубан

кетдим, деб ич-этини ит тирнарди; кейинрок буни ўзи ёрилиб менга арзи ҳол қилди. Аммо ахир ҳақиқий, чин дард ҳатто ҳаддан зиёд энгилтабиат одамни ҳам вазмин ва матонатли қилиб қўйишга қодир бўлади гоҳида, гарчи бу узоқ давом этмаса ҳам; бу ҳали оз, ҳақиқий, чин дард-аламдан ҳатто ақли қисқалар ҳам ақлли бўлиб қолишади, бу, албатта вақтинча; дарднинг хусусияти ўзи шунақа. Мабодо шундай экан, Степан Трофимовичдай одамнинг юрагидан нималар ўтди экан, асти? Албатта, тўла инқилоб, албатта, бу ҳам вақтинча.

У ўзини адл тутиб, Варвара Петровнага таъзим бажо қилди ва миқ этиб оғиз очмади (рост, шундан бошқа нима ҳам қиларди). У шундай шартта чиқиб кетмоқчи ҳам бўлди-ю, аммо яна тоқати етмай, Дарья Павловнанинг қошига борди. Дарья Павловна буни сезиб турган экан, шекилли, кўрқиб кетиб, уни гапиришга қўймай дарҳол сўз бошлади;

– Илтимос қиламан, Степан Трофимович, худо ҳақи, ҳеч нарса деманг, – тез-тез қизишиб гапирди у чехрасида изтироб нишонлари пайдо бўлиб ва шу заҳоти кўлини чўзди, – ишончингиз комил бўлсин, мен сизни ҳамон ўшандай ҳурмат қиламан... ва ўшандай кадрлайман ва... мен ҳақимда ёмон ўйламанг, Степан Трофимович, ва мен буни жуда, жуда кадрлайман...

Степан Трофимович унга бошини эгиб таъзим қилди.

– Ихтиёр сенда, Дарья Павловна, ўзинг биласан, бу ишларнинг ҳаммасида ихтиёр тўла сенда! Бўлган эди, бўлади, ҳозир ҳам, эртага ҳам! – қатъият билан хулоса чиқарди Варвара Петровна.

– Воҳ, мен ҳам энди ҳаммасини тушундим, – деб пешонасига бир урди Петр Степанович. – Бироқ... бироқ шундан сўнг мени нималар қилишмади? Дарья Павловна, илтимос, мени кечиринг. Шундан сўнг мен ким бўлдим ўзи, а? – деб у отасига қаради.

– Риегге, сен менга бунақа муомала қилмасанг бўларди, шундай эмасми, дўстгинам? – жуда ҳам секин пичирлади Степан Трофимович.

– Менга бақирма, илтимос, – қўлларини силтади Риегге, – ишон, булар бари қартайган, куруқшаган бемор асаблар, бақиришнинг фойдаси йўқ. Ундан кўра оғзимни тийиб туролмаслигимни ҳисобга олиб, мени огоҳлантириб қўйсанг бўлмасмиди.

Степан Трофимович унга ўткир нигоҳ солди.

– Риегге, сен бу ерда бўлаётган кўп воқеалардан хабардорсан, наҳотки сен ростдан ҳам бу иш тўғрисида ҳеч нарса билмасанг, ҳеч гап эшитмаганмисан?

– Нима-а-а? Воҳ одамлар! Биз қари бола бўлганимиз етмайдими, биз ёмон бола ҳам бўлайликми? Варвара Петровна, эшитдингизми унинг гапини?

Шовқин-сурон кўтарилди; аммо шунда, шунақанги бир хангома кўпдики, буни ҳеч ким кутмаганди.

VIII

Ҳаммадан бурун шуни эслатиб ўтайки, кейинги икки-уч дақиқа ичида Лизавета Николаевнада қандайдир бошқача ўзгариш юз бера бошлади; у ойиси ҳамда унга бошини эгиб турган Маврикий Николаевич билан нималарнидир тез-тез пичир-пичир қилиб сўйлашарди. Унинг чехраси ташвишли, аммо шу билан бирга унда қатъият акс этарди. Ниҳоят, чамаси

кетишга чоғланиб ўрнидан турди ва онасини ҳам қистай бошлади, Маврикий Николаевич кампирни ўрнидан суяб турғизиш пайида эди. Аммо ҳаммасини охиригача кўрмай чиқиб кетиш уларга муяссар бўлмади.

Ўз ўтирган жойида ҳамманинг эсидан чиқиб кетган (у Лизавета Николаевнага яқин ўтирганди), нега ўтиргани-ю, нега боядан бери чиқиб кетмаётганини билмаган Шатов бирдан стулдан турди, шошилмай адл юриб бутун хонани кесиб ўтди-да, Николай Всеволодовичнинг юзига тик боққанча олдига борди. У Шатовнинг яқинлашаётганини узоқдан пайқади ва кулиб кўйди; аммо Шатов юзма-юз яқин келиб тўхтагач, лабидан кулги ўчди.

Шатов индамай унинг олдига тикка кўз узмай келгач, бирдан буни ҳамма пайқади ва жим бўлиб қолди, Петр Степанович бошқалардан кейин сизди; Лиза билан ойиси хона ўртасида туриб қолишди. Шу алпозда беш сонияча вақт ўтди; Николай Всеволодовичнинг чехрасидаги кўрс ҳайрат қаҳрга айланди, унинг қошлари керилди ва шу пайт...

Шунда бирдан Шатов ўзининг дароз, залворли қўлларини қулочкашлаб бор кучи билан унинг юзига урди. Николай Всеволодович турган ерида чайқалиб кетди.

Урганда ҳам бошқача қилиб урди Шатов, одатда юзга тарсаки уриш бошқача бўлгучи эди (агар шундай дейиш жойиз бўлса), у шапалоқ ургани йўқ, мушт туширди, унинг мушти эса чўнг, залворли, суяқлари йўғон, сарғиш тук ва сепкил билан қопланганди. Агар зарб тумшукка тушганда, бурнини пачақларди. Аммо мушт сўл юзга тўғри келди, оғзининг чап бурчи ва тепа тишларга тушди ва дарҳол қон оқа бошлади.

Шу пайт кимдир қаттиқ қичқириб юборди, Варвара Петровнамикин – буниси эсимда йўқ, нега деганда шу заҳоти ҳамма тек қотди. Дарвоқе, бу воқеа қандайдир ўн сония ичида рўй берди.

Шунга қарамай, мана шу ўн сонияда жуда кўп нарса бўлиб ўтди.

Ўқувчимга яна эслатиб ўтай, Николай Всеволодович кўрқинч нималигини билмайдиган кишилар тоифасига кирарди. Дуэлга чиққанда рақибининг куролига кўкрагини мардона тутиб турар, ўзи ҳам вахший каби бемалол мўлжал олиб ўқ узарди. Агар биров баногоҳ унга шапалоқ тортса, назаримда, у хатто дуэлга ҳам чақириб ўтирмас, дилозорни шу заҳоти шу ернинг ўзида ўлдирган бўларди; у айнан мана шундайлардан, яъни асло ўзини йўқотмай, атайлаб ўлдирарди. Назаримда, у фикрлаб-ўйлаб ўтиришга имкон бўлмайдиган, кўзни бутунлай кўр қилиб кўядиган қаҳр-ғазаб жунбишларини ҳеч қачон туйган, билган эмас. Уни баъзан чексиз қаҳр-ғазаб қамраб олар, аммо шунда ҳам у ҳеч қачон эс-хушини йўқотиб қўймас, ўзини тергашни унутмас, ва демак, дуэлдан ташқари одам ўлдирганлик учун, албатта, сургун қилишларини тушунарди; шундай бўлса-да, у дилозорни ҳеч иккиланмасдан ўлдирган бўларди.

Кейинги пайтлар ичида мен Николай Всеволодовични кўп ўргандим ва ушбуларни ёзарканман, алоҳида ҳол-аҳволлар юзасидан кўп маълумотларни биламан. Нима десам экан, мен уни бугун ўтиб кетган жаноблар билан қиёслагим келади, булар ҳақида эндиликда бизнинг жамиятимизда афсонавор хотираларгина сақланиб қолмиш. Мисол учун декабрист Л-нни гапириб юришади, у бутун умр хавф-хатарли ишларнинг кетидан қувиб юрар, уларни ҳис қилиб роҳатланар, табиатан у шуларсиз яшолмасди; ёшлигида ҳеч арзимаган нарсалар туфайли дуэлга чиқаверарди; Сибирда битта пичоқнинг ўзи билан айиққа қарши тик борар, Сибирь

Ўрмонларида сургундаги қочоқлар билан тўкнашишни ёқтирар, эсла-тиб қўяйки, бу қочоқлар айиқлардан кўра минг карра хавфлироқ эдилар. Шубҳасизки, ўша афсонавор жаноблар эҳтимол, жуда кучли бир тарзда ўзларида кўрқинч ҳиссиётини сезишга қодир эдилар, – аксинча, анча-мунча хотиржамроқ бўлишар ва хавф-хатар туйғусини ўз табиатларининг эҳтиёжига айлантириб ўтирмасдилар. Аммо ўзидаги кўрқоқликни енгиш – уларни кўпроқ мана шу нарса ўзига тортарди. Ғалабадан тиним-сиз лаззатланиш ва уни енгадиган ғолиб йўқлигини туйиш – мана шу нарса уларга роҳат бағишларди. Мана шу жаноб Л-н сургундан аввал ҳам бир қанча вақт очлик билан олишган ва оғир меҳнат қилиб нонини топиб еган, бой-бадавлат отасининг талабларига бўйсунмай, уларни адолатсиз деб билиб, мана шундай машаққатларни бошидан кечирганди. Бу демак, кураш деганда уни ҳар томонлама кенг тушунган; ўзидаги матонат ва характер кучини айиқларга қарши чиққанда ёки дуэлларга тушгандагина синаган эмас.

Лекин ҳар ҳолда ўшандан бери кўп йиллар ўтди ва бизнинг замона-миз кишиларининг асабий, музгар, иккига бўлиниб кетган табиати эски, яхши замонларда яшаган айрим жаноблар ўз безовта фаолиятларида излаган ўша самим ва яхлит сезгиларга эндиликда мутлако эҳтиёж сезмайди. Николай Всеволодович балки Л-нга менсимай қараган, уни ўзини ботир қилиб кўрсатаётган кўрқоқ ва жўжаҳўроз деб атаган, – аммо рост, буни овоз чиқариб, баралла айтмаган бўларди. У худди Л-н каби дуэлда рақибини отган, агар керак бўлса, айиқ билан ҳам олишган, ўрмонда қароқчиларни енгган, мардлик ва корафталик кўрсатган, аммо энди буларни ҳеч қандай роҳатланмай, фақат оғир бир зарурат каби лоқайд, эриниб ва ҳатто зерикиб адо этган бўларди. Қаҳр-ғазабда тайинки, Л-ндан ҳам, Лермонтовдан ҳам ўтиб кетарди. Николай Всеволодовичдаги қаҳр-ғазаб, эҳтимол, анавиларникини бирга қўшгандан ҳам каттароқ эди, аммо бу қаҳру ғазаб совуққон, хотиржам ва агар, таъбир жойиз бўлса, оқилона, ва демак, энг баттарин ва энг даҳшатли бўлиши мумкин эди. Яна бир карра такрорлайман: мен ўшанда ҳам, ҳозир ҳам уни айни шундай одам деб ҳисоблайманки (ҳозир, барчаси тугаган бир маҳалда), агар биров унинг юзига шапалоқ урса ёки шунга ўхшаш ҳақоратга учраса, унда ўзининг ушбу рақибини илло-биллога келтирмай, дуэлга чақириб ўтирмай, шу ернинг ўзида дарҳол ўлдирган бўларди.

Бирок, буни қарангким, ҳозир бутунлай ўзгача, ғаройиб бир ҳол рўй берди.

Тушган оғир муштдан гавдасининг ярми қадар ношойиста чайқалиб, қадди-қоматини базўр ростлагач ва ҳали хонада қабиҳ зарбанинг овози тинмасдан бурун Николай Всеволодович дарҳол икки қўли билан Шатовнинг елкаларини чангаллади; аммо яна шу захоти, ўша оннинг ўзидаёқ ҳар иккала қўлини тортди ва уларни орқасига чалиштирди. У индамас, Шатовдан кўз узмас ва тобора ранги оқариб борарди. Аммо қизиқ, унинг нигоҳи сўна бошлади. Ўн сониядан сўнг унинг кўзлари совуқ боқар ва – ишончим комил, – осуда эди. Фақат ранги-туси ёмон ўчганди. Албатта, унинг ичидан нима кечарди, мен билмайман, мен фақат ташқи томондан кўраётгандим. Менга шундай туюлдими, агар биронта одам лаққа чўққа айланган темир ғўлачани ўз ирода-матонатини синаш учун кафтига босиб чангалласа ва сўнг ўн сония давомида чидаб бўлмайдиган оғрик азобини енгса ва охири ундан ғолиб чиқса, ана ўша одам Николай Всеволо-

дович охирги сонияларда бошидан кечирганга ўхшаш алланимани туйган бўларди.

Улардан биринчи бўлиб Шатов ерга каради ва чамаси, шунга мажбур бўлди. Кейин оҳиста ўгирилди-да, хонадан чиқа бошлади, лекин энди бу бояги юришига сира ўхшамасди. У елкаларини орқа томондан қандайдир ўнғайсиз кўтариб, бошини қуйи эгиб, худди ўзи билан ўзи сўзлашаётгандай бўлиб оҳиста қадам ташларди. Чамаси, у ўз-ўзига пичирларди. У ҳеч нарсага тўкинмай, ҳеч нарсани ағдариб юбормай, эшикка эҳтиёткорона секин борди, эшикни озгина қия очди, шу озгина қия очилган жойдан ёни билан суқилиб ўтди. У эшикдан суқилиб ўтаётганда, энсасидаги дикрайган сочлари янада дикрайиб кўринди.

Кейин бошқа кичқириклардан аввал бир даҳшатли кичқирик янгради. Мен Лизавета Николаевна ойисининг елкасини ва Маврикий Николаевичнинг қўлларини чангаллаб ушлаб олганини кўрдим, уларни икки-уч маротаба хонадан чиқиш учун орқасидан итариб силталади, лекин бирдан чинқириб юборди ва ҳушдан кетиб, бор бўй-басти билан ерга кулади. Ҳали-ҳанузгача унинг гиламга чалқанча гурсиллаб йиқилгани қулоғимга эшитилиб туради.

*Рус тилидан
Иброҳим ҒАФУРОВ таржимаси*

Давоми бор

Жорж Гордон БАЙРОН ДОН ЖУАН

(Шеърий романдан парчалар)

Журналимизнинг ўтган сонларида таниқли таржимон Сулаймон Раҳмон рус тилидан тўла таржима қилиб, таҳририятимизга тақдим этган “Дон Жуан” романидан айрим парчаларни ўқиган эдингиз. Китоб шаклида 519 бетли ҳажман анчагина залворли асардан парчалар танлашда биз ўқувчини толиқтириб қўймаслик ниятида, тугалланган воқеаларга асосландик. Яъни бош қаҳрамоннинг Рум, Туркиядаги, шунингдек, Россиядаги саргузаштлари тасвирланган олтинчи ва саккинчи қўшиқларни эълон қилдик.

Шеърий таржима ҳам ижодий мусобақа майдонидир. Аслий матндан ёки восита тил орқали бажарилган таржималар минг йиллардирки, халқимизга хизмат қилиб келмоқда. Албатта, асл нусхадан ўгирилган асарлар мутлақо ўзига хос фазилатларга эгадир. Аммо бу моҳир шоир таржимонларимизнинг бошқа тил воситасида қилган таржималари қадрини ҳам камситмайди, албатта.

Таниқли таржимон Абдулла Шернинг “Дон Жуан” романини инглизчадан таржима қилаётгани жуда қувонарли ҳолдир. Қўйида, эътиборингизга ҳавола этилаётган иккинчи қўшиқ, гарчи асар воқеалари ривожини ортга қайтарса-да, тугалланган воқеа баёнидан иборат эканлиги, ҳамда, аввало, аслиятдан ўгирилганлиги учун шу тарзда тақдим этилмоқда. Биринчи қўшиқ поёнида илк севгиси гуноҳга айланган Жуанни онаси “тузатиш” учун Италиядаги қариндошлариникига жўнатиши, денгиз сафари ва даҳшатли бўрондаги ҳалокат тасвирланади. Бир амаллаб қирғоққа чиқиб, хушидан кетган Жуанни қароқчининг денгиз бўйида сайр қилиб юрган қизи топиб олади, ҳар икки ёш ўртасида муҳаббат пайдо бўлади.

ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

1

Испани, олмонми, инглиз ё фаранг, –
Ёшлар таълими деб куйинган зотлар,
Шогирдларингизни тез-тез саваланг,
Танга доғ солса ҳам, бу – хулқни поклар:
Оқила онаси бермасин, қаранг,
Қанча зўр тарбия, қилмади асар, –
Андак эркинликка чиқди-ю Жуан,
Покдоман хулқидан ажради шу он.

2

Агар берилсайди жўн мактабга у, –
Учинчи синфами, тўртинчига ё,

Унга хавф солмасди тасаввур, ғулу,
Чунки бўшамасди ёдлашдан асло; –
Шимол мактабларин қонунидир бу,
Балки испанлар ҳам эмас мустасно;
Ўн олти ёшда у, хуллас, шу йўсин
Оила бузишнинг олди ҳадисин.

3

Мени-ку бу хайрон қолдирмас, зеро
Синчковга аёнدير ҳаммаси бешак:
Она – риёзиёт илмида доно,
Муаллим эса-чи, кечиринг, эшак,

Ўртада аёл бор – тагин, денг, зебо:
Севгига йўл очик; устига-уштак
Ёш хотин – кари эр ичдан келишмас,
Шунга олиб келди шароит, хуллас.

4

Меҳвари айланган Ер билан чандон
Айланар инсоннинг боши ё кети;
Яшар, ўлар, севар ва тўлар ўлпон
Елканин шамолга у беткай этиб, –
Қиролдан фармону табибдан дармон,
Кашишдан йўл-йўриқ олганча тетик:
Андак ишк, хўрсиниш, шуҳрат, ҳатто ном,
Кураш, май, ибодат – шу билан тамом!

5

Жуанни Кадисга жўнади, дедим,
Унда кўп кезганман, гўзал шаҳар у, –
Унинг бозорларин суймас эди ким
(То куллик занжирин узгунча Перу),
Қизларки (хонимлар демоқчи эдим),
Хироми ўзиёқ кўзгатар ғулу;
Ул хиром ўхшашин топмаган бўлсам,
Не ташбех қўллаин – кийин менга ҳам:

6

Арабий тўпичок, барбарий тулпор,
Пурвиқор жирафа, оху, маролдай, –
Йўқ, бари ўхшамас; либослар рангдор!
Ўртиқлар, этаклар форигбол, бай-бай,
Нозик бир хиромдан дириллар юз бор.
Оёқлар – ўзиёқ бир қўшиқ бўлгай,
Худога шукрки – қисмиш ташбехдан,
(Йўкса, гап тегиши мумкиндир зотан

7

Сенга ҳам, менга ҳам бундан, пок Илҳом).
Момик қўл ўртукни ортга ташларкан,
Рангингни оқартиб оловли андом
Қалбингга ўт ёқар: ул севгининг шан
Оловли ўлкасин унутмам мудом –
Ҳаттоки ибодат чикса-да ёддан.
Ўртукки, нигоҳни ёкувчи либос
Venetian Fazzioli унга тенг, холос.

8

Қиссага қайтайлик, бас: донна Инез
«Кадисдан сафарга Жуан жўнасин!»
Деди-ю, лол килди ҳаммани шу кез,
Билмайман, не сабаб? Ким не демасин –
Гап битта: йигитча елдек елсин тез,
Нухнинг заврақиға менгзаб кемасин,
Кетсин-у гуноҳкор ерни тарк айлаб,
Бир кун пок қаппардек, сўнг қайтсин яйраб.

¹ Венецияда кенг урф бўлган кичик ҳарир рўмол; кўпинча ўртук ўрнида ҳам қўлланилган.

9

Юкларни жойлашни буюриб, бир йўл
Дон Жуан йўл учун олди хотиржам
Бир конверт насихат, бир ҳамёнда пул;
Инез илк бор ўғлин кузатар бу дам:
Сафарда ўтказгай тўрт баҳорни ул,
Балки дунё кўриб бўлгайдир одам.
Жуанга хуш ёқди конвертмас, ҳамён:
Икки-уч чек-қоғоз санашга осон.

10

Инез мардонавор очди сал ўтмай
Шўх болалар учун Якшанба мактаб.
Қим унда кўрсин-чи ўзини тутмай;
Ўйин ман қилинган, ўрганар адаб,
Уч ёшдан бошлабоқ олимликка шай,
Йўқ эса хивчин ер зехнига қараб;
Жуаннинг ютуғи унда уйғотди
Етказмоқ ниятин янги авлодни.

11

Жуаннинг кемаси қўзғалди, мана,
Ҳамроҳ ел эсарди – мавжларда ғулу,
Нақ шайтон яшайди қўзгаб пўртана
Гўё бу кўрфазда, – менга таниш у,
Ёмғирпўш бўлса ҳам, юзу пешана
Муз қотар – савалар томчилар дув-дув:
Шу тарзда турарди Ватани билан
Илк, балки сўнг бора хўшлашиб Жуан.

12

Айтишим керакки, ниҳоят оғир:
Тўлқинлар заптидан қадрон кирғоқ
Олисда қоларкан, эзилар бағир,
Айниқса сафарга илк бор чиққан чоқ.
Британ соҳили оҳақтош, оқдир,
Лек ўзга соҳиллар мовийранг белбоғ,
Уларга тикилиб туясан сурур,
Денгизчи бўлишга аҳд этиб бир кур.

13

Ҳа, кема саҳнида Жуан паришон,
Матрослар қичкирар, шамол ғувиллар,
Чорчўплар ғичирлар, митти доғсимон
Тобора кичраяр соҳилда шаҳар.
Денгиз касалига асли зўр дармон,
Кулманг, бифштекс, десам мен агар.
Бир сафар синанг, сэр, рост эрур сўзим,
Мен синаб кўрганман неча бор ўзим.

14

Қуйрукда турганча боқар дон Жуан:
Азиз Испания йироқ тобора.
Бу дардни хис этар жанг деб дафъатан
Юртни тарк этаркан аскар бечора;
Титрар-у қандайдир хавотирда тан
Юраклар бундай пайт бўлар юз пора:
Кечаги душманин унутар ҳар ким,
Черков куббасига бокиб маъюс, жим.

15

Жуан-чи, бўлмишди хотиндан эмас,
Бир йўла онаю жазмандан жудо.
У қаттиқ дард чекса ҳақки бордир, бок,
Ахир, кўпни кўрган чолмас-ку доно;
Бизлар ҳам хўшлашгач, энг сўнгги нафас
Хўрсиниб боқамиз рақибга ҳатто.
Шу боис ҳижрондан йиғларди нолон
Ғамлардан дийдаси қотмаган ўғлон.

16

Бобилон сувлари бўйида асир,
Сионни қўмсаган яхуддек Жуан
Йиғларди, бунчалар ёшни, барибир,
Такроран оқизмас, кутманг Илҳомдан!
Ёшларга саёҳат фойдали, ахир,
Тез кунда, эҳтимол, йўлга отланган
Йигитлар буюмин ўрагай, хайҳот,
Шу қўшиқ босилган варақларга шод.

17

Дон Жуан ўйларди кўзларин ёшлаб,
Шўр ёшин кўшарди шўр денгизга у:
“Тўзалга – гўзаллик!” (Айтмиш шундай гап, –
Узр, кўчирмага зўр менда ружу, –
Данимарк бекаси ўз гулин ташлаб
Сулув Офелия қабрига, ёху!)
Жуан қилмишидан чекиб изтироб,
Хулқин тузатишга аҳд этди шитоб.

18

“Хайр, эй Испания!” – дер чекиб фарёд, –
Мен балки қайтмасман энди, алвидо!
Қувғинда ўлган-ку, ахир, не-не зот
Соғинчинг дардидан бебахт, мосуво,
Алвидо, Води-ул Кабир, дарёбод!
Алвидо, онажон! Эй бахти қаро
Севгилим Жулия, алвидо! (Шу он
Такрор унинг хатин ўкиди Жуан)

19

“Оҳ! қасам ичаман: сени ҳеч қачон
Унута олмайман! Мумкинмас ҳаргиз!
Ер агар уммонга айланса – осон,
Осондир – осмонга гар дўнса денгиз,
Қийиндир унутмоқ сени бирор он
Ўзгани ўйламоқ қийиндир, гул юз;
Ёдимнинг дардига даво йўқ эрур, –
(Шу пайт кема оғди, Жуан – беҳузур).

20

“Кўк ерга қуласа осон (ўхчир). Оҳ!
Жулия! Бебахтмиз нега бу қадар? –
(Ё Худо! Эй, ликёр келтиринг тезроқ,
Эй Педро, Баттиста, мени суянглар).
Жулия, севгилим! (Тез, Педро, аҳмоқ!)
Жулия! (Лаънаги, мунча чайқалар!) –
Севгилим Жулия, сендан илтимос...”
(Илтимос ўрнига қайт килди, холос)

21

Бир оғриқ сезди у юракда илкис,
Аниғи, ошқозон ичида, эвоҳ!
Рўй берар бу оғриқ, бунақанги хис
Ё ёринг тарк этиб тортганинда оҳ,
Ё дўстинг хиёнат қилгани боис,
Кўз юмса ё яқин кишинг баногоҳ.
Бу юксак хаёллар қолди, эҳ, узук –
Ногаҳон денгизга отилиб қусук.

22

Севги инжиқ нарса: севгига тузук
Юрак қаттиқ урса, вужуд ёнса гар,
Иш расво – аксирсанг сачратиб туфук;
Касалинг нуфузли бўлса-ку бир сар
Ва лекин ёмондир оғриси лак-лук,
Беобрў касалга учрасанг магар:
Хўрсинай деганда йўталсанг қув-қув –
Қип-қизил кўзларинг ёш тўкиб дув-дув.

23

Аммоки баридан ёмони – кушиш,
Букилиб чангаллаш ёки қоринни;
Кесилган шоҳтомир ишққа келса хуш,
Ичоғриқ келтирар унинг орини;
Гар ҳукна бўлса бир хатарли юмуш,
Қусук – ишққа ўлим: ўйлаб ёрини
Жуан ишқ кўкида учсам дер бу он
Ва лекин оёқдан тортар ошқозон.

24

Бу пайт йўл оларди тез “Тринидэда” –
Жуанлар кемаси Ливорно томон.
Яшарди қадимдан унда Монкэда –
Испан оиласи, қондош хонадон.
Салом, хат элтарди кема жаҳд эта
Уларга қариндош дўстлардан омон, –
Ёш испан бегона Италияда
Ётсираб юрмасин деган ниятда.

25

Учта хизматкордан ташқари яна
Бор эди Педрилло – Жуан устози:
Қўп тилни билса-да, лекин бу сана
Ўз тилин унутмиш – чиқмас овози;
Кўзида ғусса-ю, чайқалар тана,
Уйини ўйларди – қайтмоққа рози;
Бошоғриқ, қайт қилиш, устига-устак
Қўрқитар тобора нам тортиб тўшак.

26

Бу кўрқув беҳуда эмасди, зеро
Бўронга айланди кечки пайт шамол.
Денгизчи тап тортмас бундан-ку, аммо
Шўрлик йўловчилар бўлди бир аҳвол,
Матрослар ҳам эмас мустасно;
Елкан туширилди кун ботгач дарҳол
Кетмасин дейишиб чорчўшлар зое:
Жуда ёмон эди кўкнинг авзойи.

27

Тунги соат бирда даҳшатли бўрон
Кемани баногоҳ бир ён иткитди,
Куйрук асосини кўзғотиб чандон,
Сўнг катга чорчўпни шартта йикитди,
Кема оғиб қолди гангигансимон, –
Зўр тўлқин дастакни чўрт узиб кетди.
Помпалар қўллашга келган эди вақт:
Кемани тўрт футча сув босмишди нақ.

28

Бир тўда денгизчи помпага чопди,
Трюмга тушди тез ўзга бир тўда,
Ирғитиб ҳар ёнга тойлару копни
Тешиқни излашар – совуққон ўта.
Мана у, ниҳоят матрослар топди!
Шариллаб сув кирар – кўрккулик жуда:
Барчани қутулиш фикри этди банд,
Кийимлар, газмоллар тўпини гарчанд,

29

Тешикка тикмасин такрор ва такрор,
Қанча зўр бермасин шўрликлар, аммо
Ҳар қандай уриниш кетарди бекор
Агарда помпалар бўлмаса, зеро –
Уларни тавсия этурман ошкор,
Денгизчи дўстларим, сизга доимо:
Бир соат ишласа Мэнн помпаси, бас,
Эллик тонна сувдан бир томчи қолмас.

30

Бўрон тунга яқин сусайди андақ,
Сув ҳам камайгандек – кирарди сизиб.
Кемага ишонч ҳам туғилди жиндақ
Тўккач уч фут сувни уч помпа кизиб.
Аммо яна бўрон: уч-тўрт замбарак
Денгизга қулади занжирни узиб.
Ногоҳон зўр эпкини, қийин тасвираш,
Бир зарбада кемани оғдирди яккаш.

31

Қилт этмай ётар у ағдарилгандай,
Палубага тошди трюмдаги сув:
Яшайди бу сахна ҳеч ёддан чикмай, –
Бамисли ҳалокат, ёнғин, жангдек у!
Гарчанд дуч келганда у холга, сингай
Кўнгил ё бошчаноқ, бўйин ё орзу,
Шунда ҳам хуш кўрар ким қолса омон
Даҳшатли сахнани сўзлашни ҳар он.

32

Матрослар болтага ёпишди дархол:
Аввал прот-чорчўп, сўнг кетди бизань
Ва лекин, барибир, кема бемажол
Дўппайиб ётарди тўнкадек айнан.
Кесилгач фок-мачта, бушприт алҳол
У енгил тортиди-ю – (бу ишни зотан
Сўнги дам қилади денгизчи халқи) –
Чолдек кад тиклади ногоҳ бир қалқиб.

33

Қийинмас тасаввур этмок: бундай кез
Кўпларнинг нигоҳи даҳшатга тўла, –
Қайси йўловчига, ахир, ҳам пархез,
Ҳам ажраш ҳаётдан ёқар бир йўла?
Исёнга мойиллик кўзгалар-у тез,
Денгизчи халқида жўшар гўлгула, –
Ўчиргай биргина уларнинг сасин
Бундай пайт ё грог, ё ром бочкаси!

34

Шубҳасиз, кўнгилни ҳеч нарса асло
Тинчита олмагай ром ё дин мисол:
Қим – талар, ким – ичар, ким – ўқир дуо;
Ўқирган тўлқинлар, чинқирган шамол
Денгиз касалига бўлди зўр даво:
Кемада қайт қилиш тўхтади дархол.
Турлича тилдаги сўқиш, дуо, дод
Уммон шовқинига жўр эди, хайҳот!

35

Балки рўй берарди бир кор-хол агар
Донолик қилмаса эди ёш Жуан:
У бочка ёнида сокчидек турар
Қўлида кўшалок тўппонча билан;
Сўлагин ютганча, ром сўраганлар
Шарт тўхтаб, ортига бурилди, зотан
Денгизчи халқида сувга ҳурмат бор:
Билинг, ўқ еб ўлмок улар учун ор!

36

Аммо “Грог!”, – дерди ўжар оломон, –
Бир соат ичида ҳаммаси тамом!
Жуан дер: “Ўламит сизу мен – аён,
Лекин инсон бўлиб чўкмокни мудом
Мен афзал биламан!” – Турар совуққон.
Охири ўрнатди кўркув интизом.
Муҳтарам Педрилло, ҳатто, зор бўлди, –
Бир културм грог деб сазаси ўлди.

37

Бечора қария титраб кўркувда
Йиғларди танрига айлаб муножот;
У тавба қиларди чуқур қайғуда
Хулқин ўзгартишга онт ичиб бот-бот.
У омон қолсайди (қийин гап жуда)
Илмга бахш этгай ўзин умрбод, –
Ташлаб Саламанка хужрасин, ёху,
Бўлмагай Жуанга Санчо-Панса у.

38

Тонг отгач, лек яна туғилди илинж:
Кема сузиб борар чорчўпсиз, дардманд.
Бўрон сал пасайди – кўнгил андақ тинч,
Аммо сув кириши қучайди ҳарчанд.
Помпага ёпишди кўплар шошилинич, –
Фойда кам бўлса-да бу ишдан гарчанд;
Ҳамма кун чикқанда банд эди яктан, –
Камқувват билаклар ямарди елкан.

39

Тагтўсин остидан қоплангач елкан
Сув тўхтаб, салдан сўнг қайталанди, боқ!
Энди на елқандан ва на чорчўпдан,
Бир асар бор эди – иш жуда чатоқ!
Барибир курашмоқ керакки, зотан
Улгуриш мумкин-ку чўкишга ҳар чоқ:
Ўлим ҳақ ва лекин ўлмоқ шарт эмас
Айнан шу Лионда, айнан шу нафас.

40

Уларни итқитиб истаган томон
Ўйинчоқ қиларди тўлқину шамол;
Бир кун ҳам ўтмади тинчу бесурон,
Ненидир кўрқувда кутар ҳамма лол,
На нафас ростлаш бор, на бирор имкон
Дастакми ё мачта ясашга алҳол.
Чиройли бўлмаса ҳамки ўрдакдай,
Қайгадир сузарди кема ҳар қалай!

41

Шамол-ку сусайди, лекин тобора
Кема сув юзида турарди аранг.
Буни ҳис қиларди ҳар бахти қора,
Бу камлик қилгандай, тақдирни қаранг,
Чучук сув он сайин камайиб борар.
Бекор телескопга боқарлар тажанг:
Чор агроф тунд денгиз, шом чўқар секин,
Елкан ҳам, соҳил ҳам кўринмас лекин.

42

Яна бўрон турди, тўлқинлар бу гал
Трюмнинг бурчидан очди-ку дарча.
Матрослар барини билса ҳам, аввал
Кўрқувга тушмади бундан заррача.
Аммо ишдан чиққач помпалар тугал,
Мавжлар шафқатига кўз тутди барча.
Шафқатда мавжларга тенг, зеро, фақат
Фуқаро уруши кашф этган шафқат!

43

Йиғлаб капитанга айтди дурадгор
Тешиқни ёпишга йўқлигин илож;
Бу ўрта ёшдаги, денгизда кўп бор
Бўронга дуч келган, бақувват, серсоч,
Серкаҳр кишини аёлдек ночор
Йиғлатган кўрқувмас, ўзга эҳтиёж:
Бор эди хотини, болалари ҳам, –
Ўлар чоқ ҳар кимни титратар бу ғам.

44

Шу пайт кема бурни ҳақиқатан ҳам
Оға бошлади-ю, қоришиди бари:
Ким ваъда қиларди садақага шам
Авлиёлар ҳаққи, боқиб кўк сари.
Ким сувга қарарди энгашиб пурғам,
Қайикни туширар баъзи бирлари.
Бири Педриллодан тиланар жаннат,
Жаннатни лаънатлар муаллим диққат.

45

Кимлардир сол боғлар осма катлардан,
Ҳайитга чиққандек ясанмиш кимдир;
Ким сочин юларди лаънатлар экан
Ўзи бунёд бўлган кунни юз даққир;
Кимлардир тақдирга берганича тан,
Қайикқа сакрарди шошилиб бир-бир
Чўкишга чоғланган катта кемадан
Кичкина қайикни маъқуллаб фикран.

46

Бирок энг ёмони шу эди магар:
Бу узоқ укубат, узоқ жанг аро
Охирлаб қолмишди емак бир қадар,
Укубат охири кўринмас аммо, –
Кўп озик намдан ҳам кўрмишди зарар;
Инсон-чи, овқат дер ўлар чоқ ҳатто:
Қайикқа олинган емак бир урвоқ, –
Икки қоп қоқ нону бир бочка сарёғ.

47

Жойланди баркасга, лекин серукув,
Нам тортган бўлса ҳам, бир қанча фунт нон,
Йигирма галлонли бир бочкада сув,
Олти чирпит вино, яна каттакон,
Тилишлаб тузланган мол танаси-ю
Чўққанинг яхлит бир бўлаги бу он.
Булардан ташқари туширдилар бот
Саккиз галлон ромни бўлиб эҳтиёт.

48

Бошқа барча баркас, қайиқ ва панас
Илк бўрон пайтиёқ бўлмишди пачоқ;
Аммо бу баркас ҳам мақтарли эмас:
Бир жуфт эски адёл – елқандир курок,
Эшкак чорчўп бўлди, – уни ҳам чаптаст
Бир матрос кемадан олмиш тушар чоқ.
Қайиғу баркасга сиғмасди аммо
Уларга чиққанинг ярми ҳам ҳатто.

49

Бу пайт кош қорайиб, қуёшсиз кундуз
Чодрадек ёпилди чексиз денгизга, –
Гўёки хужумга шай турган ёвуз
Бир кудрат тунд никоб тутмишди юзга.
Умидсиз боқарди зулматга ҳар кўз,
Оқарган ҳар бир юз ўхшарди бўзга.
Бўлиб ўн икки кун уларга ҳамроҳ,
Сўнг кўрқув ўлимга ўрин берди, боқ!

50

Баъзилар уринар яшаш учун сол,
Қутурган денгизга бу кулиги гап,
Гарчандки кулишга йўқ эди мажол
Бунақа маҳалда уларга қараб
Ва лекин қуларди улардан алҳол
Бир тўда кайфи зўр мастлар хахолаб
Тутқаноқ тутгандек, телбадек – даҳшат!
Мўъжиза қутқаргай уларни фақат.

51

Соат егги ярим бўлганда бир йўл
Денгизга ташланди неки ёғоч бор:
Бочками, тахтами – чўкаётган қўл
Тутганда бўлса бас, бир муддат мадор.
Сийрак юлдузлар ҳам нур тўкмас мўл-кўл,
Юк босган қайиқлар узоқлар – ночор,
Кема чап томонга оғди-ю шу кез,
Сўнг чўка бошлади қаърга жуда тез.

52

Сўнг бор кўкни тунди ёввойи фарёд;
Мардлар ҳаёт билан видолашар жим,
Кўрқоқлар даҳшатдан кўтарарди дод,
Додлаб сувга сакрар жон ҳолатда ким.
Кемани чирпирак қилиб шу заҳот
Тортди пайдо бўлган тубсиз уюрим,
У чўкди нақ ўлим олдидан сўнг бор
Ракибга ташланган жангчидек ночор.

53

Умумий бу фарёд, бок, уммоннинг чўнг
Суронин босди-ю мияли қалдирок,
Чўнг акси садодек янграб, тинди сўнг.
Фақат бўрон увлар, тўлкинлар нақ тоғ.
Бир лаҳза сукунат кўнганда гоҳ ўнг,
Гоҳ чапдан келарди кимнингдир йирок
Ва бўғиқ фарёди қалтираб хиёл, –
Довюрак сузувчи чўкарди беҳол.

54

Боя айтганимдек, икки қайиқ ҳам
Йироклаб борарди юк босиб обдон;
Омон-ку қолишга умид жуда кам,
Писта пўчоғига ўхшарди чунон
Кутурган денгизга иккаласи ҳам
Оғир юк остида қисирлаб нимжон:
Қайиқда тўққиз жон, баркасада – ўттиз,
Шу санок ўзиёқ ҳалокат сўзсиз.

55

Қолган икки юзга яқин барча жон
Тарк этди вужудин, бу чатоқ, эвоҳ!
Ҳафталаб мавжларда қалкиб беимон,
Жаноза ўқилмай тан бораркан, оҳ,
Аърофда католик жонни дошқозон
Куйдирар яқинлар то бўлиб огоҳ
Аза очдиргунча кашишга, зотан
Уч франк тўламас ҳеч ким аввалдан.

56

Баркасага чиқарди Педриллони ҳам, –
Устозлик қиларди чолга ёш Жуан;
Йигитча нигоҳи ёнарди бардам
Қатъият, матонат ёлкини билан.
Ўзини йўқотиб йиғларди бирам
Бечора Педрилло нолиб қисматдан.
Шўрлик Баттиста-ку (қисқача Тита)
Ҳалок бўлди ичиб aqua-vita.

¹ Оби ҳаёт. Бу ерда ароқ маъносида.

57

Иккинчи хизматкор Педро ҳам худди
Шунақа сабабдан ўлди, не чора:
Сакраркан, мастлиги оёқдан тутди:
Баркасмас, денгизга тушди бечора,
Шу зум бир фут сувни винодек ютди;
Ҳеч кимса киролмай жонига оро,
Зотан кутирарди денгиз дамба-дам,
Йўқ эди аксига баркасада жой ҳам.

58

Дон Жуан отага бўлган муҳаббат
Туфайли олди дон Хозенинг қари
Лайчасин қўлига – кўрсатиб шафқат;
Жонвор яқинбада чоппи сарсари
Сезарди яқинлаб қолганин офат,
(Шунақа сезгирдир итларнинг бари!)
Аввал уни отиб баркасага Жуан,
Сўнг ўзи сакради чаптастлик билан.

59

Чўнтагин тўлдириб Жуан сикқанча,
Сукди Педриллога қолган пулни сўнг;
Шўрлик чол шогирдга мўлтираганча,
Не деса бўйсуниб сўзсиз, гўё гунг, –
Кичраяр тўлкинлар катгарса қанча
Ва лекин Жуаннинг ишончи кўп чўнг,
Ҳар қандай офатдан зўр билар кучин;
Қутқарди устозу итни шу учун.

60

Бўронли бўлди тун; тўлкинлар нақ тоғ
Шамолни тўсганда ҳар икки ёндан
Латгадек шалвираб қолар-у, бироқ
Мавжларга минганда юлкинар елкан
Эшкак-чорчўпини юлгудек титроқ;
Баркасининг бурнига шов-шов тўкилган
Совуқ сув муз пуркар эди умидга,
Қайиқ-чи, дош берди уч-тўрт минутга.

61

Яна ҳалок бўлди тўққиз жон, аммо
Эшкак-чорчўп билан баркаса еларди,
Ундаги қўш адёл чўнг мавжлар аро
Яхши елкан бўлиб хизмат қиларди;
Ўлим яқин эди баркасага, гўё
Ҳар мавж Азроилдек тунд тикиларди,
Шунда ҳам уф тортар ундагилар, бок,
Ҳайф кетди, деб қоқ нон, қайиқдаги ёғ.

62

Қуёш чиқди ёниб қизғиш-қонталаш,
Демак, ҳали-бери тўхтамас бўрон;
Денгизга бўйсуниб, мавжларга пешкаш
Тинч кунни кутишдан йўқ бошқа имкон:
Нонуштага олди ҳар бир жафоқаш,
Толиққан денгизчи зиғирдай нам нон,
Чойқошиқда рому винодан бир-бир, –
Хўл, жулдур кийимда титрашиб дир-дир.

63

Улар ўттиз киши, туришар тиғиз,
Кимирлаш мушкулдир: на хол, на жой бор;
Зарралар санчилар муздек, нақ бигиз,
Тик турган пайтида ярмиси ночор,
Ярмиси чўзилиб ётарди бу кез,
Барини совуғу нам қилмиш абгор:
Ғуж бўлиб сузарлар – безгакдан гирён,
Шўрликлар бошида ёпинчик – осмон.

64

Яшашга интилиш умрни чўзар, –
Дейишар дўхтирлар, – дўст ё хотини
Эзмаса, энг оғир дамда ҳам магар
Бемор сақлаб қолар ўз ҳаётини,
Атропо қайчиси кесолмас яқсар
Умрининг ипини зинҳор ботиниб.
Аммо у тузалгач, руҳан тушса бас:
Ажал чанг солади унга шу нафас.

65

Дерларки, ҳаёнга яшаган одам
Узоқ умр кўрар, сабабкор Худо, –
Кафилга олганни ёндирар алам:
Баъзиси ўлимга чап берар гоҳо;
Жухудлар гар хасис судхўр бўлса ҳам,
Мерос юзасидан қарз берар аммо:
Ёшлиқда қарз бериб улар неча бор,
Сўнг қистаб, етказган дилимга озор.

66

Баркасни тўлдирган одамлар шундай
Ҳаётга муҳаббат билан йўғрилган,
Азобга собирки, мавжлар пайдар-пай
Урилган қояга ўхшарди ҳар тан;
Зотан ҳар денгизчи доим хавфга шай:
Мисолни бошлайлик Нуҳ заврақидан,
Сўнг эсланг кезганин қандай дунёни
Арго – илк кемаси қадим Юноннинг.

67

Бироқ инсон зоти гўштхўр мавжудот:
Қунда бир бўлса ҳам шартдир емоғи;
Ўтхўр лойхўрақдек яшолмас, ҳайхот,
Ақула, йўлбарсдек гўшт дер томоғи;
Кўпроқ мос ейишга, гарчанд, сабзавот –
Гавда тузилиши, бошдан-оёғи,
Лекин ким қиларкан жисмоний меҳнат,
Мол ё қўй гўштига ўрганар албат.

68

Шундай бадбахт эди денгизчилар ҳам;
Учинчи кун чўкди сукун дафъатан,
Толиққан жонларга бамисли малҳам
Қўйилди шу қуни илк бор роҳатдан,
Ухлаган тошбақа каби улар нам,
Мавжларда сал қалқиб, уйғонар экан,
Ҳаммаси овқатга ташланди дарҳол,
Тежамли бўлишни унутиб алҳол.

69

Бунинг оқибати сир эмас асло:
Бир зумда тугади виною емак,
Ҳеч ким ўйламасди ютокиб, зеро
Эртан ҳам тушликка нимадир керак!
Нодонлар умидвор: бизни шу асно
Шамол етказади ерга деб бешак
Ва лекин ҳаммага бир эшкак фақат,
Тежамоқ шарт эди емакни албат!

70

Тўртинчи кун ўтди, шамол қилт этмас,
Гўдакдек тебраниб чўнг уммон мудрар;
Мана, бешинчи кун, жилмас ҳеч баркас,
Залворли мовийлик кўзғалмай турар, –
Биргина эшкакда улар бу нафас
Нима ҳам қиларди? Очлик қутурар:
Охир, тақсимланди лайча сўйилиб,
Қаршилиқ қилса ҳам Жуан куйиниб.

71

Териси ейилди, сўнг, олтинчи кун;
Кеча бош тортса-да ота кадрдон
Лайчани ейишдан дон Жуан дилхун,
Аммо мажбур қилди ёвуз ошқозон:
Ташаккур ўрнида оларкан бугун
Итнинг бир панжасин – қийналди виждон,
Ярмин тухфа қилди – Педрилло еди;
Қолган ярмини ҳам егудек эди!

72

Еттинчи қуни ҳам шамол йўқ, офтоб,
Танга ўт ёғилар, ўлик сукунда
Мурдадек ётарлар, умид – бир сароб;
Шамолни кутишар қоврилиб қунда,
Емак ҳам, вино ҳам, сув ҳам бўлди соб.
Ялт этди бўрининг кўзидек шунда
Баркас бўйлаб сўзсиз, бешафқат нигоҳ:
Одамхўрлик фикри туғилди, эвоҳ!

73

Мана, шивирлади дўстига бири,
У эса – бошқага, шу хил баркасда
Қўпди ваҳшийликнинг бўғиқ шивири,
Даҳшатли, умидсиз шивир бир пасда;
Ҳар бири кўшнида кўрди ўз сирин,
Ўз ёвуз орзусин ушбу нафасда.
Ҳа, қуръа ташлангай гўшту қон учун:
Кимдир ем бўлгуси оломон учун!

74

Улар бир кун аввал тугатмишди еб
Бор чарм пойабзал, қайиш, қалпоқни.
Мени танлашмасин қурбонлиққа деб
Ҳаммаси қўрқарди емак бўлмоқни
Сўнг онда ўзига сира кўрмай эп;
Эвоҳ, боқма, Илҳом, босгил титроқни:
Қуръага қоғоз йўқ бўлгани сабаб
Жуандан ёр хатин олдилар зўрлаб.

75

Қуръани белгилаб, аралаштириб,
Сўнгра қўл чўздилар мурдадек оқ, жим;
Бу пайт Прометей кўксини йиртиб,
Чўқиган бургутдек уларни доим
Қийнаган очлик ҳам унут ва ғариб!
Бу шармисорликни истар, ахир, ким, –
Уларни табиат мажбур этди, бок:
Жуаннинг устози ейилгай бу чоқ.

76

Педрилло сўради улардан фақат
Томирни кесишни, жўн ўлдирмасдан.
Бу ишни бажарди жарроҳ шу муддат;
Педрилло жон берди жим, билдирмасдан.
Ўлди у хақиқий католиксифат,
Тарбия имонни бут этмиш зотан,
Аввал жажжи хочни лабга босди-ю,
Сўнг тутди кесишга шоҳтомирни у.

77

Жарроҳга хоҳлаган бўлакни олмоқ
Ҳуқуқи берилган бўлса ҳам танҳо,
Томирдан отилган қонни афзалроқ
Кўрди у чанқоғин босмоққа аммо.
Танани бўлашди матрослар шу чоқ,
Ичагу мияни эса нақ юҳо
Ҳамроҳ ақулалар ютди – барча тўк:
Кечаги Педрилло, шўрлик, бугун йўк!

78

Яхши ҳам емабди, даҳшат бўлди бир
Бу одамхўрликнинг оқибати, бок;
Очкўзлик қилганлар югуриб зир-зир
Тангрини лаънатлар эсдан озароқ,
Денгиз сувин ичиб айланар чир-чир
Оқ кўпик сачратиб ошиб ўмбалоқ,
Кўксини таталар, томоғин юлар,
Сўнг эса қашқирдек ув тортиб ўлар.

79

Баркас энгил тортиди камайиб одам,
Энгиллашиб олди қолганлар ҳам зап;
Кимлардир бахтли дер ўзини хуррам,
Омон қолганига шукрлар айлаб;
Баъзилар кимнидир ўзича шаҳдам
Янги қурбонликқа қўймишди сайлаб –
Фалакнинг жабрини очкўзлик учун
Дўстлари чекканин унутиб бутун.

80

Баркада бор эди капитаннинг бир
Семиз ёрдамчиси, у ўзин аммо
Шармисор қисматдан кутқарди мохир
Асосли икки ваз келтириб зукко:
Безгаги бор эди – буниси зоҳир,
Иккинчи касали – ботиний бало:
Кадислик хонимлар унга шавқ билан
Эсдалиқ юқтириши сафар олдидан.

81

Ҳануз сўнгигача Педрилло шўрлик
Ейилмай ётарди – кўрқарди кимдир,
Ким – нафси қурмағур қилганда зўрлик
Чидолмай мурдадан озгина чимдир;
Қилмайман деб Жуан муаллимхўрлик
Гоҳида кўрғошин, гоҳ ғаров шимди.
Тақдир икки чорлоқ, бир чағирқанот
Бахш этгач, тегмади мурдага ҳеч зот.

82

Педрилло тасвири туюлса кўпол,
Эсланг Уголино қисматин, зотан
Душмани бошини ғажир у дархол
Тугатгач сўзини тақаллуф билан;
Ейилса дўзахда душман бемалол,
Денгизда дўстларни ейиш эмас ман,
Айниқса рўй бергач бунақа ҳолат, –
Данте дўзахидан кўрқинчли офат.

83

Бир ёмғир куйдики тунда бу сафар,
Саратон тарс ёрган ердек ҳарорат –
Уфурган лабларин тутдилар улар;
Билар бу ҳолатни ташналар фақат,
Турк, испан элида бўлганлар билар;
Билар ким ё чекса солда машаққат,
Ё қарвон бонгини тингласа бир он:
Ҳақиқат қудукда экани аён.

84

Ёмғир-ку қуярди, лекин фойда кам;
Эски бир чойшабни топдилар охир.
Бир зумда шимарди у ўзига нам,
Сўнг сиқиб ичарди ҳамма бирма-бир,
Энг кизгин иш қуни ер қазувчи ҳам
Бунча сув ичмагай ютоқиб, басир,
Эҳтимол шўрликлар англарди ҳайрон
Сув ширин эканин илк бора шу он.

85

Ютоқиб шимарди уларнинг қақроқ
Лаблари томчини гулобдек гирён.
Қоп-қора, шишган тил, оловли томоқ
Эслатар чоҳ узра эгилган комрон –
Гадодан бир томчи шабнамни қайноқ
Оғзига ташлашни эланган, нолон
Дўзахий ул бойни: рост бўлса шу гап,
Камбағалбоп экан Исо дини зап.

86

Бор эди жафокаш оломон аро
Иккита отаю иккита ўғил;
Болаларнинг бири бақувват гўё,
Тетик кўринарди, қадди ҳам адл,
Даставвал шу ўлди, лекин, ажабо,
Отаси бир қараб, сўнг деди қобил:
«На чора, Худонинг буюргани шу!»
Кўз ёш ҳам тўкмасдан видолашди у.

87

Заиф кўринарди иккинчи ўғлон,
Юзлари заъфарон, озгингина тан;
Аммо тез ўлмади, ҳатто сўнги он –
У қисмат ҳукмига берар экан тан,
Жилмайиб кўярди тузалгансимон
Отасин юзига боқиб дафъатан:
Ноумид қилмай у берарди далда
Ота айрилиқни сезган маҳалда.

88

Отаси артарди тез-тез эгилиб
Қони йўқ лаблардан кўпикни бедор,
Кўз узмай боқарди унга тикилиб;
Ёмғирли ул тунда мажолсиз бемор
Жонлангандек бўлди кўзлари қулиб –
Отага бир умид бахш этди сўнг бор,
Латгани сиқиб у болага шу чок
Андак сув томизди – беҳуда биров.

89

Боласи ўлиг-у ва лекин азиз
Жасадни қўйвормай ота боқар лол,
Гўё кўз очгудек фарзанди шаксиз,
Аммо томир урмас, умид йўқ алҳол.
Тикилиб то кўздан йитгунча, эсиз,
Мавжларга отилган жасадга беҳол,
Сўнг ота қулади: ётар юз-тубан, –
Титраши далолат тириклигидан.

90

Ярк этди камалак кўкда ногаҳон,
Қорамтир сув узра ёриб булутни:
Мавжларга зангор бир титроқ солибон
Рангдор арк шарт кучди икки ҳудудни.
У билан баслашмоқ истаган осмон,
Ҳилпираб, елпирди мовий сукутни.
Сўнг бирдан эгилиб таранг ёйдек у,
Сайёҳлар кўзидан беркинди мангу.

91

Тез йитди ҳавоий ул буқаламун
Қуёшу ҳовурнинг ажиб фарзанди,
Шафак жилосидан туғилган гулгун
Сурмага ўралган заррин дилбанди;
Ҳилол турк чодирини узра гоҳи тун
Шу хил етти рангни жойлагай танги
Атрофи қорайган кўзга мажозан
(Боксга қўлқопсиз тушамиз баъзан).

92

Бахтли аломат деб бизнинг бебахтлар
Ундан қувондилар – бу хис фойдали;
Юнону Румода қадимги вақтлар
Халқ гоҳ тушқунликка тушган маҳали
Иримдан руҳланиб, қозонган зафар;
Лек ҳеч ким тушмаган бу ҳолга хали,
Умидвор боқарлар: атои фалак –
Калейдоскоп эди гўё камалак.

93

Сал ўтмай каптардек, гўзал, кумуш тан
Бир куш пайдо бўлди улар қошида,
(Чамаси, галадан, шўрлик, адашган),
Гоҳ чорчўп устида, гоҳ ёнбошида
Чарх уриб истарди кўнмоқ афтидан, –
Тунамоқ бўлгандек одам қошида.
Шомгача айланиб, қайтиб кетди бот,
Бу зўр аломатдан ҳамма бўлди шод.

94

Бирок даракчи куш, ростини айтсам,
Кўнмай яхши қилди бу чархи талотўп, –
Черков устидаги хочдек мустаҳкам
Эмасди эшқакдан қилинган чорчўп:
Ердан мужда топган Нух каптари ҳам
Кўнсайди мабодо, бир сакрашда хўп
Тутгани, баравар ердилар шошиб,
Зайтун новдасин ҳам каптарга қўшиб.

95

Тезда, кош қорайгач шамол кўзғолди,
Сокин чарақлади юлдузлар лекин;
Ногаҳий шитобда баркас йўл олди.
Саргардон кезаркан одамлар бетин,
Ўнг билан тушни ҳам ажратмай қолди:
Бу агар “Ер!” деса, у “Йўк!” дер кескин, –
Ким учун туманда шовуллар қирғоқ,
Ким учун замбарак гумбурлар шу чок.

96

Тонгда шамол тиниб, тезлик камайди,
Навбатчи қичқирар ҳовлиқиб шу дам:
“Қизарган уфқ – Ер! Йўкса, мен, майли,
Минбаъд ер кўрмай!” деб ичарди қасам.
Бари кўз ишқалаб ҳеч ишонмайди:
Кўрфазга еларди баркас ростдан ҳам;
Қад керар соҳилнинг чўнг қоялари,
Тобора аниқроқ кўринар бари.

97

Баъзилар шу заҳот юборди йиғлаб,
Баъзилар маъносиз бақраярди лол,
Шум кўрқув уларни қўйгандек михлаб,
Бу қувонч қошида турарди беҳол;
Ибодат қиларди баъзилар титраб
(Умрида чўкиниб илк бор эҳтимол).
Уйғотиб бўлмади уч кишини ҳеч:
Жон таслим қилибди шўрликлар шу кеч.

98

Уларга қуштумшук турига мансуб, –
Мавжларда мудраган чўнг тошбақани
Тутмоқ бир кун аввал этмишди насиб;
Қутқариб ўлимдан бу ҳол ҳаммани,
Гўё қилиб қўйди бирдан мухтасиб:
Улар бунда кўриб илоҳий маъни,
Тасодифдан кўра бизларни бу чок
Қутқарди, дердилар, каромат кўпроқ.

99

Мана соҳил, аниқ, серқоя, баланд,
 Яқинлаб келаркан – юксалиб борар.
 Оким ҳам ҳайдарди баркасни ҳарчанд,
 Билмаслар бу соҳил қай юртга қарар, –
 Ҳамма бош қотирар: шамол бериб панд
 Неча бор ўзгартди йўналиш магар;
 Ким тоғда кўрарди Этна жамолин,
 Ким – Қибрис, Кандия, Родос оролин.

100

Уларни қуварди оқиму шамол
 Орзикиб қутилган қирғоққа томон:
 Харон арвоҳлари каби бемажол
 Турарди бор-йўғи тўртта тирик жон;
 Уч мурда ётарди пастда беикбол,
 Уларни ташлашга йўқ эди дармон:
 Юзга сув сачратиб, баркасни қувилаб,
 Кўпданки ўйнарди икки ақула.

101

Совук, жазирама, очлик ва қўрқув
 Еб тамом қилмишди уларни бутун,
 Она ўз боласин танимасди бу
 Рангпар устихонлар ичидан бугун;
 Деярли ҳаммаси бир-бир ўлди-ку:
 Кимни кун қўйдирди ё музлатди тун,
 Ким ўлди шўр сувга ичак ювай деб,
 Тезроқ Педриллони ичдан қувай деб.

102

Ўр-жарли ер яқин, тобора яқин
 Нотекис қоялар, қирлар тизмаси,
 Димокқа урилар ҳавога майин
 Бўй сочган ўрмоннинг салқин нафаси,
 Девордек туюлар бу ер он сайин, –
 Чекилгай шўр кенглик, кўк алангаси.
 Уларга ёқарди бу пайт ҳар нарса:
 Бас – ёвуз, мангу, шўр қаърдан қутқарса!

103

Соҳил кўринишдан ёввойи, бекас,
 Қояга ташланиб, мавж қайнар фақат;
 Ерга етмоқ бўлиб шошарди баркас,
 Сайёҳлар соғинчи билмас эди ҳад;
 Қоя пайдо бўлди йўлда шу нафас,
 Қайга бурилишни билмай, оқибат
 Қояга урилди улар зарб билан,
 Ном-нишон қолмади зумда баркасан.

104

Кадрон Водий ул-Кабирда Жуан
 Доим чўмилишга эди ишқибоз:
 Дарёга ўрганиб жуда ёшлиқдан,
 Хатто ном қозонди сузишда боз-боз,

Унақа моҳир кам, истаса шахсан
 Ҳеллеспонтни сузиб ўтарди шоввоз;
 Қачондир бу шонга бўлганмиз шоён
 Леандр, Экенхед ва мен – учовлон.

105

Дон Жуан хўп ҳолдан тойган бўлса ҳам,
 Ўсмирлик қувватин бутун бағишлаб,
 Мавжларни енгарди олишиб шахдам,
 Қирғоққа шошарди, титрар кўкиш лаб;
 Хавфлиси – ақула: ҳамроҳин шу дам
 Шарт тортиб кетди-ку биқиндан тишлаб!
 Сузишни билмасди қолган иккиси,
 Шу тахлит қутулди унинг бир ўзи.

106

У чиқа олмасди қирғоққа асло,
 Учраб қолмаганда гар чорчўп-эшкак,
 Ҳолдан тойдиришди тўлқинлар, зеро
 На қўлда қувват бор, на таранг мушак;
 Эшкакка ёпишиб сузгач, шу асно
 Бечора нафасин ростлади андак;
 Гох сузиб, тирмашиб, охири Жуан
 Чала ўлик бўлиб чикди денгиздан.

107

Икки қоя аро қулади, ёҳу,
 Чангаллаб қумни у то борича жон:
 Қаърига тортамсин сув деган қўрқув
 Уни таъкиб этиб, қўймасди ҳамон;
 Тунд қоя тагида, ғор оғзида у
 Ўзала тушганча ётарди нолон,
 Бадани қакшар-у, ўйи – бефойда:
 Ўлимдан қутулди, аммо не фойда!

108

Туришга уриниб, не-не азобда
 Базўр чўккалади бемажол, забун,
 Боқарди атрофга нолон, безовта
 Дарддош ҳамроҳларин изларди дилхун:
 Ортада шишган мурда, кўрди шу тобда –
 Кўпикда ётарди икки кун бурун
 Очидан ўлган ул матроснинг бири,
 Гўёки келгандек қабр қидириб.

109

Боши айланди-ю, Жуаннинг шу зум
 Қулади, оёғи остидан гўё
 Сирғалиб қайгадир сузиб кетди қум;
 Қўллари эшакни қисмишди аммо
 У хушсиз ётарди ёнбошлаб, маъсум,
 Балчикқа бош қўйган нилуфарнамо.
 У бир ок, бир нозик, бемадор эди,
 Бу гўзал манзара бетакрор эди.

*Инглиз тилидан
 Абдулла ШЕР таржимаси*

Давоми бор

Таржимондан

Камина тетапоя қилиб келаётган ёш шоирлик давримданоқ буюк олмон шоири Ҳайнени ниҳоятда севардим. Унинг шеърларидан биринчи марта 1961 йили таржима қилганман. Кейин Ҳайненинг ёнига улуғ инглиз шоири Байрон қўшилди ва кўп ўтмай «Байрон жинниси»га айландим. 1975 йили унинг «Дон Жуан» шеърини романини рус тилидан таржима қила бошладим. Шу орада Ёш ёзувчилар Бутуниттифоқ VI семинар-кенгашига вакил бўлиб, Москвага жўнадим. Кунлардан бирида одатий муҳокама-машғулотдан сўнг, биз, ёшлар танаффус пайтида семинар раҳбарларидан бўлмиш машҳур адабиётшунос Борис Соловьёв атрофида давра олиб, у кишининг бадиий маҳорат ҳақидаги фикрларини тинглардик. Гап айланиб инглиз шеърини, хусусан, Байрон маҳоратига тақалди. Шунда мен, мақтангим келди, шекилли, «Дон Жуан»ни таржима қилаётганимни айтдим. Соловьёв домла жонланиб кетди: инглиз тилининг бойлиги, Байроннинг гўзал тили, камалакка ўхшаб товланадиган услуби ҳақида сўзлай бошладим. Мен, бир оз ноқулай бўлса ҳам, романни рус тилидан таржима қилаётганимни айтдим. Бирдан устозимиз тўхтаб қолди ва шундай ўзгариб кетдики, унинг бу қадар ҳафсаласи пир бўлганидан ер ёрилмади-ю, ерга кирмадим. Ҳатто бошқалар ҳам ўнғайсизлик сезгандек туюлди менга. Айниқса, орамиздаги даҳоликка даъвогар Шошин деган «шоирбача»нинг гаплари ўлганнинг устига тепган бўлди: «Воспитачи тил орқали қилинган таржима барибир шўрвасининг шўрваси (“бульон от сваренного яйца”) бўлади”, деди у. Буни мен ҳам билардим: асли мутахассислигим – таржимашунослик, диплом ишимни устоз Ғайбулла Саломов раҳбарлигида, Таржима назарияси ва амалиёти кафедрасида ҳимоя қилганман. Қулоғимгача қизариб кетдим. Узимга-ўзим: мақтанмай ўл, баттар бул, дедим. Хуллас, ўша кун дилхижлик билан ўтди. Меҳмонхонада ётиб ўйладим: “Шошма, Абдулла Шер, айт-чи, сенинг шу рус шоир-таржимонларидан қаеринг кам, қачонгача биз улар олдида елка қисиб юрамиз? Наҳотки, тил ўрганишга кучинг етмаса?!” Шу кун тил билишга аҳд қилдим ва Тошкентга қайтиб, ўттиз икки ёшга кирганимда бирваракай икки тилни – Ҳайне учун олмончани, Байрон учун инглизчани ўргана бошладим. Дастлаб оғир кечди: мен битирган қишлоқ мактабида ҳеч қандай чет тили ўқитилмаган, университетда эса инглиз тили энгилгина ўтилган, бунинг устига мен Ленин стипендиати бўлганим учун дарсларга эркин қатнашиб, бахони олиб кетаверганман. Шу сабабли энди аста-секинлик билан довол ошардим. Орадан ўн йил ўтгач, “Дон Жуан” таржимасига қайтадан киришдим. Таржима давомида Борис Соловьёвнинг нега бунча ҳафсаласи пир бўлганини англадим, тил ўрганиб янглишмаганимга қайта-қайта ишонч ҳосил қилдим. Шу тахлит мен икки сабабдан – Ҳайне билан Байронга бўлган муҳаббатим ва номус кучлилиги – миллий ғурур туфайли икки тилни ўргандим, бемалол ўрганса бўлар экан!

Энди «Дон Жуан»га келсак, у Оврўпа адабиётидаги Дантенинг “Илоҳий комедия”си ва Гётенинг “Фауст”и қаторида учинчи буюк асар ҳисобланади. Юзаки қараганда, у машҳур хотинбоз номини олган йигитча ҳақидаги роман, моҳиятан эса, ор-номус, эрк йўлида, муҳаббат йўлида ўзини қурбон қилишга доимо тайёр бўлган мард, довюрак, юксак ахлоқ эгаси тўғрисидаги эпопеядир. Шу жиҳатдан уни фалсафий-ахлоқий асар ҳам дейиш мумкин. Айни пайтда ундаги лирик чекинишларнинг кўпчилиги фалсафий табиатга эга бўлиб, очиғини айтиш керакки, улар фалсафий фикрлар ва муайян қарашлар моҳиятини баъзи бир маҳсус дарсликлардан кўра ўқувчига яхшироқ ўргатади. Ёзилиши мобайнида роман Оврўпа тилларига ўгириб борилган, ундан катта бир парчани олмон тилига буюк Гёте таржима қилган.

АЛИ МУҲАММАД АҒҒОНИЙ

ОҲУ ХОНИМНИНГ ЭРИ

Роман ¹

Учинчи боб

Сайид Мирон Суробий дўсти Мирзонабининг уйида ифторлик қилиб, кўчалардаги электр чирокларининг хира ёруғида оҳиста қадамлар билан ўзининг кулбаси томон кетмоқда эди. Қўлларини одатдагидек орқасига қилиб, бошини қуйи солганча, новвойлар ва тегирмончиларнинг бўлажак тортишувлари ҳақида ўйларди. Мирзонабини хонасидан ҳайдаб солиб, бақириб-чақириб новвойларга дўқ-пўписа қилган янги шаҳар ҳокими бир таклиф билан ғазабдан тушган эди. Ўша куни бўлиб ўтган яккама-якка ва дўстона суҳбатда ҳоким, агар ўзининг новвойхонасини бутунлай ҳокимият тасарруфига ўтказса, ягона манфаатдор ва ҳалол инсон сифатида уларнинг кўпгина қийинчиликларини ҳал қилишга ваъда берган эди. Мирзонаби таъкидлаганидек, бундан-да тўғрироқ гап бўлиши ҳам мумкин эмасди. Ҳокимият кўрган энг фойдали чора-тадбир шаҳар атрофидан ва кишлоклардан шаҳар тегирмонларига тинмай оқиб келаётган курдлар буғдойининг йўлини тўсиш бўлди. Ўша қурғокчилик йилидаги бундай тадбир бевосита тегирмончилар зарарига бўлса-да, умуман олганда, новвойлар фойдасини кўзлар эди. Тегирмон иш ҳақи дарҳол пасайган бўлар, тегирмончиларнинг ҳам талаблари камаярди. Агар ҳокимият тегирмончиларга қасддан айб қўймоқчи бўлса, ҳар икки томоннинг келишувига асосан битта тегирмоннинг қирқ саккиз соатда тортган унини назорат қилиши ва тегирмончиларнинг “биз зарар кўряпмиз, кирим-чиқимларимиз тўғри келмаяпти”, деган шикоятлари қанчалик тўғри ёки нотўғрилигини билиб олиши мумкин эди. Асосий муаммо шунда эдики, шикоят қилувчилар қўл ковуштириб ўтирмасди, аксинча, кейинги икки-уч йил улар бу хилдаги ишларда жуда устаси фаранг бўлиб кетишганини кўрсатиб турарди. Ҳоким қўллаб-қувватлашга ваъда берганди-ю, аммо ваъдасига қанчалик содиқлигини энди вақт ва амалий ишлар кўрсатади-да.

Ҳар ҳолда Сайид Мирон хурсанд эди. Унинг ўша куни сафсатабоз ҳоким билан учрашуви ва танишувининг ўзи муваффақият сари қўйилган бир қадам бўлди. Кўм-кўк майса билан қопланган майдондан ўтаётганида гўё кўнгли сезгандек ёки “у”нинг хидини олгандек, бошини кўтариб, ўзидан ўн қадам нарида Хумони кўрди. Хумо ўша оқ чодрасида, ўша ҳолат ва кўринишда, ўша пайпоқ ва оёқ кийимида эди. Юзини яхшилаб берки-

¹ Давоми. Боши ўтган сонда

тиб олган ва уйда эмизикли боласини қаровсиз қолдирган аёлдек, шошиб қадам ташларди. Бунинг Хумо эканига шубҳа йўқ. Қадди-қомати, кийимларидан ташқари, Сайид Мирон айниқса, унинг ўзига хос юришидан ҳам яхши танирди. Шу кечада қаердан келяпти ва қаерга кетяпти, деган тааж-жубда қалбида бир титроқ хис этди. Боласи билан новвойхонага келган шум кундан бери бир хафта ўтди. Шунча вақт ичида унинг ёлғизлиги ва бенаволиги, келажаги номаълумлиги, ишларининг нозиклиги ҳақида кўп ўйлади. Ёш ва сулув бу аёл ўша биринчи учрашувдаёқ уни каттиқ ҳаяжонга солганини яшириб бўлмади. Гарчи яна учратишга уринмаган бўлса-да, у ҳақда ўйлар, уни кўриш истаги ғам-ташвиши билан ўтган шу бир неча кун мобайнида бир дақиқа бўлса-да хаёлини тарк этмаганди. Мана энди йўқотиб қўйгани тасодифан қаршисида пайдо бўлиб қолганида хаёлига шундай фикр келди: “Орқасидан ўзига сездирмай, қорама-қора қадам ташлайман. Уйини билиб оламан ва шу бугун кечкуруноқ ёки узоғи билан эртага эрталаб қўшни аёллардан бирини ёки ўзимнинг хотиним Охуни унинг аҳволини билиб келиш учун юбораман. Шунда ёрдамга муҳтожми, йўқлиги маълум бўлади. Буни ўзим қилолмайман, аёл кишининг ёрдамига таянишим керак”.

Миясига туйқус келган бу ажойиб фикрдан хурсанд бўлиб кетди. Шундай ўйлар асносида беихтиёр қадами тезлашган Сайид Мирон масофани сақлаш учун дарҳол ўзини қўлга олди. Бахтига кўчада одамлар уни кўздан йўқотиб қўядиган даражада кўп ҳам, биров ундан шубҳаланадиган даражада сийрак ҳам эмасди. Режаси пухта ва фикри мутлоқо тўғри эди. Аммо шуларнинг ҳаммаси ва ўзини сездириб қўймасликка уринишга қарамай, бу зийрак аёл ўрмонда оч арслон ҳомиладор охунинг ҳидини пайқагани каби уни сезиб қолмадимикин? Шунинг учун ҳам сал нарига боргач, тўсатдан бошқа кўчага бурилдимикин? Яна дуч келган биринчи кўчага-я?! Шу йўл билан унинг қўлидан чиқиб кетмоқчимиз?

Кўча бошига етганда яна шундай орқасидан борсамми ё уни ўз ҳолига қўйиб, ишимга кетаверсаммикин, дея Сайид Мирон бутунлай иккиланиб қолди. Унинг асл фикри ва яхши ниятидан беҳабар бева аёл ҳақиқатда унинг таъкибига қандай қараши маълум эмасди, орқасига қайтиши ва бошлаб икки оғиз дашном бериши ҳам, масалан, эҳтимолдан узоқ эмасди. “Эй, шарму ҳаёсиз одам, нима, хотин киши ёлғиз кўчага чиқиши мумкин эмасми? Номусинг борми ўзи? Оппоқ соқолинг билан орқамдан эргашиб юришга уялмайсанми?!” – деса, нима деган одам бўлади?

Ана шунда, одамлар силаб эркаламоқчи бўлиб қўлини чўзганда, қўрққанидан чанг солган мушукнинг ҳикоясига ўхшаш воқеа юз берарди-да! Хайрли ишни қилишда шошилиш жоиз, иккиланиш эса хатодир. Аммо Сайид Мирон бир неча дақиқа барча яхши панду насихатларни унутиш даражасида қўрқув ва шубҳалар гирдобидида қолган эди. Бир олдинга, бир орқага қадам қўярди. Фақат қоронғу ва кимсасиз кўчада ёнма-ён кетаётганларидагина ўзидаги иккиланиш ва заифликни енга олди. Ҳаётида илк бора бир қарорга келиш бобидаги ўзининг иродаси ва жасоратидан ҳузурланди. Аммо аёл аввалги мулоим ва ювош Хумо эмасди, унинг биринчи айтган гапи шу бўлди:

– Мен икки кундан бери сизни кўрмоқчи бўлиб юрувдим, аммо тополмаётгандим. Ҳаёти жар ёқасида турган бир бахтиқаро аёлга ёрдам бера оласизми?

Аёл шу гапни айтгач, тез-тез қадам ташлаганча бир неча қадам

узоқлашди. Гўё бегона эркакдан ҳам уялар, ҳам кўркар эди. Сайид Мирон нима дейишни билмай, ҳайрон бўлиб қолди. Аёлнинг хатти-ҳаракатлари ғалати, худдики ўзи қамалиб қолган вужудидан қочиб чиқмоқчига ўхшарди. Аёл бирдан тўхтади:

– Ҳўш, жавоб беринг! Ёки сиз ҳам бошқаларга ўхшаб юзингизни фақат ойнада кўрасизми? Агар шундай бўлса, йўлингиздан қолманг.

Агар кўча ёруғ бўлганида бу одамнинг пўлатранг чехраси қандай оқариб кетганини яққол кўриш мумкин эди. Сайид Мирон бўғиқ овозда дудукланди:

– Муҳтарам хоним, изингиздан қандай ниятда келганимни айтсам, балки ишонмасиз. Мени кўриб қоласиз деб ўйламагандим. Қорама-қора бориб, уйингиз қаердалигини билиб олмоқчи, сўнгра хотинимни бир жонкуяр ва дардингизга дармон бўладиган опа сифатида уйингизга юбормоқчи, дилингиздаги тиканни суғуртириб ташламоқчи эдим.

Аёл қаттиқ ғазаб ва таъна билан унинг гапини бўлди:

– Хотинингизни қаерга юбормоқчи эдингиз? Бадномлар уйигами? Фақат менга ўхшаган бахтиқаро ва расво бўлган аҳмоқлар яшайдиган жойгами? Наҳотки ким эканимни шу пайтгача билмаган бўлсангиз? Одам деган ҳам шунақа содда, гўл бўладими? Ёки билатуриб вақтинчалик ўйин қилмоқчимидингиз? Мен шу пайтгача ҳеч кимнинг кўлида ўйинчок бўлмаганман.

Сайид Мирон ғоят мулоим оҳангда ва вазминлик билан деди:

– Хоним, сиздан илтимос, подадан олдин чанг чиқарманг, қолаверса, сиз ҳақингизда ҳали бирор фикр айтганим йўқ. Сиз ўзингиз ҳақингизда нима деб ўйласангиз ҳам, менинг назаримда, ҳаётнинг барча яхшиликларига муносиб инсонлардан кам жойингиз йўқ. Ўша хатарда қолган шарофатингиз ва обрўйингиз ҳақи мардона қасам ичаманки, зарра ёмон гумон ёки фикрга бормадим. Сизга ёрдам беришга ваъда бераман, қўлдан келган ҳамма ишни қиламан. Бундан бошқа нима ҳам дейишим мумкин? Ҳозир айтганларингизни сизни илк бор учратганимдаёқ фаҳмламаганим учун ўзимни нимага айблашим керак? Мен қизиқувчан одам эмасман, ҳамиша ҳам шундайман. Ўзингиз оғиз очмасингиздан олдин сизнинг ишингизга аралашингизга ботина олмадим. Аммо қасам ичаманки, мана шу ўтган етти куну етти кечада бир лаҳза ҳам сизни ўйламаган пайтим бўлмади. Агар сиз ўтда ёнсангиз, билингки, жабрини мен тортаман. Ҳозир ўша уйга кетяпсизми? Мен ҳам сиз билан борсам бўладими?

– Ҳа, ўша уйга кетяпман. Ўша менинг шаъним ва номусим заволи бўлган, аниқроқ қилиб айтганда, қабристонига айланган ўша уйга. У ердан бошқа борадиган жойим борми?.. Бориб, шиша кукуни ичмоқчиман ва ўз жонимни шармандалигу дард тўла бу ҳаёт чангалидан қутқармоқчиман. Шўрлик жигаргўшаларимни бир марта бўлса ҳам кўрай деб не орзу-умидлар ила боргандим. Бугун “айёми эҳё”¹ бўлгани учун эримнинг шаллақи синглиси ҳамма қатори мотам тутаётганларни томоша қилиш учун болаларим билан кўчага чиқади ва баъзи йиллари бўлганидек, масжидга ёки такагга² боргиси келиб қолар, деб ўйлагандим. Тушки соат иккидан шу пайтгача ўша кўчадаги уйлардан бирининг йўлагиди кутиб ўтирдим. Аммо, минг афсус! Мен бахтиқаро аёл бўлибгина яралмаганман, ҳатто мана шу ҳаёт билан видолашмоқчи бўлиб турган пайтимда ҳам уларни

¹ Рамазон ойининг 18-23 кунлари (шиаларнинг биринчи имоми Алининг ярадор бўлган ва вафот этган мотам кунлари).

² Шиаларнинг диний маросим ўтказиладиган катта чодир.

охирги марта кўриш орзусини ўзим билан гўрга олиб кетишим керак! Агар уларнинг чехрасига бир кўз ташлашим ва икки оғиз суҳбатлашишим учун жонимни сўрасалар, бир эмас, минг жонимни ҳам нисор этардим-да, тўғри уйга кирган бўлардим. Аммо бу жаллод Куръонни қўлига олиб, қандай баҳона билан бўлмасин, у уйга қадам боссам, менга кўшиб, болаларимниям бошини сапчадек узиб ташлашга қасам ичган. Жонимни олов каби куйдираётган нарса ана шу. У жўртгага айтади, деб ўйлайсизми? Адашасиз! Агар унинг юрагида болаларга игнанинг учидек муҳаббати борлигини ҳис қилганимда, ҳаётдан воз кечармидим? Фарзандларимнинг бахти деб шу ишга қўл ургандим, аммо унинг ўч олишидан беҳабар эдим. Айтмоқчиманки, бир тарафдан оналари қўлларидан тутиб юришига муҳтож фарзандларимдан айрилиш, бошқа тарафдан эса, шармандалик исноди! Ҳатто йиллаб дўст бўлиб келган дугоналарим ҳозир узоқдан соямни кўриб қолишса, ўзларини панага олишади. Бамисоли улар билан бирга овқат емоқчи бўлган моховдайман.

Шу гапларни айтар экан, аёл тўхтади, гўё юришга бошқа мадори қолмагандек бошини деворга тиради, қўллари билан юзини тўсди ва йиғлай бошлади. Сайид Мирон ноқулай аҳволга тушиб қолган, аёлни тинчлантириш учун нима дейишини ва нима қилишини билмасди. Ниҳоят, деди:

– Аҳволинг ҳақиқатдан ҳам ачинарли. Аммо кўз ёшдан фойда йўқ.

Ҳар бир дарднинг, албатта, дармони бор, ишон. Нима учун ўзингни бунчалик қийнайсан? Юр, кетдик. Бошингда шунча савдолар бор экан, уларни узил-кесил ҳал қилмагунча тинчимайман. Ё сен мен билан уйимга борасан, ё мен сенинг уйингга бораман. Ўша ерда гаплашамиз, ахир мен нима қилиш лозимлигини билишим зарур. Ё нотўғрими? Йиғи-сиғи билан шу кунгача қай мушкул ҳал бўлган?

Афлотунга хос ва табиий шафқат ҳисси билан чодраси устидан унинг билагидан ушлади. Ҳумо ночор йиғидан тўхтади. Хорлик ва умидсизликдан беҳол бир алпозда йўлга тушдилар. Қари эр-хотин билан бир бола уларнинг ёнидан ўтиб кетишди. Бир неча дақиқалик сукутдан сўнг Ҳумо йиғламсираб деди:

– Сиз мен турган жойга боришингиз керак, бошқа чора йўқ. Аммо бугун кечаси эмас. Эртага эрталаб эшикни қоқиб, ўзингизни эримнинг дўстларидан бири деб таништирасиз, уларни яраштириб қўйиш учун келгандим, дейсиз. Тўғри, сиз рўзадорсиз, лекин бу ёлғонни Худонинг ўзи кечиради. Шу соатдан бошлаб сизга Худонинг ўзи ёрдамга юборган одам сифатида қарайман. Чунки Эгамнинг ўзи ўтган шу тўрт қоронғи ойнинг энг қийин дамларида бир ҳимоясиз аёлнинг шаъни ва иффатини тош ёнида турган шишадек безарар сақлаб қолди. Тўрт қоронғи ой дейишимга сабаб шуки, ёмғирдан қочиб дўлга тутилган эдим. Жаҳолат оқибатида номусимни бир соч толасига боғлаб, ўша йигитга бердим ва у ҳам Ҳорут ва Морутни¹ тубсиз жарликка улоқтиришганидек, мени жаҳаннам қаърига итқитди. Зулмат қўйнида қисматим шундай бўлиши керак ҳам эди. Пешонамга ёзилгани шу экан. Ҳа, азиз жаноб, қаршингизда умр бўйи яхшилик кўрмаган, кўришга лойиқ бўлмаган, ақлдан озган бир аёл турибди. Мендан, “бу йигит ким эди, у билан қандай учрашиб қолгандинг?”, деб сўраманг. Уртамиздаги дoston ҳам бир нуқтага етмай тугади. Менга бир-бирдан оғир туҳматлар қилишди, тўрт ой давомида биров бичиб, бошқаси тикаётган ўша жирканч кийимни кийиб, ўзимни

¹ Ҳорут ва Морут – Куръони Каримда номлари келган тарихий шахслар.

тухматлар зарбидан омон сақлашга қарор қилдим. Энди тоқатим тоқ бўлганди, бироқ ўзимни ўлдириш ва гап-сўзларни шу йўл билан тинчйтиш ўрнига, ўзимни ўша йигитга ошиқ бўлиб қолгандай кўрсатдим. Шундай қилдимки, у ишларини ташлаб, эрта тонгдан ярим тунгача кўчамиз бошида сигарет чекиб, мени пойлайдиган бўлди. Фақат шу йўл билан уларнинг чангалидан кутулишим мумкин эди. Тўғри, бир аёл учун ҳар лахзада қон тўкилишига сабаб бўладиган бундай таваккал ишга қўл уришдан ортиқроқ хато йўқ. Бу иш балки мен каби қайсар ва ўзбошимча аёлнинг ҳам қўлидан келмас. Аммо шуни ҳам айтишим керакки, озод бўлиш учун лўлиларча бепарволик билан ўзини ҳамманинг олдида шарманда қилган, қонли ва даҳшатли бир жанжалгача борган мендек аёл мақсадга етгач, ёрдам кўрсатган йигитга рад жавоби беришга нима ҳаққи бор эди? У сочи қўнғир, кўзи мовий, билаклари кучли, хушқомат йигит эди. Ўзи бироз тутилиб гапирарди, аммо мен учун бунинг аҳамияти йўқ эди. Унга нисбатан бепарво бўлишим мумкин эмасди, чунки орқадаги ҳамма кўприкларни бузиб ташлагандим. Агар рад жавоби бериб, уни кўкрагидан итарсам, бунинг доғи то абад юрагимда қолган бўларди. Агар муҳаббатини қабул қилсам, қўлдан кетган обрўйимни қайта тиклардим. Аммо ҳозир у мени мана бу уйга олиб келиб қамаб қўйганди-да!

Нотаниш бир кимсанинг уйига, “у билан дўстман, унга ишонганим учун сени бу ерга олиб келдим”, деганди. Аммо мен бу сўзларга ишона олмасдим. “Нима учун бундай иш қилди?” деб сўрардим ўзимдан. Менда рақсга нисбатан завқу шавқ аломатини сезганмиди? Қаердан, қандай қилиб? Фақат шу маълум эдики, менинг яхши рақс тушишимни у биларди. Ё бирор жойда кўрган, ёки мен тўғримда сўраб-суриштириб билиб олган. Балки эрим ва болаларимни ташлаб, қалбимни унинг меҳру вафосига топширганим учун, мени бундан ортиғига лойиқ эмас деб ҳисоблагандир, балки менга шу хилда сабоқ бермоқчи бўлгандир? Яна ҳам тўғрироғи, бу ёт шаҳарда борадиган бошқа жойи бўлмагандир? Ҳар ҳолда бу охириги фикр олдинги барча “балки”лар ичида асосийсидир, чунки бир ҳафта давомида мени деб иши ва ҳаётини четга сурган ўша йигитнинг бой хонадонлар деворларига чиқиб кетишига ва ёки Қорасув дарёси устидаги кўприкдан пастга сакрашига ундайдиган муҳаббати ва оҳ-воҳидан бошқа нарсаси йўқ эди. Биринчи қадамданок менга хиёнат қилганига қарамай, у менга ёқмасди, деёлмайман. Агар ёши бироз каттароқ бўлганда ёки вақт ўтиши билан унда имкон пайдо бўлса, ҳозиргидан кўра кўпроқ нарсага эришган бўларди. Менга пул, кийим ва тирикчилик учун ул-бул олиб келгани бир ҳафта йўқ бўлиб кетди. Қайтиб келганида, мени омонат қилиб топшириб кетган уйдан тополмабди. Ўша рақсхонани бошқарадиган уйнинг эгаси, аниқроғи, хўжайиннинг қизи ва хотини менга раҳмлари келганиданми ёки ўз манфаатларини ўйлабми, билмайман, ўша йигит мени йўқлаб келганида ундан сўрашибди:

– Ким керак? Сен олиб келган аёл кеча кечқурун тугунини қўлтиқлаб чиқиб кетди. Қаерга кетганини билмаймиз ва билишимиз шарт ҳам эмас. У бизнинг молимиз эмаски, сотиб юборсак ва на одамқуш эмасмизки, калласини олиб, ерга кўмсак. Гапимизга ишонмасанг, истаган одамнинг билан келиб уйни остин-устин қилиб текширишинг мумкин.

Шу гапларни айтаётганларида мен ҳовлидаги парда ортида туриб қулоқ солаётган эдим. Жанжал-тўполон кўтарилишидан кўрқиб, ҳаяжонга тушдим. Нега жим тураверишим кераклигини билмасдим.

Охири юз бериши керак бўлган ва керак бўлмаган иш содир бўлди. Ишга полиция аралашди. Чунки полиция менинг шу уйда яшириниб ётганимдан бохабар эди. Лекин, бир фойдани кўзлаб, ҳалиги йигитга билдиришмади, унинг шикоятни ва даъвосини асоссиз деб топишди.

Шундай қилиб, мен ундан қутулдим. Аммо...

Жувон шармандали ҳикояни айтишдан уялгандек жим қолди. Сайид Мирон гапни илиб кетди:

– Аммо ўғрининг чангалидан қутулиб, фолбинга тутилдинг. Ҳикоянгнинг давомини мана шу бир жумла билан тугатмайсанми? Сени ўша худобезори ва айёр кишидан кутқарган одам бу иш учун сарфлаган пуллари эвазига сени бир умрга гаровда ушлаб туришни истадимми? Бу ишда қандайдир разиллик борга ўхшайди.

– Балки гапингиз тўғридир. Инсондаги заифликлар ҳар доим унинг энг биринчи душманидир. Бу можаро давомини эшитишни истайсизми?

Ундан орқароқда келаётган Сайид Мирон шошиб, аммо одоб билан жавоб берди:

– Албатта, хоним. Ҳаммасини ипидан игнасигача айтаверинг. Эртага мен у ерга борганимда, агар ҳамма нарсадан бохабар бўлмасам, синамаган ерда жанг бошлаган ношуд аскардек бўлиб қоламан. Мен қандай одамлар билан гаплашаётганимни, уларга қандай оҳангда сўзлашни билишим зарур. У ерга эрингиз томонидан келганимни ва аввалги оилангизга қайтармоқчи эканимни айтишимни сўраяпсиз. Мен учун шундай катта савоб иш қила олишдан улуғроқ бахт борми? Сиз эрингизни ташлаб кетишдек кўрсатган жасоратингиз билан унинг жон томирига, яъни эркаклик ғайрати ва ғурурига зарба бердингиз, бунга ҳеч қандай шубҳа йўқ. Аммо у, нима бўлганда ҳам, инсондир. Инсон кечиримли, унутувчан бўлади. Сизнинг рози бўлиш-бўлмаслигингиздан шу нарса равшанки, “агар орқага бир қайрилиб қарасангиз, тошга айланиб қолмайсиз”.

Сайид Мирон кўз кири билан суҳбатдошига қаради ва кулимсираб қўйди. Бу кинояни айтишдан у пайғамбар Лутнинг хотинини назарда тутган эди: ривоятга кўра, Садумдан қочиб кетаётганида орқасига қайрилиб қараган аёл туз устунига айланиб қолган экан.

Сайид Мирон сўзида давом этди:

– Мен унинг сени деб қилган ишларида муҳаббатни кўряпман, парвариш қилинмаган куртаклардан чиройли гуллар ўрнига ўсиб чиққан тиконли муҳаббатни. Ҳатто айтмоқчиманки, унинг сенга нисбатан қилган барча ёвуз ҳаракатлари мана шу муҳаббат булоғидан сув ичган. Нима бўлганда ҳам сенинг бахтинг ва унинг бахти ҳаёт қозонида бирга қайнаган.

– Йўқ, йўқ, худога хуш келмайдиган ишлардан гаплашмайлик. Тоғ тоғ билан учрашар, аммо мен у билан учрашмайман. Тўғри, мен никоҳимизни бекор қилувчи хутба ўқилгач, қилган ишимдан пушаймон бўлдим, аммо бу барча аёлларга хос бўлган ҳолатдир. Гарчи мени уч талоқ қилмаган бўлса-да, унинг уйига қайтиб бормайман. Бизнинг ўтмишдаги муносабатларимиздан бирор пок, муқаддас нарса қолмаган. Агар сиз амри маҳол ишни амалга ошириш ўрнига барча ақлли тадбир ва ҳаракатларингизни азиз эгизакларимни менга қайтариш йўлида сарфласангиз, умримнинг охиригача сиздан миннатдор бўлардим. Бу чорасиз, ожиз аёлнинг унга ёрдам беришни истаган художўй ва солиҳ кишидан сўраётган биринчи истагидир. Болаларимни етаклаб қишлоққа қайтаман. У ерда эримнинг номини ҳам тилга олмасдан, ўзим боқиб катта қиламан. Ўзим нима бўлсам

бўлдим, болаларимнинг бахти қаро бўлмасин. Агар эр ва хотин бир-бири билан чиқиша олмаса, бунда болаларининг нима гуноҳи бор? Эримдан топмаган бахтни лоақал болаларимдан топай, булар менинг номусим! Улар билан фахрланаман!

Ҳумо бу гапларни уйқусида юриб кетаётган одамдек сўзлаб бораркан, нима деётганини ўзи ҳам билмаётганга ўхшарди. У тўхтади ва Сайид Мирон етиб олгач, ўша маънос ва аянчли оҳангда сўради:

– Менинг шу орзуим ушалармикан? Болаларимни менга қайтаришдек олийжаноб ишни эпллармикансиз? Оҳ, шундай кун келгунча тоқатим тугаб қолмасайди, деб кўрқаман.

Сайид Мирон қатъият билан деди:

– Ишон! Ишон! Мен ҳаётимда қўл урган ишимдан камдан-кам ноумид қайтганман, чунки доим Худога таваккул қиламан. Бу орзуни сен заиф ва нотавон бўлганинг учун амалга ошмайди деб ўйлаётгандирсан. Ҳижрон азобида қолганлар шунақа ўйлайди. Аммо сенга ваъда бераман, бу кеча ўтиб, эртага азонда чиқадиган офтоб сенинг бахтинг ва толеинг учун чиқади. Ноумидлик барглари ва меваларини четга улоқтир, йиғи, ғам-ғусса чекиш ўрнига табассум қил. Сенинг ишингни мана мен ҳал қиламан!

– Агар қишлоққа кетишни истамасам-чи?

– У ҳолда янада яхши бўлади. Шу ерда қоласан. Болаларинг мактабда ўқишларини хоҳламайсанми? Қишлоқда улар нима бўлишади? Пода боқиб, ўтин-чўп йиғишадими? Сен ҳақингда мутлақо қайғурмайдиган, ўшанда эрингникига олиб бориб ташлаган қариндошларинг кучоқ очиб кутиб олишармиди?

– Агар шаҳарда қолсам, кун кечиришга қурбим етармикан?! Ахир, биламан, бу кимса болаларимни берганда ҳам, уларнинг нафақасини тўлайдиган одам эмас. Бундай гапларни эшитишни ҳам истамайди, шунақа виждонсиз у! Ҳамма бало ана шунда.

Сайид Мирон узоқ жимликдан кейин деди:

– Сен қандай ишни назарда тутяпсан? Биз яшаётган жамият ва муҳитда аёл ё уйда қамалиб ўтириши, кўчага чиқадиган бўлса, шиллик қуртга ўхшаб уйини орқалаб олиб юриши, шамол учуриб, номаҳрамнинг кўзи тушмаслиги учун ҳар икки қўли билан юзидаги ниқоби ва чодрани ушлаб олиши керак. Айниқса, сендек ёш ва ёрдамга муҳтож аёл. Азиз хоним, бизнинг дилларимизга ўрнашиб, нигоҳларимизни поклаб, қўлларимизни хатодан, оёқларимизни тойилишдан асрайдиган имон ва ахлоқ нурлари ҳали ҳаёт уфқимизда таралганича йўқ. Шунинг учун бундай орзуларга берилишингга ҳали эрта. Ахир бир заиф ва ҳимоясиз аёлнинг қўлидан нима ҳам келарди? Мен вазмин бир сукут ичида бир машрикка, бир мағрибга назар ташладим, ўша уйда ўтириб болаларни тарбиялашдан бошқа ишни кўрмадим, яна ҳеч бир аёл қандай бўлмасин, эркаклар қиладиган иш билан шуғулланганини ҳам кўрмадим. Бу гапларни кимдан, қачон ва қаерда эшитдинг? Жамият қонун-қоидаларини остин-устин қилмоқчимисан? Сени олиб кетиб, мусаллода¹ тошбўрон қилишларини истайсанми? Ишсизлик туфайли инсон қадри ҳайвондан паст бўлган бир пайтда аёлнинг ишлаши ҳақида ким ҳам оғиз оча оларди?

Ҳумо ҳеч нима демай, бу мавзуга чек қўйди, гўё шу пайтда фикру ҳаёлини бузгиси келмаётгандек эди, унинг сўзларию огоҳлантиришларига аҳамият бермаётган эди, чунки дабдурустдан болаларча завқ-шавқ ва сабрсизлик билан деди:

¹ Мусалло – кўпчилик жамоат бўлиб намоз ўқийдиган майдон ёки бино.

– Гапларингиздан кўнглим тоғдай кўтарилди. Худо шу кунларга етказсин! Илло бахтим очилишига кўзим етиб турибди.

Сайид Мирон табиатига хос бўлган мардоналик ва оталарча меҳрибонлик билан уни юпатди:

– Хотиринг жам бўлсин, она қизим. Бу қийинчиликлар ҳам ўтаркетар. Фақат айт-чи, ўша уй қаерда, у ерда қандай одамлар яшайди? Сенда ҳаётга интилиш борлигининг ўзи катта гап. Сен руҳи озод, айтганидан қайтмайдиган бир сўзли аёл экансан, тўрт деворни тешиб бўлса ҳам ташқарига чиқишни хоҳлайсан. Собиқ эрингнинг мижғовликлари, қайинсинглинг зулмлари сени адои тамом қилган экан. Аммо сен ҳаммасини унутишинг керак энди. Ахир ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандамиз, катта-кичик хатолар ҳаммадан ўтади.

Кўчадаги ёмғир сувидан ҳосил бўлган кўлмак ва лой-балчикдан ўтиб олсин, деб Сайид Мирон жувоннинг билагидан ушлаб олди. Сайид Мироннинг баққолларга ўхшаб бошига дўппи кийган, кўлида керосин фонус тутган бир таниши рўпарадан чиқиб қолди. Хумо олдинга қараб юриб кетди, иккала эркак бир-бири билан саломлашиб, қисқа сўрашишди. Ҳалиги киши дўстини ёлғиз деб ўйлади чамаси, уйига кириб, бир пиёла чой ичиб кетишга таклиф қилди. Сайид Мирон бу таклифни қабул қила олмасди. Бинобарин, узрини айтиб, хайрлашди. Шунда таниши баланд овозда деди:

– Шоҳ Баҳром энди катта йигит бўлиб қолгандир? Дарага улоқтириб юборган дўппининг товонини тўлашга пул топиб қўйдими? Аттори Хуросонни айтяпман. Машинамиз бузилиб қолганда икки фарсах йўлга елкамизда кўтариб боргандик.

Сайид Мирон қувноқлик билан жавоб берди:

– Машҳадий Наврўз Алини Худо раҳмат қилган бўлсин, шу воқеа содир бўлганда асло хафа бўлмади, қандай яхши одам эди, сир бой бермасликка тиришиб, ўзи бошимга катта эди, деганди.

Тор кўчага бурилаётиб, ҳалиги киши яна сўз қотди:

– Ҳа! Ҳа! Биз ҳам кетамиз. Ҳаммамиз ҳам кетамиз.

Сайид Мирон Хумога етиб олгач, деди:

– Мана шу одам Хуросонга борганимда ҳамроҳ бўлганди.

Жувон ийманибгина табассум қилди:

– Демак, сиз Машҳадни ҳам зиёрат қилган экансиз-да, қандай яхши!

– Икки марта. Келаси баҳорда яна бормоқчи бўлиб турибман, Худо хоҳласа.

Гоҳ илгарилаб, гоҳ Сайид Мирон билан ёнма-ён юриб борар экан, шунга-ча бирон марта ҳам кўзини кафшининг учидан узмаган Хумо аёлларга хос ҳушёрлик билан ўзини орқароққа олди, боши устида чодрасини тўғрилади-да, қизиқиш билан Сайид Мироннинг елкаси ва бош кийимига қаради. Ҳар қандай иш кўлидан келадиган абжир ҳомийси ҳақиқатда қандай одам эканини кўриб олмоқчи эди. Вужудини баҳор шаршарасидек ёқимли ва илиқ ҳиссиёт, унсиз миннатдорлик туйғуси чулғади. Хушахлоқ ва боимон бу одам қаёқдаю, вужуди ғирт шармандалиқдан иборат Ҳожи уста қаёқда. Улар “ўринбосар”нинг чодирини олдидан ўтмаслик учун “Санъатчилар” кўчасига қарама-қарши – ҳаммом орқасидаги тор ва хилват кўчага бурилишди. Сайид Мирон мавқеидаги киши учун бегона аёл билан шаҳарнинг хилват кўчаларида юриш, албатта, кўрқув ва хавотирдан холи эмасди. Бироқ атрофга қоронғулик тушган, тун эса одамларнинг кўпгина яхши ва ёмон амалларини тўсувчи пардадир. Бундан ташқари, бу косибнинг қалби эзгулик оташи тафтидан исиб, ёришиб турмаганмиди?!

У умрида илк бор шундай аёл билан учрашиб турардики, нафақат иффаг эгаси, балки дили ҳам қизларнинг маъсум чехраси каби пок ва нурафшон эди. Унинг самовий ва тиниқ ёғдуси тўғри юракка кириб борарди; чиннидек мўрт, лекин пўлат иродали аёл ёш бўлишига қарамай, ақлу фаросатдан Худо берганди. Ҳаракатларида лўлиларнинг бепарво ва асов, аммо ўжар феъли сезилиб турарди. Асирга тушган соҳибжамолдек руҳи кўрқув ва ҳадикка тўла, юраги эрка ташна. Бир сўз билан айтганда, учишга ҳаракат қилиб, денгиз устида сакраётган ва чағалайларга ем бўлаётган қанотли балиқга ўхшарди. Ҳумо деди:

– У ерда кимлар билан гаплашишингизни билмоқчимисиз? Тўғрисини айттайми? Бир жодугар аёл ва бир эркак билан. Менинг бу уйга келиб қолишимга ҳам ўшаларнинг сеҳру жодуси сабаб, деб ўйлайман. Менга берган ваъдангиздан хурсандман, аммо уларнинг сеҳру жодуси сизни фикрингиздан қайтармасайди, мени олиб кетишдан пушаймон қилдирмасайди, деб кўрқаман. У ўша йигит билан бўлган можарода полициячиларга пора берган ва ҳозиргача бериб келаётгани етмагандек, бошқа бу тарафларга келиб юрмасин деб у бадбахт йигитга ҳам пул берганини, ифлосни ёлғон-яшиқлар билан жўнатиб юборганини сайраб юради. Аммо шак-шубҳасиз, ўша йигитдан уч ярим ой ичида менинг ўзим озиқ-овқат, кийим-кечак, қишлоқ ўтин ва кўмир учун шу пайтгача йигирма саккиз туман пул олдим, агар бунга уй-рўзғор буюмлари учун ижара ҳақини ҳам қўшсак, ҳаммаси бўлиб тахминан юз туманга бориб қолади. Юз туман, албатта, катта пул, балки бир марта Машҳад зиёратига етарли ҳамдир. Аммо бир бенаво қулни сотиб олиб, озод қилишни бўйнига олган кишига бунинг нима аҳамияти бор. Бундай яхшиликларни Худо мукофотсиз қолдирмайди. Ўтган уч ярим ой ичида ҳаётимдаги энг оғир кунларни бошдан кечирдим. Эр-хотин машшоқлар бир неча марта ҳамтовоқ бўлишни, бирга ишлашни таклиф этсалар-да, мен буни рад қилишга жазм этдим. Эри менинг иззатталаблигимдан фойдаланиш мақсадида оғир-босиқлигим, ўйлаб иш қилишим, яъни у йигитнинг мовий кўзлари, қўнғир сочлари ва ёлғон ваъдаларига учмаганим, ҳар гал бу ерга келганида ёлғиз қолмаслигим учун уй эгасининг хотини ёки қизини ёнимга чақирганим ва ниҳоят, иродали аёл каби шартта ҳайдаб юборганим учун менга таҳсинлар ўқирди. Тўғри, дерди у, ҳозир одамлар машшоқлар ва раққосаларга яхши назар билан қарашмайди, уларни бир санъаткор сифатида қадрламайдилар. Улар билан муомала қилиш у ёқда турсин, ҳатто ўлганида тобутини кўтаришмайди, буларнинг ҳаммаси аччиқ ва бор ҳақиқат. Афсуслар бўлсинки, биз ҳамиша уларга дуч келамиз; агар синчиклаб қарасак, бунда кўпроқ ўзимиз сабабчи эканимизни кўрамиз. Ҳатто ўзимизнинг ҳамкасбларимиз орасида шундай нақл борки, соз ва дўмбира эгасининг на бу дунёси бор ва на охирати. Ўзимизни ўзимиз тубанликка ва хор-зорликка тортамиз, одамларга шодлик ва кўтаринкилик бағишлайдиган санъатни жирканч ва енгилтак амалларимиз билан балчиққа белаيمиз. Бунинг устига, ҳозиргидан кўра ҳам яхшироқ яшашга умид боғлаймиз. Мана шу ўзинг кўриб турганинг бу ерга келадиган раққосаларни олайлик. Уларнинг аксарияти истеъдодли, зўр раққоса бўлиб етишишлари мумкин эди, бахтга қарши, иқтидор ғунчалари очилиб, бутун шаҳар ва мамлакатни ўзларининг муаттар ислари билан маст ва беҳуш қилишга улгурмасдан ўзларини пул ботқоғига ботирадилар, ҳатто дўстларининг улардан кутган инсоний орзу-умидларига хиёнат қиладилар.

Фасоднинг илдизи кўпроқ санъаткорни йўлдан уриб, тубанликка юз тутганини кўргач, бурунларини қўллари билан беркитиб, ириб ётган ўлик ёнидан қочадиган одамлардами ёки санъат, ифтихор ва шон-шуҳрат нарвонининг навбатдаги поғонасига оёқ кўяр-қўймас йиқилиб тушадиган ғофил раққосаларнинг ўзидами, ҳозир бу билан ишимиз йўқ. Шу нарса аниқки, санъаткор эркакми ёки аёлми, ўзининг жамиятдаги ҳақиқий мақоми ва кадрини билгани каби, бу мақом ва кадр унинг вужудидаги тақво деб аталмиш айнимас жавҳар оҳангига боғлиқдир. Аёлдаги ифбат ва ахлоқий олийжаноблик ўқи атрофида айланувчи тақво дорбозни арқон устида ушлаб турувчи лангарчўпдир. Аёл санъаткор атрофини фасод ўраб олишига имкон берувчи муҳитда нафақат яхши ном қозонган олийжаноб бир унсур, балки шундай сара намуна бўлиши керакки, агар фарзандлари, эри ва бошқа қизиқишлари бўлса, буларнинг барчасидан кўра санъатга кўпроқ шайдо ва ўз ишига кўнгил қўйган бўлиши керак.

Ҳамсухбати бурқситган сигарет тутунидан Ҳумо йўталди, Сайид Мирон деди:

– Буни ёмон айтмабди, аммо мен худди мана шу тўғрисида гаплашаман. Сигарет тутуни сени безовта қиляптими?

Улар Сарчашма маҳалласининг барча катта-кичик кўчалари бўйлаб хийла узоқ чўзилган сайрдан кейин шаҳарнинг машҳур Обшурон ариғи бўйидаги ёнғоқ дарахти остига, “Яллачилар” кўчасига яқин ерга етиб келишди. Барча гапларни айтиб тугата олишлари учун қадамларини секинлатишди. Улар бу борада бирор сўз айтмай ва ишора ҳам қилмай тахта кўприк устидан Обшуроннинг нариги қирғоғига ўтишди. Лойқа ва қорамтир сув мунгли шилдираб оқарди. Ҳаво анча салқин эди. Майин шамол эсиб, ўзи билан ёмғир исини олиб келарди.

Ҳумо маъсум оҳангда гапга тушди:

– Мен унга ичимдагини айтдим. Агар мен сиз айтган одамлардан бўлганимда, эй яхши одам, бу ерда юрмаган бўлардим, дедим. Ахлоқ амалнинг ҳосиласи эмасми? Амали яхши ва тўғри аёл қаерда-ю, сенга ўхшаш лўттибоз ва калтафаҳм, кўпол гапларим учун кечирасиз, бир одам билан суҳбатдош бўлиш қаерда?

– Йўқ, йўқ, бундай дема, – деди Сайид Мирон, – агар сен ўз ҳақингда янглишган бўлсанг, мен янглишганим йўқ. Искиртлик, бепарволик ва бузуклик ёғилиб турган оилада чидаб яшаш, айниқса, сендек ёш ва оқила бека учун тўғри келмайди. Бир неча йиллар шаҳарлар кезиб, умр ўтказиб осмондан излаган одамимни ер юзидан топдим. Сенинг пайдо бўлишинг қоронғуликда порлаган нурдек менинг шартти кетиб, парти қолган танамга руҳ бағишлади.

– Тўғриси айтиладиган бўлсам, ўзим хоҳламаган ҳолда унинг сеҳру жодусига алдандим. Ёшлигида бир неча йил Россияда яшаган бу киши кунига тўрт мисқол тарёк чекади, гапиришга, ҳатто кўзини очиб қарашга мадори йўқ, боя айтганимдек, ғалати бир сеҳргар. Кўп юртларда бўлган, турли одамларни кўрган. Қафқоз раққосалари ва балет гуруҳи билан тамошо кўрсатиш учун Петербург ва Москвага борган. “Минг бир кеча”даги Шаҳризода каби ҳикоялар айтиб, Азроилни эшик ортида ойлаб пойлашга мажбур қиламан, дерди. Яна “Ҳаёт ғам-ташвиши кўлимга наша чилимини тутқазганига қарамай, агар уруш бўлмаганида ва воқеалар бўрони мени чўп мисоли ўз борлигим ва санъатимдан узоққа учираиб кетмаганида, ўша буюк фикрлар ва ишлар мамлакатиди ҳозир қобилятим етган даражада

ифтихор ва шон-шухрат нарвонининг энг юқори поғонасига кўтарилган бўлардим. Бўлган ишларга афсус қилмайман. Менинг орзу-умидларим пуч ва бекорчи ишлар уюми остида қолиб кетган. Бир неча йилдан бери ўша кунлар хотирасини унутишга ҳаракат қиламан. Тутун, ёлғизлик ва ўз руҳим учун чалаётган оҳангларимдан тасалли топаман, ўзимни юпатаман, ахир мен санъат фаҳри-ифтихори таъминни татиб кўргандим, токи танимда жоним бор экан, бу жаннатий шаробдан маст бўлишим керак”, деб айтарди.

Сайид Мирон пичинг билан унинг гапини бўлди:

– Жаннат шаробини тотгани учун ҳам шундай булбулигўё бўлиб кетган-да!

– Ҳа, мени лақиллатиш учун. Унинг сўзлари шу қадар завқ-шавққа тўла эдики, мен унинг қочиб кетган бахти ёки қўлидан чиқиб кетган илҳом париси эдим-у мени қайта топиб олганди, гўё... “Сен ҳақсан, дилингда бизнинг касбимизни ёмон кўрарсан, гапларимни хомхаёл деб ўйларсан, чунки сен олижаноб ва муҳтарам санъаткор эришиши мумкин бўлган ўша азиз ва олий мақомни кўз олдинга келтира олмайсан. Чунки сен бу раққосаларнинг энгилтак ва тийиқсиз юриш-туришлари, бахтсиз ва шармандалари қисматларини кўриб турибсан ва ўз келажагингдан хавотирдасан. Бу раққосалар, агар энг яхшиларини айтадиган бўлсам, санъатнинг асл моҳияти, ҳаракатлар ва ҳолатларнинг етуқлиги ёки фақат ўша дастлабки истеъдодлари билан сенга тенглаша олсалар-да, ҳеч қачон сенинг вужудингга порлаб турган фазилат гавҳарига эга бўлолмайдилар. Агар санъат гул бўлса, тақво унга ҳаёт бағишловчи сувдир”, дерди.

Нимагалигини билмадим-у, у ҳар доим гапни шундан бошларди. Менда тақво ва фазилат йўқлигига шама қилаверарди. Уч ой давомида зора гуруҳимга қўшилса деган илинжда сабру чидам билан қулоғимга қуйгани-қуйган эди. Кундуз кунлари хотини ва кизи ҳам шу ерда эканида менга рақс ўргатишарди, менинг норози ё хафа бўлганимни бирор марта кўрмаганларига қарамай, дилдан нафратланишимни пайқаган эдилар. Чилим найидек ингичка ва митти бўлиб қолган бу беҳол одам ёруғ дунёни ҳам ўша чилим найи тешигидан кўрар эди. Аммо ўзига етгунча маккор ва айёр, пих ёрган туллак эди. Керак бўлса шайтонга дарс берарди. Кўнглимдан нелар кечаётганини билиб турарди. Мени ўз гуруҳининг юлдузи сифатида саҳнага олиб чиқиб, одамларнинг кўзини қамаштирмасидан аввал қўлдан чиқиб кетишимдан кўрқарди. Турли йўллар билан мени кўндиришга уринарди. Қадамни ўйлаб босмаган икки шогирдини ҳайдаб юборди. Дўстлари ва шерикларидан бирор киши менинг ўша уйда эканимни пайқаб қолмасайди, деган ҳадикда юрарди. Бир куни улардан бири келганида мен қафқозча рақсни ўрганаётган эдим, шунда унинг ишораси билан хонадаги парда орқасига яшириндим, то ҳалиги одам кетгунча, ярим соатча ўша ерда кимир этмай ўтирдим, жаҳл билан ёнимда турган бир коса мушмулани¹ охири донасиғача еб тугатдим. Тақводор ҳожилардек хотини ва кизига мени ёлғиз кўчага чиқармасликни тайинлаганди. Гўё ўзи ёқтирган ош тайёр бўлгану фақат ейиш қолгандек, келгусидаги режаларини эринмай тушунтирар ва шундай дерди: “Бу жой Хусрав ва Борид шод-хуррамлик қилган ерлар, эй фарзанд. Кермоншоҳликлар қизиқувчан, санъатсевар ва кўнгли очик халқ. Ягона нуқсонлари шуки, бошқаларнинг жароҳатли юракларига аёвсиз туз сепадилар, гарчи ўзларида бундай жароҳатлар тикилиб ётган бўлса ҳам. Ҳаёт лаззатларидан, гўзалликлар ва санъатдан

¹ М у ш у л а – Эронда ўсувчи данакли меванинг бир нави.

хайратга тушадилар, бекиёс завку шавк билан санъаткорни ўраб оладилар, шу билан бирга ундан рисоладагидек покдомонликни кутадилар. Камбағаллик устидан куладилар. Бир кичик хаго ёки айб учун одамдан ихлослари қайтади, ундан узоқлашадилар. Сиёсат ва дин бобида ҳам худди шундайлар: соат қапгири каби гоҳ бир кутбда, гоҳ карама-қарши кутбдалар. Табризликларга ўхшаб покликни севадилар. Бир сўз билан айтганда, яхши кутиб олиб, ёмон кузатадилар ва буни ўзлари ҳам тан оладилар. Шуларга қарамай, Эроннинг барча катта-кичик, қадимги ёки янги шаҳарлари ичидан мана шу ерни ўз касбим учун танладим. Мана шу ер гўё оҳанрабо каби мени олиб қолди. Кашанда, серхаражат ва рўзгор тебратишда нўноқ бўлсам ҳам, шу шаҳарда беш йил деганда ўзимга бир ошиён яратдим, қизимни яхши сеп билан узатдим, бахтли қилдим. Уста санъаткорлигим ва тор чалишдаги маҳоратимни таърифлаб ўтиришга ҳожат йўқ. Катта байрамларда ва аъёнларнинг базму зиёфатларида доим камида икки жойга таклиф этилардим. Аммо сизга айтсам, шу пайтгача ҳеч қачон ишим ўзим хоҳлагандек бўлмаган. Агар санъатда чин комиллик ва гўзаллик бўлмаса, у санъат эмас, кермоншоҳлик бир дўстимнинг таъбири билан айтганда, “чўнар”, яъни чўғўндардир¹. Ўтган йил кузда Мукбилуддавланинг ўқимишли ва маданиятли ўғли доктор Фарруҳнинг никоҳ тўйига таклиф қилишганда қайси аёл мана шу катта зиёфатга муносиб бўлиши ва Худога ҳам хуш келишини ўйлаб бошим қотган эди. Саҳрода эски кавуш ҳам Худонинг неъматини, дейишгани тўғри бўлса-да, лекин минг афсус ва надомат билан айтишим керакки, ўша куни бирорта аёлни у ерга олиб бормадим. Мен сени кўрмасимдан олдин қартайиб, мункиллаган Дўдўншоҳ каби фарзандларимдек бўлиб қолган мана шу синиқ танбурим ва торимнинг ўлиги устида мотамсаро ва паришон эдим. Сен ўша чодирдан бошини чиқариб ўзининг ширин меваси билан ер юзидаги шайдоликларга маст қилиб қўйган хушмуомала ойжамол қизсан². Сени кўргач, ҳатто танамдаги барча дардларимни ҳам унутдим”.

Бу айни унинг сўзлари. Дўдўншоҳ ким, унинг салтанати қаерда бўлганини билмайман. У мени шамол учуриб келган бойлик деб биларди. Унинг ёқимли сўзлари, жўшқин ва сержило таърифлари менда ҳатто шубҳа уйғотиб, мабодо, ўша йигит воқеаси бошидан охиригача мени ром қилиш ва тузоққа илинтириш учун усталик билан уюштирилган бир томоша эмасмикан, деган фикрга борардим. Чунки у кишининг айтишича, бир хусусий зиёфатда менинг рақсимни ўз кўзи билан кўрган ва узоқ вақт маҳлиё бўлиб қолган экан. Агар ўша доктор Фарруҳнинг тўйида мен билан бўлганинда, шаҳарнинг казо-казолари ва обрўли меҳмонларнинг сони баробар қоғоз пуллар ва олтин тангаларни қўлга киритган бўлардим, деб айтарди менга. Бу ернинг аҳолиси, ўрни келса, пул сочишда ўзларини бутунлай йўқотиб қўядилар. Фақат уларга ишора қилиб қўйилса, бас.

Бошингизни ҳам оғритиб юбордим. Бу гапга чечан одамнинг сўзлари гоҳида мени ўзига шундай ром қилиб олардики, ўша онда бир ҳовлининг гиламлар тўшалган саҳнида санъатимни намоён қилаётганим, одамлар шодликдан қийқириб, гул барглари билан бирга сариқ ва оқ тангаларни бошимдан сочаётгани кўз олдимда намоён бўларди. У раққосаларнинг турли-туман ажойиб кийимларидан кўзбойлагичдек усталик ва маҳорат билан рўпарамда шундай чаманзор ясардики, ундаги гулларнинг исини

¹ Чўғўндар – бақлажон.

² Биринчи марта 1909 йилда Москвада намоёиш этилган А.С.Пушкиннинг “Олтин хўроз” асари асосида қўйилган балетга ишора.

бутун вужудим билан ҳис қилардим. Қаттиқ ҳаяжон ва шодликдан эсини йўқотган одамдек хаёл оламида оёғимга кумуш тақинчоқлар, этаги зардўзи каштали кийимлар, олмос нишонли тиллақош сотиб олаётган бўларди.

Сайид Мирон қоронғуда унинг ярқираган офтоб чашмасидек ёрқин ва йирик кўзларига меҳр билан бирров назар ташлади ва самимийлиги, соддалигидан қулиб деди:

– Ёмон эмас, унда нимадан қўрқиб ташвиш қиялсан? Бу ярамас кашанда сени кўндириш учун қандай маҳорат билан тайёргарлик кўрибди-я!

Ҳумо инсоннинг қийинчиликлар қаршисидаги сабр-тоқати ва ўзига хос бир беғамлик билан Сайид Мироннинг кўзига қаради ва ширин оҳангда деди:

– Ух, айтманг, асло айтманг!

Сайид Мирон бир лаҳза юришдан тўхтади. Кўзлари дўстона сузилиб деди:

– Шошма-чи, сенинг гапларингдан фаҳмляпманки, бу одам ўша Хусайнхон Зарбий, машҳур тор чалувчи, шундайми? Баланд бўйли, орик, ингичка мўйловли, димоғидан гапирди, соқолини устарада олади. Капалакнусха галстук тақади ва кўпинча маст юради. Афт-андоми, умуман олганда, дудланган балиққа ўхшайди. Камида олтмиш бешга кирган деса бўлади, балки тутун ва шароб уни мункиллайтиб кўйгандир. Доимий танда кўйган жойи темирйўл вокзалидаги қаҳвахона. Ҳурибодда ҳам кичик дўкони бор, ҳар куни бирор соатга дўконни очиб, мусиқа асбобларини таъмирлаш билан машғул бўлади. Мен бу одамни танийман. Уч йил олдин болаларимнинг суннат тўйига таклиф қилгандим. У билан бирга икки нафар хушқомат ёш раққосалар ҳам келишганди, уларни опа-сингил, дейишганди. Эсимда, биттасининг исми Бадри эди. Ҳа! Ҳа! Инсоф билан айтганда, агар унинг қўлида тарбия ва таълим кўрган бўлишса, ўзининг санъаткорлиги ва завқ-шавқи тўғрисида қанча гапирган бўлса ҳам оз. Мана шу Бадри деганим бир ажойиб кийим кийган, унга гул шаклини берганди. Ҳақиқатдан ҳам ўз жойида ҳаракатсиз турганида ёки хаёлий шаббода таъсирида чап ва ўнг томонга қараб хиром қилганида одам уни саҳронинг ҳақиқий гули деб ўйларди. Бу опа-сингил ўз хатти-ҳаракатлари билан тўйни шундай завқу шавқ ва ҳаяжонга тўлдириб юбордиларки, ҳамма ичмасдан маст бўлган эди. Икки кундан кейин яна шу Хусайнхонни қўшнимникига суннат тўйига таклиф қилдим. Бу сафар Бадрининг синглиси хижобни ҳажв қилувчи “Чачвон” рақсини ижро этди. Мен ўшанда бу одамнинг жуда ақлли эканини билгандим.

Ҳумо бу гапларни эшитиб, бироз ўнғайсизланди, аёлларга хос соддалик билан тараддуланиб, чодра остида ўзини орқага олди-да, чайнади деди:

– Бадри унинг катта қизи ва ҳозиргача шу гуруҳда. Ўн йил олдин вафот этган эридан битта бола қолган, шу раққосалик орқасидан кун кўради. Ох, унга қанчалик оғир эканлигини билсангиз эди! Аммо ўзи бунга парво қилмайди. Синглиси эрга тегиб, Аҳвозга кетган. Бадри ёмон рақс тушмайди. Аммо Хусайнхонга маъқул эмас. Унинг айтишича, Бадри ўйнаётганида ҳаракатларидан оёқ-қўли ёнғоқ пўчоғининг ичида тургандек бўлармиш, унинг рақсини одамлар тушунмасмиш. Албатта, менинг рақсларим ҳам нуқсондан холи эмас эмиш, масалан, у шундай дейди: «Сенинг ҳаракатларингда сабрсизлик ва шошилиш бор, гўё тезроқ тугатиб, қутулишга шошаётгандек бўласан. Мана шу шошилиш – санъатнинг душмандир, у сени тезда чарчатиб қўяди. Лекин рақсингда

жозиб ва завқ бор, ишонч ва рӯё бор, эҳтирос ва шодлик бор. Сенинг ҳаракатларинг ортида одамнинг ақлу ҳушини ўғирловчи афъюнга ўхшаш бир нарса борки, у ҳавас ва шаҳватга мутлако алоқаси бўлмаган санъатнинг ўша илоҳий кўшиғидир. Сенинг дунёнг ғам-аламлар ва ташвишлар, душманлигу худбинликлар, ҳатто очликлар дунёсини орқага суриб ташлайди, энгил булутдек уларнинг устида соя солиб туради. Чунки сенинг ҳаракатларинг худбинликдан холидир, санъатни ўзида мужассам этган гавҳардир. Ҳаракатларингда улуғ Саъдий шеърларининг оҳанги ва балоғати бор. Ҳазрат Саъдий санъатнинг абадий ошиғи эди, латофат ва гўзалликни таъриф этишда ягона эди. Саъдий латофат куйчиси бўлса, сен латофатнинг ўзисан! Сен рақсга тушаётганинда ўзинг ҳам санъатинг қаърига сингиб кетасан, сендаги сир ҳам мана шу нуктада яширинган».

У менга ғалати, ҳатто кулгили бир юришни ўргатди. Оёқларимни чапиштириб, тиззаларимни титратиб олдинга қараб юришим керак эди. Бу рақсни, унинг айтишича, шу пайтгача ҳеч бир шогирди ўрганолмаган экан, чунки бунда бир пайтнинг ўзида бир неча ҳаракатни баравар бажариш керак эди. Ҳозир туркча ва курдча рақсларнинг омухтаси бўлган рақсни ўрганияпман. Унинг ашула қисмини менинг ўрнимга қизи айтади. Унинг рақслари, ўзингиз ҳам кўрганингиздек, ҳаммаси янгича, уларда томошабинни ҳайратга соладиган завқ ва андишалар бор, гарчи улар кўпинча тақлидий бўлса ҳам, биз илгари кўрмаганимиз учун янгиликдир. Мени ўз гуруҳига киритиш билан бу ном-нишонсиз шаҳарни жаҳон санъатшуносларининг иккинчи ватанига ва улар иштиёқ билан интиладиган жойга айлантиришни истайди у. Ҳа, мана шу сиз кўриб турган барча хорликлар ва бахтсизликлар олдингизга олиб келган мени. Бу одам барчаси бир боғ кўкатга арзимаيدиган мана шу гаплари билан мени шу қадар улуғлардики, бунга ҳатто ўзим ҳам тушунолмамай қолардим.

Сайид Мирон пичинг билан яна жувоннинг гапини кесди:

– Улуғ Ҳофиз шароб жомиди ёр чехрасининг аксини кўрганидек, бу одам ҳам сенинг вужудингда тилла тангаларни кўради. Балки мен адашаётгандирман, тагин ҳам Худо биледи. Сендаги лаёқат ва қобилиятни кўриб, уни парваришламоқчи бўлганига шубҳа йўқ, ҳар бир нарсада истеъдод керак.

– Озми-кўпми шундай. Аммо, ўзингиз айтганингиздек, у кўпроқ мен ҳақимда эмас, кечаю кундуз пул солинадиган кенг ва катта халталари ҳақида қайғуради. Иш-амалдан кўра кўпроқ хом хаёлларга берилади. Шу тоифадаги одамлар каби гапирганида жуда бўрттириб юборади, пашшадан фил ясайди ва бир фарсанг келадиган қадамлар билан бутун замину замонни лаҳзада айланиб чиқади. Хаёл суришдан тўхтаб, ўзига келганида, ҳали ҳам ўша жойида турган бўлади. Аллақаердаги куракда турмайдиган гапларни айтади. У кўрган балет ўйинчиларининг ҳар бири суяги қотмаган пайтдан шу иш билан шуғуллана бошлаган, ўн-ўн икки йил давомида истеъдодларига қараб фақат қайишқоқ машқларини эгаллашган, қанчадан-қанчаси бу даврларни охирига етказа олмай ёки тинкалари қуриб сафдан чиққан ёки уларни яроқсиз деб топишган. Бу гапларни мен тушунмайман. Болалар бир қути гугуртдан ҳеч бир ҳунарманднинг миясига сиғмаган ва сиғмайдиган катта кема ясаб, уларни хаёлий оламлардаги баҳри муҳитларда сузгани қўйиб юбордилар, у ҳам битта мен орқали илгари мавжуд бўлмаган опера ва балетни Эронда жонлантирмоқчи. Балки гапларимдан ўзини-ўзи мақташ иси келаётган

бўлса керак, лекин сизга айтмоқчиманки, менинг ниятим ҳақиқатни ойдинлаштириш. Сизнинг олдингизга келиб ўзимни мақташимга бирор сабаб ҳам йўқ. Бундан ташқари, зараримга бўлган бу мақтовлардан менига нима фойда бор? Менинг тушунишимча, бизнинг замонамиз бундай қийшангиликларни сира маъқулламайди. Бу барча бекорчи гапларни одоб ва сукут сақлаб эшитиб турган сиз ҳам, ҳойнаҳой, ичингизда устимдан кулаётган ёки бу қандай аёл ўзи, деб ҳолимга ачинаётган бўлсангиз керак. Шунга қарамасдан тан олишим керакки, Хусайнхон пайқаганидек, мен ҳақиқатда санъат шайдосиман. Балки агар мана шу кўнгилчанлигим бўлмаганда то умримнинг охиригача эримнинг барча зулмларига чидаган, кўниккан бўлардим. Беш йил давомида Ҳожи билолмаган сиримни сизга айтаман. Сизга айтиб берган ота-онам менинг ҳақиқий ота-онам эмас эди. Улар мени тўрт яшарлигимда лўлилардан юз ман буғдойга сотиб олишган, менинг чуни рақсига тушишимни ёқтириб қолишган экан. Ўн ёшимда рақсларим билан шу даражада машҳур бўлиб кетган эдимки, тўйлар мавсумида узоқ-узоқ қишлоқлардан кажавали туяларда келиб, мени олиб кетишарди. Балоғат ёшига етмасимдан юзлаб паҳлавон ва мохир суворий курд йигитлари орзусидаги келинга айланган эдим. Шундай қилиб, ўғай отам ҳаётимни фитналар ва ғулғулалардан кутқариш учун бир номаълум, тасодифан йўли тушиб колган ўша қишлоққа олиб бориб қўйишни афзал кўрди. Ҳожининг уйида эканимда ҳам ҳамма яхши рақс тушишимни биларди. Ҳар бир никоҳ маросими ва тўйда биринчи таклифнома менинг номимга ёзилар, мезбоннинг ўзи уни уйимизга келтириб берарди. Мен соддалик билан уларни қабул қилардим, чунки, биринчидан, қатнашчилар фақат аёллар эди, қолаверса, ўзим бундан завқ олардим. Аммо эрим бадфеъллиги туфайли рақсга тушишимга рухсат бермас, айтганига юрмаслигимдан кўрқиб, хона ёнидаги омборхонага камаб қўярди. Шундай қилиб, Хусайнхон ҳамкорларидан яширинча ўтказадиган рақс дарсларида хотини дўмбира чалар, қизи кўнғироқчали чилдирма чертарди. Улардан таралаётган сеҳрли оҳанглардан инсон у ёқда турсин, тошга ҳам жон кириб ҳаракатга келарди. Чалишга берилиб кетганида бошини қуйи солар, ҳеч нимага қарамас, шундай бўлса-да, раққосанинг ҳатто энг билинмас ҳаракатлари назардан қочмас эди. Шуларга қарамасдан мен ўз шарафим ва номусимни ҳамма нарсадан юқори қўяман. Сизнинг таъбирингиз бўйича ботқоққа ботса ҳам қораймайдиган ўша ҳаёлий мавжудот асил тилладан қуйилган бўлиши керак. Мен эса мисчалик ҳам эмасдим.

Елкама-елка кетишар экан Сайид Мирон тирсаги билан Ҳумонинг билагидан туртди ва шивирлаб деди:

– Камтарлик қиялпсан, мен кумуш эканингни тан оламан, бутун Африка ва Россия конларидаги олтин захиралари тенг келолмайдиган кумуш!

Бу самимий ва ўринли мақтовдан аёл завқланди. Ўз андомининг оппоқлигига ўзи ҳам шубҳа қилмаслиги учун билакузукларсиз яланғоч қўллари чикариб кўрсатди ва деди:

– Аммо бундан нима фойда бор? Аёл кишининг бахти оқ бўлсин. Мени азал-аввалдан мана шу қабиҳ ва разилнинг домига ташлаган одам, илоийм, Худонинг ғазабига йўлиқсин. Ундан қутулганим қандай яхши бўлди!

Ҳумо жим қолди. Унинг охири гапи Сайид Мироннинг миясидаги муаммони янада чигаллаштириб юборди. Ҳақиқатда бу аёл ночорликдан унинг ёрдамига умид қилиб, бу ишларни атайин уюштирмаганмикин?

¹ Эроннинг ғарбий қисмида кенг тарқалган рўмол билан ижро этиладиган рақс, бунда эрақлар ва аёллар доира куриб рақсга тушишади.

Кўча қоронғилигида биллурдек яраклаб турган оппоқ чехрасига бадгумонлик ва шубҳа билан тикилди. Унинг юзидан аҳволининг мавҳумлиги ва ғам-андух яққол кўриниб турарди. Хаёлга чўмганча жимгина бир неча қадам босишгандан сўнг руҳонийларнинг мулойим овозидай унга хитоб қилди:

– Менга ҳаётинг ва ҳозирги айтган сир-савдоларинг ҳақиқатда қаттиқ таъсир қилди. Одам ўз гуноҳларини очик-ойдин эътироф этиши қалбан пушаймон бўлаётгани далолатидир. Лекин мен яна бир нарсани билмоқчийдим. Ўзинг айтганингдек, уларнинг ишини ёқтирмас экансан у ҳолда ундан таълим олишинг ва пуч хаёллардан иборат қозони остига олов ёқишинга нима ҳожат бор эди? Агар бу санъатга нисбатан иштиёқинг бўлса, бир лўттибоз фирибгарнинг хою ҳавасига таслим бўлишинга йўл қўймайман. Шунча орзу-умидларинг, шунчалар ёшлик завқи билан нима учун ўз келажагингни барбод қилишинг керак?! Нима учун тезроқ ўзинг ҳақингда ўйлаб, бир фикрга келмайсан?! Машхур бир мақол бор: “Ёрилган девор остида ухлама, ёмон туш кўрасан”, дейишади.

– Фақат ўзим эмас, болаларимнинг ҳам келажагини айтинг. Мен ҳеч қандай маъдан кириб из тушира олмайдиган ялтироқ ва қаттиқ олмосман, у айтган ўша олий мақомни қўлга киритдим, ҳам дейлик. Хўш, раққоса деган номдан бошқа нимага эришаман? Ҳозир бундан ҳам каттароқ бахт-сизлик ҳақида, яъни раққосаликни ўзимга касб қилиб олганимдан кейин акаларим ва қариндошларим буни қандай кўтара олишлари ҳақида гапир-япман. Гарчи улар мени бегона ҳисоблашиб, унутишга жазм қилишган бўлса-да, ишончим комилки, ўзларининг қурд эканликларини унутишмаган. Агар мен оёқ-қўлимни ўргимчак уясидек ўраб олган тузоқдан ўзимни қутқариш учун қулай фурсатни кутиб ўтирмаганимда ва тадбиру сиёсат билан уни шундай умидвор қилиб турмаганимда, ўша биринчи кунлариёқ ўзимга жаноза ўқиган ва хатарга дучор бўлган бўлардим. Мен фақат унинг талабларини батамом адо этгач, сиздек бир дўстга суянган ҳолда унга рад жавоби беришим, ортиқ бир дақиқа ҳам уйида қолмай чиқиб кетишим мумкин. Унинг уйдан қочиш кетиш эртага кўчада ёки бозорда тўкнаш келиб қолмаслигимни ва у менга асло қўл теккиза олмаслигини билган тақдиримдагина оқилона иш бўларди. Ахир мен бу шаҳарда яшамокчи эмасманми? Жанубий минтақаларда учрайдиган ришта касаллиги ҳақида бирон нарса эшитганмисиз-йўқми, билмадим, буни Ҳусайнхоннинг ўзи айтиб берганди. Баданнинг бир нуқтаси кичиша бошлайди ва ярага айланади. Терининг остида пайдо бўлган қуртнинг боши ташқарига чиқиб кўриниб туради. Вуй, жунжикиб кетади одам! Ифлос ва азоб берадиган касаллик. Агар уни билмайдиган кимса бўлса, жон аччиғида қуртни бошидан ушлаб, суғуриб ташламоқчи бўлади, билмайдик, шундай қилса, қурт ўртасидан узилади, бундан касаллик баттар кучайиб кетади. Мен бахтиқарога ёпишган касаллик, азиз жаноб, мана шу риштага ўхшайди. Шу мисол эсимга тушиб қолгани яхши бўлди. Эртага у ерга борганда иложи борича мулойим ва одобли бўлишга ҳаракат қилинг. Айтганимдек у оддий ва камгап чол. Қарилик касали бўлмиш мол-дунёга ҳирс қўйишдан бошқа барча оташлар вужудида кулга айланган. Санъатга муҳаббатини инкор қилиб бўлмайди, аммо бир одамнинг шарафи ва ҳаётини гаровга олдим, энди ундан қочиш керак. Бу киши ўч олиш ҳиссидан холи эмас, буни яхши биламан. Биров уни лақиллатишини ёмон кўради. Бундан ташқари, айёрлик ва маккорликда тенги йўқ хотинини ҳам унутмаслик

керак. Менинг номимни тилларда дoston қилиши мумкин бўлган ҳар қандай можаро ва шов-шувлар – ўша риштадаги қуртнинг узилиши билан баробар. Мен бир марта ўша сохта ишқ можароси туфайли обрўйимни йўқотган бўлсам, бу, чўчка каби ўзимни касофатга булғашим учун сабаб бўлолмайди-ку! Қўшниларим ва эски дўстларим, гарчи мени жазога лойиқ деб билсалар-да, ҳалигача фақат номининг ўзи инсонни ларзага солувчи ўша шармандалик тамғасини пешонамга босишганича йўқ. Одамларнинг тили Худонинг қамчисидир. Менга Худодан бундай шўр қисматни сўраманг, азиз жаноб. Нима деяётгандим, ҳа, бу одам эртага вилоят ишратпарастлари кўк ва қирмизи ранг пуллари билан унинг янги раққосасининг кўксини тўлдириб ташлашларига умид қилиб, хурсандчиликдан терисига сиғмай юрибди. Жўжа очган товукқа хос мастлик билан мени ўз қаноти остига босиб олган. Бу жиҳатдан менинг бўйнимда унинг оталик ҳаққи бор. Мени қизим, қизгинам деб чакиради, сен ҳам қизим Наргис ўрнидасан, қачонки ишингдан чарчасанг ёки безор бўлсанг, энг яхши сеп билан эрга бераман, аммо эрга тегишингни истамайман, сен ёниб, вужудини ўз шуъласига фидо қилувчи шам мисоли фақат яшаш учунгина санъат билан шуғулланишинг эмас, ҳаётингни санъатга бағишлашинг керак, барча буюк санъаткорлар шундай қилган, дейди. Мен унинг гапларига сўз қўшмай қулоқ солиб ўтиравераман. Мана, бир мақсадни кўзлаган ҳолда сукут сақлаш орқали янада жиддийроқ хатолардан ўзимни ҳимоя қилиш учун тўсиқ яратдим. Шу пайтгача унинг менга нисбатан шахсий ҳиссиёти ва истакларини пайқай олмадим, аммо ўша ерда яшаб тушунганим шу бўлдики, бу икки оёқли одам ғалати бир нас экан. Боши аршга етса ҳам оёғи ерда, заминий табиатга эга, фаришта қанотли, аммо танаси отники бўлган бир махлуққа ўхшарди. Агар дилимда борини тилимга чиқарсам, сўзсиз унинг итлик башараси намоён бўлиб, тамагирлиги ва очкўзлиги кўзғаб, сўз билан ифодалаб бўлмайдиган ишларга қўл урган бўлар, тилёғламаликни бир четга йиғиштириб, қаттиқ ҳимоя қилиб келаятганим – иззат ва номусимни гўё қушнинг патидек юлиб ўтга ташларди. Ўшанда бир умрга, жуда бўлмаганда, икки-уч йилга унинг ихтиёрида қолардим. Менга яна шундай деганди: “Ҳатто агар бу шаҳарда иш бошлашимизга жасоратинг етмаса ёки собиқ эринг ва қариндошларингдан қўрқаётган бўлсанг, кўч-қўронимни аравага ортиб, бошқа диёрларга, сен қаерга десанг, ўша ерга кетамиз. Менинг қизим эрини деб шу ерларда қолиши мумкин эмас, сен қизим ўрнидасан, сен учун ундан узоқларда яшашга, у билан айрилиққа жону дилим билан чидашга розиман. Сен нима десанг – шуни қиламан. Аввал – сен, кейин иккинчи ўринда Яҳёхондан эсдалик қолган мана бу тор ва учинчи ўринда – ҳаёт, хотин ва фарзанд. Хўш, саволимга жавоб беришинг учун яна нима монелик қилиши мумкин?”. Мен аслида кейинги борадиган жойимни ўйлаб сукутни буздим ва дедим: “Эрининг қариндош-уруғлари яшайдиган ва ўзи ҳам ўша ерда катта бўлган шаҳарда мендек ёш аёл раққосалик қила бошлаганда қандай қийинчиликлар ва хатоларга дуч келишини, албатта, ўзингиз мендан яхшироқ биласиз”. Аммо мана шу икки оғиз сўзим ўзимнинг бошимга бало бўлди. Эртаси куни қарасам, унинг уйини кўриш ва ижарага олиш учун одамлар келибди. Шундай қилиб, мен учун на орқага, на олдинга йўл қолди. Уч ярим ойдан бери ўзим кириб қолган боши берк кўчанинг охирига етиб келгандим. Унинг шошаётганига сабаб рўза ойи ва қиш фасли – ҳар иккаласи охирида қолган эди. Тез кунларда баҳор – унинг

иши юришиб кетадиган мавсум келади. Жўнаб кетиш учун уйни ижарага бераётганини, сафарга ҳозирлик кўраётгани ва иш жиддийлашиб бораётганини кўрганимда ўзимнинг ўртамиёна ўйинларимдан пушаймон бўлдим. Бу пушаймонлигим унинг ўтқир назаридан четда қолмади. Мени ўз хонасига чақириб, қатъият билан сўради: “Шу ерда қоласанми ё бошқа бирор ерга борасанми? Ўйлаб, тезроқ жавоб бер!” Мана, уч кундан бери ижара шартномасини имзолашни ортга суриб келяпти. Мендан охириги жавобни кутяпти. Бир неча кундан кейин яна бир танлаб олган шогирди ва асли раштлик бўлган хотини билан шимолий минтақаларга ёки Табризга кетишимиз керак.

Ҳумо ўз сўзларини шундай тугатди. Гўё иш битиб бўлган ва таслим бўлишдан ўзга чораси қолмаган эди. Бошини куйи солиб, лабларини тишлади. Сайид Мирон кўз қири билан унинг юзига қаради, рухсорининг гўзаллиги ва бахтиёрлиги ёмғирдан кейин чиққан офтобдек хузурли эди. Кейин виқор билан бошини кўтарди ва унинг ноўрин кўркувини масхара қилган, айни пайтда унинг хотирини жам қиладиган оҳангда деди:

– Аниқ ва қатъий жавобни эртага мендан эшитади, сени ўзи билан олиб кетармиш-у, эсида бўлмасмиш. Шаҳар, у ўйлагандек, бедарвоза эмас!

Ҳумо мулойим жавоб берди:

– Ўз бошимга ўзим орттирган бу савдолар охир-оқибатда ишларимни пачава қилиб юбормасайди, деб кўрқаман. Агар қачонлардир бу кўчадан ўтганим хабари амакиваччамнинг қулоғига етса, мени хору зор этиб, нобуд қилади. Хўп, яхши. Бир неча лаҳзадан кейин сиз билан хайрлашамиз. У уй мана шу кичик кўчада, чап тарафдаги биринчи бино. У ёғига мен билан борманг, унинг хотини кўча эшиги олдида ёки девор соясида кутиб турган бўлиши мумкин. Агар мени сиз билан кўрса, режаларимиз батамом бузилади. Ўлик-тиригимни, азиз жаноб, сизга, сизни Худога топшираман, яна шуни илтимос қиламанки, эртага у ерга борганингизда қўлингиздан келганича мулойим бўлинг. Маҳоратингизни ишга солинг. Эсингизда бўлсин, у сизга айтган икки қарзимдан ташқари бошқа нарсаларни ҳам даъво қилиши, масалан, шу давр мобайнида менга берган дарсларини рўқач қилиши, улар учун ҳақ талаб қилиши мумкин. Менга битта бурмали тўр кўйлак ва бир жуфт баланд пошна туфли сотиб олганди, уларни умуман киймаганман, ҳозиргача ўзида турибди. Жим! Эҳтиёт бўлинг, кимдир келяпти, ўша маккоранинг ўзи, Ҳусайнхоннинг хотини! Нима учун кеч қолди, деб мени кутиб олгани чиққани аниқ. Яхшиямки, қоронғуда яхши кўрмайди. Ўша кўчага бурилди. Аср пайти кўчага чиқмоқчи бўлганимда болаларимни кўрмоқчи эканимга ишонмаган эди. Бирга бораман, деб туриб олганди. Яна ким билсин, балки ўша маҳаллагача орқамдан борган ҳамдир.

Ҳумо тўхтади. Юриш жонига теккани кўриниб турарди. Пичирлаб, гапида давом этди:

– Бундан бошқа сизга арзим йўқ, азиз дўстим, энди бу ёғини бир ўзингиз ва бир Худо биледи. Ўзинг менинг муҳофизим ва мададкоримсан, эй Худо!

Сайид Мирон жувоннинг илтижоларидан маъюс тортиб, жавоб берди:

– Майли, майли. Мен сизнинг қулингизман. Ҳамма бандаларининг ишини ўнглайдиган Худога таваккул қиламан. Ҳар қандай даъволари бўлса ҳам, ишонки, мен сенинг шарафинг ва жонингни улардан озод қиламан. Ҳозирча эса, хайр.

– Хайр, азиз дўстим. Уч ярим ойлик кўркув ва ҳадиксирашдан сўнг

ниҳоят бугун сизнинг давлатингиз соясида осуда ва умид билан ёстикқа бош кўядиган бўлдим. Аввал Худо, кейин сиз. Шу ердан қайтаверинг.

Хумо эркакларча кўл бериб хайрлашди-да, шоша-пиша кўчага бурилди. Сайид Мирон бир неча лахза турган жойида қотиб қолди. Хумо эшикни тақиллатганда, афтидан Хусайнхоннинг қари хотини эшикни очди. Кўлида йигирманчи лампани баланд кўтариб, ёш беванинг юзига диққат билан тикилди:

– Қани, кўрайлик-чи, яхши, кўзларинг чакнаб, чехранг очилиб турибди. Хушхабарсиз қайтмаган кўринасан. Биз ҳам шуни истаймиз, болам. Сенинг ҳамма нарсадан кўнглинг тўқ бўлиши керак. Кел, уйга кир, нима бўлганини гапириб бер!

Ёш аёлнинг хириллаган овоз билан жавоб бергани эшитилди:

– Хушхабарсиз қайтмадим, аммо кошкийди у ерга қадам босмасам ва шунчалар вайсамаган бўлсам! Мен эзманинг қайинэгачим билан икки соатга чўзилган суҳбатимиз натижаси нима бўлиши мумкин? Бир пайт ўзимга келиб ўйлаб қарасам, ўзим билмаган ҳолда унга бу ернинг манзилини айтиб қўйибман. Ишқилиб, эсида қолмаган бўлсин. Нима аҳамияти бор? Ахир мен бузук жойлардан паноҳ топмадим-ку, уялсам. Бу ер санъат уйи, санъат – ўйинчоқ эмас. Мен эса аввал-бошдан санъат шайдоси бўлганман.

Сайид Мирон катта қизиқиш билан кўчанинг ўртасигача бориб, уларнинг гапларини жон қулоғи билан тинглашга тутинди.

– Ҳа, болам. Нима аҳамияти бор? Кимки сендан бир суннор олмоқчи бўлса, келиб уч шоҳи олсин. Сен на бир шармандаларча хатти-ҳаракат қилдинг, на бировдан қарзсан. Кўрқадиган жойинг йўқ. Қадимдан қолган бир гап бор, учта нарса ёшни ҳалок этади: оғирлик, совуқ ва кўрқоклик. Мен сенинг номингдан эримга шу ерда қоламиз, деб айтдим. Шаҳримиздан илон чиқибдимики, шартта туриб, ҳе йўқ, бе йўқ бош олиб кетсак. Ҳа, қизгинам, шуҳрат ва омад, Хусайнхон айтгандек, сенга кулиб боқяпти. Ишон, аёллар сенга ҳасад қиладиган, эркаклар нима учун аёл бўлиб туғилмадим, аёл бўлсам менинг ҳам шунчалар волаю шайдо мухлисларим бўлармиди, деб дунёда биринчи бор афсус чекадиган даражага эришасан.

Хумони ўз домига тортган уйнинг эшиги секин ёпилиб, бўғиқ ғийқиллаган овоз эшитилди. Сайид Мирон ҳиссиётлар, фикрларга тўла мия, иссиқ қалб билан қоронғу ва сеҳрли “Санъатчилар” кўчасини ортда қолдирар экан, ўзича ўйлади: “Пул ишлаш учун тўрга ёмон ўлжа илинтиришмабди. Ўша аҳмоқ ва бадбахт эр қанақа пасткаш ва бепарво одамки, шундай ҳусну малоҳатда тенгсиз аёл қўлдан чиқиб кетишига йўл қўйса. Бу луқма унинг оғзига катталиқ қилган кўринади. Ажабо! Ажабо! Бу аёлнинг ҳусни таважжуҳи унинг бахтсизлигига сабаб бўлган. Эрининг ёмон муомала қилишига ҳам шу сабаб бўлгани шубҳасиз. Аччиқ ўт еган қўйнинг сути ширин бўлади. Бу аёл иккинчи эрини бахтли қилади”.

Тонг отишига ҳали анча вақт бор эди. Сайид Мирон Суробий нима рўй беришини аниқ билмас-да, ҳақиқий яхшилик қилувчилардек ўзига томон узатилган нозик қўлларни назокат билан маҳкам ва мардона тугиши, аёлни жарлик қаъридан тортиб чиқариши кераклигидан заррача шубҳа қилмас ва кўрқмасди. Юраги дадил ва қарори қатъий эди, чунки у ҳуқуқ ва ор-номусни ҳимоя қиладиганди, нобакорларнинг заҳарли ўқларига нишон бўлиб, хочга михланган Исо Масиҳ каби, бегуноҳ ва заифларнинг ҳуқуқи ва ор-номусини ҳимоя қиладиганди. Бу ҳар бир ки-

шининг умрида бир марта бўладиган олийжаноблик ва мурувват синови эди. Бу ҳақда у, албатта, хотинига айтишни лозим топмади. Чунки аёллар яхши ниятларни амалга оширишда ҳеч қачон эркаклар билан ҳамфикр ва ҳамкор бўлишмаган. Фақат ўша кечаси тўшакда ўтириб, кетма-кет тутатган сигаретлари, ухламай бедор ўтириши ва хаёлга чўмган чехраси Оху хонимни ўйга толдирган эди: омадли, доим иш билан банд эри янги бир муаммога дучор бўлмадимикан? Агар ҳамма нарсани бир четга суриб қўйганимизда ҳам, бу муаммони қайси йўл билан ва қандай ҳал қилишни билмасди. Лекин у эркак эди. Эркаклар эса ишлар охирини олдиндан кўра олмасалар, ўзларини ҳодисалар ихтиёрига топширадилар, ҳаёт йўлида тўхтаб қолишни жоиз эмас, деб ҳисоблайдилар. Унинг Ҳусайнхон билан учрашиши масаласи, Ҳумо уни жодугар махлуқ қилиб тасвирлашига қарамасдан, ўйлаб ўтиришга арзимасди. У бир тасодиф ёки жуда усталлик билан уюштирилган шайтоний фитна (Сайид Мирон шундай бир фитна борлиги эҳтимолдан йироқ эмас, деб ҳисобларди) ёрдамида осмондан тушган хазинадан хаёлида баланд ва ҳашаматли минора ясаган эдики, гўзал ва хушқомат аёл ўзининг рақс кўйлагига шоҳона виқор билан унинг тепасида ярқираб кўриниб турарди. Аммо қандай далил, қандай журъат ва қайси баҳона билан барча ҳуқуқларга эга бўлган бир инсонни ўзининг зиндонига ушлаб тура олади? Бадрийларнинг орқасидан нон топиб, ўзини яхши қилиб кўрсатувчи бу одам агар тариқча ақли бўлганида, иш уриш-жанжалга бориб тақалмаслиги учун ҳам Ҳумони беришга рози бўларди.

Мана шу фикрлар ўша кечаси Сайид Мироннинг миясида ғужғон ўйнаб чиқди. У на эшиги, на тешиги ва на посбонлари бўлган зиндон ҳақида эшитмаган эди, лекин унинг маъносини кундалик ҳаётдан билиб олганди. Бечора машшоқ эртасига каллайи саҳарлаб шаҳарнинг машхур новвойи нима иш билан уйнинг занг босган зулфинини тақиллатганини билганида орзу ва хаёллар саройи қулаб тушди. Гўё юраги уришдан тўхтаб қолганди, ранги мурдадек оқариб кетди, умуртқа ва қовурғаларида ёқимсиз титроқ ҳис этди. Шунга қарамай ўзини тутишга уринди. Ҳар икки эркак бир-бирини яхши таниса-да, салом-алик қилмади, улардаги чигал руҳий ҳолат бунга йўл бермади. Лабларининг ранги ўчган Сайид Мирон журъат қилиб деди:

– Менга баланд бўйли, битта тилла тиши бор Ҳумо исмли хоним керак. Шу ерда яшайди, деб манзилини беришди, ха, чап тарафдаги биринчи эшик, Ҳусайнхоннинг уйида, дейишди. Адашмадим, деб ўйлайман. Эри томонидан келдим, балки уйига ва ўз хаётига қайтишига кўндирарман.

Шу сўзларни айтиб, атрофни кўздан кечириб, лабларини ялади. Қирмизи ранг сочли қари ва сўлғин хотини ҳам Ҳусайнхоннинг ёнига келиб қўшилгач, у дудуқлаиб деди:

– Битта тилла тиши бор хоним? Захро, бу киши нима деяпти? Сайид Миронга йўл бериб даҳлизга киритди. Тонг саҳарлаб хабар келтирган бу одамнинг атори ва гап оҳангидаги қатъийлиги эр-хотиннинг томирларига яхшигина ниш санчар ва истар-истамас чекинишга мажбур қиларди. Ҳусайнхон беихтиёр четга чиқиб, нима бўларкин, деб кутиб турди. Ҳовлининг бир четига ўтиб хотинига ғазаб билан захрини сочди:

– Бир ўзини ташқарига чиқарма, деб айтмаганмидим! Бу тилла қушча мени хонавайрон қилди!

Ҳумо бошида чодир билан сомон сувоқли кичкина ҳовлининг бир бурчагидаги хонасидан чиқиб келганида машшоқ асабийлашган, қопқонга

тушган шердек ғазабланган ҳолда фавқулодда шубҳа билан бу хонимнинг бегона эркак билан учрашувини бутун вужуди билан кузатиб турарди. Хотини эса бидирлаб такрорларди:

– Йўқ, бу мумкин эмас. Эри тўрт ойдан бери ундан хабар олмайди. Йўқ, унинг ўзи ҳам бунга рози бўлмайди.

Аммо кўпни кўрган эр-хотин мақсадларига етиш учун бу ишда ўзларини бетараф қилиб кўрсатишлари кераклигини тезда фахмладилар. Сайид Мироннинг келганига ишонч ҳосил қилган Хумо шошилмасдан, чехраси гул-гул ёниб дахлиз эшиги олдига келди. Аммо Сайид Мироннинг камзули энгини кўрмасданок юзини бир ёнга бурди, бир қадам орқага тисарилди ва унга тескари турган ҳолда чодрасини йиғиштириб, ясама соддалик билан деди:

– Унинг уйига қайтиб борар эканман, нега талоғимни беради? Нима, мен девонамидим ёки биров шунга мажбур қилганмиди? Йўқ, ҳеч ким мени мажбур қилмаган эди. Ундан ташқари ўз қилган ишларидан бунчалик тез пушаймон бўлишни биладиган, мендан узоқда яшай олмайдиган одам не сабаб ўзининг беозор хотинига бунчалар кўрслик қилади? Мени кўча-кўйдан ёки бозордан топиб олганмиди? Яхшилик қилганларини эслай олмайман, қилган ёмонликларини эса унутолмайман. Унинг нимасидан хурсанд бўлишим, яна уйига қайтишим керак?! Рост гапиряптими ўзи? Қилмишларидан пушаймон бўлдими? Бундан кейин менга ёмон муомала қилмайдими? Мени уйда ўз ҳолимга қўядими? Жуда яхши, эътирозим йўқ, аммо олдин менга кундошдек бўлиб қолган ўша тили бурро, маҳмадона жодугар опасини бошқа жойга кўчириб юборсин, кейин орқамдан одам юборсин. Мен кўхна девор остида ётсам ётарман, аммо Малус билан бир уйда яшамайман. Яна бир нарса, у менинг азиз болаларимни гаровда ушлаб туришдан нима фойда топди? Шу билан менга озор бермоқчимиз ёки уларни оналарининг соғинчидан рангларини янада сарғайтирмоқчимиз? Қайси бири? Агар буни мени пушаймон қилдиришнинг йўллари билан бири деб ўйласа, қаттиқ янглишади. Бу ножўя аҳмоқликларни бас қилиш керак. Болаларимнинг дийдорига тўймасимдан туриб эрга тегиш у ёқда турсин, ҳатто еб-ичишни ҳам ўйламайман. Албатта, мана шу тўрт ойлик нафақани мен айтишим шарт эмас, тўғри йўлга қайтган одам энди нима қилиши кераклигини ўзи билса керак?

Хумо ҳовуз бўйида турган Заҳронинг қизи ва унинг ўзига кўзини айёрона қисиб қўйди. Кампир ғайриихтиёрий бир ҳаракат билан унинг чодраси этагидан тутди ва четга тортди, “Йўқ де, бир умрга ўзингни қутқар”, деб тушунтирди. Қизи уни орқага итарди, ҳатто Сайид Миронга ҳам эшиттириб қаттиқ койиди:

– Йўқ, она. Сиз нима учун бир одамнинг ҳаётига соя солмоқчи бўляпсиз? Биз бу ерда ноғора чўпи эмасмиз. Ҳар кимнинг ҳаёти, юриш-туриши ўзининг ихтиёрида. Нега Худонинг бир бандасини йўлдан адаштиряпсиз? Унинг фарзандлари бор.

Хумо ўзи қилмаган ишларнинг ҳаяжони таъсирида рўзадорлигини ҳам унутиб, сигарет ўраб тутатиш учун айвондаги тош устига ўтираётган Сайид Миронга юзини ўгирди ва мулоийм овозда деди:

– Ҳа, мухтарам жаноб, ўша гапим – гап, аввал болаларимни берсин, кўрай-чи, шу муддат ичида улар билан қандай муомалада бўлди экан. Мен онаман, то жигарбандларимдан узоқда эканман, у билан ёзилиб гаплаша олмайман. Инсон у ёқда турсин, ҳатто ҳайвонларнинг ҳам кўнгли бор.

Кўнглимни хотиржам қилмоқчи бўлса, аввал болаларимни берсин ва ундан кейин мана бу жаноб менинг вакилим бўлсин. Ҳар қанча гапингиз бўлса, унга айтасиз, вассалом.

Ҳумо вакилим деб Ҳусайнхонни назарда тутган эди. Шундай деб, у ҳовлининг бошқа томонига қараб юрди. Сайид Мирон ташқарига чиқаётганида қулоғига аёлларнинг қикир-қикир кулгиси чалинди. Ёш аёл бундан бошқача йўл тута олмаслигини тушунди. Шунга қарамай, у гангиб қолган эди. Ўзича юз хил фикрга борди. Ёстикда одамнинг фикрини ўзгартириб юборадиган бир хусусият бор, деб эшитганди, аммо бунчалик тез ва кескин ўзгаришни тасаввур қилмаганди. Жаҳлдан ўзини йўқотиб, ўраб чекмоқчи бўлган сигарети билан рўзасини очиб юборай дегани учун чин дилдан Худога тавба қилди.

Эртаси куни эрталаб Ҳусайнхоннинг Ҳуриободдаги дўконига борди. Бу ер бозорчага ўхшаш кўча бўлиб, узунлиги икки юз метрча келарди, заргарлик ва атторлик дўконлари кўплиги боис шаҳар хотин-қизларининг доимий келиб кетадиган, айниқса, гўзал аёллар фурсат топилди дегунча бирор нима олиш мақсадлари бўлмаса-да, бир айланиб ўзларини кўз-кўз қилиш учун борадиган жойлари эди. Ҳар ҳолда Сайид Мирон ўзини тасодифан шу ёққа йўли тушиб қолгандек ва шу баҳона ошначилик юзасидан ундан хабар олиб ўтмоқчи бўлгандек қилиб кўрсатди. Ҳусайнхон одати бўйича дўкони эшигидан биттасини очган эди. Лабида сигарет, бир неча йилдан бери ишлатилмай оёқ остида ётган айрим асбоб-анжом уюмлари орасида танбаллик билан битта торга сим тортаётган эди. Сайид Мирон салом бергач, бир дақиқа елкасини эшикка қўйди ва кўчада ҳеч ким унга эътибор бермаётганини кўз қири билан қараб билгач, аста дўкон ичкари-сидаги ҳужрага кирди. Аввалига гўё ўзининг улфати билан гаплашаётган кишидек қарияларга хос хушмуомалалик билан унинг ишидан, аҳволидан сўради, кейин очик-ойдин суҳбатни ёш аёл қўшниси, яъни Ҳумонинг ишларига бурди. Ҳусайнхон сигаретини бир тортиб, бепарво жавоб берди:

– Кеча сиз кетганингиздан кейин Ҳумо билан гаплашдик. У ўша сизга айтган қарорида турибди. Бунга ҳаққи бор. Бизни ўз аравасига ўтказиб айлантираётган бу кажрафтор фалак гардиши умримиз бўйи чеккан ранж-аламларимиз, дардларимиз ва юрагимиз қон бўлгани учун бизга қандай мукофот беради? Ўлимимиздан кейин ер юзида биздан ёдгор бўлиб қоладигани мана шу болаларимиз. Сиз ҳам биласиз, аёл фарзандини эркакдан ҳам устун қўяди. Унинг таклифи мутлақо мантиқли ва қатъий. Аммо мен бир нарсани фақат сизга айтаман, сиз бу ишни деб вақтингизни беҳуда ўтказманг. У болаларини олгач, сўзидан қайтмоқчи. Сизнинг Ҳожи уста билан қариндошлигингиз борми?

Сайид Мирон унинг мақсадини сезиб деди:

– Бир неча йиллик дўстликдан ортиқ ҳеч нарса йўқ ўртада. Бундан ташқари, мени бу воситачиликка ундаган нарса дўстликдан ҳам юқорироқ туради. Менинг юрагим бу аёлнинг ҳимоясиз қолган болаларини ўйлаб ачишди, улар онадан узоқда хароб бўлишяпти. Шу аёлнинг дардига малҳам бўлармиканман, деб бугун барча ишларимни четга суриб қўйдим. Агар кўришишга муяссар бўлсам, эри билан гаплашиб, ишини иложи борица тезроқ ойдинлаштирамоқчиман. Болаларни олиш масаласига келсак, қайтадан никоҳдан ўтиш масаласи турган бир пайтда энди бунинг маънисини йўқ. Энг муҳими шуки, бу ишларга эр-хотиннинг ўзлари сабабчи бўлишдими, энди кўзлари кўр, қулоқлари қар бўлиб, бир оғиз эътироз билдирмай ўзаро келишишлари керак. Уста Ҳожининг кўнишдан бошқа

чораси йўқ. Аммо билмадим, Ҳумо бунга қандай қараркин.

Ҳусайнхон тор пардасига боғланган тугунни тиши билан ечаркан, деди:

– Ҳойнаҳой, муҳаллал¹ масаласини айтаётган бўлсангиз керак. Сиз ўзингиз новвойсиз ва яхши биласизки, яхши пишмаган нон қорин оғритади. Уни бунга яхшилаб тайёрлаш керак.

На бу сўзлардаги айёрона қочириқдан, на сўзловчининг ҳолсиз ва макрга тўла нигоҳидан бирон нарса тушунмаган Сайид Мирон сўзида давом этди:

– Ҳа, менинг битта қари ишчим бор, асли азалдан эркак бўлиб дунёга келмаган. Бир кечага унга никоҳлаймиз, ҳатто унинг юзини кўришига ҳам ҳожат йўқ.

– Ёмон фикр эмас, аммо билайлик-чи, даъвогар нима деркин. Сиз нима учун бунга қаттиқ туриб олдингиз? Дунёда эркакларга қаҳат келгани йўқ-ку. Ёки албатта ўша уста Ҳожи Ҳумонинг эри бўлиши керак, деган гап қонун бўлди-ми?! Агар сиз унинг бахтли бўлишига қаршилиқ қилмасангиз, албатта. Азиз жаноб, бу икковининг ўртасидаги шарму ҳаё ҳижоби Ҳуриобод деб аталмиш мана шу кўча ошиқларининг сийнасидек, тепасидан пастигача чокидан кетган. Бу масалада яхшилиқ қилмоқчи бўлсангиз, яхшиси, унинг болаларини келтириб беринг, шунинг ўзи жуда катта иш. Уларнинг оила қуриши билан сизнинг ишингиз бўлмасин. Балки у бир муддат озод яшашни истаб қолгандир. У ҳақиқатда эридан тўйиб кетган. У шундай тилла тоғораки, ширач у ёқда турсин, ҳатто пўлат билан ҳам пайвандлаб бўлмайди. Сиздан яна бир нарсани сўрамоқчиман: ҳусну жамоли ва қадду қомати балки бутун шаҳарда беназир бўлган аёл бир эркакнинг тўрт девори ичида қолиб, ўчоқ оловини пуфлаб ёндириш ва болаларининг кўйлак-иштонларини ювиш билан умр ўтказиши ҳайф эмасми?! Одам булбулнинг боласини инидан олиб, товуқнинг катагида катта қилиши ҳайф эмасми? Бу аёлни мен беш қўлда биламан. Агар эр билан яшашга иштиёки бўлганда, уйдан кетиб қолмасди? Ёки бир касалга чалинганмидики, ахлоқан тубанлашиб, қорадори истеъмол қилишни ёки бошқа ярамас ишларга қўл уришни истаб қолса, болаларини ташлаб кетса! Ҳозир у менинг уйимда тинч-омон яшайпти, тор қафасдан қутулиб ўзининг орзу қилган диёрига учиб кетган тўтидек бошқа ҳаводан нафас оляпти. Барча истак-орзулари чўққиси ўша ерда. Сизга билиб қўйинг деб очиқроқ айтяпман, ҳеч қандай ёлғон ва қаллоблик рост гапдан яхшироқ эмас. Беш йил бурун биринчи марта мана шу ҳозир қандолат дўконига айланган ат

торлик дўкони олдида унга кўзим тушгандаёқ унинг ҳаракатлари ва юриш-туришида Будданинг қўли ва оёғида кўрмаган нарсани кўргандим². Нима демоқчи эканимни тушунишингиз учун сиз билан қандай гаплашишни билмаяпман. Ахир бу дунёда ҳатто ҳайвонларнинг ейиш-ичиш, ухлаш ва урчишдан бошқа ишлари ҳам бор, аммо биз бадбахт инсонлар буни яхши билмаймиз. Мағзаванинг сассиқ ҳидига ўрганиб қолган бурундан бундан ортиқ нимани ҳам талаб қилиб бўларди?! Менга беҳуда нолиш ва зорланиш ёқмайди. Сиций айтади: қоронғуликка лаънат ўқиш ўрнига, шам ёқинглар!

Сайид Мирон масҳараомуз кулимсиради ва мулоимлик билан деди:

– Мен кенг дашту сахро ва очиқ ҳавода катта бўлганман. Ойнинг сеҳрли нурлари остида чўпонларнинг найлари ноласини тинглаганман. Қишлоқнинг

¹ Шариат қонунларига кўра аёл собиқ эрига қайтадан никоҳланиши учун вақтинча никоҳига ўтадиган киши.

² Санскрит ривоятлари қаҳрамони – Будда маъбудининг қўли ва оёғида буюклик аломатларини кўрган.

беғубор, пок йигит ва кизларининг қўлларини ушлаб тушган жозибали рақсларини тамошо қилганман, нима деётганингизни тушунаман. Санъаткорнинг ўз олами бор, ундан ташқаридаги ҳар қандай ҳақиқат ва тушунча унинг учун пуч ва туссиздир. Сиз ўшандан бу аёлнинг кетига тушганмидингиз?

Машшоқ олдидаги майда-чуйдалар уюми ичидан нимадир қидиради. Тополмагач, бармоғи билан қўлидаги созни чертиб кўрди ва кейин деди:

– Агар мен бўлмаганимда бошқалар кетига тушарди. Бу “бошқаларни” мен шу касб билан шуғулланганим учун яхши танийман ва унинг висолига етиш орзусидаги ғам-ташвишлари, ҳаяжон ва жонсаракликларидан яхши хабардорман.

– Ана шу одамларнинг ўйлаб чиқарган нарсаси ўша ёлғон ишқ режасимиди?

– Бу фикр аёлнинг ўзидан чиққан, аниқроғи, яқин дугоналарининг режаси эди, улар ҳалигача унинг олдига келиб туришади. Ҳа, эсимга тушди, бирининг исми Силия эди. Тенги йўқ инглиз драматурги Вильям Шекспир ёзган “Ўзингиз истагандек” спектаклидаги Розалиндининг доно дугонасининг исми ҳам шундай эди. Бу спектаклни Кавказда саҳнага қўйишганди. Мен ўзим ҳам созандалар орасида эдим. Оҳ, ногаҳон одамнинг эсига нималар тушмайди, ўша кунлар қаерга йўқолди?! Мана шу иккинчи Силия унга: “Талоқ билан бор-йўғингдан маҳрум бўлганингдан кейин ўзини ўлганга солиб, шу хийласи ёрдамида зиндондан қочган, бир умрга озодликдан маҳрум этилган одамга ўхшаб, сен ҳам эрингга шундай хийла ишлатгинки, сендан сўнг у ҳеч қачон аёл номини тилга олмасин”, дебди. Балки бу хайратомуз фикр дастлаб бу икки дугонага хузурли туюлган бир афюн бўлгандир, аммо орзу унга етишиш йўлини ёритиб турувчи нурдир. Шайтоний нафс инсон вужудини жуда тез қамраб олади. Улар жуда кўп фикрлашиб, бу масаланинг пасту баландини яхшилаб ўйлаб кўргач, ниҳоят, энди асосий ишни бажариш учун қанақа одамни танлаш кераклигини билолмай қолгандилар. Ана шунда муҳаббат ўғрилари, яъни хамиша пистирмада пойлаб ўтирганлар бундан хабар топиб, кўнгиллари шодликка тўлиб, бармоқларини қирсиллатиб осмонга сакрашди. Аммо уларнинг бахтига қарши бу вазифани бажариши лозим бўлган ёлғон ошиқ қиёфасидаги бу кимса чўнтаги калласидан ҳам бўм-бўш аблаҳ одам бўлиб чиқди. Ўзлари шаҳарнинг донғи чиққан маишатпарастрлари бўлиб, ишқ-муҳаббат тикани этагига ёпишмасин деб, атайлаб мана шундай бир чақаси йўқ, оч-яланғоч одамни танлашган эди.

Сайид Мирон бирор масалани тушунишга унчалик қизиқиши бўлмаган одамдек, бепарволик билан унинг гапини бўлди:

– Сиз айтаётган ўша қайғуга ботган ишратпарастр ошиқларни аёлнинг ўзи ҳам биладимми?

– Менимча, билмайди. Лекин атрофида ўралашиб юрган кўрқинчли хатарларни сезган. Балки мен адашаётгандирман. У денгиз чиғаноклари каби қанчалик беақл бўлмасин, дўсту душманини ажратишга фаросати етади. Агар мана шу душманларидан кўркмаса, уйдан чиқаётганида ҳеч қачон эгнига янги кийим киймаслигининг боиси нима? Балки, қўлидан келганида, одамлар уни ер юзидаги энг бадбашара махлуқ деб билсинлар деб юзига сигирнинг қорнини қошлаб олган бўлармиди. Агар у ўз фойдасини билса, менинг ўгитимни қабул қилса, уни иззат-икром қилишга ҳаммани мажбур қиладиган ва у кийиши мумкин бўлган энг яхши либос санъат либосидир. Мен буни бир неча бор унинг қулоғига қуйганман.

Сайид Мирон хулоса қилиб қўшиб қўйди:

– Ёки унга ҳақиқий тинчлик-омонлик бағишлаши мумкин бўлгани ишончли ва матонатли эрнинг уйдаги пок ва ҳалол ҳаётдир.

– Ҳа, ишончли ва матонатли эрнинг, аммо анави дўзахдаги қоровул итнинг эмас! Агар сиз олдиндан уларнинг ҳаётидан хабардор бўлсангиз, яхши биласиз, буниси қанчалик танноз, жафокаш ва озод бўлса, униси шу қадар миждов, жиззаки, писмиқ ва тирноқ остидан кир қидирадиган одам. Бу бир-бирига зид, бир-биридан тубдан фарқ қиладиган одамлар қайта қовуштирилса, доимий жанжал ва дилсиёҳликдан бошқа нима кутиш мумкин? Шу нарсаларни била туриб нега бу ишга аралашганингиздан таажжубдаман?! Яна бир нарса. Шаҳарда барчанинг хурматига сазовор бўлган сиздек инсон ҳақида шундай фикрга борганим учун ўзимга танбеҳ беришим керак – шаҳар новвойбошиси мақомидаги одам ўзини ҳақиқий муҳаллал даражасигача ерга уриши амри маҳол. Битта савол берсам майлими?

Ҳусайнхон ўз суҳбатдошига дилнинг тубигача кириб борувчи дўстона ва маъноли бир нигоҳ ташлади, гўё ҳамма нарса унга равшан ва фарқи йўқдек гапида давом этди:

– Ўзингиз яхши биласиз, мен бамисоли ҳассага тираб, тик турғазиб қўйилган ўликдек, уйимдаги бу аёлга шаҳвоний назар билан қарай оладиган ҳолда эмасман. Агар одамларни яхши таний олсангиз, бир қарашдаёқ менинг чакка суяги чиққан юзимдан ва нурсиз кўзларимдан ёшликнинг ширин хотираларидан бўлак барча аломатларини аллақачон йўқотиб бўлганимни, қарилик туфайли ранги ўзгариб кетган ўша асалари каби мана шу тугаб бораётган серташвиш сафаримда охирги марта шира йиғиб, уяга олиб келиш ва ундан кейин йиқилиб-туриб ташқарига думалаб чиқиб, жимгина жон таслим қилиш, энгилгина танамни кузги баргдек шамол ихтиёрига топшириш учун кетаётганимни тушунган бўлардингиз. Бу аёлни ҳеч қачон қўлимдан чиқармайман, деб айтмаганман ва айтмайман ҳам, чунки менга қанча ваъда берган бўлмасин, унинг абадий эмаслигини биламан. Оёқ остида мажақланиб ётган эр-хотинлик тожини ердан олиб, яна бошга кийдиришга қарор қилган одам қонунга ва жамиятнинг ҳимоясига суяниши керак. Аммо мен-чи? Ҳатто унинг отаси бўлганимда ҳам ёнимда олиб қололмасдим.

Сайид Мирон чўнтагидан тасбеҳини чиқарди, қўлида ўгирди. Машшоқ сўзида давом этди:

– Агар бу аёлни эҳтиётлаб сақлай олсангиз, мен унга нисбатан барча даъволаримдан воз кечиб, ҳозирок дўконимни беркитишга ва уйга бориб қизини эрга бераётган отадек унинг қўлини сизнинг қўлингизга тутқазишга тайёрман. Аммо ҳозир тун эмас, кундуз эканига қанчалик ишонсам, шунчалик имоним комилки, гарчи сиз унинг учун бу шаҳарда хоҳ шаръий, хоҳ ношаръий, аммо энг дабдабали ҳаётни яратишга, ўз муҳаббатингиздан ҳар бир гули мева тугадиган ва ҳар бир меваси ўзига хос таъмга эга бўлган бир дарахт экишга қодир бўлсангиз ҳам унинг руҳини қўлга кирита олмайсиз. Ўйибор қилинг, бу ерда гап камолга етган санъатга бўлган ишқда. Бу аёлнинг руҳи бошқа асир қилувчи одамларни севиб қолган шайдо ва мафтун қушдир. Бу одамнинг сирларидан фақат мен хабардорман, фақат мен буни унга тақдим эта оламан. Агар сиз менинг уйимни унинг учун жаҳаннам деб ҳисобласангиз, ҳечам шубҳа қилманг, у Уридисга ўхшаб, менинг уйимни жаннатларидан афзал билади ва ўша ерда қолади ёки кетган тақдирда ҳам кўп ўтмасдан қайтиб келади. Бу гапларни қандай аёл билан гаплашаётганингизни билинг, деб айтяпман. Бундан ташқари, эрининг уйига олиб кетадиган жиҳозларининг бир қисми бўлиб қолган янада жиддийроқ дардисарларни эсдан чиқармаслик керак: ошиқлари уни тинч қўйиши учун сабаб бўладиган бирор ҳодиса ҳам

¹ У р и д и с – Арфанинг умр йўлдоши. Эрининг худога ёлбориши туфайли иккинчи марта ҳаётга қайтиб, жаҳаннамдан чиқиб кетаётганида орқасига қараган ва яна аввалги жойга қайтиб борган эди.

рўй бергани йўқ. Улар фақат унинг изини йўқотиб қўйишган. Улар ҳар кеча майхоналарда ва шаҳарнинг чекка-чеккаларида ўз қонларига шароб аралаштириб, унинг висоли учун кўтаришади. Буни эътиборга олмаслик мумкинми?! Бундан ташқари, у том маънода бир сфинксдир. Танаси одамники, калласи мода шерники, ҳаракатлари ва феъли ўзгармас, тушунарсиз ва муаммоли. Мен журъат билан айта оламанки, муҳаббат нима эканини тушунмайди, шунга қарамасдан, ўзи кўзлаган эркакнинг муҳаббатини синовдан ўтказиш учун фил овловчи ҳиндлар каби унинг йўлида даҳшатли ўралар кавлайдики, улардан кутулиб чиқишнинг асло имкони йўқ. Муҳаббат масаласида у худбин жаллод, у билан дўст бўлишнинг охири маҳкумлик ва дардисарликдир. Сув каби жилвагар ва оловдек самимий. Унинг муҳаббати гўё сўрғичга ўхшаб фақат алдайди, тўйдирмайди. Эрининг тўрт девор уйи у ёқда турсин, ҳатто мана шу шаҳар ҳам унга торлик қилади. Менинг уйимдан ташқарида, истаса-истамаса майпарастлар даврасида қўлма-қўл айланадиган шароб пиёласидир. У фақат ўша қалбаки ошиғи Элбурсга ўхшаган, туғилган жойи, насл-насаби ноъмалум, обрў нима ўзи – ейдиган нарсами ёки ҳидлайдиган нарсами, билмайдиган; бир кунга қайта тирилиб, офтоб ботгунча жаҳонни остин-устин қилиши лозим бўлган, аммо вақтини то охирги лаҳзагача оти Рахшни излаш учун сарфлаган Рустам каби бетайин бир одамга лойиқ. Кўриб турганингиздек, мен дунё ҳақида ва ўтган замонларда рўй берган воқеалар ҳақида жуда кўп нарса биламан. Кўп китоб ўқиганман, ҳикоялар эшитганман. Бирор одам топиб, унга буларни ҳикоя қилиб берсам, ёмон бўлмасди. Аммо бу ҳикоялар сиздек диндор ва муҳтарам, матонатли ва маърифатли эмас, балки ҳали кўзини очмай туриб, бир кечада етти марта жойини ўзгартирадиган мушуксифат одамлар учун керак.

Шундай қилиб, мана мен, мана сиз ва мана ўша қиз. Боя айтганимдек, ҳозир ўрнимиздан турамиз, биргалашиб уйга борамиз. У ерда олов ёнида исиниб, агар рўзадор бўлмасангиз, бир пиёладан чой ичамиз, уни чакириб, сизнинг олдингизда, “Сен озод ва саломатсан, ҳозирок ёки бошқа пайт истаган одамнинг билан хоҳлаган жойингга кетишинг мумкин”, дейман. Шунда фақат сизнинг қулоғингизга бир гапни айтишим керак: ошнам, бу аёлни олиб кетяпсиз, аммо уни тушуна олмасангиз, бошингизга бало бўлади. Ҳаётингизни барбод қилади. Бугун нима кун, а? Агар умримиз узок бўлса, замон айланиб, яна бир-биримиз билан учрашармиз.

Сайид Мирон ўтиравериш чарчаганиданми ёки пастқам ва ивирсиқ дўкон ҳавосидан бўғилиб кетганиданми, ўрнидан турди, эшик олдиғача боргач, яна орқасига қайтди ва ўтирмасдан деди:

– Сиз катта хато қияпсиз. Нима, мен бу аёлни эрининг уйида қилган катта-кичик хатолари, шўхликлари ва ўзбошимчаликларидан беҳабарманми ёки бу шаҳарда осонлик билан обрў орттирганмидимки, бошимда мана шундай пуч ва аҳмоқона ишқ савдоси бўлса. У ҳар қанча гўзал ва дилбар бўлмасин, на менинг шахсий ва ижтимоий обрўимдан баланд, на хотиним ва фарзандим бахтидан афзалроқ. Мен обрў-эътиборим орқасидан кун кўраман ва шуни яхши биламанки, одамлар менга эмас, мен одамларга кўпроқ муҳтожман. Бундан ташқари сиз илмли, кўп нарса биладиган одамсиз. Агар мен бу аёлга уйланиш мақсадида бўлсам, луқмани энсамдан айлантириб оғзимга солишга ва бунчалик тайёргарлик кўриб, кейин майдонга тушишимга нима ҳожат бор? Наҳотки болам тўшалган никоҳ идорасига йўлни билмасам, ахир кеча дунёга келган бола эмасман?! Агар сиз унинг қонуний отаси бўлганингизда ҳам гап

¹ С ф и н к с – қадимги Юнон афсоналаридаги махлуқ бўлиб, бир муаммоси бўлган, у ҳар бир кишидан бу муаммони қандай ҳал қилишни сўрар, жавоб беролмаган одамни ўлдирар эди.

талашиб ё савдолашиб сизни безовта қилмасдим: таклифимни мухтарама хонимнинг ўзига айтган бўлардим. Шундай эмасми?

– Тўғри, сиз ҳақсиз. Бу гапларни ичимга ютиш учун мана шу бир жумлангизнинг ўзи менга етарли. Агар ўзингиз бу ишдан бирор манфаат кўзлаётган бўлсангиз, уни ҳал қилиш унчалик қийин эмас. Сиз, албатта, бугун унинг эри уста Ҳожи билан учрашишингиз шартми? Бу саволдан мақсадим шуки, олдинга аёлнинг ўзи билан бир неча дақиқа бизнинг уйда ўтириб гаплашишингиз, унинг дилидаги ҳақиқатни билишингиз, бошқача қилиб айтганда, олдин жой ҳозирлаб, кейин минорани ўғирлашингиз керак. Инсон ҳаётини шошма-шошарлик бил ҳал этиш пушаймонликка сабаб бўлиши мумкин. Мен сизга ўз тажрибамга суяниб гапиряпман. Бирор ишда иккиланиш ёки мавҳум фикрларга дучор бўлганингизни сезсангиз, унинг бошланиши қанчалик яхши туюлмасин, сабр қилинг. Ҳал бўлмаган қийинчиликларни вақт ихтиёрига қўйиб беринг, ўзининг табиий йўлини топиб олади. Худога шукр, менга ўхшаб қари эмассизки, шошқалоқлик қилсангиз.

Ҳусайнхоннинг қорамтир лабларида шайтоний табассум пайдо бўлди. Нурсиз кўзлари юмилди, ясама мулозаматсиз, мулойим оҳангда деди:

– Сизни бугун пешиндан кейин уйимда кутсам бўладими?

Эшикдан чиқишга чоғланган Сайид Мирон ўзича бир нималарни ўйлаб, кейин жавобан деди:

– Ҳа, кутинг.

– Соат нечада? Айтинг, бошқаларни ҳам таклиф этишим керак.

– Соат бешлар атрофида.

Сайид Мироннинг қари туллак машшоқ билан бўлган суҳбатдан тушунгани шу бўлдики, бу одамнинг иштаҳаси карнай ёки вақтдан ютиб, Ҳумони ўзи истагандек ногаҳон бошқа шаҳарга олиб кетмоқчи ва уларни ноилож аҳволда қолдирмоқчи эди.

Ўша куни пешиндан кейин келишилган вақтдан беш дақиқа олдин “Санъатчилар” кўчасидаги уйнинг эшигини тақиллатди. Эшикни новвойхонанинг югурдаги Абдул билан тенгдош бир болакай очди. Қадди-қомати, кўриниши, ҳаракатлари ва қилиқлари рақсхонани ипидан игнасиғача яхши билишини тўла тасдиқлаб турарди. Меҳмонни кичкина ҳовлидаги хоналарнинг бири томон бошлаб бораркан, деди:

– Ҳусайнхоннинг ҳозир бир неча дақиқалик ишлари бор. Машқ қилишяпти. Тезда хизматингизда бўладилар.

Сайид Мирон унинг шу ёшданок сертакаллуф экани, синчков нигоҳи ва гапга чечанлигидан ажабланди. Бу уйда ҳамма нарса тартиб, қонун ва махсус синалган тажрибаларга риоя қилардики, оддий одамларнинг ҳаётида бу ҳол кўзга ташланмасди. Болакай ёлғон гапирмаётганди. Ўша кўчага бурилгани ҳамано тор эмас, аммо торлар сирасидан бўлган бир сознинг мулойим ва ёқимли оҳанги қулоқларининг ҳассос пардасини қитиқлаб, унга хуш ёққан эди. Муҳитнинг қулоқни қоматга келтирувчи шовқин-суронидан зада бўлган нозик дид ва ҳассос руҳлар охир-оқибатда нафсининг пасткаш истакларини қондириш билан тугайдиган уринишлардан ҳафсаласи пир бўлиб, умидсизликка тушган, энди ўзларига паноҳ излашмоқдаки, мусиқа уларга паноҳ бўла олади. Аммо шохга қўнган ўша сайроқи куш тонгги шамолнинг эсишидан кўзини очади, юқорироқдаги шохга бориб қўнади ва мастона куйлай бошлайди. Моҳир санъаткорнинг панжалари остидан янграётган торнинг ёқимли ноласи шунчалик тўлқинлантирувчи, шунчалик қайноқ ва жарангдор эдики ҳарҳолда, Сайид Мирондек бир одамга шундай туюлди – ҳикоямиз қаҳрамони

вазмин ва оғир табиатли бўлишига қарамасдан, лаблари ва бутун чехрасига ёйилган, иродасизлик ва нафснинг заифлигига йўйишлари мумкин бўлган хайрихоҳона табассумини жиловлай ололмаганди. У кирган хонада нурсиз бир ҳаёт кўзга ташланиб турарди, турли эски гиламлар, сомон тикилган кўхна ўриндиқлар, бўм-бўш тоқчаларда биронта ҳам идиш-товок кўринмайди. Дикқат тортувчи ягона ҳашаматли нарса – ўчоқ олдида, панжара устида бир эркакнинг мрамрдан ясалган антиқа ҳайкали эди. У жуссаси бақувват ва келишган, бурмали узун кийим кийган, тик турганча узоқ-узоқларга тикилган ҳолда бармоқларини чанг симлари устидан юргизарди. Хонанинг шарқ томондаги деворида бир эшик кўзга ташланар, нарёғида яна бир хона бор эди, унинг олдига пуштиранг докадан парда осилган бўлиб, очиб кўйилган. Рудакий чангидан илҳом олаётган ва Ромтиннинг юксак руҳи билан боғланган одам мана шу ёндаги хонада соз чалаётган эди. Торнинг ёқимли ноласига доира ва бошқа чолғуларнинг ҳам сирли ва нозик садолари жўр бўлмоқда. Майин эсаётган шаббода гоҳ-гоҳ эшикнинг энгил ва ҳарир пардасини бироз кўтариб қўётганига қарамай, Сайид Мирон ён тарафдаги хонада ўтирган одамларни кўролмасди. У машшоқ билан бўлган ўша кунги суҳбатни ўйлар, шунчалар айёр ва маккорлигига қарамай, ўжар ва жанжалкаш туюлмасди. Энди уни қанча пул билан кўндирса бўларкин? Бу масалада сабр қилиш зарур эди. Яхшики, у келаётганида икки юз эллик туман пулни ўзи билан олволганди. Аммо, шубҳасиз, аёлнинг борадиган жойи аниқ бўлмагунча уни олиб кетишнинг имкони йўқ эди. У бозордан Ҳумога деб баъзи нарсалар сотиб олганди: ёғочдан ясалган духоба қопламали кийим-кечак солинадиган қутини шогирди Абдулга кўтартириб, ўша заҳоти эшик олдида келтириб қўйганди. Аслида буни сотиб олишдан мақсад Ҳусайнхонга ниятини шунчаки кўрсатиб қўйиш эди. Бундан ташқари, у ёлғон гапиришни эплолмаслигини билганидан мақсадга етишиш учун шу усулни муносиброқ деб топганди. Энди янада ҳаяжонли, энгил, илҳомбахш жаранглаётган ва турли товушлар, оҳанг, вазн, услубда гулу лолага тўла боғдаги ранглардан ҳам ўйноқироқ бўлган бу куйга ким рақс тушаётганини тасаввур қилиб, Сайиднинг юраги тез-тез уриб кетди. Аслида у Ҳумони ҳовлига чиққанида кўриб туриш учун эшикка яқинроқ ўриндиқни танлаб ўтирганди. Ҳумо эса унинг ёнгинасидаги ана шу хонада эди. Ҳусайнхон соз чалар, у рақс тушарди ва агар бир ўриндиқдан бошқасига ўтиб, жойини ўзгартирса, буни бемалол кўриши мумкин эди. Аёл тор ва хушбичим, энгсиз, этаги ўша ўчоқ панжараси устидаги ҳайкаланикига ўхшаган узун ва ҳашамдор атлас кўйлак кийганди. Кўрганни шайдо этиб, ҳаяжонга солувчи калта ва кўнғир зулфлари ақлнинг офати эди. Шокилали катта ҳаворанг рўмолни елкасига ташлаб, бир бурчагидан тишлаб олганди, айланаётганида рўмол мавжланиб бўйнига ўралар, латиф бўлиқ кўкраги ва елкаларининг бекиёс гўзаллигини намоён этарди. Баданининг жозибали эгилиб-букилишлари ва хушбичим андомининг беҳаёлиги оҳангларнинг сеҳрли ғира-ширасида худди нурда тебраниб турган тангадек гоҳ ғойиб бўлар, гоҳ кўриниб қоларди. Машшоқ учрашув ҳақида унга бирор нарса деганмикин? Аёлнинг бу ҳаракатлари унга нисбатан аҳдни бузиш ва ошқора хиёнат эмасми? Айёр машшоқ сўзсиз бу сахнани атайлаб уюштирган, лўлиларча қадаҳ сўзи айтиб, унга ишқ бодасини тутқазмоқчи ва ҳиммат талаб қилмоқчи бўлган. Чунки аёллар учун муҳаббатни татиб кўриш ҳаётнинг асоси бўлса, эркаклар учун унинг интиҳосидир. Фоҳишабозликда устаси фаранг бўлган бу бетакаллуф кимсадан бундай жирканч ғояни ҳар доим кутиш мумкин. Ҳойнаҳой, Ҳусайнхон, албатта, бу

аёлнинг иши аллақачон бир ёкли бўлганини унга кўрсатиб қўймоқчи эди. Шом пайтидаги сирли қоронғулик электр чироғи ёниши билан ғойиб бўлди, парда орқасидаги ёркин сахнани томоша қилиб ўтирган одобли меҳмон ўзини йиғиштириб олди. Монастирнинг оғир сукунати, масжиднинг ёкимли сокинлиги, нағмалар ва наволарнинг мутаносиб шовқин-сурони, буларнинг ҳар бири киши руҳига ўзгача таъсир кўрсатиши турган гап. Шундай қилиб, Сайид Мирон кўрган сахнасида нафратланаётгандек ёки уни ўзининг қариган вужуди ва шахсиятига номуносиб деб ҳисоблаётгандек кўринарди. Энди аёл ҳаракатларидаги энг кичик ўзгаришлар ҳам унинг ўткир назаридан четда қолмасди. Безаклар тақилган кўркама боши, зулфлари, бахтиёр табасуми, чехраси, тасвирлардаги улуғвор ва мағрур Искандардек юқорига кўтарилган гардани, озгин эмас, аммо нозик, энг довурак эркакларнинг ҳам жасоратини фалаж қилиб қўядиган оппоқ елкалари ва сийнаси, хипча, эгилувчан бели... Мироннинг кўзини ёндирган нарса унинг этаги сўкилган кўйлаги ва биллурдек болдирлари эдики, тарих сахнасидаги энг мохир, даҳо ҳайкалтарош ҳам бундай намунани ярата олмаслиги аниқ эди. Фақат мана шу дўлфин балиғидек келишган, гўзал ва ёкимли қад-қомати ўзининг серзавқ ва жозибадор рақси билан завқ-шавқ ва эҳтирос оташини машшоқ қалбига ташлаши мумкин эди. Қария тўппа-тўғри унинг рўпарасида ўтирарди. Торнинг қорнини қучоғига шундай босиб олгандики, гўё ўзи унинг бир қисмига айланиб кетмоқчидек. Офтобда қолган зулукдек буклам-буклам ва узун гавдаси лаҳза ўтган сайин кичрайиб борарди. Одатда мулойим ва хумор боқадиган қорамтир ва катта-катта кўзлари санъатнинг завқ-шавқидан вужудга келган кучли эҳтиросдан даҳшатли чақчайиб кетганди. Кичик бир шишачага дунёни жойлаган халлоқи олам жисмдан куч, кучдан ҳаракат ва ҳаракатдан саноксиз воқеа, ҳодиса ва феъл-атворни яратган. Илоҳий қудрат ила жисмдан ҳаракат яратилган бўлса, таъбир жоиз бўлса, у ҳаракатдан жисм яратмоқда эди. Шаршарадек бутун вужудни қамраб олувчи нола-ларнинг мафтункор ва жарангдор оҳанги шундай ҳаяжонли, шундай тўлқинлантирувчи эдики, ҳатто ўриндикларни ҳам ҳаракатга чорларди. Хуллас, тилсиз бармоқларнинг офат сеҳри ёш аёлда рақс иштиёқини уйғотган эди. Ҳатто Солума – тарихда қабихлик билан ном қозонган ана шу аёл ўзининг қабих нияти – Яхё Закарийни ўлдириш учун Султон Жаббор олдида – бенаво қари бир банги ҳузурида мана шу курд аёличалик завқу шавқ билан рақс тушолмаган эди. Ҳар бир эгилиб-буралиш замирида минг ғамзаю таманно яширинган бу бел раққосанинг онгига эмас, машшоқнинг панжалари иродасига бўйсунарди. Куйнинг шайтоний оҳанги унинг жисмига сингиб кетган эди. Энди бу аёл билан у кўрган Хумо орасида осмон билан ерча фарқ бор эди. Бу умуман аёл эмас, одам-зотга ёт бошқа бир жонзот эди гўё... Шу топда биров биқинига ханжар санчса ҳам сезмасди. Дарҳақиқат, шунча ҳаракат ва эгилиб-эшилишлар унча-мунча инсон қўлидан келишига ишониб бўлмасди: Бироқ ажаблаларлиси шу эдики, инсонлар унга таҳсин айтиб, олқишлашарди. Гўзаллик, латофатнинг кўзни қамаштирувчи бу хазиналари, томошабин ақлу хушини ўғирлайдиган бундай санъат, Хусайнхон айтганидек, ер юзидаги махлуқларга юборилган бир туҳфа эди. Шунга қарамасдан у кўриб турган Хумо оддий ҳаёт билан қандай видолашган бўлса, оддий ҳаёт ҳам у билан шундай видолашган эди. Аммо юз минг айбни ёпиб юборадиган санъат ҳақида қандай фикр билдириш мумкин? Фақат жамият деган катта денгиз уни ўзидан деб билмаса-да, кучоқ очиб қабул қила оларди. У ҳар қанча

суюкоёқ бўлганда ҳам ўзини маҳбублар кўли билан ўлдиришни кўзлаган Фарине¹ каби ўзининг мутлоқ беғунохлигини исботлай олган бўларди. Бу пайтда бизнинг косиб қаҳрамонимиз хаёлидан ўтаётган фикрни пичирлаб қайта-қайта такрорларди:

– Йўқ, у шу уйда қолиши керак. Шу Қадамхайр ўша Муборакка совға!² Ундан илгари ҳеч қачон санъат бу қадар қадру қимматга эга экани тасаввурига ҳам сиғмас эди. Булар бир-бирига жуда мос яратилган эди. Аммо шу нарса аниқки, сеҳру жоду чегаланган ликобчалик қиммати бўлмаган айёр кишининг кўлидан тараларди, у санъат ва маъно, ҳаракат ва мазмун яратарди. Унинг беғараз завқ-шавқи киши ёдига буюк Борбад³, ўша беназир руҳ куйчиси, Парвезнинг мағлубиятидан ўзининг охирги куйини чалгач, бармоқларини кесиб ташлаб, руд⁴ ва рубобни оловга улоқтириб, мусиқага этак қоққан кунни соларди. Сайид Мирон хаёлларга чўмиб, муборак рамазон ойининг бугунги – йигирма биринчи кечасида кўзлари яланғоч баданга бошқа тушмаслиги учун шошиб ташқарига отилди. Куй оҳанглари унинг вужудини ёқимсиз титроққа тушираёзганди. Қалтироқ кўллари ғайришуурий тарзда эшик зулфига узатилган пайтда машшоқнинг нолакор сўзлари кулоққа чалинди:

– Биллур, биллур, жоним! Бир парча нур, кел энди, эй малагим!

Уятдан қизариб-бўзариб кетган Сайид Мирон ғайритабиий шитоб билан “Санъатчилар” кўчасидан узоқлашди. Ҳақиқатда бундай устамон раққосанинг жойи Хусайнхоннинг уйида бўлмай қаерда бўлсин?! Яхшиямки, уста Ҳожини кўриб, гаплашиш учун овора бўлмагани?! Бечора ёш, гўзал аёл, минг афсуслар бўлсинки, шу қадар ботқоққа ботгандики, энди уни қутқариб бўлмасди. Куй ва рақс оламида у забун ва доим масту мустағриқ эдики, минг тавба-тазарру қилмасин, барибир яна ўша оламга қайтиб кетарди...

Форс тилидан

Миродил ОБИДОВ таржимаси

Давоми бор

¹ Ф а р и н е – Венеранинг ҳайкалини ясашда Прогазинелга модель бўлган гўзал аёл. Юнон суди уни фоҳишалиқда айблаб, судга тортганида у судьялар олдида ечиниб, қип-яланғоч бўлади. Судья унинг баданининг табиий гўзаллигидан таъсирланиб, уни беғуноҳ деб оқлаб юборди.

² Хўжайинлар ўз ғулومлари ва канизларига қўядиган номлар.

³ Б о р б а д – Хусрав Парвиз саройидаги машҳур созанда.

⁴ Торли мусиқа асбоби.

НАФИС МЎЪЖИЗАЛАР

ЖАҲОН ШОИРАЛАРИ ИЖОДИДАН

Шеърият – туйғулар гулистони, сирли ва сеҳрли изҳорлар уммони, мўъжизалар ғаладони. Агар шугина эътирофдан келиб чиқиб ёндашадиган бўлсак, аёл қўли ила битилган шеър юқоридаги ҳикматнинг қадрини янада ортдиради. Негаки, аёл қўлидаги қаламдан тўкилган сўз – бу энди мўъжизалар мўъжизаси, сирлар сири, туйғуларнинг энг покизаси деб саналишга лойиқ. Бинобарин, журналимизнинг илк баҳорий сони қўлингизга тегар экан, жаҳон халқлари шоиралари ижодидан саралаб тузилган ушбу мушоирамиз ҳам сиз азиз ўқувчиларимизга маъқул келар, деб умидландик. Тилагимиз баҳорий кайфият улашишдир. Обод турмушингиз янада фаровонлашсин, муҳтарам опа-сингиллар, мушфиқ онажонлар!!

САФО

*(Юнонистон, милодгача
VII асрнинг 2-ярми)*

*Азиз она! Бу дастгоҳ
Чарчатар борган сари
Тўқий десам йўқ мадор.*

*Дилда андуҳ ила оҳ,
Нозик сарв дарахтлари,
Зориққан кўзлар бедор.*

ОНОНО КОМАТИ

(Япония, IX аср)

*Нигоҳлардан яширин, четда
сўлимоқда қоронғуликда
чўкаётиб гамгин дунёга
бир лаҳзалик севги гуллари
беқарор қалбингда...*

*Ой чиқмаган кечалар
сени кутдим беҳуда,
кўзларимни юммадим –
кўксимда орзулар гулхани
гуриллайди, ёнар юрагим...*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

114

ЛИ ЦИН-ЧЖАО

(Хитой, 1084 – 1151)

БАНАН ПАЛЬМАСИ

Кимдир экиб кетган бу пальма
 Деразамнинг ортида ўсар
 Ииллар ўтган сайин баравж.
 Ҳовлини
 Қуюқ соя қопламиш буткул.
 Ёлғиздирман, гамгин, бенаво,
 Қимирлагим келмас ўрнимдан.
 Ёмгир девор ортида бедор
 Тақиллатиб ўтади уч бор.
 Томчилар ортидан томчилар
 Юрагимга киради сизиб.
 Бу гулунни кўтармакликка,
 Тингламакка етарми бардош.
 Айрилиқда энг олис тунни
 Қисқартириб билмадим ёлғиз...

Ойгул СУЮНДИҚОВА таржималари

Леся УКРАИНКА

(Украина, 1871 – 1913)

МАРВАРИД ЁШЛАР

Оҳ, ўлкам... бепоён далалар юрти.
 Нечун ҳамма ёққа чўкмиш сукунат?
 Нечун гулдуракни кутгандай ҳудди
 Мунгайган ўрмонда чирқираб фақат
 Қушлар жим бўлади... туман ҳукмрон?
 Ҳолимиз ёмон!
 Сен қайда, эй кўкнинг юлдузи – хурлик,
 Сомонингдан настга тушмайсан нечун?
 Эркни нондай кутиб бизнинг ер шўрлик
 Кийналди... ва ҳамон қуюқлашиб тун
 Ҳақиқат-ла яккаш риё қилар жанг,
 Аҳволимиз танг!..
 Бутун халқ, оилам, онам ва иним
 Занжирда инграйди суяги қақшаб.
 Украинам тани тилим ва тилим,
 Яллиглаб ёнади оловга ўхшаб.
 Занжирни узишга мадад берар ким?
 Билмайман, тангрим!..
 Токай шундай бўлур, ё кулар тақдир?
 Бу заиф қўлларга минг ва минг лаънат!
 Нега қабр ичра тугилдик ахир,
 Наҳот қуллик бордир қисматда фақат?
 Гар шундай бўлса биз ўлмакка ҳозир...
 Нақадар огир!..

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

115

Соломея НЕРИС

(Литва, 1904 – 1945)

МЕНИНГ ЎЛКАМ

Каҳрабонинг олтин томчисимон
Тоza, ноёб менинг кичкина ўлкам.
Қўшиқдай жарангли, шодликдай равон,
Ярқираб кундан-кун яшнайти кўркам.

Сен олтин шуғлалар сочган каҳрабо,
Эй Болтиқ гўзали, озод Ватаним.
Литвам, азиз номинг юрагимга жо,
Сен қуёш сингари қўлга тутганим.

Дунё халқларининг денгизига сен
Қуюлдинг жарангли янги тор каби.
Қудрат-ла янграган қўшигиндан мен
Овозингдан таниб оламан сени!

Зулфия таржималари

Анна АХМАТОВА

(Россия, 1889 – 1966)

ПОЙИМДА ТАНТИ КУЗ...

1

Пойимда танти куз! Ажиб наҳорни
Атай зориқтириб олиб келишди.
Ортга қайта олмас ўн беш баҳорни
Ердан кўтаролмай армоним жўшди.

Мен унга шу қадар зориқиб боқдим,
Борлигим қамради ардоқли хотир.
Кузнинг қаламида оловли оқди,
Ҳеч кимга айтилмас энг қадимий сир.

2

Қуёшли хотира сўнаёттир жим,
Майсалар сарғиш.
Қиш-қировли кунлар ушлайти қўлим,
Гўё совуқ туш.

Тўлиб-тошиб оққан сувлар қайдадир,
Музлик бепоён.
Мўъжизалар қайтмас, дардларим оғир,
Ўйлар беомон.

*Дарахтларнинг боши осмонда, шамол
Куйлайди сўлим.
Умр йўлдошингиз эмасман, малол
Келмасин, жоним...*

*Кўёшли хотира сўлмоқда, нечун
Зим-зиё олам?
О, балки!... Келишга улгурар бу тун
Аёзли қиш ҳам.*

3

*Соз чалади бола, соз чалар,
Қизча гулдан ўрар гулчамбар.
Икки йўл бор кесишган дилбар
Ўрмон қадар, далалар қадар.*

*Ёдга тушар олис муҳаббат,
Қайта ёнмас олов ва ҳайрат.
Ёшлик ўтди, сўнди ҳарорат,
Фақат ўчай демас хотирот.*

*Исинайин шу ўтда бир нас
Изн беринг, совуқ едим... О!..
Тиласам ҳам, кутсам ҳам келмас
Овозлари қанотли худо.*

“ТОШКЕНТ ДАФТАРИ” туркумидан

АРМОН БЎЛАРМИДИ

1

*Армон бўлармиди беҳи гуллаши,
Беҳи ифорини билмасдан ўтсам,
Агар тилингизда сўзлар жарангин
Тингламай, суҳбатлар қурмасдан кетсам.*

*Тоглардан шаҳарга инади туман,
Тупроқли Бешигоч оралаб карвон
Ўтаёттир нурдай, шамолдай, селдай...*

2

*Бу бир кўҳна шаҳар – она ер каби,
Тупроғи соз, неки эксанг, битгуси.
Кучоқ етмас бахмал далалар қалби
Долалар куйига сингиб кетгуси.*

ГУЛЛАЁТГАН ТОШКЕНТ

*Айтиб бўлмас кучнинг азми, амри-ла
Шаҳар бирданига нурланиб кетди,
Ҳар битта ҳовлига севинч, сабр ила
Энг оппоқ, энг енгил хаёллар етди.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Юракда бир ажиб нафасли оҳанг,
Уйгонди бу олам хушсурат, дилбар.
Анҳорлар тубида осмон ранг-баранг,
Туйгулар тўлиқди, дилда йўқ кадар.

Хотиралар ўчмас, тиниқ ёнарлар
Олис юлдузлардан тонг чоғи ҳайрат.
Сочлари тун каби толим оналар
Қўлларида гуллай бошлайди ҳаёт.

* * *

Ўзинг ватанларга ватан – Осиё!
Азим макондирсан тоғли, саҳроли.
Қиёслаб бўлмайди ҳаволарингни –
Кўк қадар мовийранг, оташ, зиёли.

Кўз илгамас олис афсунгар юртлар
Жилваланиб турар элас ва элас.
Бирма узра чарх урган каптарлар
Хитой осмонига тўлдирар ҳавас.

Сукутлар залворли, ўтлидан-ўтли,
Сукутлар тўлқинли, сирлидан-сирли.
Кумуш сочларингнинг қадимларида
Яшнаб, ёшаради ёшлигинг нурли.

Бошин қўйиб қадим хоки пойингга
Қадам қўйди мутлақ энг ёруғ эра.
Ҳисордек қуйласа қай дил, виқорли
Ҳисорга айланар, таъбирга кўра.

Сен кўҳна дунёни ҳар тонгда қутлаб,
Қаршилайсан, қўлда зайтун новдаси.
Жаранглаб кетади кўҳна тилингда
Ҳақиқат товуши, тинчлик нафаси.

Марина ЦВЕТАЕВА

(Россия, 1892 – 1941)

* * *

Оқшом чўкаётир улкан шаҳримга,
Мудраётган уйдан чиқиб кетаман.
Одамлар ўйлашар – аёлми, қизми,
Хаёлим ўгриси – тунга етаман.

Йўлимни супурар июль шамоли,
Қайдадир куй янграр элас ва элас.
Оҳ, тонгга қадарлик бу майин ҳаво
Бағрига босади кўксимни бесас.

Кўринар қора тол, деразадан нур,
 Баланд минорларнинг қўнгироқлари.
 Қўлда гул, қушдан ҳам енгил қадамлар,
 Уларга сингийман соя сингари.

Тилла иплар каби ёнади олов,
 Япроқлар ҳидидан беҳушман, беҳуш.
 Кундузги таишвишлар, тинч қўйинг мени,
 Дўстларим, тушунинг, мен тушман, бир туш...

ҚАЛБ ВА ИСМ

Давра оловланар, бу ўт тафтидан
 Исийин демайди, тўлмайди бағрим.
 Кўзимда ястаниб ётади кенглик,
 Сен уни денгиз деб атагил, Тангрим!

Бошни айлантириб юборар рақслар,
 Мени ташлаб кетай демас согинчим,
 Шу согинчлар солди қалбимга оташ,
 Уларга денгиз деб ном бергил, Тангрим!

Олов бўлиб куйлар афсунгар давра,
 Ёниқиб чорлайди, тортмас оёгим.
 Юрак йўлга тушди, йўл эса олис,
 Йўлимга денгиз деб исм қўй, Тангрим!

Гертруда КОЛЬМАР

(Германия, 1894 – 1943)

* * *

Болалар дўстлашар ҳар бир юлдуз-ла,
 Яшириб қўйишар қуёшни, узоқ
 Ёгаётган аччиқ ёмгирдан ҳис-ла
 Утинишар – қўйиб юбор деб тезроқ.

Юлдузлардан турфа-турфа белбоғлар,
 Қуёшдан алвонранг тожни сўрадим.
 Бешафқат ишқ билан сўзлашган чоғлар
 Юрагим зориқиб, эркни сўради.

Юлдузлар марварид узатди улкан,
 Қуёш тож кийдирди, кўнгил тўлмади –
 Мени эшитмаган муҳаббат экан,
 Уни ҳам ёмгирдай ушлаб бўлмади...

Десанко МАКСИМОВИЧ

(Сербия 1898 – 1993)

ҚУЁШ ҲАҚИДА ҚЎШИҚ

Тун эрий бошлайди ўтинчларимда,
 Пойимда оқади тонгги фароғат.
 Қуёшли ўтлоқда ям-яшил кўкат
 Титрайди шамолнинг ўпичларидан.

Уммонли хаёли ўтли муҳаббат,
 Руҳимда гуллайди гиёҳ орзуси.
 Қўрқув соломлайди ўлим қайғуси,
 Гўё сен бўлмасанг тўхтайдим ҳаёт.

Ўтлоқ билан мени қуршайди шитоб
 Елиб келётган жангари тилсим.
 Тубсиз қоронғулик чулғайди сим-сим.
 Қирларнинг ортига чўккалар офтоб.

Кўнглимни хушласа дейсан янги кун,
 Ўлим ҳақ дейсан-у, умид ўлмайди.
 Ҳеч ўлгинг келмайди, ўлгинг келмайди,
 Яшагинг келмайди нурсиз ва ғамгин.

Ойгул СУЮНДИҚОВА таржималари

Хуана де ИБАРБУРУ

(Уругвай, 1895 – 1975)

НАФИС МЎЪЖИЗАЛАР

Қўлларим... о, мўъжиза! Гуллай бошлади буткул!
 Ўнта бармоғимдан ҳам ўсиб чиқди атиргул!
 Гуллай бошлади қўлим тегиб оташин дудоқ,
 Сен ўпган қўл айланди чаман гулзорга шу чоқ.

Мўъжиза хабарини етказай деб дафъатан,
 Чопа кетдим гоҳ йиглаб, гоҳо кулиб бу бахтдан.
 Қувонаман, куламан, кўз ёшим – оқар дарё,
 Қаранглар, о, мўъжиза! Атирга тўлди ҳаво!

Атрофдаги одамлар шивирлай бошлар шу кез:
 – Обораилик уйига, ақлдан озмиш шўрлик қиз.
 Бармоқлари гунчалаб, гулга айланмиш қўли,
 Тавба, бечора қизни қайларга бошлар йўли?!

Эҳ, бу содда одамлар, мўъжизага ишонмас,
 Кўз билан кўрсагина ишондик деб айтар, бас.
 Улар ўйларки, гуллар ўсар фақат далада,
 Донлар, бошоқлар фақат силкилланар галлада.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

120

Хар гиёҳнинг ўрни бор, шакли, ранги, жилоси,
 Қўлим гулласа, дерлар: “Гуллагани нимаси?!”
 “Севиқлим!” деган сўзни тушунмайди одамлар,
 Уларга бахт бағишлар фақат арақ, таомлар.

Улар мени тутмоқчи, зиндонга ташламоқчи,
 Эшигимни тамбалаб, қўймоқчи етти соқчи.
 Ана, етаклаб келди бир баҳайбат итни ҳам,
 Зора мен гул, атирни, мўъжизани унутсам...

Мен барибир куйлайман: қўлларим гулламоқда!
 Бармоқларим – атиргул! Йфор сочар қамоқда!
 Ана бурнин кўтариб, маст бўла бошлади ит,
 Атиргуллар ўсмоқда, тўрт девордан ошди ҳид!...

Аква ЛАЛУА

(Гана, 1904 – 1950)

ХИЗМАТКОР АЁЛ

Товусдай безаниб, ярқираб тамом,
 Патнисчада олиб келди у таом.

Сўнг хушбўй ҳидларни таратиб, ёйиб,
 Қовурма келтирди – балиқ, ажойиб!

Яна кетиб, яна келтирди бесас,
 Банандан сирқилган ширин мусаллас.

Шунда... ким айтади, ким билар, қани,
 Кўзлари нима деб гапирганини?!

Назокат ЖУМАМУРОДОВА
 таржималари

Габриэла МИСТРАЛЬ

(Чили, 1889 – 1957)

Ичимда ўлдирдим уни беомон,
 Чунки севмагандим уни ҳеч қачон.

У баланд тоғларнинг адл кактуси,
 Гуллаётган чоғлар гўзал ол тусли.
 Ҳам ўтли, ҳам қуруқ эди, бегумон,
 На янгидай эди, на ёш, навқирон.

Оёғи остида, олди-ортида
 Ётарди шу тошлар, осмон бегубор.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ
 121

*Сувларга сувларнинг кўзи, дардида
Энгашиб боққанин кўрмадим бир бор.*

*Яшилланиб борган майса, ўт-ўлан
Ковжираб қоларди тушса излари.
Кайноқ нафасидан атроф димиққан,
Бугланарди майин қизил юзлари.*

*Иссиқ-совуқда ҳам нутқлари қаттиқ,
Суртиб қўйилгандай атай қорағат.
Одамлардан йироқ, кўзларга ортиқ
Кўринмасдан эркин юрсам дер фақат.*

*Эгилиш нелигин билмади асло
Тог бағрида ўсган мағрур гул чирой.
Унинг билан туриб ёнма-ён асли
Эгилиб-эгилиб қолдим, ҳойнаҳой...*

*Йўлиқтирдим уни ўлимга бир кун,
Ўрадим-чирмадим жон-жисмим буткул.
Бургутдай жон берди оташин, гамгин,
Айрилди ризқидан, ёниб бўлди кул.*

*Қанотларин ёйиб, энгашиди аста,
Бир зумга тўлгонди, шитобли, беун.
Қўлларимни очсам, тўкди оҳиста
Ўчиб-ўчмаётган энг сўнгги учқун.*

*Она - сингилларим уни эслашса,
Мен каби ўйлашмас, соғиниб қолар.
Ўтмиш кукунларин титиб, излашса,
Вужудимдан бир-бир суғуриб олар.*

*Уларга юзланиб, айтаман: – Қаранг,
Форга тушиб кўринг, соз тупрогидан
Шундайин оловранг сор бургут ясанг,
Кўшиб қўйинг чимдим қалб титрогидан.*

*Агар қўлингиздан бу юмуш келмас,
Демак, ёдга олманг, унутсин юрак.
Мен уни ўзимда ўлдиролдим, бас,
Сиз ҳам шундай қилинг албатта, бешак!*

Елисавета БАГРЯНА

(Болгария, 1893 – 1991)

ЭВАРА

*Олис аждодларим портретлари,
Унвонлар китоби авлодимда йўқ.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

122

Улар қўшигини билмайман барин,
Ўтган йўлларидан юрмайман аниқ.

Лекин тортиб қўяр чакка сочимдан
Томир-томирларда ўйноқ, қайноқ қон.
Мени йўқотади буткул тинчимдан,
Муҳаббат қаърига судрар беомон.

Бувимнинг бувиси ёшгина экан,
Ипак шоҳи юзда, чиқармай сасин
Йўлга тушмаганми ажнабий билан
Ишқнинг тулпорида ярим кечаси?!

Чақмоқ от ёллари, қоп-қора хаёл,
Ёдлар Дунайбўйи боғлари ҳамон!
Ошиқлар изини кўчирган шамол
Эгри қиличлардан сақлаган омон.

Эҳтимол, шу боис севаман дала
Узра янграб кетса оққуш хитоби.
Кенг мовий қиргоқлар товланар палла
Қамчи ҳаволанса, отлар шитоби...

Беиз кетаманми ё акси – не тонг!
Сўнгги нафасимга қадар гулбогим,
Сени мадҳ этаман, азиз онажон,
Қадимлардан қадим булгор тупрогим.

Альфонсина СТОРНИ

(Аргентина, 1892 – 1938)

ОРОМ ИСТАГИ

Энагам, тухфа қил шудринг рўмолин,
ёш майсалар қўлин, гуллар тишин оқ.
ёйгин юмшоқ йўсин қанотини, тин
олай, чойшаб каби ёзилсин тупроқ.

Мени аллагагин, энажонгинам...
бош томонда шамлар шугласини туй.
қай юлдуз туркумин танласанг, шу дам
уни сал пастроққа энкайтириб қуй.

Мен ёлғиз қоламан... яшилланар барг,
тебранади қўллар, кўкка кўз солсанг,
қушлар кўтарарлар қўндирмасдан гард,

уни унутсин деб...Ўтинчим: яна
агар у қўққисдан сим қоқиб қолса,
чиқиб кетган эди, деб қўйгин, эна!...

ЦОВИНАР БАГДАСАРЯН

(Арманистон, 1948)

* * *

Кўнгил қўйиб ой нурига биз
Қаршиладик тонгги зиёни.
Ҳали билмай ишқ не, недир ҳис
Унутгандик бутун дунёни.

Кўкка боқиб жимгина, узоқ
Тўлқинланиб, гоҳида тиниб
Лабимизга кўчарди титроқ,
Пичирлардик: “Севаман... ёниб!...”

Ой нурига тизилар сағрим,
Уйғонаман тонгларда ёлғиз.
Юлдуз санаб, тугайди сағрим –
Ёнимда йўқ ул ёрқин юлдуз!

Зухра АСКАРОВА таржималари

Югася КАЛЯДА

(Белоруссия, 1981)

Қор тановул қилдим,
Қор тановул қилдим тушимда;
Эриб кетди томиримда у;
Кўчанинг олифта тузланган қорин,
Кирчиккан қорни деразадаги;

мандаринтус қорни фонус қошида;
чекка-чеккасидан баланддан-пастга;
январнинг қайтадан экилган қорин
шовқин ҳаракатин ва уловларнинг

қор, оловда қутланган қорни,
иффатли – ипакнинг ой қирқимлари,
қор – ерга қўнган учқур бир нигоҳ,
кимнидир кутган умрбод.

Эриган, қумли, чекиб ташланган
Киев осмонидан пастга ўрлаган,
қучоқ очган менга пиллапоядан
қор тановул қилдим – дарёман эди.

Алёна ЕЛЬЦОВА

(Коми, 1979)

* * *

Оёқ товушимни эшитдингми тунда
демакки япроқлар тўкилаяпти,
ортига қарашмас,
шамол олиб кетган уларни.
Тунда қара
япроқлар ёритар оламни
овозсиз ётганча юракда
шивирлашар сенга мен ҳақда.
Ҳавонинг авзойи бузуқлигида
олам қорайганда ёмгирдан
сафар қилар кўкка юрагим.
Жаннатни ёритган капалак –
япроқлар.

Эшитяпсанми тунда оёқ товушимни....

* * *

Қуёшли ёмгирни чизиб бер менга
у четидан – бу четигача
қуёш-ла лиммо-лим ёмгирни.
Қўй, майли у менга
тикилсин ёқимли кўзлари билан
недандир гамланар кўнглимиз.
Нотаниш ёмгирнинг
сувратини солиб бер менга,
майли у югурсин деразаларда
жимисин сўнгра
ва осмон тўкилар кўлмакка.
Ҳарир булутларни оралаб
сен ила кетяпмиз болалик томон.

Спосманите МЯЙЛЕ

(Литва, 1965)

* * *

Уйга қайтиб келар
энг олис йўлни
излаб йўлга чиқдим
Сувратлар орқали биламан
Шаҳарлик афсоналарни
Бир-бирига ўхшаш байрамлар
Ўнгига айланган тушлар
Жўмракларда ўйнаган сувлар
Нурли аёллар
Вақт ҳеч вақт

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

125

Ўзгартирмас қиёфасини
 Туннинг орқасидан
 Оёқ қўяр кун
 Хали топишим шарт
 Уйга олиб қайтар энг узун йўлни

Дорис КАРЕВА

(Эстония, 1958)

* * *

Денгиз ёқасидаги уй
 эсига олади ҳар доим
 қиргоқда тўхтаган қайиқлигини.
 Вақт ва борлиқни оралаб,
 охири йўқ уммон томонга
 жўнаб кетади қайиқ.
 Унинг атрофида оқар юлдузлар,
 ичида ичиқар ўчоқ,
 ҳеч ким йўқ ўтини гуриллатишга.
 Ўз хўжасин согинган қулдай
 ҳа, шундай
 денгиз бўйида
 кулба кўз тикади ўз хўжасига.

Рус тилидан Гўзал БЕГИМ
 таржималари

Мигель де СЕРВАНТЕС СААВЕДРА

(1547 – 1616)

ДОН КИХОТ¹

Иштирок этувчилар

(I қисмда)

Дон Кихот (асар қахрамони Алонсо Киханонинг ўзи ўзига ўйлаб топган ном)² – мункиллаб қолган кекса аслзода, бутун асар мобайнида ўзини энг сўнгги жаҳонгашта рицарь, деб ҳисоблаб, шу фикрни исботлаш мақсадида саёхатларга чиқадиган савдойи одам.

Санчо Панса (“панза” – қорин деган маънони билдиради) – Дон Кихотнинг қурол-аслаҳаларини кўтариб юрувчи ярокбардори, жиловдори. Хўжайинига садоқат ила хизмат қилувчи, лекин гапда, фикрлашда у билан келишавермайдиган соддадил, ақлли дехқон йигит.

Тобосслик Дульсинея (Дон Кихот томонидан Альдоне Лоренсога берилган исм) – қишлоқда яшовчи барваста қиз, уни Дон Кихот ўзича олийнасаб оилаларда тарбия топган қизлардай барча фазилатларга эга деб тасаввур қилади.

Хуана Панса (асарнинг илк қисмида у Тереса деб номланган) – Санчонинг хотини.

Перо Перис – роҳиб, Дон Кихотнинг “кўзини очиб қўйиш” ҳаракатида юрадиган руҳоний ҳамқишлоғи.

Маэсе Николас – қишлоқ сартароши.

Хинес де Пасамонте – кемада эшкак эшувчи асир, уни Дон Кихот кутқариб, озод қилади. Асарнинг иккинчи қисмида кўғирчоқбоз сифатида дарбадар кезиб юради.

Фернандо – ёш аслзода йигит, қиз ва аёлларни йўлдан уриб, бузук ишлар қилиб юради.

Карденьо – ёш ва бадавлат йигит, Лусиндонинг ошиғи.

Лусиндо – Карденьонинг севгилиси. Ота-онаси уни Фернандо билан унаштириб қўйишган.

Доротея (Дон Кихот тасавуридаги Микомикон ўлкасининг маликаси) – Фернандо йўлдан урган қизлардан бири.

Ансельмо, Лотарио ва Камилла – Карденьонинг “Қизиқувчан тен-так қиссаси” ҳикоясидаги иштирокчилар.

Капитан Руй Перис – Жазоирдаги асирликдан қочган испан аскарари.

Зораида – мавританиялик қиз, Руйга бўлган муҳаббати йўлида ватанини тарк этади.

¹ Романнинг тўлиқ номи “Ламанчлик уддабурон идальго Дон Кихот” деб аталади (идальго – кичик ер эгаси).

² Дон Кихотнинг исм-фамилияси асарда бир неча хилда ёзилган. Сервантес романнинг I китоби, I бобида шундай ёзади: “Баъзи бировлар, унинг фамилияси Кихада эди, десалар, баъзилар, Кесада эди, дейишади... Биз эса унинг фамилияси Кехана эди, деймиз ва бунга тўла асосимиз ҳам бор”. Асар охирида эса васият ёзган Дон Кихот ўзини Алонсо Кихано деб атайди.

Хуан Перис де Вьедма – капитаннинг акаси, судья.

Клара – Хуаннинг қизи.

Луис – ёш, бадавлат йигит. Кларани севади.

Россинант – Дон Кихотнинг оти, парти кетиб, шарт колган қирчанғи.

Саид Аҳмад бен-Инҳолий – араб муаррихининг тўқима образи. Сервантес ўз романидаги маълумотларни унинг асарларидан олган қилиб кўрсатади.

(II қисмда)

Самсон Карраско – Саламан университетининг бакалаври, йигирма тўрт ёшлардаги ҳазилкаш йигит.

Дон Дьего де Миранда – бой, одобли ва хушмуомала одам.

Дон Лоренсо – Дон Дьегонинг ўғли, шоир бўлиш орзусида юрган талаба.

Камачо – бадавлат деҳқон.

Китерия – Камачонинг қаллиғи.

Басильо – камбағал деҳқон йигит, Китерияни севади.

Герцог ва герцогиня – ўзларига қарашли қишлоқларда Дон Кихотни кутиб олиб, меҳмон қилган аслзодалар. Ёвуз, бешафқат кимсалар. Эрхотин икковлон Дон Кихотни қишлоқ одамлари ўртасида кулгига қўяди, томоша уюштириб, масхара қилади.

Доня Родригес де Грихальба – герцогнинг ходимаси.

Дуэнья Горевана – герцог ҳовлисида хизмат қилувчи қиз, у Дон Кихотни халқ ўртасида мазах қилиш саҳнасида фаол иштирок қилади.

Альтисидора – гўё Дон Кихотни севиб колгандай бўлиб кўринадиган қиз.

Доктор Педро – Учёртанарогеро деган манзилда туғилган одам. Санчо Баратария оролига губернатор (ҳоким) этиб тайинланган кунларда бу одам Санчонинг табиби бўлиб хизмат қилади.

Рикоте – германиялик зиёратчи кийимини кийиб юрган дарбадар кимса.

Роке Гинарт – каталониялик қароқчи.

Дон Антоньо Морено – барселониялик бадавлат одам.

Ана Фелис – Рикотенинг қизи.

Роман сюжети

I қисм

Ўн олтинчи аср. Испаниянинг йироқ Ла-Манч музофатидаги кичик бир қишлоқда Алансо Кихано исмли зодагон яшайди. У қадим рицарлар ҳаётидан хикоя қилувчи романларни севиб мутолаа қилади, айниқса турли мамлакатларни кезиб юрадиган қахрамонлар – полвон, баҳайбат, улкан одамлар, аждарҳолар билан жанг қилиб, тутқунликдаги асира хонимларни озод қиладиган рицарлар ҳақидаги романлар – унинг жону дили. Бунақа китобларни ўқийвериб-ўқийвериб, Алансо Кихано ахийри бир фикрга келади: қадимда мавжуд бўлган, бугунги кунларга келиб йўқолиб кетган олижаноб, фидойи рицарлар мактабининг анъаналарини тиклаш керак, дунёда ҳалиям мазлумлар ва золимлар, камбағаллар ва уларнинг қонини ичиб мол-давлат орттираётган бойлар, тутқунликда азоб чекаётган асиралар, мададга муҳтож қўли калта кимсалар бор экан, демак уларга ёрдам қўлини чўзадиган, бева-бечораларни фаровон ҳаёт сари етаклайдиган, қулларни қутқариб, асира қизларни озод қиладиган жўмард ва олижаноб рицарлар ҳам бўлиши лозим. Улар йўқолиб кет-

ган бўлса, қайтадан ана шу анъаналарни тикламоқ даркор, ҳаддан ошиб кетган муштумзўрларни тавбасига таянгириб қўймоқ керак ва ҳоказо ва ҳоказо. Ана шундай вос-вос хаёлларга қаттиқ берилиб, савдойи аҳволга тушиб қолган кекса Алонсо мункиллаб қолган бир пайтда ўзини қадимги рицарларнинг вориси, давомчиси деб ўйлайди, уларнинг олижаноб ишларини давом эттириш учун туғилган рицарь деб билади. Шу мақсадда у эски замонлардан қолган рицарлик кийимларини топиб кийиб олади, занглаган қилич топиб тақинади, чириб битаёзган найзани қўлга кўтаради, бошини сийқаси чиққан дубулғага тикади ва ўзича Росинант деган жарангдор ном берган қирчанғи отига миниб, худди китобларда битилган рицарларга ўхшаб, саргузашт иштиёқида йўлга чиқади. Рицарлар қозонган ғалабаларини бирон-бир дилбар қиз ёки аслзода хоним шарафига бағишлашлари кераклигини эсга олган кекса Алонсо Тобосс қишлоғида яшовчи бир қизни ўзича дилбар ёр, севиклиси деб хаёл қилади ва қозонажак ғалабаларини шу қизга – Дульсинея шарафига бағишламоқчи бўлади. Ҳолбуки, бундай қизнинг Тобосс қишлоғида бор ёки йўқлиги ҳам номаълум, у қизнинг қанақа кўринишда эканлиги ҳам мубҳам. Яъни, ўзининг Дульсинеясини кўзи билан кўрмаган, қўли билан тутмаган. Аммо шундай ақлли, олижаноб, мохитобондай покиза қизнинг (ёки аёлнинг) мавжудлигига Алонсо шубҳа қилмайди. Энди фақат биргина иш қолган – Дон Кихот исмли рицарь олий мақсадлар йўлида саргузашт излаб сафарга отланар экан, ҳаммаси қоидадагидай бўлиши учун кимдир Дон Кихотни рицарликка қабул қилиши, бу маросимни дабдаба билан ўтказиши лозим, шундагина бари рисоладагидай (яъни, конуний) бўлади! Ахир Дон Кихот деган рицарь бор бўлса-ю, ҳеч ким уни рицарь эканлигини эълон қилмаса, танимаса, эътироф этмаса, бу қанақаси бўлди?!

Эзгу ниятлари қайнаб-тошиб бораётган Дон Кихот йўлда бир ҳовлига дуч келади, хаёлида уни ҳашаматли қаср деб тасаввур қилади-да, бу ердаги қовоқхона хўжайинини қаср соҳиби ўрнида кўриб, ундан ўзини рицарликка қабул қилиш маросимини ўтказиб беришни ўтиниб сўрайди. Олдида ақлдан озган бир чолнинг ялиниб-ёлвориб турганини кўрган қовоқхона хўжайини томошаталаб оломон олдида, зўр кулгу-қахқаҳалар остида Дон Кихотнинг рицарликка ўтиши маросимини ўтказди. (Қадимги Европада бирор одамни рицарликка қабул қилиш, рицарь деб эълон қилиш маросимлари жуда қатта тўй-тантана, куй-қўшиқлар, зиёфатлар билан ўтказилган.) Шундан сўнг ўзининг чиндан ҳам рицарликка қабул қилинганидан чексиз миннатдор бўлган Дон Кихот қишлоғига қайтиб келади-да, ўзига Санчо Панса исмли деҳқон йигитни яроқбардор қилиб белгилайди. (Яроқбардор – рицарнинг ёнида бўлиб, унга ёрдам бериб юрадиган йигит. Яроқбардорлар кўпинча ёш ўспиринлардан тайинланиб, рицарь ёнида юриб, улардан таълим олган, жанг қилиш илмини ўрганганлар, қахрамонликларини қайд этиб, дафтарга ёзиб юрганлар.) Дон Кихот Санчони рицарь билан сафарга чиққан яроқбардорлар ҳамиша саёҳат охирида бойиб, бадавлат бўлиб кетишига ишонтиради, ҳатто қозонажак ғалабаларида унинг ҳам ҳиссаси бўлишини айтиб, забт этажак ўлкалар ёки оролларнинг бирига Санчони ҳоким (губернатор) қилиб тайинлашга ҳам ваъда беради.

Уларнинг зиммаларига тушадиган саргузаштлар “куракда турмайдиган” даражада ғайритабиий бўлишига шубҳа йўқ, хотимаси эса “маймунлар йиғлайдиган” бўлиб яқунланиши ҳам беш қўлдай аён. Аммо адибнинг усталиги шундаки, у Дон Кихотнинг думбул тасаввури ила ҳар қандай беўхшов хатти-харакатни ҳам “олижаноблик романлари” дагидай кўтаринки эзуликлар саҳнасига олиб чиқа олади. Бундай, кулги аралаш

тасвирланган сахна-эпизодлар асарда жуда кўп, уларни санаб саноғига етиш мушкул. Уларнинг энг ажойиб-ғаройиблари эса дунё ўқувчилари орасида мақолу маталларга айланиб, капалакдай ёйилиб кетган. Биргина “шамол тегирмони ила курашув” воқеасини олайлик. Бу – “куракда турмайдиган” воқеалар ичида энг машхури. Дон Кихот шамол тегирмони-ни “қўлларини ёйиб, курашга шайланиб турган паҳлавон” деб тасаввур қилади, от йўрттириб унга хужум қилади ва ... отдан йиқилади. Бошқа бир воқеада олдинда кетаётган кўйлар сурувини душманлар тўдаси деб тасаввур қилади, сурувга хужум қилиб, найза ўқталади ва чўпону чўлиқларнинг ўртасига тушиб, таъзирини ейди. Яна бир гал тунда мовут ишлаб чиқарадиган корхона биносидан чиқаётган ғалати овозларни эшитиб, тонг отишини пойлаб чиққанларини айтинг. Ёки карвонсаройда от-эшакларга ортмоқлаб келтирилган мешларга хужум уюштиришади, мешдан сирқиб оқаётган қизил шаробни қон деб ўйлашади ва ҳоказо. Лекин ҳар сафар ҳам Дон Кихот ўзи йўл қўйган хатолари учун муносиб жавоб топиб беради: шамол тегирмони ҳам, мешлар ҳам – булар бари душманларнинг афсун ўкиб, йўлга чиқариб куриб қўйган хийлаларидир!

Сафар мобайнида улар не-не воқеаларга, не-не кўргуликларга дуч келмайди, дейсиз. Севишган ошиқ-маъшуклар висолга етишмай, тўсиқларга дуч келганларида Дон Кихот ёрдами туфайлигина черковда никоҳдан ўтадилар. Душман кўлига тушиб, Жазоир кумликларига ошиб кетган испан жангчиси ҳабашлар кўлидан қочиб, бир қоратанли қизнинг белидан тутиб келганида яна ўша олижаноб рицарь – Дон Кихотнинг беғараз кўмаги ила ёруғликка етишади... Воқеаларга тушуниб етган одамлар, Дон Кихотнинг ҳардамхаёллигига ачинган ёру дўстлар энди унинг ҳаёти учун қайғура бошлайди. Қишлоқ саргароши черков роҳиби билан тил бириктириб, Дон Кихотни қайтариб келиш тадоригини кўради. Улар аравага қафас ўрнатиб, Дон Кихотни алдаб-сулдаб, маликаи дилором қиз Дульсинеянинг шашқатор ёшлар тўкиб кутаётганини айтиб, шавкатли рицарни қишлоққа қайтариб олиб келишади. Дон Кихот ҳалиям тузукроқ қахрамонликлар кўрсата олмагани учун маҳзун кайфиятда бўлса ҳам, хизматкорлар, қариндош-уруғлар, ёру дўстлар дарбадар хўжайиннинг сафардан эсон-омон қайтганига жуда катта шодёнада...

II қисм

Дармони куриб тўшак тортиб ётиб қолган Дон Кихот қаттиқ қайғуда. Хўмрайиб олган, ҳеч ким билан очилиб гаплашмайди. Пайтини топиб, яна ярокбардори Санчо билан икковлон сафарга отланадилар. Бу гал уларнинг мақсади – Тобоссга бориб, Дульсинеяни учратиш! Санчонинг мулоҳазасига кўра, хўжайиннинг ақли шу даражада шикаста еганки, Дульсинея ҳақида ким нима деса – барига паққос ишонаверади. Санчо қишлоқ йўлларида кўзга кўринган биринчи қизниёқ Дульсинея шу деб таништиради. Дон Кихот унинг ёлғон гапираётганини билса ҳам, афсунгарлар дуо ўкиб, қизни шу кўринишга, шу вазнга келтириб қўйган, деб ўйлайди. Кейинчалик бориб Санчо бу ёлғони учун яхшигина таъзирини ейди.

Бошларидан жуда кўплаб аломат воқеаларни кечирган рицарь билан унинг ярокбардори эр-хотин герцоглар яшайдиган кўрғонга келишади. Дон Кихот кўрсатган қахрамонликлар бу ердагиларнинг ҳам қулоғига етган. Энди эр-хотин меҳмонларни калакайи масҳара қилиш учун томоша уюштирадилар. Томоша шундан иборат бўлмоғи керакки, улар Дон Кихотнинг барча айтган ҳикояларига ўзларини ишонган қилиб кўрсатмоқлари лозим, рицарнинг қўлтиғига сув пуркаб, қишлоқ оммаси

олдида унинг шармандасини чиқармоқчи. Ҳаммага ана шундай буйруқ берилган, одамлар ўзларини Дон Кихотнинг Ланцелот ёки Роланд сингари жасур рицарь эканликларига ишонган қилиб кўрсатадилар. Дон Кихотдан асирликда азоб чекаётган қизларни қутқаришни илтимос қилишади. Бу илтимос герцог учун содда-баёв одам устидан кулиш бўлса, Дон Кихот учун эса хавфли (ўлим ҳиди келиб турган) синов эди. Томошага герцогнинг хизматкорлари, қишлоқдаги бошқа одамлар ҳам жалб этилади. Мақсад: Дон Кихотнинг хурмача қилиқларига ҳаммани ишонгандай қилиб кўрсатиб, унинг устидан бошлаб кулиш. Ушбу дабдабали томошанинг авж нуктаси – гўзал нимфа (илоҳа)лар ва даҳшатли афсунгарлар иштирокида бўлиб ўтадиган сахналар. Шу ерда Дон Кихотга, агар қамчи билан Санчо Пансанинг кетига 3300 маротаба зарба берилса, Дульсинеяни сеҳр-жодудан қутқариш мумкинлигини, бунинг учун эса яроқбардорни шунга кўндириш лозимлиги айтилади. Дон Кихот бундай жазога шу заҳотиёқ киришишга тайёр. Лекин даҳшатга тушиб қолган Санчо ўзининг жазоланиш муддатини сал кейинроққа қолдиришни ялиниб сўрайди.

Герцог Дон Кихотнинг ўз яроқбардорини бир оролга ҳоким қилиб тайинлаш борасидаги илтимосини амалга оширади ва Санчони Баратария “ороли”га (бу герцогга қарашли кичик бир қишлоқ эди) губернатор қилиб тайинлайди. Энди қишлоқ аҳолиси янги хўжайинга бўйсунушга мажбур. Яъни, уларга шундай буйруқ берилган (Дон Кихотга кўшиб, Санчо Панса устидан ҳам кулиш учун). Лекин, Санчо Панса қанчалик содда ва саводсиз бир оми бўлиб кўринмасин, у ўзига юклатилган вазифаларга ақл-фаросат ила ёндашади ва бошқарув қанақа бўлишини бошқаларга чин маънода кўрсатиб кўяди. Ҳеч қандай қонун бузилишларисиз ҳокимиятни 12 кун мобайнида шараф билан бошқарган Санчо Панса губернаторликка қандай келган бўлса, яна ўшандай – қашшоқ-камбағал ҳолида истеъфога чиқиб кетади.

Шу тариқа, кўплаб ғалати саргузаштларни бошдан кечирган ясама рицарь ва унинг яроқбардори ўзларининг ҳамқишлоғи Самсон Караско билан учрашиб қоладилар. Караско Дон Кихотни яккама-якка жангга таклиф қилади ва шундай шарт кўяди – ким жангда енгилса, ғолибнинг буйруғига бўйсунуши шарт! Самсон бу жангда енгиб чиқади ва Дон Кихот олдида шундай вазифа кўяди: уйга қайтиш ва бир йил мобайнида қўлга қурол олмаслик, рицарлик либосларини киймаслик. Дон Кихот бундай шартдан каловланиб қолади, аммо энди у ғолиб берган буйруққа бўйсунушга мажбур, акс ҳолда – рицарлик шаънига доғ тушади-да! Ваъдани бажармаслик рицарь учун ўлимдан ҳам баттар-ку, ахир. Шунга кўра, Дон Кихот энди қишлоққа қайтиб келади ва ҳатто чўпонлик қилиб кўй боқишга ҳам рози бўлади. Энди у чўпонлик бахти-фароғати ила яшамокчи, қишлоқ ҳаёти кўпиртириб тасвирланадиган пастораль шеърийатга берилмоқчи, негаки унга бундан буён рицарлик фаолияти ман қилинган. Аммо Дон Кихотнинг мана шу пок орзуси ҳам амалга ошмайди – у қишлоғига қайтаётиб касалланиб қолади ва уйда тўшак тортиб ётиб олади. Тўшакда ётган Дон Кихотнинг ақли жойига келиб, шу пайтга қилиб юрган хурмача қилиқлари билан одамларга кулги бўлиб қолганини англаб етади. Санчо ўз хўжайинидан аҳвол сўрагани келиб, унга тезроқ соғайиб, оёққа туриб кетишни тилайди, икковлон яна сафарга чиқишларига, аслзода Дульсинея хонимни бирга излаш учун отланишларига умид билдиради. Шунда анча ўзига келиб қолган Дон Кихот (яъни ақли қайтган синъор Алонсо Кихано) Санчо Пансани койиб, уни хаёлпараст бўлмасликка чақиради ва васиятнома тузиб, мол-мулкани қариндош-уруғ, ёр-биродарларига бўлиб беради-да, дунёдан кўз юмади.

Шарҳ

“Дон Кихот” романи ўша давргача ёзиб келинган рицарлик романларига пародия сифатида битилган. Бир қарашда бу асар ўша давр учунгина қизинарли бўлган, бугунга келиб эса аҳамиятини йўқотган, ўз вазифасини аллақачон ўтаб бўлган китобга ўхшаса-да, бироқ ёзилганига мана 420 йил, чоп этила бошлаганига 410 йил тўлганига қарамай, ҳамон дунё китобхуморларининг шоён диққатини ўзига тортиб келади. Айтиб ўтиш лозимки, асар ёзилган пайтда ҳам, ундан аввалги 5-6 аср мобайнида ҳам Европа халқлари адабиётида рицарлар ҳаётига бағишланган романларга, поэма (достон)ларга қизиқиш ўта кучли бўлган. Рицарлар кўрсатган қаҳрамонликлар ҳақидаги асарларни одамлар талашиб-тортишиб ўқир, халқ орасида рицарлар ҳаётига, жанговар қаҳрамонликларга, жасоратга тўла ҳаётга интилиш, эҳтиёж кучайган эди. Тадқиқотчилар орасида Сервантеснинг “Дон Кихот” романи ана шундай асарларга тақлидан, масхараомуз услубда яратилган, бу билан муаллиф ўрта асрлар адабиётидаги анъаналарга зарба берди, деб ҳисобловчилар ҳам топилади. Бироқ асарга шу нуқтаи назардангина баҳо берадиган бўлсак, бу юзакилик, муаллиф ғояларини бузиб талқин қилиш бўларди. Гарчи романда рицарлик оқибатлари, зўраки мардликлар қанчалик кулги остига олинмасин, муаллифнинг ўзи ана шундай ғоялар таъсирида камол топганлиги кўриниб туради. Дон Кихотнинг савдодий ҳатти-ҳаракатлари, ҳардамхаёллигининг ҳам кулги, ҳам меҳр билан, тасвирланиши шундан. Ахир у ҳар қанча мазахомуз ҳолатларга тушиб қолмасин, ҳар қанча баландпарвоз гаплар билан кулгимизни қистатмасин, буларнинг барини чин юракдан, беғубор-беғараз истаклардан келиб чиқиб, амалга оширади. Гарчи куракда турмайдиган ишларни орзу қилгани, шунга интилгани билан, бутун ҳаётини, кучини, саъй-ҳаракатини эзгуликка, одамларга яхшилик қилишга, мазлумлар ҳасратига дардкаш бўлишга қаратади. Шунинг учун ҳам биз бу китобни севиб мутолаа қиламиз, асар қаҳрамонларининг ғолиб бўлишини истаймиз.

Дон Кихот роман мобайнида кўз олдимизда ўсиб, юксалиб боради. Охир-оқибатда ғурурли, самимий, ростгўй, одил, олижаноб, дунёи-оламга яхшилик истайдиган жўмард инсон сифатида гавдаланади (бу айниқса асарнинг сўнгги бобида рўй-рост сезилади). Герцог қасрида уюштирилган зиёфат, Дон Кихотнинг омма ўртасида мазах қилиниши сахналарида софдил инсонлар, боринги бутун инсоният мана шу ақлдан озган кекса рицар томонида туради. Герцог билағонлик қилиб, Дон Кихот устидан кулиш учун томоша уюштирганда, Санчони бир “орол”га ҳоким қилиб тайинлаганда ҳам биз кулги бўлаётганлар томонида турамиз, герцогнинг аҳмоқона ишларидан нафратланамиз – Сервантес қаламининг кучи, қудрати, сеҳри мана шунда. Ана шу сеҳр, адибнинг қойилмақом маҳорати туфайли “Дон Кихот” романи мангуликка дахлдор асарлар қаторидан жой олди. Алалхусус, жаҳон адабиётидаги ўнлаб жасур, довюрак, жўмард ва покдил қаҳрамонлар – Геракл, Персей, Алпомиш, Одиссей, Роланд, Гўрўғли, Рустами достон, Довуд Сосуний, Ҳотам Тоий, Бҳоратлар, қирол Артур, шахзода Гэндзи, Шерлок Холмс, Жумонг, Кунтуғмишу Робин Гуд образларида ҳам худди ана шу хислатлар порлаб-балкиб тургани учун ёдимизда ҳаммиша тириклигини хис қиламиз.

ДАРВОҚЕ...

Мазкур роман ўзбек тилида 1969, 1990, 2008 йилларда нашр қилинган. Таржима Сотиболди Йўлдошев қаламига мансуб бўлиб, “Дон Кихот саргузаштлари” номи остида чоп этилган. Унга Россиянинг “ДетГиз” нашриётида 1962 йилда чоп қилинган нашр матни асос қилиб олинган. Матнни атоқли рус адабиётшуноси Б.М.Энгельгардт болалар учун мослаб, қайта ишлаган. Унинг кўламли мақоласи ва изоҳлари ўзбек тилидаги нашрда ҳам ҳавола қилинган.

Муаллиф ҳақида

Буюк испан адиби Сервантеснинг ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ асосий воқеалар бугунги кунда ўқувчиларга анча-мунча таниш. У 1547 йилда Алькала-де-Энарес деган манзилда омади чопмаган доришунос оила-сида дунёга келади. Ота касби шаҳардан шаҳарга, кишлокдан кишлокқа кўчиб юришни тақазо қилгани сабабли, Сервантес болалигидан мунтазам равишда мактабга қатнаёлмайди, бинобарин, унинг билим олиши ҳам анчагина пала-партиш кечади. Бу йиллари Испания тараққиёти мислсиз гуруллаб ривожланаётган эди. Испанларнинг қадимий душмани ҳисобланмиш маврлар мамлакатдан эндигина суриб чиқарилганига қарамай, уларнинг Ўртаер денгиздаги ҳукмронлиги давом этарди. Испания бу пайтда Габсбурглар империясининг таркибига бўлиб, Австрия, Нидерландия, Неаполь, Сицилия, Сардиния, Бургундия, шунингдек, Германиянинг ҳам бир қисми шу мамлакат таркибига кирарди. Қолаверса, Испания океаннинг нариги томонидаги улкан империя – янги кашф этилган ва ўзлаштирилаётган қитъанинг ҳам сиёсий маркази ҳисобланар, хуллас, Испаниянинг олтин даври бошланмоқда эди.

Йигирма ёшларида Сервантес Рим Папасининг Испаниядаги ноиб – кардинал Аквавивага хизмат қилувчи жангчилар бўлинмасига ёлланади. Аквавиванинг хизмат муддати тугаб, Римга чақирилганида, Сервантес ҳам карвон сафида Италияга йўл олади. Бу пайтда Сервантес ҳали ёзувчи сифатида ном қозонмаган бўлса ҳам, аммо ўша пайтлардаги давлат арбобларидан Дон Карлос, қиролича Изабеллаларнинг вафотига бағишлаб ёзган шеърлари туфайли кўзга анча кўриниб қолган умидли қаламкаш саналган. 1570 йилда у Испания армиясига кўнгилчилар сафида хизматга киради, денгиз урушларида қатнашди. Сервантес мана шу жангларда мардларча иштирок этади, уч маротаба ярадор ҳам бўлади.

1573-1574 йилларда у Тунисдаги испан гарнизонига мадад учун жўнатилган кўшин сафида Африка қитъасига ҳам ўтади (ушбу сафар тафсилотлари “Дон Кихот” романида ёритилган). 1575 йили Испанияга қайтиб келаётганда, чўнтагида Дон Хуан томонидан тақдим этилган зобитлик унвониغا мушарраф қилиш ҳақидаги ёрлик (аниқроғи, тавсиянома) ҳам бор эди. Тақдирнинг ўйинини қарангки, денгизда уларнинг кемасига қароқчи берберлар хужум қилиб, кемани эгаллайди. Сервантес асирга олинади, Жазоирга жўнатилади ва унинг боши учун хун (товон) пули белгиланади. Худди шу вазиятда Сервантеснинг чўнтагидаги тавсиянома панд бериб қолади, бўлажак адибни катта арбоб деб ўйлаган берберлар унинг боши учун жуда катта товон пули талаб қиладилар. Сервантес бир неча маротаба асирликдан қочишга уриниб кўради. Аммо

барча ҳаракатлари муваффақиятсиз чиқаверади. Шу тариқа у беш йил тутқунликда қолиб кетади. 1580 йилдагина беш юз дукат эвазига озодликка чиқади.

Бир муддат Португалияда яшаб, сўнг уйига қайтган Сервантес 1582 йилларда яна ўзини ёзувчилик соҳасида синаб кўра бошлайди. Ватанпарварлик мавзусидаги “Нумансия” трагедияси, маиший мавзуларда интермедия (кичик пьеса)лари шу давр маҳсуллари дир. “Нумансия” трагедияси шоир Рафаэль Альбертининг қайта ишловида 1938 йил қамал қилинган Мадрид шаҳрида ҳам сахнага қўйилган. Унинг интермедияларини 1885 йилда А.Н.Островский рус тилига ўттирган. Сервантеснинг ўша йиллардаги ижодининг маҳсули бўлган “Галатея” романи ўқувчилар томонидан илиқ кутиб олинади. Бу роман 1783 йилда француз тилига таржима қилиниб нашр этилгач, Европа мамлакатларида кўплаб китобхонларнинг севимли китобига айланиб қолади.

1584 йилда адиб ўзидан 18 ёш кичик Каталина де Саласар-и-Паласьос билан турмуш қуради. Давлат лавозимларидан умидвор бўлиб юрган Сервантес ниҳоят 1587 йили Англия мамлакатига босиб бориш илинжидаги кўшинга жадал тайёргарликлар кўриш бўйича комиссар қилиб тайинланади. Бу жуда серташвиш-сермашаққат иш эди, шафқатсизлик талаб қиларди. Ҳарбий қонун-қоидаларга қатъий амал қиламан, деб иш кўрган комиссар Сервантес ибодатхона озиқ-овқат захираларини ўз хисобига кўшиб олгач, диний ходимларнинг қарғишига учрайди. 1590 йилда у Америкадаги Испанияга қарашли ерларда маъмурий раҳбарлик лавозимига эришишга ҳаракат қилади-ю, аммо бу нияти амалга ошмай қолади. Афтидан, ёзувчининг ҳаддан ортиқ ҳақиқатпарастлиги бунга тўғоноқ бўлган. Бунинг устига, Сервантес бошқа бировларнинг айби билан ишда йўл қўйилган камомадлар сабаб бўлиб, уч мартаба қамокда ҳам ўтириб чиқади (1592, 1597 ва 1602 йиллар). Ҳаётининг охириги йиллари ҳақида сакланиб қолган маълумотлар жуда кам. Афтидан у умрининг сўнгги йилларида бадиий ижодга (балки “Дон Кихот” романини ёзишга) бутунлай берилиб кетган бўлса керакки, Сервантес биографлари ҳам адиб умрининг ниҳояси борасида кўп нарса ёзиб қолдиришмаган.

1605 йили муаллифга бир олам шухрат келтирган, унинг номини мангуликка дохил қилган асари – “Дон Кихот” романининг биринчи қисми нашр этилади. Қизиғи шундаки, бу романни аввалига кўпчилик ёзувчилар (жумладан, буюк драматург Лопе де Вега ҳам) “ижобий баҳога арзимайди”, “ҳеч ким ўқимайдиган асар” деб назарга илишмаган эди. Бироқ роман чоп этилиши биланоқ тилга тушди. Уни излаб юрганлар кўпайди. Нафақат адабий давраларда, балки маиший ҳаётда ҳаёлпараст ва тажанг, ҳардамхаёл ва покиза қалбли Дон Кихот, унинг ўзига ўхшаш яроқбардори Санчо Панса ҳақида одамлар кизгин баҳс юритадиган бўлиб қолдилар, кишилар ўртасида “донкихотчилик” деган тушунча пайдо бўлди. Китоб кўшни мамлакатларга ҳам тез тарқалди, муаллиф тириклигидаёқ бошқа тилларга ўгирила бошланди-ю, аммо муаллифнинг ўзи ҳеч бойимади, камбағаллигича қолаверди. Агар шу орада бир воқеа юз бермаганида эди, Сервантеснинг қўли калталиги сабабидан китобнинг иккинчи қисми ёзилмай қолиб кетиши ҳеч гап эмасди. Воқеа эса шундан иборат бўлди: асар чоп этилиб, китобхонлар орасида тобора кенг ёйила бошланган бир пайтда Алонсо Фернандес де Авельянеда исмли (бу, афтидан, тахаллус бўлса керак) аллақандай бир шахс 1614 йилда муаллифдан рухсат сўраб-негиб ўтирмай, романнинг давомини ёзади-да, китоб қилиб чоп эттира бошлайди. Ана шундан кейин пайтавасига қурт тушган Сервантес ўзи яратган асарнинг, қахрамонларининг тақдиридан ташвишланиб, шоша-пиша “Дон Кихот”нинг иккинчи қисмини ёзишга киришади ва

асар давомини бир йилдаёқ ёзиб битириб, китоб ҳолида чоп этиради. (Асарнинг якуний бобида муаллиф ўзининг қаламдош рақиби шаънига анча-мунча аччиқ-тиззиқ гапларини ҳам ёғдиради).

Ҳаётининг сўнгги йилларида Сервантес “Ибратли новеллалар” номли туркум ҳикоялар яратди. Улим тўшагида ётиб ёзган асари – “Персилас ва Сигизмунда” номли романи фантастик воқеалар тарихидан иборат. Адиб 1616 йили Мадридда вафот этади, бироқ қабри қаердалиги ҳануз номаълумлигича қолмоқда.

Музаффар АҲМАД тайёрлади

ЁН ДАФТАРЧАНГИЗГА...

- ✍ *Ҳақиқатга суюниб яша – энг яхши насиҳатим шу.*
- ✍ *Тарих – бизнинг жасоратларимиз сақланадиган хазина, у ўтмишимизнинг гувоҳи, бугунги кунимиз учун ибрат ва намуна, келажак учун эса огоҳномадир.*
- ✍ *Ҳар қандай қўшиқ каби, ҳар қандай комедиянинг ҳам ўз даври, ўз вақти бор.*
- ✍ *Ўйламай гапириш мўлжалга олмай отиш дега-нидир.*
- ✍ *Қайғу изтироб чекаётган одамнинг тилини боғлаб ташлаши ҳам, ечиб юбориши ҳам мумкин.*
- ✍ *Отанинг қилган хизмати учун ўғилга раҳмат айтилмайди.*

Мигель де СЕРВАНТЕС

ОЗАР ШЕЪРИЯТИНИНГ УЧ ГАВҲАРИ

“Шеърият билан баҳор эгизак” деган иборага ҳаммамиз кўникиб қолганмиз. Бу ибора нафақат ижодда, балки ҳаётда ҳам бот-бот ўз тасдиғини топиб бораётганига гувоҳмиз.

Пойтахтимизда айни баҳорий ҳаво кезиниб қолган кунларда таниқли шоирамиз Ойдин опа Ҳожиева озар мумтоз шеъриятдан бир туркум таржималарини таҳририятимизга тақдим этдилар. Бу билан эса озар адабиётидаги биз аввалдан ҳам эшитиб юрган, лекин асарларини ўқишга муяссар бўлолмаган уч нафар дилбар шоиранинг ижодидан баҳраманд бўлишимиз учун имкон яратибдилар. Уқиб хурсанд бўлдик, мамнуниятимизни сиз билан баҳам кўришга шошилдик, азиз ўқувчи.

Айни кунларда ўзининг табаррук таваллуд кунини нишонлаш арафасида турган шоирамизга янгидан-янги ижодий илҳомлар тилашга имкон яралганидан хурсанд ҳолда таржималарни ҳукмингизга ҳавола этамиз.

Маҳсатий ГАНЖАВИЙ

(XII аср)

РУБОУЙЛАР

*Мард ўл, гар жўмардлик сен учун шиор,
Бошим силамоқлик наҳот сенга ор?
Зар берар бўсамга дунё шоҳлари,
Зорсиз сен бир ўпич олмассан, эй ёр!*

* * *

*Номурод айлади мени бу замон,
Кўлидан келгани – заҳмату зиён,
Тилагинг шу эрса чирпират мени,
Тошингдай айлантир, эй чархи даврон!*

* * *

*Севги минбарига чиқдик қачон биз,
Ишқдан ўзга калом демадик ҳаргиз.
Бизнинг бу манзилга қадам босмасин
Ишқ ичра ёнмаган, муз каби ҳиссиз.*

* * *

Ошиқлар уйининг дарвозаси, бил,
Кўндан бери бўлмиш бизим бу манзил.
Мевамиз қайғудир, беҳушлик мудом,
Шодлик бу хонанинг меҳмони, дегил.

* * *

Бировларга кунинг қолса, бу – ёмон,
Қуриган шох соя солибди қачон?
Сабр – азиз айлар, тамаъ этар хор,
Тансиқ нарсаларга қаноат даркор!

* * *

Жонга ора кирмас бу пул – бевафо,
Барчани сунпургай ажал беризо.
Хароботдан чиқиб бир пир сўйлади:
“Шод яша, тупроқда ётгунг бенаво!”

* * *

Ғамингдан кўнгулда дармон қолмади,
Бу ёшлик шавқига поён қолмади.
Ишқинг бир ўлимдир, бу хира нафас –
Тириклик номидан нишон қолмади.

* * *

Гар ҳақнинг бошида бўлсанг ҳамки тож,
Сени-да йиглатар бир кун эҳтиёж.
Элинг дардини бил, унга яқин бўл,
Бир кун ўзинг элга бўларсан муҳтож!

* * *

Бу ҳаво, саҳрони тутган зарралар –
Кайқубод, Фаридун хоки муқаррар.
Дунё ҳам фалакнинг қўлидаги жом,
Қон тўла пиёла, десам, рост бўлар.

* * *

Олтин деди: “Мен ҳам кунингда керак,
Туз каби муҳтождир менга ҳар хўрак.
Мени ўлик каби тупроққа кўмма,
Ҳаёт учун мен ҳам энг яқин кўмак”.

* * *

Пурхун кўзларимдан оққан жолалар
Ханжардан силқиган қизил қон қадар.
Бағрим кабоб ўлди – хундур селоби,
Кабобдан қон сели томмасми магар?

* * *

Кўнгли эгрилардан, букрилардан дод,
Номард эркаклардан яхшироқ арвод.¹

¹ Арвод – хотин.

*Бевафо дўстлардан душман аълодир,
Бабурд дўст уйдан оёгингни торт!*

* * *

*Шам ёнар бошидан, кўз ёши тўкар,
Сўхтасин дарчадан биров иргитар.
Бошинг-ла мақтанма, шамдан сабоқ ол:
Маҳв ўлар бошидан оёққа қадар.*

* * *

*Не боис жисмингни ёндирдилар, шам,
Йўлдан оздирдилар бунда бир оқшом?
Сен ўзинг сўйлагил, найласин агар
Куйиб кул бўлмоқ-чун яралса одам?*

* * *

*Сеники бўлса Чин, Мисру Румо ҳам,
Билки, сенинг бўлур бутун дунё ҳам.
Имонинг пок сақла, ўн аршин кафан,
Уч аршин ер охир қисматинг, одам!*

* * *

*Эй дўст, муҳаббатинг – жонима тузоқ.
Сенинг бир висолинг – минг бир иштиёқ.
Ақлу қароримни олмиш нозларинг,
Сабр деганлари кўнгилдан узоқ.*

* * *

*Хароботга кўнглинг бўлмаса, кирма,
Дарвешлик тариқин билмасанг, кирма.
Бошидан ўтганнинг йўлидир бу кўй,
Бу йўлда жон қурбон қилмасанг, кирма!*

* * *

*Харобот – манзили жўмард эрларнинг,
Бунда ўрни йўқдир бадкирдорларнинг!
Ихлос-ла қадам қўй бу жойга, билки
Ҳадди йўқдир бунда ҳийлакорларнинг!*

* * *

*Эй, сен ишвалари гўзалдан гўзал,
Ноз этма, инжима, раҳм эт лоақал!
Эй, сен қошларидай ваъдаси эгри,
Эҳсон де бу жомни, тўкмагил бир гал!*

* * *

*Кўзимдан сочилди қатра-қатра қон,
Кўкларга совурдим тупроқни, инон.
Кимнинг дуоси бу, билмасман, эй дўст,
Ки дарё гамингдан тирик қолди жон.*

* * *

*Иқбол келиб бу кун кошонамизга,
Дунё, қулингман, деб киради сўзга.
Давлатки, донони излаб келибди,
Кулиб боқар энди толе ҳам бизга!*

* * *

*Ақду банд этилса эр билан хотин,
Шариат иши дер, йўл беради дин.
Никоҳ этилганман рубоийга мен,
Борми бу никоҳни қўлловчи ойин?*

* * *

*Ёнар тош бўлсанг-да, эй соқий, магар,
Ажал ёмгирлари бир кун сўндирар.
Бу дунё — бир кафт хок, мутриб, газал айт,
Соқий, давра айлан, бода сун, етар!*

* * *

*Сенга жон багишлай гул дудогимдан,
Қора зулфларимдан, ол ёногимдан.
Шод-хандон, мастона рақсга тушай
Чанг чалиб шод этай висол боғида.*

* * *

*Ойу Зухромудир юзинг ва кўзинг,
Юсуф чоҳи эрур хол бирла юзинг.
Сен бугдой, мен сомонпоядек сариқ,
Сомонсиз бугдой ҳеч кўрдингми ўзинг!*

* * *

*Дудогинг-ла мени асир қил, жонон,
Макка тошига элт, айлагил қурбон.
Гуноҳим бор эса, қўй, зиндон ўлсун –
Мендек гуноҳкорга чоҳи занаҳдон.*

* * *

*Ёрнинг томирига шох қўйган замон
Ҳазир бўл, инжитма, табиб, ногаҳон.
Ахир ёр қўлига урган ништаринг
Бир учи қалбимга санчилур, ишон!*

* * *

*Сен ариқ бўйида сархуш саҳар пайт,
Ой юзли жононим, эй сарви қомат!
Мен кўза кўтариб келурман бу ён,
Сув – асли баҳона, дийдор – ганимат!*

* * *

*Бул кеча дилбарим меҳмон ниҳоят,
Ёлғиз тушларидан айлар шикоят.*

Эй, кеча, дард-қайғу бўлсанг-да кетма,
Отма, тонг, бўлсанг-да бахту саодат!

* * *

Ёрим бармогида узук бўлсайдим,
Унинг қўлларида қошки, ёнсайдим.
Ҳар гал ёр камондан ўт отган чоғи
Гулдай дудогидан ўпич олсайдим...

* * *

Гул деди: “Очмадим қийғос гунчалар,
Термадим саодат богидан самар.
Гулоб қилмоқ учун мени узган қўл
Бандимдай кесилгай бир кун муқаррар!”

* * *

Ям-яшил чаманда товланади гул,
Булбул завқи жўшиб айлар арзи дил.
Ажаб, ҳар иккиси мафтун, маҳлиё:
Гул – қисқа умрига, тоқлиққа – булбул!

* * *

Мажлиснинг кўркидир гул била чечак,
Гул – гўё кўйлаги тўзгиган гўдак.
Кўрдим: қизармишдир ҳаёли гунча,
Лабларида дуру гавҳар тутгандак.

Гулнинг ватанидир чаман мудомо,
Кўйлаги йиртилмиш этаккача то.
Дедим: ким тўзитди сабр пардани?
“Мен” деди шивирлаб саҳархез сабо.

Уйғон, икки юзли ишвакор ўғлон,
Лутфу қилиқлари фитнакор ўғлон.
Берган ваъдаларинг узум сувидек
Қадаҳдан тўкмагил, айла ор, ўғлон.

* * *

Ташналаб ўлдим мен, қақради кўзим,
Золим ўқларига йўқ тобу тўзим.
Ишқнинг оловинда сувдай эридим,
Ғарқу ғарқоб бўлдим селида ўзим.

* * *

Висолинг-ла тўлин кечалар кетди,
Киприкдан узилиб инжулар кетди.
Дилимнинг роҳати, мунисим, ҳар не –
Сен кетдинг, сенинг-ла баробар кетди!

* * *

Эй, сабо, сасингга бўлайин қурбон,
Малак авлодига этсанг-чи аён:

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Кўрдим, интизоринг бўлиб бечора
Маҳсатий йўл узра бермоқдадир жон!

* * *

Уйқу йўқ, сенингсиз гариб кечалар,
Уйқусиз кўзимдан оташ сочилар.
Зулфингдек тўзгигай тушларим менинг
Баногоҳ кўзларим илинса саҳар.

* * *

Май берки, бу фалак ғамларга макон,
Эй ёрим, жонимдан тўйдирди ҳижрон.
Мен каби шодликни севганни нечун
Бодасиз, жононсиз хўрлайди даврон?

* * *

Бир захри ботилдир, какрадур фироқ,
У жонни ёққучи шавқу иштиёқ.
Ўлим – жон халоси, ўлимдан ёмон –
Бу ёруғ дунёда ёрдан айрилмоқ.

* * *

Ёримдан айирди бу маккор фалак,
Кўзим жоласига дўст қилди юрак.
Васлига муяссар бўлмадим бир бор,
Айрилиқ жафоси айлади ҳалак!

* * *

Онт ичайки офтоб жамолинг ҳақи,
Анбар сочларингнинг шамоли ҳақи,
Паришон кўнглимнинг чаманзорини
Ҳар кеча сугоргай кўз ёшим оқиб.

* * *

Қалбим ошиқларнинг сардафтаридир,
Ишқинг азобига бир муштарийдир.
Тошдан ҳам қаттиқсан бағри тошликда,
Жабрингга дош бермоқ зўр ҳунаримдур.

* * *

Истадим: Ажамдан бир нома битсам,
Қалбим қон бўлдию бўғди мени ғам.
Юрагим хуни-ла битдим хатимни,
Йигладик ҳам мактуб, ҳам мен, ҳам қалам.

* * *

Мактубим ивитди кўзларим нами,
Қон рангида ёнар ҳар бир рақами.
Қалам ҳам мен каби ғамбода эрди,
Боши-ла йигларди ёзгунча ғамни.

* * *

Ёзар эсам севгим минг йил етмагай,
Ишқинг ҳикояти ҳаргиз битмагай!
Сизмас бу ҳикоят қозғоз-қаламга,
Минг нома бир суҳбат ўрнин тутмагай!

* * *

Кўрдим: Жума бозор йўлнинг рошида
Каклик сайрар эди бургут бошида.
Какарлаб дердики: “Жафокор бир кун
Шундай марг топади фалак тошидан!”

* * *

Кассобсан, қурбонинг ўхшайман бу чоқ,
Дош бергум суякка етса-да пичоқ.
Кассобнинг ишидир кесганни сотмоқ,
Сен мени ўлдиру, сотмагил бироқ!

* * *

Менга атаганин у новвой дилбар
Қошу қовоқ қилмас, ноз ила тутар.
Хамирдай ийлади ишқида мени,
Кўрқаман, нон каби кўймасам саҳар...

* * *

Ой юзлisan, ажаб тикувчи ўғлон,
Сенга юз Маҳсатий чокардир, инон.
Ҳар қатим тортганда шаккар лабингга
Ипакдай тегинсам, йўқ эди армон.

* * *

Мен қум эловчига бўламан ҳайрон,
Тилим лол сиримни этгали баён.
У-ку тупроқ элаб ахтарар олтин,
Кафтимда тиллою уни излайман.

* * *

Эй, шоҳи дилором, яша минг йиллар,
Соянгда бахтиёр кун кўрсин эллар.
Ҳар йил минг ой бўлсин, ҳар ойда минг кун,
Ҳар соат минг кунга бўлсин баробар.

* * *

Тулпоринг фалакка урарди туюқ,
Сендан жудо қилди уни ҳам фироқ.
Бошини кесдилар аргумогингни,
Кўйругига ҳеч ким тегмади бироқ.

* * *

Эй, шоҳим, шоҳлардан аълою мумтоз,
Сенга бахт дулдули – толедан ниёз.

Олтин тўёқлари ботмасин дея,
Тувроққа кумушдан солди поёндоз!

* * *

Шоҳнинг лашкарига филингдан қирон,
Вазирингга асир минг қайсар, ҳоқон.
Рухингга садага бўлсин бу жоним,
Шоҳларни тахтидан туширдинг, жонон!

* * *

Эмишки: пистанинг озги бўлар тор;
Сенинг қаторингда турса – писта хор.
Писта даҳонингга ўхшайман деса,
Демак, адабсиздир, чақиб қўйгил, ёр!

ҲАЙРОН хоним

(XVIII–XIX аср)

ҒАЗАЛЛАР

Лабингни мояи жон яратмиш
Ва ушшоқ дардига дармон яратмиш.
Менинг жоним учун ризқу насиба
Ўшул соат яна ҳижрон яратмиш.
Фироқингда кўзим гирён қилгай:
Лаби лаълингни на хандон яратмиш.
Агар юлдуз эрур жумла гўзаллар,
Сени танҳо моҳитобон яратмиш.
Юзингни нуридан олмиш-да зарра,
Ўшандан хуршиди рахшон яратмиш.
Гадойи ҳуснингга мени дарбадар,
Сениким, сарвари хўбон яратмиш.
Мени булбул, сени бир гул атаблар,
Мени чексин, дея, афгон, яратмиш.
Етишди маъшуқин васлига ошиқ,
Мени бир сен учун Ҳайрон яратмиш.

* * *

Сабо эсса сенинг кўйингдан, эй шўх,
Қилур парвоз руҳим сўйингга, эй шўх.
Гулу сунбул ажаб атрин бўлолмас
Сенинг чехранг, сочинг, бўйингдай, эй шўх.
Бу гулшанда битарми сарву шамшод
Қадинг монанди, дил жўйингдай, эй шўх.
На бир хуш кун эди лутф айладинг сен,
Каманд бўйнимга гисўйингдан, эй шўх.
Ки душман макридан чекдим жафолар,
Жудо бўлдим сенинг рўйингдан, эй шўх.

Киши йўқ билгучи атворинги ҳеч,
Бу Ҳайрон фидодир хўйингга, эй шўх.

* * *

Зулфини чун ораза ул моҳ паришон айлади,
Равзаи фирдавс гўё сунбулистон айлади.
Ноз ила отди агар новакларини маҳлиқо,
Ўлдириб ошиқларини қони алвон айлади.
Чун боқиб аҳволима этди табассум ноз ила,
Ғунчаи боғи беҳиштни кўр, на хандон айлади.
Чун табибим ул ики ёқутни этди дурфишон,
Рух берди қалбима, дардима дармон айлади.
Ёр чун агёр ила этди такаллум лутф ила,
Кўнглими дарду гами мавж этди, тўфон айлади.
Кўрди чун агёр ила дилдорини саргарму ноз,
Дийдаи хунборими, кўрким, на тугён айлади?
Қошу кўз, ҳам лаъли майгун, холи ҳинду, зулфи каж,
Сарв қаддин кўрсатиб, Ҳайронни ҳайрон айлади.

* * *

Дардимга чора йўқдир лаъли дутодин ўзга,
Тутмас қўлимни ҳаргиз зулфи расодан ўзга.
Ҳолимни дилдоримга арз айлагувчи йўқдир
Борсам гузар бошида боди сабодан ўзга.
Каж бахтимиз боҳайрат, боиски, ёр бизга
Кўрмас раво ҳеч не жавру жафодан ўзга.
Зулму ситам бўлибдир дилдорга касбу корлик,
Мен этмадим санамга меҳру вафодан ўзга.
Дилбарга хизмат этмак азмин тутар бўланда,
Йўқдир алимда туҳфа хайру дуодан ўзга.
Дарду алам-гаминда гирифторм ўлди ким ҳам
Ёр кўчасинда мендек бахти қародан ўзга.
Агёр таъна ургай, ҳижрон олов уфургай,
Йўқ бизга меҳрибоне гамхор худодан ўзга.
Қисмат иши бу, Ҳайрон, тушдинг ёрдан айру,
Тақдирга чора йўқдир рози-ризодан ўзга.

* * *

Очилди субҳ рўйинг, шом зулфинг аён ўлди,
Хижолат оташина меҳр ёнди, моҳ ниҳон ўлди.
Чекиб қавси кузаҳ хуш тоқи рангин осмон узра
Кўруб қошинг каби ул моҳ қадди камон ўлди.
Ду чашмаи масти махмуриг олиб жонлар, тўкиб қонлар.
Хаданги кирпигинг, тиги нигоҳинг комрон ўлди.
Гирифторми каманд ўлди дилим, ақлим учиб бошдин,
Кўнгул мургига холинг дона, зулфинг ошиён ўлди.
Кўриб лаъли лабинг, эй, ҳурваши, лаъли Бадахшоннинг
Кўйиб бағри ҳасаддин, дийдасинда хун равон ўлди.
Кўзунг олди маним жоним, лабинг тўкди унинг қонин,
Биҳамдиллаҳ, санинг кўйингда охир қонга қон ўлди.

Этиб завқ бирла жон қурбон анга ҳар ошиқ эй, Ҳайрон,
На танҳо ожизу нолон ўларда жонфишон ўлди.

* * *

Ёрим, манга айла бир наззора,
Ўлди жигарим ҳазор пора.
Ҳажрингда менинг ҳазин кўнглум
Ҳар лаҳза ёниб сочар шарора.

Мен оҳ дедим, ўтли фигондин
Ўт кетди бу дашту кўҳсора.
Сен Лайли эдинг, ошиқи зорлар
Мажнун киби тушди рўзигора.

Кўндир сени деб йиглаган ушиоқ,
Йўқ мен киби кас толеи қора.
Ҳайрон кўзи йўлингда нигорон,
Қил чора бу дарди интизора!

* * *

Ғами йўқдир кишининг ёри меҳрибон бўлса,
Юз таассуфдир агар мен киби нолон бўлса.
Ҳижрон ўтида ёнди, ўт ичра қолди кўнгул,
Уф тортмадим, кўз ёшим лахта-лахта қон бўлса.
Мени ёзгирмади ким, қаргиши урсин тошга,
Найларам мен, умидим боқчаси вайрон бўлса?
Висолдан гумоним йўқ, сабрдан ишончим тўқ,
Агёр касби не тонг оҳ бирла фигон бўлса!
Ғами ҳажрида тўзган даҳрда йўқ манингдек,
Уммедим чечак очгай ёр менга меҳмон бўлса.
Толе иродаси шул: ранжима ёрдан, Ҳайрон,
Ишқингга ким инонгай, васлатинг онсон бўлса?

* * *

Бу – мен саргаштаю овора сенсиз,
Ғарибу бекасу бечора сенсиз.
Неча гулшан сари қўйдим қадамни
Қилиб сарву гула наззора, сенсиз.
Юрак ҳижрон тиги, дардинг ўқи-ла
Бўлибдир тилкаю юз пора сенсиз.
Бу кенг дунё кўзимга тийраю тор,
Ою офтоб куюк сайёра сенсиз.
Тунин ҳижрон ишим, афгондан ўзга
Чу йўқ касбим менинг, моҳпора, сенсиз.
Сенга кор этмади Ҳайроннинг оҳи,
Фақат кор айлади тошлора, сенсиз!

* * *

Бир нома ёзай, боди сабо ёра етурсин,
Шарҳи гамимни ул бути хунхора етурсин.
Ҳижрон мани этди яна беҳолу ҳаловат,
Дорую висоли менга бир чора етурсин.

Сабрим тугади, ёр энди жоним ола қолсин,
 Ё шод айласин васл ила, дийдора етурсин.
 Мен ики дунёда кўрай: орзуга етсин,
 Хар кимки, мени ёри вафодора етурсин.
 Тўсма йўлини, эй гами ҳижрон, паёмим
 То боди сабо ул гули гулзора етурсин.
 Юз ҳасрат ила бу дили ҳижронга гирифтор
 Азм этди, ўзин ул гули бехора етурсин.
 Юз ниш ила йўл бермади ул хори ситамкор,
 Қўймади ўзин ул гула бечора, етурсин.
 Ераб, манга сен бунча зулм айлама изҳор,
 Қўй, ёрга ўзин бу дили овора етурсин.
 Бекаслигима раҳм айласин холиқи якто,
 Ҳайронни у шаҳбози дигарбора етурсин!

* * *

Бўйинг сарви сиҳи, зулфунг муанбар,
 Жамолинг Юсуфи Канъона ўхшар.
 Қошинг ошиқларинг қасдига мисли
 Эгилган тийғи сарафшона ўхшар.
 Қиё боқса, кўзунг олгай бу жоним,
 Йўхуда фитнаи даврона ўхшар.
 Омон йўқ, ноз ила тири нигоҳинг
 Юракда ханжари буррона ўхшар.
 Тили булбул, сочи сунбул, юзи гул,
 Тун магар киприги пайкона ўхшар.
 Сени ой жамолинг, эй ҳури жаннат,
 Гулистонда гули хандона ўхшар.
 Эсиб боди сабо, зулфинг тўзитмиш, –
 Гул узра дастаи райҳона ўхшар.
 Дабинг кунжида холинг ҳиндуваш бир
 Ўтирган тахт аро султона ўхшар.
 Санинг кўйингда ошиқлар фигони
 Чаманда булбули хушхона ўхшар.
 Шарораи шўрангизингдан, эй ой,
 Бошим ҳам оташи сўзона ўхшар.
 Кўзум ёши фироқингдан юзимда
 Шашқатор лўлую галтона ўхшар.
 Агарчи ошиқинг кўпдир ва лекин
 Ишонма, қай бири Ҳайрона ўхшар?

* * *

Фироқинг қалбимизда кор этибдир,
 Бу зулмни чархи бадкирдор этибдир.
 У мажлисда ҳушим учмиш бошимдан,
 Ҳавойи вуслатинг бедор этибдир.
 Бу қисматга минг эҳсон, минг ташаккур:
 Гадони подишоҳга ёр этибдир.
 Ки гул ҳажрида булбул нола этмас,
 Уни ҳар не этибдир, хор этибдир.
 Қазо Мажнунни қувди тоғу даштга,

Қадар Мансурни дорда зор этибдир.
Чекиб шамширини дилдор, мисли
Рақибим қатлима шиор этибдир.
Ҳажрдан нолима зинҳор, Ҳайрон,
Бу жабру жафони агёр этибдир.

* * *

Билурсен, ёрингни бир ёри бордир,
Агёр ила аҳду қарори бордир.
Нетай мен фақирмен, ёр – султон,
Менга ёр ўлмогидан ори бордир.
На даркордур менга сунбул ва райҳон,
Анингки турраи таррори бордир.
Кўнгил, қайғурмагил, даҳри чаманда
Очилган гунчанинг минг хори бордир.
Кел, инжитма, санга шўрлик бу Ҳайрон
Бир ошиқдир, меҳр иқрори бордир.

* * *

Хуршиди тобон бўлмиш намоён,
Бўлмиш намоён хуршиди тобон.
Зулфи паришон юзларда печон,
Юзларда печон зулфи паришон.
Ул чашми фаттон ақлимни олди,
Ақлимни олди ул чашми фаттон.
Ул тири мужгон санчилди қалбга,
Санчилди қалбга ул тири мужгон.
Ул лаъли хандон оби ҳаётдир,
Оби ҳаётдир ул лаъли хандон.
Ул кўйи жонон минг қурбон истар,
Минг қурбон истар ул кўйи жонон.
Шайдо бу Ҳайрон ул ой жамолга,
Ул ой жамолга шайдо бу Ҳайрон!

Хуршидбону НОТАВОН

(XIX аср)

ҒАЗАЛЛАР

Ўзини ишқ оловига уриб дилшод парвона,
Ажаб бир бора ёнмоқдан ўлуру озод, парвона.
Ҳар оқиом кўрди мажлисдаки, шамъ агёрга ёрдур,
Шу важдан касби сўзонлик қилур бунёд парвона.
Сенга эй шамъ, маломат қилдилар маъшуқ олдинда,
Агарчи хирмани умринг бўлуру барбод, парвона!
Дема, маъшуқа бепарво, у шамъга юз маломатдан
Узиб жон тасбеҳ янглиг, вафодан шод парвона.
Билиб шамнинг вафосин, жисму жонин ўт аро отди,
Ғами ҳижрон дами вуслатда этди ёд парвона.
Жафои ҳажридани жонга етиб, шавқи висол бирла
Эриб шамъ гулханида, этмади фарёд парвона.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

147

Ёнар чун Нотавон хаста мудом ишқнинг оловида,
Сабур ўл, айла одат шеваи устод, нарвона!

* * *

Бу дардим билгувчи йўқдир бу ҳолатда, бу ҳолатда,
Дилимда ҳасратим кўндир бу фурқатда, бу фурқатда.
Нечун аҳволими билмас, у моҳи меҳрибон келмас,
Нечун додимга эврилмас бу муддатда, бу муддатда.
Кетубдир тоқатим тиздан, тамом сўнди зиё кўзда,
Нечун кўнгил узур биздан бу гурбатда, бу гурбатда!
Дегил ёри вафодора, лутф этмасин у агёра,
Карам қилсин мани зора бу хиффатда, бу хиффатда!
Йиқарман чархи осмонни, бузарман еру вайронни,
Йўлига тикмишам жонни, бу меҳнатда, бу меҳнатда.
Кўзимда интизорим бор, дилимда изтиробим бор,
Рақиблар ёр, мен агёр бу гафлатда, бу гафлатда.
Ватандин Мосуво бўлдим, сўрогинда адо бўлдим,
Ширин жоним увол бўлди бу ҳасратда, бу ҳасратда.
Мени ташлаб фироқингда, ҳамиша иштиёқингда,
Умрнинг шоми чогинда бу усратда, бу усратда.
Адашдим ҳажр тогинда, букилдим гам ётогинда,
Хаёл ҳуснинг сўрогинда бу соатда, бу соатда.
Ҳушим ул ёр ила кетмиш, юрагим ишқ ўти олмиш,
Вужуд ҳам Нотавон қолмиш бу зиллатда, бу зиллатда.

* * *

Кўнгил қонин кўзумдан новаки гамзанг равон айлар,
Масалдур мардум ичра: «Маст ўлан албатта қон айлар!»
Кўнгил, билким, у чаши маст ўлуб асло хато этмас,
Сира йўқ шубҳа гар қон этмак ўлса, қонга-қон айлар.
Агар қошу кўзинг қаҳр айласа, эй, моҳи нав, бир дам
Кўнгулда фитналар пайдо бўлур, ҳар дам фигон айлар.
Ниҳоний боқмогиндан изтироби кўнгулум афзундур,
На жодудирки, ҳар он кашфи асрори ниҳон айлар?
Учиб мурғи дилим қўнмиш сари зулфи паришона,
Бало сарманзилинда, кўр, на гофил ошён айлар?
Юзинг гирдида зулфинг куфра менгзар, тутди имонни,
Ҳарам аҳлини ким бундоқ ганжга посбон айлар?
Сабо зулфинг насимин гар таратса водийи Чинга,
Хўтан саҳросини мушкин этиб, анбарфишон айлар.
Рақибим кўрмасин бир қатра, ё раб, жоми ишратдан,
Ки, мандин бесабаб ул масту шўхи саргарон айлар.
Дегайлар: дарди ишқинг одам ўлдирмас, бу кўн создур
Ва лекин амр айлар, мен каби зор Нотавон айлар!

* * *

Шўри ишқинг бошима охийри савдо келтирар,
Бу мушаххасдики, ишқ ошиққа гавго келтирар.
Тори зулфингдур мени бўйла гирифтор айлаган,
Неки келса бошима, зулфи мутарро келтирар.
Қошу кўз, новакларинг чун фитнакашлар бир бўлиб,

Ўқ отиб, тиглар чекиб, ҳар бири даъво келтирар.
 Гул юзинг кўрмак агар мумкин ўлурди бир нафас,
 Ҳар сафар кўрмак уни нури мужалло келтирар.
 Кўнглими горат этур ончаки зулфинг торлари,
 Румга мисли ҳабаши лашкари ягмо келтирар.
 Васлидан ўзга мурад йўқ борса ошиқ кўйига,
 Билки, Мажнунни биёбон меҳри Лайло келтирар.
 Ўйлама, Юсуфни Ёқуб юзини такрор кўрар,
 Кўз боғлаб кирса бозорга, Зулайҳо келтирар.
 Миср бозорида Юсуфни Зулайҳо олди нақд,
 Нақди жон ошиқ учун қўлда муҳайё келтирар.
 Сидқи қалб бирлан нисор этмиш эдинг жон нақдини,
 Нотавон бул кун хабар: қатлингга фармо келтирар.

* * *

Саҳаргоҳ ногаҳон кўрдим дили зорим ниҳон йиглар,
 Сиришки ол ила ҳар дам чекар оҳу фиғон, йиглар.
 Савол бердим: не боисдур фалакка етди афгонинг,
 Тўкар хуни жигар чашиминг, оқар ҳар ён равон, йиглар?
 Кўнги озоҳ ўлуб менадан, деди: – Боди сабодан сўр!
 Саросима қолиб ошиқ, чекар оҳ, алъамон йиглар.
 Сабодин сўрдим аҳволиники, эй ҳар недан озоҳ,
 Не воқеадур, кунни қора бўлиб дил нотавон йиглар?
 Мудом боди сабо, кўрдим, баче дилгиру нолондур,
 Такаллум йўқ баён этса, қолибдур безабон, йиглар!
 Тутилмиш нутқи гуфтори, деди: – эй, Нотавон хаста,
 Нечук шарҳ айлайин ҳолимки, жумла инсу жон йиглар!

* * *

Кезардим боғу гулшанни, паришон ҳол ила, кўрдим:
 Уриб боди хазон, сарвин қуритмиш, боғбон йиглар.
 Тилим танглайда қотдию тараҳҳум этдим аҳволи,
 Кўзимга тор ўлиб дунё, дамодам жисму жон йиглар.
 Фалак тўфони синдурса агарда гул бутогини,
 Ки, пайҳон ўлса гул барги, этар булбул фиғон, йиглар!
 Соргарди равнақи гулшан, ўчибдур зийнати боғнинг,
 Қетиб тобу тароватдан, гул йиглар, гулситон йиглар.
 Йиқилса чарх тоқидан, бўлурса даҳри дун вайрон,
 Башар тоқат топур қайдан, замину осмон йиглар!
 Илоҳи кўрмасин кўзлар, ёмон кундир бало кунлар,
 Ғаму кулфат жафосидин жаме пиру жувон йиглар.
 Ададсиздир ғамим, шарҳин баён этмоқ эмас мумкин,
 Ёз эй, муставфаи аълам, мудом аҳли жаҳон йиглар!

* * *

Эй, гули савсан, сени бир нотавон ўзмиш магар,
 Бир маҳи олий мақома бандивон ўзмиш магар?
 Субҳи содиқда кириб ким бу қасрга беизн,
 Тарсаки солмиш юзига боғбон, кезмиш магар!
 Чунки бу гулшанда саргардон кезган беҳисоб,
 Шул сабабким посбонлар хуш нишон тизмиш магар?

Рангу бўйингдан музайяндир бисоти базми гул,
 Хомайи наққоши қудрат гулситон чизмиш магар?
 Бу қадар лутфу назокатким санинг ҳуснингдадир,
 Шавқу илҳом бирла васфинг Нотавон ёзмиш магар!

* * *

Кажравишдир бу даврон, афсус,
 Бевафодур жаҳону жон, афсус!
 Не ёмон доғ экан фарзанд доғи,
 Бошима тушди имтиҳон, афсус.
 Кўзим қолди йўлида қон йиглаб,
 Бўлди ул мардуминг ниҳон, афсус.
 Номеҳрибон ўлди ул менга,
 Бўлди хок ила меҳрибон, афсус.
 Кўзим нури, эй ҳосили жоним,
 Чекарман сенсиз альамон, афсус.
 Сени лаб ташна ёд қилганимда,
 Кўзим ёши жўйдек равон, афсус.
 Йиқилди сарв қаддинг ер парчин,
 Сенга тол бўлди соябон, афсус!
 Иззату жоҳу давлат ичра сени
 Кўрмадим асло комрон, афсус.
 Хижил сендин умед, орзу, ҳаваслар,
 Бўлмадинг ҳеч шодумон, афсус.
 Сени огушлади муздай қаро ер,
 Менинг куйди дилимда қон, афсус.
 Ажал юлди анинг тар гунчасини,
 Қолди саргашта Нотавон, афсус.

* * *

Яна, ёраб, не гамгиндур маним бу шод ўлан кўнглум,
 Рамузи ишқдан огоҳ ўлуб, устод ўлан кўнглум.
 Кўрибдур: ёри агёра бўлубдур маҳву наззора,
 Қилибдур кўксини пора маним обод ўлан кўнглим.
 Нечунки ваъдани буздинг, нечун занжирни уздинг,
 Не ваядан дашт аро кездинг, маним барбод ўлан кўнглум!
 Фироқинг рўзи маҳшардур, саросар меҳнату гамдур,
 Қаро зулфингдек дарҳам¹дур маним озод ўлан кўнглум.
 Боқинг бу Нотавон зора, кунни бахти каби қора,
 Кезар Мажнундек овора маним ношод ўлан кўнглум!

* * *

Бўлмишам даҳри бало ичра бу кун девона ман,
 Бормадим майхонага, синдирмадим паймона ман.
 Ваъдалардан кечмадим, аҳду қасамни бузмадим,
 Шул сабаб, номеҳрибоним, бўлмишам афсона ман.
 Тарки гулзор этмишам, булбул каби мен, эй рақиб,
 Оқибат бир гўша ичра келмишам афгона ман.
 Ишқ рухсоринда бир дам васли-ла шод бўлмадим,
 Тўрт тараф қиблам бўлиб, тушдим ажаб ҳижрона ман.
 Рам юкин чекмақдин, эй дил, бир дам озод бўлмадим,

¹ Д а р ҳ а м – чигал.

Гарчи жаҳд этдим, на ҳосил, етмадим жонона ман.
 Тушларимда сен келибсан қулбаи эҳзонима,
 Ул замон назр айладим жону дилим қурбона ман.
 Кўрмагим душвордир, биллоҳ сениким, эй рақиб,
 Зулфига боғлиқ дилим, қўйгил, тушай зиндона ман.
 Давру даврон тескари айланди, кома етмадим,
 Душманимдир билмасам ким, нетмишам даврона ман?
 Бору йўғимдан қолон ёлғизгина жоним эди,
 Нотавон, охир дедим: сарф айлайин меҳмона ман!

Озарбайжон ва форс тилларидан
 Ойдин ҲОЖИЕВА таржимаси

Озарбайжон халқи адабиёт тарихига Маҳсатий Ганжавий, Ҳайрон хоним, Фотма хоним Камина, Ошиқ пари, Оғабегим оға, Хуршидбону Нотавон, Зайнаб хоним Ширвоний каби истеъдодли шоирларни берган. Улар орасида Маҳсатий Ганжавий, Ҳайрон хоним ва Нотавонлар алоҳида мавқега эгадир. Бу уч шоира созида инсон гўзаллиги, юрак туғёнлари ва ҳаёт завқлари ажиб оҳанларда янғиради.

XII аср озар шоирлари орасида **Маҳсатий** (“Моҳ асти” – “Ойсан” дегани) фазлу камол соҳибаси бўлиб, тарихий манбалар унинг илмпарвар хонадонда туғилгани, мукамал таҳсил кўргани, истеъдодли рубоийнавис бўлиб етишганидан рубоийлари беради. Отаси маҳсус муסיқашунос ёллаб, қизиға мусиқа ва рақс илмидан ҳам сабоқ олишига шароит яратиб берган. Маҳсатий отадан барвақт айрилади. Ганжа хатибининг ўғли Амир Аҳмадга турмушга чиққунча саргардонлик ташвишларини бошидан кечиради. Унинг муҳаббати элга достон бўлади.

Маҳсатий хоним Хўжанд, Зинжан, Машҳад, Мариф, Балх шаҳарларида бўлди. Умар Хайём, Низомий каби устозлар билан ижодий мулоқотлар қилди. Тадқиқотчилар унинг “Амир Аҳмад” достонидаги Амир Аҳмад тилидан айтилган рубоийлари Умар Хайёмга тегишли деган гапни айтишади.

Ҳайрон хоним Дунбули XVIII асрнинг 80-йиллари ва XIX асрнинг 50-йиллари орасида яшагани маълум. У Озарбайжоннинг хушҳаво Нахчевон шаҳрида Канкарли Дунбули авлодига мансуб хонадонда туғилган, Русия – Эрон тўқнашувлари даврида Эроннинг Урмия кўли яқинидаги қишлоққа кўчирилган. Ҳайрон хоним ёшлигида саройда таҳсил олди, мумтоз шеърят анъаналарини ўрганди. Рўдакий, Саъдий, Ҳофиз, Урфий, Насирий, Навоий, Фузулий, Соиб, Қавсий каби устозлар ижодидан баҳраманд бўлди. Ночор халқнинг ғаму ҳасратига қайғудош бўлди. Ҳазалларини озар тилида, форсийда, ширу шакар усулида ҳам ёзган. У Табризда вафот этган.

Нотавон (Хуршидбону) мусиқа ва шеърят гулшани Шушада, зиёли оилада дунёга келди. У Қорабоғ ҳокими Иброҳимхоннинг набираси, Маҳдиқулихон I нинг қизидир (Маҳдиқулихон II шоиранинг ўғли). Бибилари Гавҳар оға, Оғабегим оға (Эрон ҳукмдори Фаталишоҳнинг биринчи аёли) “Оғабажу” тахаллуси билан ғазаллар битган. Қизи Хонбика, ўғли Маҳдиқулихон “Вафо” тахаллуси билан ғазаллар ёзган. Нотавоннинг асл насаб-сулоласидан шоирлар кўп чиққан. У Нотавон, Хонқизи Урмия тахаллуслари билан элга машҳур бўлган, “Мажлис-унс” шоирлар анжуманининг фаол ташкилотчиси бўлиб, уни моддий жиҳатдан таъминлаб турган. Бу анжуманда шоирлар, машшоқлар, навозандалар иштирок этар, Низомий, Навоий, Фузулий ғазаллари хусусида музокаралар ўтказилар, уларга назиралар бағишланарди, мажлис аҳлининг ижоди ҳам муҳокама этилиб, баҳоланарди. У нафақат шоира, балки моҳир наққош ҳам бўлган. Унинг саъй-ҳаракатлари билан Шушага сув келтирилган, ўша булоқ бугун ҳам “Хонқизи булоғи” деб аталади. Унинг ўғли Маҳдиқулихон Мир Аббос вафотиға бағишлаб ёзган ҳазин ғазаллариға ўнларча назиралар битилган.

Ушбу маълумотлар Навоийшунос олима, филология фанлари доктори, ўзбек адабиётининг муҳби ва тарғиботчиси Жаннатхоним Нағиеванинг “Ўтли созлар, оташин сўзлар” мақоласидан олинди. Таржималар эса бу азиз инсоннинг менга совға қилган китоблари орқали амалга оширилди. Раҳматли Жаннатхонимдан миннатдорман. Аллоҳ ундан рози бўлсин!

Таржимон

НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ХОЖА БАҲОУДДИН НАҚШБАНД ТАЪРИФИ

*Хожа Баҳоуддин Нақшбанд
таваллудининг 695 йиллигига*

1992 йил 3 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Баҳоуддин Нақшбанд таваллудининг 675 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш тўғрисида”ги тарихий қарори қабул қилинди. Бу амалда мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин азиз-авлиёларимиз таваллуд тўйларини ўтказишга бағишланган илк дадил қадам эди. Айни қонуности ҳужжати истиқлол тўғрисида биз ўзлимизни англашга, илдизларимизни ўрганишга, диний-ирфоний қадриятларимиз, миллий маънавиятимизни қайта тиклашга қатъий қирришганимиздан далолат берар эди.

1993 йилнинг 17 сентябрида Бухорода Баҳоуддин Нақшбанд таваллудининг 675 йиллиги халқаро миқёсда кенг нишонланди.

Ўтган 20 йил мобайнида Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва фаолияти, мероси ва хожагон-нақшбандия таълимоти ўрганиш мисли кўрилмаган даражада тараққий этди.

Тарихий манбаларнинг далолат беришича, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳижрий-қамарий йил ҳисобининг муҳаррам ойида дунёга келганлар. Бу ҳозирги тақвимимиз бўйича 1318 йилнинг март ойига тўғри келади. Демак, бу зоти шариф таваллудларига 695 йил тўлди.

Шу муносабат билан эътиборингизга “Нақшбандия” журнали бош муҳаррири, таниқли адабиётшунос Султонмурод Олимнинг қуйидаги мақоласини ҳавола этияпмиз.

1. Вобасталик

Алишер Навоий мероси шундай буюк бир хазинаки, ундан халқимиз тарихининг энг қадим замонлардан то XV аср охиригача бўлган даврига тегишли деярли ҳар қандай масалага оид муносабат, ҳеч бўлмаса, муҳим бир маълумот топасиз.

Хожа Баҳоуддин Нақшбанд (1318 – 1389) ҳаёти ва фаолияти, хожагон-нақшбандия таълимоти тарихи, ғоялари тарғиби, бу тариқат вакиллари ҳаёти ва фаолияти бўйича туркий тилда улуғ ўзбек шоири, мутафаккири Алишер Навоий асарларидан кўра бойроқ ва мукамалроқ бошқа бирон манба йўқ. Шунинг учун Нақшбанд ва Навоий масаласи фақат адабиётшуносликки эмас, амалда диншунослик, тасаввуфшунослик, фалсафашунослик, тарихшунослик, маънавиятшунослик, мафкурашунослик ва фаннинг яна кўплаб соҳалари изчил шуғулланиши лозим бўлган мавзу ҳисобланади. Бинобарин, ҳозиргача бу борада бир қадар илмий ишлар дунёга келди ва илгари яратилган китоблар чоп этилди.

Навоий асарларида Хожа Баҳоуддин Нақшбанд таърифи масаласини ёритиш учун, аввало, улуғ мутафаккир меросида ана шу буюк ав-

лиёга, умуман, нақшбандия тариқатига муносабат, шунингдек, шоир ижодида нақшбандия таълимоти ғоялари тарғибининг кўринишлари ва йўналишларини аниқлаб олиш лозим.

Масалага шу жиҳатдан ёндашсак, қуйидаги манзара намоён бўлади:

1. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва фаолиятини ёритиш (“Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват”).

2. Хожагон – нақшбандия тариқати вакиллари ҳаёти ва фаолиятини ёритиш (“Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват”, “Хамсат ул-мутахаййирин”, “Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер”, “Ҳолоти Пахлавон Муҳаммад”, “Мажолис ун-нафоис”, “Сирож ул-муслимин”, “Муҳокамат ул-луғатайн”, “Тарихи анбиё ва ҳукамо”, “Арбаъин”).

3. Нақшбанд ва нақшбандийлар бадий тимсолларини яратиш (“Ҳайрат ул-аброр”, “Лисон ут-тайр”).

4. Бадий асарларда нақшбандия таълимоти ғояларини тарғиб этиш (“Ҳазойин ул-маоний”, “Девони Фоний”, “Ҳайрат ул-аброр”, “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Саъбайи сайёр”, “Садди Искандарий”, “Лисон ут-тайр”, “Маҳбуб ул-қулуб”, “Сирож ул-муслимин”).

Бу йўналишларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида тадқиқотга мавзу бўлгулик даражада катта қамровга эга. Аммо илмимизда ҳали масала айнан шу тарзда кўйилиб, комплекс равишда изчил ўрганилганича йўқ. Бу йўналишлар юзасидан қарашларимиз ҳам мунтазам равишда ўзгариб, ривожланиб, такомиллашиб борапти. Шунинг учун ҳам даврлар ўтгани сайин улуғ авлиё Нақшбанд билан доҳий шоир Навоийни ўзаро боғлаб турган талай ришталарни изчил ва теран ўрганишга эҳтиёж кучайгандан-кучайиб бораверади. Чунки тасаввуф тарихида нақшбандия энг сўнгги мукамал тариқат экани, Навоий мероси миллий маънавиятимизнинг юксак чўққиси ҳисобланиши, унинг асарларида бу тариқат муаллифнинг асл эътиқоди, мафкураси янглиғ намоён бўлгани инobatта олинса, бу хусусда сўз юритишнинг аҳамияти ўз-ўзидан аёнлашади.

Шу тариқа ҳаёт билан фалсафанинг, фалсафа билан тасаввуфнинг, тасаввуф билан адабиётнинг, адабиёт билан ғоянинг, ғоя билан сўзнинг бир-бирига чамбарчас алоқаси очила боради. Энг муҳими, шу асосда биз Нақшбанд билан Навоийнинг башарият шуурий хазинасига буюк ҳисса бўлиб қўшилган дурдона фикру ғояларидан бугунимиз учун бево-сита керак бўладиган муҳим жиҳатларни ҳам топамиз.

2. Комиллар комили

Одам Ато насли орасидан Нақшбанддек комил инсонларнинг етишиб чиққани – наинки бир халқ, балки бутун башариятнинг буюк бахти, мислсиз бойлиги. Тасаввуф ақидасига кўра: “...Жумла мавжудот одамзодга шунинг учун сажда қиладики, одамлар орасида комил инсон (!) бор. Бас, жумла одамзод комил инсон туфайли (шарафли)дир. Мавжудот ичра комил инсондан кўра улуғроқ ва донороқ нарсга йўқ, чунки комил инсон энг пастдан энг юқоригача мартабалардаги мавжудотларнинг ҳулосаси (!) ва қаймоғидир (!) ва фаришталар, руҳоний мавжудотлар ва аршу курси, самовоту кавокиб – ҳаммаси комил инсон хизматидадирлар ва ҳамиша комил инсон теграсини тавоф қилурлар ва комил инсон илм мазҳаридир (кўринишидир. Бу ва бошқа иқтибосларда қавс ичида келтирилган изоҳлар бизники – С.О.), комил инсон илоҳий зот (яъни Худо) сифатларининг ҳам мазҳаридир”.

Албатта, комил инсон дейилганда, биринчи навбатда, Муҳаммад (с.а.в.), сўнг эса авлиё зотлар тушунилади. Навоий ҳам, табиийки, ана шу ақидада эди. У сўфийлар дуоси ижобат бўлишига қатъий ишонган.

Масалан, “Мажолис ун-нафоис” тазкирасида Мавлоно Лутфий ҳақида: “Бу фақир (яъни ўзини кўзда тутяпти) борасида кўп фотиҳалар ўқубтур. Умид улким, чун дарвиш (!) киши эрди, баъзи мустажоб бўлмиш бўлғай”, – дейди. Демак, Лутфийнинг айнан дарвиш, яъни сўфий киши экани учун унинг Навоий борасидаги айрим дуолари ижобат бўлган бўлиши мумкин.

Қадимгилар билмай айтмаганки:

*Мардони Худо Худо набошанд,
Лекин зи Худо жудо набошанд.*

*Маъноси: (Худодан жудо эмас.)
Авлиё Худо эмас.)*

Чиндан ҳам, “мардони Худо”, яъни авлиё зотлар Худо эмас, лекин улар Худодан жудо ҳам эмаслар.

3. “Увайсийлик” нима?

Халқда: “Худо – ёр, пирлар – мадакдор бўлсин!” – деган дуо бор. Шунинг ўзиёқ бизда узоқ йиллар зарарли таълимот сифатида ноҳақ қораланиб келган тасаввуфнинг миллий ҳаётимизга нақадар чуқур қириб бориб, унинг эзгу ғоялари қон-қонимизга сингиб кетганидан далолат беради. Тасаввуф нафақат ҳаёт бўлган шайхларнинг нафасини, ҳатто кўп илгарилар ўтиб келган улуғ авлиёларнинг руҳини ҳам тан олади.

Инсон кўнглини, аниқроғи, руҳини камол топтиришнинг, ким билади, дейсиз, эҳтимолки, башарият тарихидаги энг олий даражасига етган ана шу тасаввуф таълимотининг қатъий қоидасига кўра, солиқ, яъни сўфий, албатта, бир пирнинг этагини тутиб, унга мурид тушиши – шарт. Аммо шундай истисно ҳоллар ҳам бўладики, қай бир сўфийни илгари замонлар оламдан ўтиб кетган бирор машхур шайхнинг руҳи келиб тарбиялайди. Бундайлар у в а й с и й дейилган.

Ривоят қилишларича, Муҳаммад алайҳи-с-салом оламдан ўтар пайтларидида саҳобалар, яъни атрофларидаги суҳбатларига мушарраф бўлган зотлар у азиздан эски хирқалари, яъни тўнларини кимга бериш лозимлигини сўрашибди. Навоий сўзлари билан айтилса, ул зоти шариф (с.а.в.): “Дебтурларки: “Увайс Қаранийға берсунлар ва десунларки, менинг умматимни дуо қилсун”¹.

Яманнинг Қаран деган еридан бўлган бу туябоқар Ухуд тоғидаги урушда пайғамбаримиз(с.а.в.)нинг муборак тишлари синганини эшитиб, уриб-уриб ўзининг ўттиз икки тишини синдирган эди. Аммо Муҳаммад алайҳи-с-салом билан Қараний ҳеч қачон юзма-юз кўришмаган эди. Шундай бўлса ҳам, Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат...”ида қайд этилишича, Расулиллоҳ (с.а.в.) уни: “Маъни ва руҳоният юзидин тарбият қилиб эрдилар. Бу жиҳатдин ҳар кишинингки, бу тоифадин (яъни шайхлардан) зоҳир юзидин (яъни бевосита ҳаётда тарбия қилган) пири маълум бўлмаса ва машойхларидин бирининг руҳи (!) они тарбият қилган бўлса, они “увайсий” дерлар” (75).

Демак, “увайсий” деган тасаввуфий атама ана шу Увайс Қаранийнинг исмидан олинган. Увайс Қаранийнинг ўзи эса мусулмон оламида, хусусан, адабиётда жуда машхур эди. Навоий “Насойим ул-муҳаббат...”да таърифлаган биринчи шайх ҳам – шу.

¹ Алишер Навоий. Асарлар. 15 жилдлик. Т.: 1958.75-бет. Бундан кейинги шу нашрдан олинган парчаларнинг саҳифаси қавсда бериб борилади.

Увайсийлик ҳақидаги тасаввурни янада ойдинлаштириш мақсадида шуни эслатиш керакки, машҳур шоирамиз – Жаҳонотин Увайсий таҳаллусининг маъноси ҳам худди ана шу тушунчадан олинган. Ким билади, балки, уни ҳам қадим машойихларимиздан бирининг руҳи келиб тарбия қилгандир, ҳеч бўлмаганда, Увайсийнинг ўзи шуни орзулагандир. Биргина далил: шоиранинг “Увайсийман” радифли ғазали шундай тугалланади:

*Вайси(й) бериёзат деб саҳл тутма, эй ориф,
Ишқ аро ниҳон дарди бедаво Увайсийман.¹*

Биринчидан, “Вайси(й)” – вазн тақозосига кўра, “Увайсий” сўзининг шартли равишда қисқарган шакли, уни зинҳор-базинҳор “вайсамоқ” маъносига алоқадор сўз деб тушунмаслик керак. Иккинчидан, тасаввуфда солиқ пирнинг йўл-йўриқларига бевосита амал қила бориб, руҳни камолга етказиш учун истилоҳда “риёзат” деб аталадиган махсус қийинчиликлар босқичини босиб ўтиши керак. Бу – пирсиз амалга ошиши мумкин бўлмаган бир мушкул машғулот. Айни матнда сўзни бир йўла ҳам луғавий ва ҳам таҳаллусий маънода қўллашдек бадий санъат “иттифоқ” дейилади. Шоира ориф, яъни сўфийга: “Риёзатсиз, деб менга таъна қилма, мен – увайсийман, яъни мени шайхлардан бирининг руҳи (ўзи эмас!) тарбиялаган!” – деб писанда қилаётибди.

4. Не-не пирлар этагини тутиб...

Баъзи сўфийлар бир неча пирнинг тарбиясини олган. Масалан, Нақшбанднинг ҳам пирлари кўп бўлган. Навоийда келтирилишича: “Аларга қабул назари Хожа Муҳаммад Бобо Самосийдиндур ва одоби тариқат таълими зоҳир юзидин Амир Саййид Кулолдиндур, андоқки, дер эрмишлар. Аммо ҳақиқат юзидин алар увайсийдурлар (таъкид бизники) ва тарбият ҳазрати Хожа Абдулҳолиқ Ғиждивоний руҳидин (!) топибдурлар” (130).

Хожа Баҳоуддин туғилмасларидан бурун Хожа Муҳаммад Бобо Самосий буюк бир шахс дунёга келаётганини она қорнидаги боланинг хидидан сезадилар: “...Хожа Баҳоуддин ҳазратлариға алардин (Самосийдан) қабул фарзандлиғқа воқеъ бўлубтур ва алардурларки, Қасри хиндувон (яъни Баҳоуддин туғилган қишлоқ) ўтарда дер эрмишларки: “Бу туфроғдин бир эр иси келадур, бўлғайки, Қасри хиндувон Қасри орифон бўлғай”. То бир кунки, Саййид Кулол манзилидинки, аларнинг хулафосидиндур, Қасри орифон сори мутаважжих (бораётган) эрдилар, дедиларки: “Ул эр исики, бизнинг димоғимизда етар эрди, ортуқроқ бўлубтур, ҳамонки, ул эр мутаваллид бўлубтур” (туғилибди). Чун нузул қилибтурлар (меҳмонликка борибдилар), ҳазрати Хожа Баҳоуддин валодатидин (туғилганидан) уч кун (ўтган) экандур, аларнинг жадди (яъни Баҳоуддиннинг боболари) бар муомала аларнинг (Самосийнинг) кўксиға кўюб, аларни (Баҳоуддинни) ихлос ва ниёз била Хожа Муҳаммад Бобо назариға келтурубтур. Хожа Муҳаммад Бобо дедиларки: “Ул бизинг фарзандимиздур ва биз ани қабул қилдуқ”. Ва асҳоб сори боқиб, дебтурларки: “Бу ул эрдурки, бизга анинг иси келиб эрди, рўзгор (хаёт)нинг муқтадоси (йўлбошчиси) бўлғай”. Ва Амир Саййид Кулолға буюр: “Фарзандим Баҳоуддин ҳақида тарбияту шафқатни дариг тутмағайсен ва сенга бихил қилмағаймен (кечирмайман), агар тақсир (хато, қусур) қилсанг”. Амир

¹ Увайсий. Кўнгил изҳори. Т.: 1983. 122-бет.

дедиким: “Эр бўлмағаймен, агар Хожа васиятига тақсир қилсам” (126).¹

Демак, Нақшбандга Самосий – “қабул назари” юзасидан, Амир Кулол эса зохирий тарафдан, яъни тариқатга ўргатгани жиҳатидан – пир. Аммо Хожа Абдуллоҳиқ Гиждувоний у кишига ҳақиқат юзасидан, яъни р у х и к е л и б т а р б и я л а г а н и тарафидан, таъбир жоиз бўлса, б о т и н и пир.

Хўш, икки аср олдин яшаган, милодий 1179 йили вафот этиб кетган Абдуллоҳиқ Гиждувонийнинг руҳлари қандай йўл билан Хожа Баҳоуддинга тарбия берган?

Навоийда айтилишича, ёшлик чоғларида Баҳоуддин бир кечаси чиқиб, Бухоронинг уч мазорига борадилар. Ҳар мазорда ёғи тўла, пилтаси ёғи ичига солиб кўйилган чирок кўрадилар. Фақат яхшироқ ёниб, тузукроқ ёритиши учун ўша пилталарни ҳаракатга келтириш керак экан. Учинчи муқаддас мазорда қиблага қараб ўтирган пайтларида у тарафда девор ёрилиб, ажиб бир манзара намоён бўлибди. Воқеанинг бу ёғини “Насойим ул-муҳаббат...”даги Баҳоуддиннинг ўз сўзлари билан айтган маъқулроқ: “Қибла девори шақ бўлди (ажралди, очилди) ва бир улуғ тахт пайдо бўлди ва яшил парда ул тахт олдиға тортилган ва теграсида жамоате ва Хожа Муҳаммад Бобони алар орасида танидим. Билдимки, ул хайл (тўп, жамоа) ғойиблардиндурлар (вафот этган, аммо у дунёда руҳи тирик кишилардандирлар). Ораларидин биров менга айттики: “Тахти Абдуллоҳиқ (Гиждувоний)дур ва ул жамоат аларнинг хулафоси (ўринбосарлари) диндурлар”. Ва бирин-бирин аларнинг отин атади ва Хожа Муҳаммад Бобоға етганда дедиким: “Аларни худ ҳаётлари чоғида кўрубсен ва сенинг пирингдурлар ва сенга бир бўрк (бош кийими) берибдурлар ва каромат қилибдурларки, нозил бўлган бало сенинг барақатингдан дафъ бўлғай”. Андин сўнгра ул жамоат айтдиларки: “Қулоқ тут ва яхши эшитки, улуғ Хожа ҳазратлари санга сўзлар айтғусидурларки, Ҳақ субҳонаху ва таоло йўли сулукида санга андин чора йўқдур”. Ул жамоатдин илтимос қилдимки: “Ҳазрати Хожаға салом қилай ва муборақ дийдорлариға мушарраф бўлай”. Пардани иллайидин олдилар. Пире кўрдим нуроний. Салом қилдим. Жавоб бердилар ва сўзларки, сулук мабдаъида (бошида) ва охирида керакликтур, менга баён қилдилар ва дедиларки: “Ул чароғларки, ул кайфият била санга кўргуздилар, ишорат ва башоратдур санга бу йўл қобилият ва истеъдодидин. Аммо истеъдод фатиласин (яъни мазорларда кўринган чироклардаги каби пилтасини) ҳаракатга келтурмак керак, то ёруғай ва асрор (сирлар) зухур қилғай (кўринғай)”. Ва яна буюрдилар ва муболаға қилдиларки: “Борча аҳволга қадамни амру наҳй жодасиға (буюрилган ва манъ этилган ишлар йўлига) кўйғил ва азимат била амал қил ва суннатни бажо келтурғил ва рухсатлар ва бидъатлардин йироқ бўл ва Мустафо (с.а.в.) аҳодисини (Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларини) ўзунга пешво қил...” (131).

Ҳазрати Нақшбанднинг ўзлари-ку увайсий эдилар. Аммо оламдан ўтганларидан кейин у азизнинг руҳлари келиб кимсан – ҳазрати махдум Абдурахмон Жомийга тарбия берган. Навоий пири ва устози ҳақида шундай деб ёзади: “Зоҳир юзидин ўзларин кутб ул-муҳаққиқин (Худони – Ҳақни изловчилар кутби) ва ғавс ус-солиқин (солиқлар мадодкори) Мавлоно Саъд ул-миллати ва-д-дин (миллату диннинг бахти) ил-Кошғарий муриди кўргузурлар эрди, аммо, ҳамонки, увайсий (!) эрдилар ва Хожа Баҳоуддин Нақшбанд руҳониятидин тарбият топиб эрдилар” (185).

¹ Х. Ҳасанов, Г.Наврўзовнинг “Ҳазрат Амир Кулол” (Бухоро-Когон: 1993. 12-бет) рисоласида Амир Кулол таваллуди милодий 1305 йил деб кўрсатилади ва унинг Бобо Самосий билан илк учрашуви ун ёшида юз берганлиги айтилади. Баҳоуддин туғилганда Амир Кулол ўн уч ёшда ва ҳали пири билан учрашмаган бўлиб чиқади. Ё Амир Кулол таваллуди, ё пири билан учрашуви санасида хатолик бор.

Нақшбанднинг қабулий пирлари Муҳаммад Бобо Самосий, зоҳирий пирлари Амир Саййид Кулол ва ботиний¹ пирлари Хожа Абдулҳолик Ғиждувоний эканини билиб олдик. Бироқ бу зоти шариф бевосита яссавия тариқати шайхларига ҳам мурид тушганлар. Ҳатто, инглиз тасаввуфшунос олими Ж.С. Тримингэм Аҳмад Яссавий шажарасини санаганда Баҳоуддин Нақшбанд номларини силсилада Халил Отанинг муриди сифатида кўрсатади.² Чиндан ҳам, Баҳоуддин Нақшбанд яссавий шайхлардан Халил Ота хизматида ҳам бўлганлар.

Навоийнинг далолат беришича, Нақшбанд ҳазратлари бир кеча Ҳаким Ота, яъни милодий 1186 йили вафот этган сўфий ва шоир Сулаймон Боқирғонийни тушларида кўрадилар. Ул зот Баҳоуддинни бир дарвеш ихтиёрига топширадилар. Баҳоуддин бу тушларини она тарафдан бибиларига айтсалар, у киши: “Эй фарзанд, сенга турк машойихи (яссавия тариқати шайхлари)дин насибе бўлғусидур” (129), – дейдилар. Баҳоуддиннинг кўнгиллари ўша тушларида кўрган дарвешни кўп тусайди. Бир куни Бухоро бозорида ўша тушларида кўрганлари дарвешни учратиб, танийдилар ва у билан танишадилар. Оти Халил экан. Ўша куни бозорда у билан яхшироқ гаплаша олмайдилар. Оқшом уйларига одам келиб, Халил чақиртираётганини айтади. Куз маҳали экан. Баҳоуддин бир оз мева (?) олиб, ўша дарвешнинг ҳузурига борадилар. Унга тушда кўрганларини айтмоқчи бўлиб турганларида Халил: “Улча сенинг хотирингдадур, бизга аёндур. Баён қилмоқ ҳожат эмас” (130), – дейди. Чунки кўп шайхларга бировнинг кўнглидаги гапни айтмасидан ҳам уқиб олиш қобилияти берилган бўлади.

Шу тариқа Баҳоуддин олти йил Халил Отанинг хизматини қилиб, унинг тасаввуф йўлидаги суҳбатларидан баҳра топадилар. Кейинроқ Халил Ота Мовароуннаҳр мамлакатига подшоҳлик ҳам қилади. Баҳоуддин у кишининг подшоҳлик даврида ҳам яна олти йил хизматда бўлиб, шайх тарбиятини оладилар. Пир ва мурид холи қолганларида тасаввуфдан суҳбат қураб, кўпчилик ичида эса улар шоҳ ва мулозим каби муомалада бўлаверар эдилар. Бу ҳақда Баҳоуддиннинг ўзлари: “Халода (холи қолганда) хос суҳбатининг маҳрами эрдим ва малода (кўпчилик орасида) салтанат одобин риоят қилур эрдим” (130), – дейдилар.

Баҳоуддин Нақшбанд ёш пайтлари яна бир яссавий пир – Қусам Шайхдан ҳам таълим олганлар.

Бир куни Амир Саййид Кулол шогирдларини ёнларига чақириб, шундай дедилар: “...Эй фарзанд Баҳоуддин! Хожа Муҳаммад Бобо нафаси васиятин сизнинг борангизда ба жой келтурдум...” Дедиларки: “Ҳар не тарбият бобида бормен, сенинг ҳақингда кўргузубмен. Сен фарзанд Баҳоуддин бобида кўргизгил”. Андоқ қилдим” (128). Кейин ўз кўксиларига ишорат қилиб: “...Бу эмчакни сизнинг учун қуруттум ва сизинг рухониятингиз куши башарият байзасидин (тухумидан) чиқди. Аммо сизинг ҳимматингиз шаҳбози (ов қуши) баландпарвоз тушубтур. Эмди ижозаттур. Ҳар ерда матлубдин (талабдан) исе (бирон ҳид) димоғингизга етса, тиланг ва талабда ўз ҳимматингиз мужиби (сабаби) била тақсир (қусур) қилманг” (128).

Демак, Амир Саййид Кулол ўзларидаги бор билимни шогирдларига бериб бўлган, аммо шогирднинг истеъдоди жуда баланд ва унда бундан ҳам юқорироқ даражаларда таълим олиш иштиёқи кучли эди. Баҳоуддин пирларининг ана шу гапларига амал қилиб, илм истабон яссавия тариқати шайхларининг машҳурларидан бўлмиш Қусам Шайх

¹ Пирга нисабатан қўлланган “қабулий” ва “зоҳирий” сифатларини Навоийдан олиб, “ботиний”ни эса моҳиятдан келиб чиқиб ишлатапмиз.

² Тримингэм Дж. С. Суфийские ордены в исламе. М.: 1989. С. 58.

олдиларига – Нахшаб, яъни ҳозирги Қаршига бордилар. Навоий келтиргани маълумотга кўра, Баҳоуддиннинг Қусам Шайх билан учрашувлари жуда қизиқ кечган.

...Дарвешлар давраси. Тўрда пир, яъни Қусам Шайх ўтирибди. Қовун ейиляпти. Шайх олдида бир нотаниш шогирд салом бериб киради, таъзим бажо айлаб кириб келган боланинг каддини ерга ургандек, шайх ҳозиргина еб бўлгани қовун тилимининг пўчоғини унинг олдида отади. Йигит ҳеч иккиланмай пўчоқни олиб, чайнай бошлади. Чайнай-чайнай, батамом еб қўйди. Шайх ҳеч нарсани сезмагандек, яна бир тилим қовунни паққос тушириб, пўчоғини меҳмон йигитнинг олдида ирғитади. Яна ўша аҳвол: йигит пўчоқнинг бунисини ҳам еб қўйди. Шайх ташлаган учинчи пўчоқ ҳам бемалол хазм қилинди.

Хўш, нима гап ўзи? Наҳотки, кимсан – Хожа Аҳмад Яссавий хонадонидан бўлган замонасининг машҳур шайхи меҳмон йигитга нисбатан шунчалар беписандлик билан муносабатда бўлса?!

Навоий воқеанинг ўзинигина баён қилади, уни шарҳлаб ўтирмайди. Чунки тасаввуфдан бохабар ўша давр кишилари учун ишоранинг ўзиёқ етарли эди. Бироқ биз учун сўзу суҳансиз – қовун пўчоғи “тил”и билан гаплашилган бу “суҳбат” шарҳга жуда-жуда муҳтож.

Қусам Шайх гап-сўзсиз ҳам ёш йигитнинг бу ерга илм истаб келганини билади. Хўш, қани, шогирд бутун измини устозга топширишга тайёрми-йўқми? Қолаверса, илм олиш маҳали пирдан жуда оғир, инсон ғурурига тегадиган вазифалар топширилса, уни ҳам бажаришни кўнглига туғиб келганми бу йигит ё бу бир шунчаки ҳою ҳавасми? Бундай ўта муҳим ва нозик саволларни сўз билан ифодалашга ҳеч бир ҳожат йўқ. Негаки, сўфийлик, аввало, киши кўнглини англаш экан, кўнглини ҳадди аълосида софлаган, яъники такомилга еткарган комил инсонлар учун гап-сўзсиз ҳам бир-бирларини англашлари табиий ҳол-ку. Демак, Қусам Шайхни шогирдлик истаб келган йигитнинг ана шу жиҳатдан қай даражага етгани, яъни унинг фаҳму фаросатини ҳам имтиҳон қилиш туйғуси чуллагани рост.

Шу нуқтаи назардан қаралса, Қусам Шайх уч бор Баҳоуддиннинг олдида пўчоқ ташлаш билан бўлғуси шогирдни обдон синаб олди. Навоий матнидаги “ғояти талаб ҳароратидин” деган калималарда гап кўп. Пўчоқни ейиш билан Баҳоуддин: “Мен Сизнинг олдингизга илм истаб келдим, бу йўлда нимаики машаққат чекишга тўғри келса, мен бунга тайёрман”, – демоқчи бўлди.

Пир кутган жавобини олган эди. Навоийда Қусам Шайхнинг пўчоқ ташлаши воқеаси “икки-уч қатлаъ” тақрорлангани ёзилади. Келинг, озгина мулоҳазага эрк берайлик-да, шуни уч марта¹ деб ҳисоблайлик, чунки Жомий “Нафаҳот ул-унс...”да “уч марта” деб, яъни аниқ қилиб ёзади. Сўфийлар шу қадар зехнкор кишиларки, ана шу уч марта пўчоқ ташлашнинг замирида ҳам муайян маъною мазмун бўлиши мумкин. Эҳтимол, ушбу воқеада ҳам бир муҳим сир яшириндир?

Биламизки, тасаввуфда аввал шариат, кейин тариқат ва сўнгра ҳақиқат босқичлари мавжуд.

Биринчи марта пўчоқ ташланганда пир шогирддан: “Шариатдан илминг борми?” – деб сўраган бўлса, ажаб эмас. Пўчоқни еб қўйиш билан шогирд: “Бор. Лекин Сиздан яна таълим олишга муштокман!” – дегандир.

Иккинчи бор келиб тушган пўчоқ: “Тариқатдан хабардорлигинг қалай?!” – деган савол эди, балки. “Бехабар эмасман. Аммо Сизнинг тарбиянгизга мун-

¹ Нуриддин Абдураҳмон Жомий. Нафаҳот ул-унс мин ҳазорот ул-қудс. Техрон: 1370. Саҳ. 288 (Араб ёзувида).

тазир бўлиб келдим!” – деган жавоб эди, эҳтимол, иккинчи пўчокни еб қўйиш.

Учинчи дафъа ташланган пўчок: “Ҳақиқат илмини биласанми?” – деган сўроқ бўлиши мумкин. “Биламан, – демоқчи, шекилли, шогирд учинчи пўчокни ейиш билан. – Бироқ Сизнинг таълимингиз етмай турибди!..”

Агар шундай бўлса, пир кутган жавобини олган эди.

Хўш, бу ваъдалар-ку яхши-я. Аммо шогирднинг илм талаби бора-сидаги бардоши қандоқ экан? Бунга чидай олармикан? Ахир, тасаввуф учун сабру чидамнинг айрича аҳамияти бор-ку! Бинобарин, тожик тасаввуфшуноси Муҳаммадқул Ҳазратқуловнинг бу ҳақдаги фикрлари эътиборли: “Тасаввуф адабиётида келтирадиларки, суфийнинг иймони икки қисмдан иборат. Унинг аввалги ярмини сабр ва кейинги ярмини шукр ташкил этади. Суфийларнинг эътиқодига кўра, ҳар бир фарзни охирига етказиш ва ҳар бир маъсиятни тарк этиш сабрсиз амалга ошмайди, зеро тариқатга кирган солиқ бошига тушган мушкулликларнинг барисини сабру тоқат билан кутиб олади. Собир шундай кишики, у ҳақиқат маърифати учун сабрни бўйнига олади ва қийинчиликлардан шикоят у эътироз қилмайди. “Тазкират ул-авлиё” муаллифи (яни Фариддин Аттор) сабрни сўфий ҳаётининг энг яхши жиҳати деб билади”.¹

Энди Баҳоуддин сабрини синашнинг гали келган эди.

Пўчок ейиш воқеаси бўлган маҳалда бир ходим кириб, Қусам Шайхга, уч туяю тўрт отни йўқотганини билдиради. Шайх атайлабдан Баҳоуддинга қараб: “Ани яхши тутингиз!” (129) – дейди. Хизматчилар Баҳоуддинни ўғри ҳисоблаб, устларига шу даражада ташланадики, ҳатто, Хожанинг баданларидан қон ҳам чиқади. Шунда ҳам миқ этмайдилар. Агар у киши сабрсизлик кўрсатиб ўзларига нисбатан тухмат қилинаётганини айтганларида ёки асабийлашиб, муридлар билан талашиб кетганларида, пирнинг: “Тасаввуф йўлидаги даражаси ҳали жуда ҳам паст экан”, – деган баҳосини олган бўлар эдилар. Тасаввуф йўлига кирган, Ҳаққа етишни орзулаган солиқ руҳиятида метиндек ирода ва ўта кучли чидам бўлиши керак эмасми? Ахир, бу дунёда жиддийроқ бир мақсадга эришмоқ учун ҳам одам боласида қанчалар матонат шаклланган бўлиши лозим-ку!

Баҳоуддин устознинг бу имтиҳонидан ҳам эсон-омон ўтадилар. Намозшомга бориб эса йўқолган уч туяю тўрт от ўзи кириб келади.

Ана шундай жиддий синовлар билан бошланган Қусам Шайх ва Баҳоуддин Нақшбанд аро пиру муридлик шу даражага етдики, шогирд уч ойча устоз хизматида бўлиб, унинг энг севимли талабасига айланди. Охири устоз у кишига дуо бериб: “Тўққиз ўғлум бор. Сен борчадин улуғроқ ва муқаддамроқ (устунроқ). ...Бу навъ талабгорлиғки, сенда кўрибмен, толиблардин ҳеч қайсида кўрмаймен” (129), – деди. “Тўққиз ўғлум” деганда Қусам Шайх фарзандларини кўзда тутганми ё муридларини – бу очик маълум эмас. Ҳойнаҳой, Шайх Баҳоуддинни энг улуғ шогирдлари қаторида тилга оляпти.

Қусам Шайх ҳар гал Нахшабдан Бухорога келганида унга алоҳида ҳурмат кўрсатар эдилар. Қусам Шайх умрининг охирида шу муриди юртида яшади ва Бухорода вафот этди. Қабри – ўз юртида.

5. *Хожалик билан рост келмайдиган бандалик*

Бундай ўйлаб қаралса, бу дунёда ўзи бор-йўғи биргина ижтимоий муаммо бор. Қолган жамики муаммолар – назаримда, ана шу бош масаланинг бўлаклари, тармоқлари ёки оқавалари.

¹ Ҳазратқулов М. Тасаввуф. Душанбе: 1988. Саҳ. 49.

Бу – бош муаммо, нима?

Бу – меҳнат ва маҳсулот тақсимоти, кишиларнинг ишлашга ва, аксинча, меҳнат туфайли барпо этилган бойликларга эгалик қилишга муносабатлари.

Нақшбандия тариқати жаҳоннинг ана шундай энг муҳим ижтимоий муаммоси – меҳнатга ва унинг натижасида эришиладиган бойликка муносабат масаласига ниҳоятда жиддий эътибор беради. “Дил – ба ёр-у, даст – ба кор!” шиори солиқларнинг меҳнат қилиб туриб ҳам тасаввуф билан машғул бўлиши мумкинлигини исботлайди ва шунга ундайдигина эмас, ҳатто, сўфийни ўз меҳнати, яъни қўл кучи билан тирикчилик қилишга ҳам даъват этади. Агар ҳар ким ўз меҳнати ила тирикчилик ўтказса, бойликларга фақат меҳнати даражасидагина эга бўлишга интилса, бу дунёда ноҳақлик юз бермайди, ижтимоий адолат тантана қилади.

Нақшбандия йўлига кирганлар учун бу шунчаки бир ғоя эмас эди. Улар шу ақидаларига қатъий амал қилиб яшар эди. Бу тариқат жаҳоннинг ана шу, энг асосий деяётганимиз, ижтимоий муаммосини ҳар кимнинг ўзи адолат билан ҳал этишига чорлар эди.

Навоий тазкирасида Нақшбанднинг ўзгалар меҳнатидан фойдаланмасликлари айтилади: “Дерларки, аларға ҳаргиз кул ва дадак (чўри) бўлмас эрмиш. Алардан бу маънида сўрубтурлар. Алар дебтурларки: “Қачон бу бандалиғ хожалиғ била рост келур?!” (132).

Демак, агар инсон Аллоҳнинг кули бўлса-ю, у яна қандай қилиб бировни ўзига кул қилиб олади?

Нақшбандия хожалиқни эмас, меҳнаткашлиқни тарғиб қилгани жиҳатидан ҳам ўз даври учун улкан ижтимоий ҳодиса эди ва бу ҳозир учун ҳам ниҳоятда аҳамиятли. “Қачон бу бандалиғ хожалиғ била рост келур!” деган сўзлар –ҳаммининг ҳам Аллоҳ олдида тенг бир банда эканини тарғиб қилишдир!

6. Жаноза олдидан ўқилган байт

Ҳар бир мусулмон банда вафот этганидан кейин унга жаноза ўқилади. Ҳазрати Нақшбанднинг бу борадаги бир гаплари – ниҳоятда мутаассир. У кишининг айтишларича, Абу Саъид Абулхайр деган бир шайхдан: “Сизнинг жанозангиз иллайида қайси оятни ўқисунлар?” – деб сўрабдилар. Шайх шундай жавоб берибди: “Оят ўқумоқ улуғ ишдур. Бу байтни ўқусунларки:

*Чист аз ин хўбтар дар ҳама офоқ кор,
Маъноси: Дўст расад – назди дўст, ёр – ба наздики ёр”*
(133).

“Дўст – дўст ёнига, ёр – ёр яқинига етса, бутун оламда бундан яхшироқ яна нима бор?”

Бу ердаги “дўст” сўзи ҳам, “ёр” ҳам тасаввуфий маънога эга. Байтда сўфийнинг Аллоҳга етишув орзуси акс этган. Биринчи бор қўлланган “дўст” ва “ёр” – сўфийни, яъни ошиқни, иккинчи бор қўлланган “дўст” ва “ёр” Аллоҳни, яъни маъшукни англатади. Албатта, ошиқ учун бу дунёда маъшукқа етишдан олийроқ бахт борми?!

Шайх Абу Саъид Абдулхайрнинг бу васиятини эслаган Хожа Нақшбанднинг ўзлари ҳам жанозалари олдидан байт ўқишларини васият қилганлар: “Андин сўнгра алар дебтурларки: “Бизнинг жанозамиз иллайида бу байтни ўқусунларки, байт:

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

*Муфлисонем, омада дар кӯи ту,
Лавҳашаллоҳ, аз жамоли рӯи ту”*

(133).

Мазмуни: “Сенинг кўчангда сенинг юзинг жамолидан “Аллоҳ йироқ этмасин” деб юрган гадолармиз”.

“Сен” дейилганда, шубҳасиз, Аллоҳ назарда тutilган.

Бу маълумот тасаввуф вакилларининг ҳаёти шеърият билан нақадар чамбарчас боғланиб кетганидан далолат беради.

7. Моҳият

Ислом таълимоти Навоий учун бир бепоён денгиз бўлса, тасаввуф сувини ана шу денгизга қуядиган бир дарё янглиғ эди. Нақшбандия тариқатини эса ана шу дарёнинг энг катта ирмоғига ўхшатиш мумкин. Улуғ шоир ислом таълимоти денгизига тасаввуф дарёси, тасаввуф дарёсига нақшбандия ирмоғи орқали сузаётган бир кема янглиғ ижод этди. Шунинг учун бобокалонимиз умр бўйи ана шу ўзига энг яқин ирмоқ сувларидан кўп ичган. Туркий сўз санъатида эса ҳали ҳеч бир соҳиби қалам нақшбандия ирмоғи сувларидан улуғ ўзбек шоирчалик қониб-қониб нўш этмаган бўлса керак. Нақшбандия ирмоғи эса, асосан, ҳазрати Нақшбанд булоғидан сув олади.

Бир нарсани унутмаслик керак: айрим шоирларимиз, масалан, Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний учун тасаввуф – м а қ с а д, адабиёт эса – в о с и т а эди. Баъзи соҳиби қаламлар наздида, масалан, Навоий учун адабиёт – м а қ с а д, тасаввуф эса – в о с и т а эди. Бошқача айтганда, Яссавию Боқирғоний одамларни тасаввуф орқали тарбияламоқчи бўлди. Бунинг учун улар адабиётга суянди. Навоий кишиларни адабиёт орқали эзгулик сари етаклади. Бунинг учун у тасаввуфга суянди.

Навоий ижодида тасаввуф билан адабиёт олий даражада ўзаро уйғунлашди. Бу уйғунликнинг асосини эса нақшбандия ташкил этади. Навоий замонасининг энг пешқадам зиёлиси сифатида давр учун расм бўлган тариқатни қабул қилди ва ўз ижоди билан унинг янада оммалашши, теранлашиши, таъсирчан бир мафкурага айлана боришига улкан ҳисса қўшди.

Навоийда нақшбандийлик изларини қидириш адабиётимиз тарихининг кейинги даврларини ўрганиш учун ҳам жуда-жуда асқатади. Чунки ўзбек адабиёти Навоийдан кейин ғоявий-эътиқодий жиҳатдан нақшбандиясиз яшай олмас эди ҳисоб. Навоийдан кейинги машхур шоирларимиз бўлмиш Бобур, Машраб, Огаҳий ижодида ҳам нақшбандия ғоялари тарғиби изчил давом этди.

*Султонмурод ОЛИМ,
филология фанлари номзоди*

ИЖОД ҚАНОТИДАГИ ПАРВОЗЛАР

Устоз Озод Шарафиддиновнинг таваллуд кунлари борасида хийла чалкашлик бор. Давлат берган шаҳодатнома бўйича 1929 йил 1 июль санаси кўрсатилган. Домла эса бувиларининг гувоҳлигича, эрта баҳор – ўрик гуллаган паллада туғилган эканман, дея март ойи бошларига ишора қилар эдилар. Инсоний табиатлари, ижодий майлларига кўра эҳтирос, қизгинлик, ҳар қандай даврани жонлантириб юбора олиш хислатларига нисбат берилса, домланинг ўз эътирофлари ҳақроств эканига шубҳа туғилмайди. Шу мулоҳазаларда устознинг фарзанди, адабиётшунос олима, филология фанлари доктори Муҳаббат Шарафутдинованинг Озод домла ибратларидан ҳикоя қилгувчи мазкур хотира мақоласини эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

Ажойиб инсон, меҳрибон ота, беназир устоз, атоқли олим ва жамоат арбоби Озод Шарафиддиновнинг орамиздан кетганларига салкам саккиз йил бўлди. Домла ўзларидан кейин ноёб мерос – ажойиб илм боғини, иймонли, эътиқодли, кенг мушоҳадали, теран фикрлайдиган, қалами ўткир шогирдларни, адабиётшуносликка оид нодир тадқиқотлару ўқувчи эътиборини тортадиган таржималарни, ўткир публицистик мақолаларни қолдирдилар. Шу билан бирга, домланинг турли учрашув ва анжуманларда, радио-телевидениеда миллий маънавиятимиз, ажодларимизнинг бой мероси, мустақилликнинг маънавий асосларини мустаҳкамлаш ҳақидаги кўплаб маъруза ва суҳбатлари ҳамон хотирамизда.

Устознинг фикрича, ҳаёт тарзимизни пухта ўйланган андозаларга мосласак, одамлар ҳаром-харишдан ҳазар қиладиган бўлса, улар ўртасида адоват ва ҳасад йўқолиб, шафқат ва мурувват қарор топса, ҳар бир одам ўзининг инсоний шаънини ҳар нарсадан юқори қўя билса, виждонини пок сақласа, иймон-эътиқодли бўлса, жамият маънан бой, мамлакат эса қудратли бўлади. Лекин бу фазилатлар жамиятга осмондан тушмайди. Бунинг учун меҳнат ва ҳаракат қилмоқ керак. Инсон маънавий дунёсини бойитадиган, ақлини пешлайдиган воситалар эса кўп. Шулардан бири китобдир. Китоб билан сирлашмоқни инсон ўзи учун ҳаётини заруриятга айлантормоғи зарур.

“Лекин минг афсуски, – деган эдилар домла, – ҳозирги кунда адабиётга, китобга бўлган эҳтиёж сезиларли даражада пасайган. Тўғри, ёшлар замонавий техник воситалар – кино, видео, компьютер орқали муайян маълумотга эга бўлишлари мумкин, бироқ буларнинг бари фикрни ифодалаб беришга хизмат қилмайди. Ваҳоланки, инсонни фикрлашга ундайдиган восита бу китобдир”. Фикрлаш, китоб мутолааси бу – меҳнат. Домланинг назарида

ёшлар айнан ана шу меҳнатдан қочишяпти. Билишмайдики, китоб инсон онгини тарбиялайди, зеҳнини, нутқини, ривожлантиради.

Мен рус мактабида ўқиганман. Мактабимиз математикага ихтисослашган бўлишига қарамай, адабиёт фани ҳам жуда кучли ўтилар эди. Синфдошларимиз билан ҳеч бир қистовсиз китоб ўқир эдик. Ўқитувчиларимиз фақат йўналиш берарди, холос. Оилада ҳам худди шунақа ижодий муҳит бор эди. Ота-онам зиёли инсонлар бўлганлиги учун уйимизда жуда катта кутубхонамиз бор. Устознинг китоб жавонларидан болалар учун нашр этилган “Қизиқарли математика”, “Болалар учун физика” каби китоблар, “Жаҳон халқлари эрта-клари” туркумлари, шоҳмот ўйинига оид китоблар ҳам ўрин олган. Домла болаларнинг айнан шундай китоблар билан ошно бўлишига катта эътибор берар эди.

Айниқса, набираларининг шоҳмот ўйини сирларини чуқур эгаллаши, бу ўйинга жиддий қизиқиши у кишини ниҳоятда қувонтирарди. “Шоҳмот ўйини хотирани пешлайди, вужудга келган мураккаб вазиятлардан чикиб кетишнинг тўғри йўлини топишга ўргатади”, дердилар.

Шунинг учун ҳам фарзандларимиз Шаҳнозахон, Саодатхон, Музаффар Мирзо ва Ширинхонни Озод бувалари олдига тез-тез бориб туришини истардик. Чунки бувалари ҳар бир дийдорлашувда набиралари қайси китобни ўқигани ва у нима ҳақида эканига қизиқиб, саволга туришлари сабабли болалар бундай суҳбатларга алоҳида тайёргарлик кўришарди. “Бу сафар нималарни сўрашлари мумкин?” деб, бир бирлари билан баҳслашиши, бизга маслаҳат солиши завқимизни уйғотарди. Шу тариқа донишманд бобо набираларида ўқиш, масъулият, хотира ва китобга муҳаббат кўникмаларининг шаклланишига сабабчи бўлган. Домла болаларнинг ўқиган китоблари мазмунини айтиб беришинигина эмас, балки олган билимларидан тўғри хулоса чиқариш ҳамда мустақил фикрлаш қобилиятини ҳам синовдан ўтказарди.

Маълумки, ҳаётларининг сўнгги ўн йиллигида “қанд” касаллигининг зўрайиши туфайли Озод домланинг соғлиқлари ёмонлашди. Шунга қарамасдан, бу йиллар хайрли келди, дейиш мумкин. Чунки домланинг атрофларида юксак шуурли, истеъдодли ҳамкасблари, дўстлари, шогирдлари бор эди. Устоз улар билан мулоқот қилишни хуш кўрардилар, уларда ҳам бундай суҳбатларга катта иштиёқ бор эди. Ижод қилиш, ижоддан бўш пайтларда эса мана шундай ўзаро мулоқотлар у киши учун ниҳоятда ёқимли онлар ҳисобланарди.

Озод домла вақтни беҳад қадрлайдиган инсон эдилар. Ким биландир учрашув тайинланса, эрта ҳам, кеч ҳам бормасдилар. Бу қадар аниқ вақт билан юришларининг сабабини сўрасак, кулиб: “Эрта бориб ўз вақтимни, кечкиб бориб уларнинг вақтини йўқотишни хоҳламайман”, дердилар. Аниқлик – у кишининг қатъий талаби эди. Шу фазилат домланинг ҳаёт ташвишларини, ижодий ишларини, муносабатлар ва алоқаларини ҳам қамраб олган эди. Ҳатто дардлари кучайган йилларда ҳам бу талабчанлик ва аниқликдан чекинмадилар. Биз дам олишларини илтимос қилсак, қўлларидаги таржима қилинаётган китобга ишора қилиб, “Мен ахир дам оляпман, хузур қияпман”, деб жавоб берардилар.

Агар дадамнинг кутубхонасига диққат билан назар солсак, китоблар нашр қилинган вақтга қараб адабиётда кўтарилган муаммолардан, жаҳон маданияти тарихидан хабардор бўлиш мумкин. Шу тариқа, китоб жавонидан жой олган нашрлар ҳам шунчаки сотиб олинмаганлигига гувоҳ бўламиз. Бу ерда антик даврдан ҳозирги кунгача бўлган Ғарб адабиётини ҳам, қадимги Шарқ адабиётини ҳам, турли жанрларга оид фундаментал тадқиқотларни, дунё динлари, тарих, география, санъат, меъморчилик борасидаги китобларни ҳам учратиш мумкин. Бу – олимнинг билим доираси

нақадар кенглигидан далолат беради. Шўро даврининг сўнгги йилларида таъқиб этилган шоир ва ёзувчилар асарларининг нашр қилина бошлаши муносабати билан ёзилган тадқиқотлар олимга XX асрнинг 20-30-йиллар адабиётини кенг китобхонлар оммасига таништириш имконини берди. Бир сўз билан айтганда, китобхонга қайтарилган адабий мерос туфайли домла янада ишга шўнғиб кетдилар.

Китобни жону дилидан севган аллома республикамизнинг деярли ҳар бир вилоятидаги ҳатто кўзга ташланмайдиган китоб дўконларигача жуда яхши билар эдилар. Сотувчилар қишлоқ шароитида зарурияти камроқ бўлган ёки ўқувчисини тополмаган, лекин мутахассис учун ноёб ҳисобланган адабиётларни домла учун китоб омборларида атайлаб сақлаб қўядилар. Озод домла ўзларининг деярли барча маблағларини ана шундай китобларга сарфлардилар. Устознинг китобсеварлиги ҳақида-ку ўзбек халқининг ардокли ёзувчилари Саид Аҳмад, Ўткир Ҳошимов кўп ва хўп ёзишган. У кишининг китобларга нисбатан ички туйғуси, муҳаббати ниҳоятда кучли эди. Домла ўша вақтлардаёқ ўзбек ўқувчиси учун зарур, бироқ тақиқланган адабиётларнинг, ҳамма ўқиши шарт бўлган китобларнинг рўйхатини тузиб қўйган эдилар. Бу муҳим иш билан у киши бутун умр шуғулландилар.

Домла ҳаётий зарур нарсалар орасида китобни энг муқаддас билар, ниҳоятда эъзозлар эдилар. Айниқса, китобларни қўлларида ушлашларини бир кўрсангиз эди, юзлари ёришиб кетарди!

Ҳар бир сотиб олинган китобни синчиклаб варақлар эдилар. Да-ставвал мундарижа, кириш ва хулоса қисмларини диққат билан кўриб чиқар, шундан сўнггина ўқиш учун ажратиб қўйилган китоблар қаторига жойлардилар. Замонавий ёшлар орасида китоб ўқишга бўлган эътибор-сизликни у киши “энг катта фалокат” деб атардилар. Чунки дадамиз инсон дунёқараши, ҳаёт тарзининг шаклланишида китобнинг ўрнини беқиёс деб билар, бундан ташқари, турмуш ҳар куни олдимишга қўядиган кўплаб саволларга ҳам фақат китобдан тўғри жавоб топиш мумкин, деб ҳисоблардилар.

Ойим ҳам уйда ўзбек тилидаги ҳамма китобларни ўқиб чиққанлар десам, муболаға бўлмайди. Бир куни ойим касалхонада даволанаётган эдилар. Кўргани бордим. Даданга айт, эртага келсалар, менга китоб олиб келсинлар, дедилар. Дадамга айтсам, қайси китобни олиб бораман, ҳаммасини ўқиб бўлган-ку, деганлар. Бу гаплар ойимга дадам томонидан берилган энг катта баҳо, назаримда.

Ҳозирги ёшлар шундай ёшда ҳам одам китоб ўқийдими, деб ҳайрон бўлишади. Ойим эса китобсиз тура олмайдилар, ҳали-ҳанузгача ҳар жума “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасини олиб келсинлар келмасак, бир нарсаларини йўқотгандай бўладилар. Янги чиққан китоб ва янгиликлардан хабардор бўлиб турадилар.

Ўқувчи ёзувчи тасвирлаган воқеликни қабул қилиши ёки қилмаслиги мумкин. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам, барибир китобхон мутолаадан озми-кўпми маънавий озуқа олади. Шунинг учун ҳам китоб инсоннинг энг содиқ дўсти эканлигини домла ўз мақолаларида доим таъкидлаб келганлар. В.Белинский, Н.Добролюбов, Л.Толстой, О.Уайльд, И.Бунин, А.Крус, П.Коэльо, И.Бунич ва бошқа ижодкорлар дунёқараши унинг тафакқурига ҳам ижобий таъсир кўрсатди. Натижада айнан мана шу беқиёс заковат унга яшаш ва ишлаш, ўзини кимлар учундир нафи тегадиган инсон деб ҳисоблаш имконини берди.

Дадам ҳеч қачон дангасалик кўчасига кирмаганлар. У киши тонгги соат олтида ўриндан туриб, олти яримгача бадан тарбия билан шуғулланар, сўнг ижодий иш, мутолаага киришар, соат саккиздан саккиз яримгача

нонушта қилиб олиб, яна ишга шўнғирдилар. Сўнг бир яримгача тушлик. Бир яримдан уч-уч яримгача дам. Шундан сўнг бешгача яна ишга шўнғирдилар. Соат бешдан шохмот бошланар эди. Шериклар ҳам доим топилар, чунки эшикдан албатта кимдир кириб келар эди. Домланинг ҳар бир куни деярли шу тарзда ўтарди.

Домланинг касали қанчалик оғир бўлмасин, бу ҳақда ўйламасликка интилар, касалликдан қутулишнинг бирдан-бир йўли – ижод қилиш, деб билардилар. Шундай қилганида, касаллик гўё чекингандек бўларди, шекилли. Куч-қудратни, иродани бундай йўналтиришни биз фақат Озод домла сиймосида кўрдик. Улар ижод билан яшадилар ва Оллоҳнинг бу иноятидан бахтли эдилар.

2002 йилнинг ёзида дадам кўкрак жарроҳлиги шифохонасида ётдилар. Қизилўнғач йўли ёпилиб, овқат ўтмай қолган эди. Устига-устак, қанд касаллиги туфайли у кишини операция ҳам қилиб бўлмасди. Бироқ бу сафар ҳам Худонинг ўзи яна қўллади... Шифокор профессор И.Струцкий қизилўнғачни кўздан кечириб, ҳеч қандай шиш йўқлиги, қон томирлари аниқ кўриниб тургани ва қизилўнғачнинг бундай ҳолати қанд касаллиги натижаси эканлигини, яъни қизилўнғач торайганини айтди. Профессор домланинг қизилўнғачини бир неча бор кенгайтириб, касалдан фориг қилди. Айнан шу кунларда Озод Шарафиддиновга Ўзбекистон Қаҳрамони унвони берилиши ҳақида Президент Фармони чиқди.

Домла “Жаҳон адабиёти” журнали хусусида, унинг келажаги, босилажак янги таржималар ҳақида кўп ўйлардилар. Шу вақтда мен В.Набоков ижоди билан шуғулланаётганлигим туфайли дадамга адибнинг “Приглашение на казнь” романини журналда чоп этишни таклиф қилдим. Лекин домла “Набоков асарларини нашр этишга ҳали эрта, бунинг учун ўқувчини тайёрлаш керак, уни тушунмасликлари мумкин”, деган жавобни бердилар. В.Набоковни босиш учун унғача бўлган нарсаларни – адибга руҳан яқин бўлган бошқа ёзувчиларнинг асарларини таржима қилиб бериш лозимлигини таъкидладилар. Кўрамизки, у киши доимо ўқувчи ҳақида ўйлаган, яъни олдин журналхонни мутолаага тайёрлаш, қизиқтириш, сўнгра Набоковдай ёзувчиларнинг асарларини чоп этиш лозим, деб ўйлардилар.

Аҳволлари яхшиланиши билан домла дарҳол ишга киришиб кетдилар. Бу орада дадам Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад, Зулфия, Ғайратийга бағишланган мақолалар, тадқиқотлар чоп эттирдилар. Шу жумладан, “Тафаккур” журналида Х.Ҳ.Ниёзийга бағишланган катта мақола чоп этилди. Ғайратий ҳақидаги мақола “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси саҳифаларидан ўрин олди. Ҳамзага бағишланган мақолада унинг ҳаёт йўли, ижодий изланишларида кўндаланг бўлган давр муаммолари, шоирнинг Туркистон маърифатчилик ҳаракатига кўшган улкан ҳиссаси мисоллар орқали кўрсатиб берилди. Шу маънода, Ғайратийнинг истеъдоди ҳам давр қурбони бўлганлиги изоҳлаб ўтилди.

Яна бир воқеа ёдимда. 2004 йилнинг сентябрида, шифокорлар дадани навбатдаги операцияга тайёрлаётган бир пайтда у киши “Агарда Худо менга яна озгина умр берса, Ойбек домла ҳақида ёзган бўлар эдим. Мақола миямда тайёр бўлди”, деган эдилар. Дадам операциядан омон чиқдилар ва Ойбек ҳақидаги “Миллатни уйғотган адиб” номли мақолани эълон қилдилар. Ўша кунларни домла шундай хотирлаган эдилар: “Мен шифохонада ҳаётимдаги энг оғир кунларни бошдан ўтказдим. Дардчил тунларда неча марталаб ажалга рўпара келдим ва бу гал ҳам чоҳ лабидан омон қайтдим. Бунда адабиётни, адабиёт дунёсидаги тозалик ва покликни ўйлаганимми ёки қай бир сифатим маъкул келиб, ўша оғир кунларда Ойбек домланинг руҳий мадади мени қўллаган бўлса, ажабмас”. Мана шу биргина мисолда биз бу инсоннинг адабиётга бўлган муносабатини,

ижодга садоқатини, миллатимиз олдидаги бурчни қай даражада англаганини кўрамиз. Шу даврда устознинг “Довондаги ўйлар” ва “Ижодни англаш бахти” номли китоблари нашрдан чикди. Уларда замондошлар, Истиқлол ва унинг яқин-олисидаги жонфидолари, дарғаларининг образлари тасвирланди. Мақола ва бадиаларда меҳр-муҳаббат, инсоний мурувват масалалари кенг, асосли мушоҳада, ҳаётий воқеа-ҳодисалар орқали тасвирланди. Барча мақолалар муаллифнинг Олам ва Одам ҳақидаги кенг, теран ўйлари ила ўзаро боғлаган эди.

Домланинг асарлари эмас, хатто сарлавҳалари ҳам ўзгача маъно ва мазмун англатиши билан ажралиб турарди, назаримда. Биргина мақолаларининг сарлавҳаларини олиб кўрайлик: “Сизни соғиндим, Зулфия опа”, “Мағзи пуч сўзлардан бир тош нари қоч”, “Умарбековнинг ўлмас фазилатлари”, “Аъло ҳазратнинг ҳасратли кунлари” (Аъло Ашрапов ҳақида), “Иззатга муносиб отахон ижодкор” (Иззат Султон ҳақида), “Сўнгги жадид киссаси” (Бегали Қосимов ҳақида).

Сўнгги йилларда унинг иш жойига айланган ётоқхонадаги китоблар бир қарашда бетартибдек кўринса-да, аслида ундай эмасди. Чунки китоблар домланинг ўзлари ўрнатган қатъий тартиб асосида жойлашган – ёзув столида, унинг ёнидаги стулларда ижод учун биринчи галда зарур бўлган нашрлар жой олган бўлса, сал нарида иш давомида керак бўлиб қоладиган китоблар турарди. Дадам китобларни ўзига қулай тартибда тахлаб қўйишни хуш кўрардилар.

Озод Шарафиддинов жамоатчиликка биринчи навбатда адабиёт-шунос – танқидчи сифатида танилган бўлса-да, у таржима билан ҳам фаол шуғулланиб келди. Таржима қилган асарлари орасида турли: роман, қисса, ҳикоя, фантастика каби жанрларга оид асарлар, эсселар, адабий-танқидий мақолалар, фалсафий изланишларни кўриш мумкин. О.Шарафиддиновнинг биринчи таржимаси 1955 йилда эълон қилинган. 1955 йилдан 2005 йилгача бўлган давр оралиғида 150 дан ортиқ (1955-1998 йилларда – 35 та, 1998 йилдан 2005 йилгача 120 га яқин) асар ўзбек тилига ўгирилган. Таржима қилинган асарлар орасида Хўжа Аҳмад Аббоснинг “Ҳиндистон фарзанди”, Э.Қазақевичнинг “Кўк дафтар”, В.Катаевнинг “Девордаги кичкина темир эшик”, А.Рибаковнинг “Арбат болалари”, Генлиннинг “Сталин ва Булгаков”, Л.Толстойнинг “Икромнома”, Э.Савеланинг “Тўхтатинг самолётни, тушиб қоламан”и каби катта-кичик асарлар бор, яна, В.Белинский, Н.Добролюбов, Ларош-фуко, Ж.Ж.Руссо, О.Уайльд, Х.Ортега, З.Фрейд, Ф.Саган, О.де Бальзак, Х.Вамбери, Ж.Голсуорси, Кобо Абе, Х.Хессе, А.Моруа, В.Биков, Н.Гоголь, В.Войновичларнинг мақола, қисса, романлар, тадқиқотлар... бу рўйхатни яна узок давом эттириш мумкин. Аслида гап рўйхатда ҳам, санокда ҳам эмас, гап – таржимоннинг маҳорати ва меҳнатсеварлигида, халқ олдидаги бурчни ҳис қила олишида.

Устоз жаҳон адабиёти ва маданиятининг билимдон мутахассиси сифатида ўзбек ўқувчиларига турли халқлар адабиётининг дурдона асарларини она тилида ўқиш имконини яратишга ҳаракат қилганлар. “Жаҳон адабиёти” журнали ташкил топгандан кейин (1997 й.) у нафақат адабий-бадиий, танқидий, ижтимоий-публицистик вазифани бажариши, шу билан бирга ўқувчи дунёқарашини кенгайтириши, унинг эстетик дидини юксалтиришга хизмат қилиши керак деб ҳисобларди. Домла, таржима учун асар танлай билиш – ижодий маҳоратнинг бошланғич нуқтаси, деб билганлар ва ўзлари ҳам ниҳоятда эҳтиёткорлик, юқори дид ва билимдонлик билан танланган асарни таржима қилишга киришганлар. Айтайлик, қайта қуриш даврида рус ёзувчиси А.Рибаков биринчилардан бўлиб Сталин шахсига сиғиниш масалалари кўтарилган “Арбат болалари” эпопеясини ёзганди. Дом-

ла ўша қайта қуриш йилларида (1988 й.) мазкур асарни босим ўтириб ўзбек тилига ўгирган эдилар. Озод Шарафиддинов таржималари нафақат “Жаҳон адабиёти”, балки “Тафаккур”, “Саодат” журналларида, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида Озод Обид, Шерзод, Нодирабегим, Музаффар Мирзо, Азизхон тахаллуслари билан ҳам босилиб турди. Домла “Жаҳон адабиёти” журнали ташкил қилингандан то вафотларига қадар журналнинг 100 та сонига бош бўлиб, имзолаганлар.

Кўрамизки, устоз амалга оширган тадқиқотларнинг ҳам, таржималарнинг ҳам мавзулари ниҳоятда ранг-баранг. Улар орасида бадиий адабиёт, деҳқон ҳаёти ва қишлоқ муаммолари, тарих ва инқилоб, машҳур шахслар, банкирлар, халқаро астронавтика масалалари, жаҳон халқлари ҳикматлари, лагифалари, ёзувчилик касбининг сирлари, ислом ва бошқа динларга оид мавзулар ўрин олган.

2005 йил оиламиз учун жуда оғир йил бўлди. Укам Фарҳод қазо қилди. Ойим билан дадамнинг аҳволини тасаввур қилишнинг ўзиям оғир... Бу оғир кунларда ойим билан дадам бир-бирига суянчиқ бўлишди. Ойим Фарҳодникига кетсалар, чақириб олиб, арзимаган ишлар билан чалғитиб қўяр эдилар. Шунақа пайтларда ойим хайрон бўлиб, газета-журналларни на-биралар ўқиб берса ҳам бўлади-ку, дердилар. Дадам ойимнинг эзилмаслиги учун шундай қиларканлар. Аммо фарзанд доғи дадамини қанчалар ўртагани ўзларига аён эди.

Дадамнинг бошидан нималар ўтмади? Буларнинг ҳаммасини полвон бўлиб кўтардилар, лекин фарзанд доғини кўтаролмадилар. 2005 йил 4 октябрда маърифатпарвар инсон, адабиёт фидойиси Озод Шарафиддинов оламдан ўтдилар. Вафотларидан аввал биз – оила аъзоларидан рози-ризалик сўрадилар. Менга қараб китобларни, қўлёзмаларни, расмларни асрашимни тайинладилар.

Хулоса ўрнида, бир пайтлар домланинг Чўлпон ҳақида айтган гапларини уларнинг ўзларига нисбатан ҳам айтиш мумкин: Озод Шарафиддинов “...бирон бошқа жанрда ижод қилмаганда ҳам, таржималарининг ўзиёқ унинг номини ўзбек адабиёти тарихининг энг мўътабар жойига қўйиш учун кифоя қилади. Унинг таржималари ўзбек халқи маданиятининг ривожига қатта ҳисса қўшган ва аллақачон халқимизнинг маънавий бойлигига айланиб қолган”.

Муҳаббат ШАРАФУТДИНОВА,
филология фанлари доктори

Журналимизнинг ушбу сонини наирга тайёрлаш ишлари ниҳоясига етай деб қолганда қайғули хабар барчамизнинг юрагимизни ларзага солди. Узининг сермазмун мақолалари, нафис таржималари билан доимий муаллифимизга айланган, жамоатчилик кенгаши вакили сифатида қимматли фикрлари билан журнал ривожига ҳисса қўшиб келатган олима Муҳаббат Шарафутдинова оғир касалликдан сўнг оламдан кўз юмди. Умрининг катта қисмини педагогик фаолиятга бағишлаган Муҳаббат опа чин маънода ота изидан бориб, сермахсул ижод қилди, ёш авлодни замон руҳида, билимдон этиб тарбиялашда жонбозликлар кўрсатди. Фарзандларини ҳам худди ўзидай меҳнат ва билимга ҳавасманд этиб тарбиялаб, оналик бурчини аъло даражада адо этди.

“Жаҳон адабиёти” журнали ходимлари марҳуманинг оила аъзоларига чуқур таъзия изҳор этадилар. Ажойиб инсон, закий олима, муштар ва меҳрибон она сифатида Муҳаббат опанинг ёрқин хотираси барчамизнинг қалбимиздан ўчмагай.

ТАҲРИРИЯТ

P.S.: Олима ҳақида мақолалар ёзиш истагида бўлганлар ўз хотираларини muhabbat1951@yandex.ru ёки tshahnoza@mail.ru электрон почталарига жўнатишларини сўраймиз.

КЎҲНА ТАРИХ НИДОЛАРИ

Рим ва Миср империялари тарихида ўчмас из қолдирган давлат арбоблари Юлий Цезарь, Клеопатра ва Марк Антоний шахсиятига дахлдор турфа хил қарашлар шаклланган. Цезарни – енгилмас лашкарбоши ва Рим империяси бунёдкори, Антонийни маҳоратли қўмондон ва садоқатли инсон, Клеопатрани эса ўз танасини қурбон қилиб бўлса-да, мамлакат мустақиллиги йўлида бор имкониятини ишга солган, замонасининг энг салоҳиятли ва энг машҳур аёли сифатида эътироф этадиганлар оз эмас.

Уларга муқобил, қарама-қарши нуқтаи назарни ҳимоя қиладиганлар ҳам етарли. Кимдир Юлий Цезарни Миср маликасининг чиройи ва латофати қаршисида ожиз қолгани учун қоралайди, унинг гўзаллигига маҳлиё бўлиш буюк Цезарнинг давлат ишларидан узоқлашувига сабаб бўлгани ва, айна дамда, ўз ҳаёти ва тақдирини ҳам ўйламай қўйгани, алал-оқибат ғафлатда қолиб, рақобатчи-ҳамкорлари уюштирган суиқасд қурбони бўлганини алам билан тасвирайди.

Бошқа биров эса, Клеопатра маккорлиги, манфаатпарастлиги билан нафақат Цезарь ва Антонийни, балки ўша замоннинг бошқа эркакларини ҳам ана шу майлларга бўйсундиргани, бу борада чиройи, жозибаси ва аёллик қарашмасидан ҳам фойдалангани тўғрисида ғазаб билан сўйлайди.

Марк Антонийни эса Цезарь ўлимидан сўнг Римга хизмат қилиш ўрнига, Клеопатра яловбардорига айланган, Мисрни ва ўз маъшуқасини сўнгги нафасига қадар ҳимоя қилган, ҳатто ўлимидан сўнг Миср маликаси ёнига дафн этишни васият қилган хоин ва мунофиқ дея айблайдилар.

Аслида шундаймикан? Тарихий ҳақиқат ва воқеалар жараёни қандай кечган? Ҳар уч шахсга нисбатан янграётган танқидларда ғолибларнинг, яъни аслида уларни ўлдирганларнинг қарашлари акс этмаяптими? Бундай қарашларнинг ҳозирга қадар бот-бот учраб туриши сабаблари нимада?

Милоддан аввалги 100 (ёки 102) йилда дунёга келган Гай Юлий Цезарь Қадимги Римнинг машҳур лашкарбошиларидан бири, ўз даврининг атокли сиёсий арбоби эди. У милоддан аввалги 44 йилнинг 15 мартда, эллик олти ёшида, фитначилар томонидан ўлдирилгунга қадар турфа воқеаларга бой, сермашаққат ҳаёт йўлини босиб ўтган. Ун олти ёшида отасидан етим қолган Гай Юлий не-не машаққатлар эвазига, аста-секин хизмат пиллапояларидан кўтарилиб борган, давлат ишлари ва ҳарбий соҳанинг етук билимдонига айланган.

Унинг ҳарбий юришлари мобайнида Рим чегаралари Шимолий Атлантика ва Буюк Британиягача кенгайган, Ғарбий Европанинг сиёсий ва маданий қиёфаси тубдан ўзгарган. Ўзининг улкан иқтидори туфайли кўплаб жангларда ғалаба қозонган, ўша даврда Римни ларзага келтирган фуқаролик урушига барҳам бериб, мамлакатнинг ягона ҳукмдорига айланган Цезарь сафдошлари билан бирга давлат бошқаруви ва жамият қурилиши соҳасида туб ислохотларни амалга

оширган. Бу ўзгаришлар унинг вафотидан кўп ўтмай Римнинг империяга айланишига олиб келди. Гарчанд бу борада баъзи рақиблар Цезарни яқка ҳукмдорликка интиланликда айблаган бўлса-да, айнан у ўтказган ислохотлар Рим Республикаси бошқарувини марказлаштириб, давлатнинг кучли ҳокимиятга эга бўлишини таъминлаган. Унинг ўлими эса мамлакатда фуқаролик уруши қайта бошланишига, Римда республика шаклидаги давлат тузуми дарз кетиши ва ҳокимиятнинг кучсизланишига сабаб бўлган. Орадан бир оз вақт ўтгач, Рим ҳукмдорлари Цезарь ислохотлари натижасида шаклланган давлат тузумини қайта тиклаш ва уни ислох қилишга мажбур бўлганлар. Рим тахтини эгаллаган кейинги императорлар ҳам кўплаб масалаларда Цезарга тақлид қилган, немисча “кайзер” ва русча “царь” атамалари унинг номидан келиб чиққан.

Цезарь ўз наслини Рим худоси Венера билан боғлагани, Рим ҳукмдорига айланиб, шон-шухрати юксалган даврда (милоддан аввалги 54 йилда) ўзига атаб улкан ибодатхона курдиргани, ўзини давлатнинг бир умрлик диктатори деб эълон қилгани рост. Умри поёнида Мисрнинг сўнгги фиръавни, тарихда “Искандария маликаси” дея ном олган Клеопатрани суюқлисига айлантиргани, ундан Цезарион исмли фарзанд кўргани, у билан Римда икки йил яшагани ва ҳатто маъшукасига Венера ибодатхонасида олтин ҳайкал ўрнатгани ҳам бор гап. Тарихчилар Цезарь аввалги аёлининг бепуштлиги сабаб ундан фарзанд кўролмагани, яқка-ю ёлғиз ўғлининг онаси бўлган “Искандария маликаси”ни қонуний никоҳига олиш учун сенатдан ўзига кўпхотинлилик ҳуқуқи берилишини сўрагани ҳақида ёзганлар. Клеопатрага бўлган муҳаббати Цезарни суюқлисига тегишли давлатни Рим вилоятига айлантиришдан тийган, бу ҳам етмагандек, энг иқтидорли кўмондонларидан бири Марк Антонийни қарийб юз минг кишилик кўшин билан “Искандария маликаси”нинг тожу тахтини ҳимоя қилишга юборган. Аксарият тарихчилар Цезарга нисбатан суиқасд айнан ана шу сабабларга кўра уюштирилган, деб ҳисоблайдилар.

Цезарь ўлдирилгач, Рим тожи унинг жияни Октавиан Августга ўтган бўлса-да, яқкаҳукмронликка интилиш, зодагонлар орасидаги низолар янада кучайган. Цезарь вафотидан кейин эълон қилинган васиятномада ўғли Цезарион эмас, балки жияни тахт вориси, дея эълон қилингани Октавианга кўл келган. Ҳукмронликка даъвогарларга қарши курашда у Цезарь сафдошларидан фойдаланган, уларнинг баъзилари билан иттифок тузган. Хусусан, милоддан аввалги 40 йилда синглиси Октавиянинг яқиндагина бева бўлиб қолган Марк Антоний билан никоҳдан ўтиши ана шундай сиёсий иттифокнинг бир кўриниши эди. Афсуски, Римнинг ягона ҳукмдорига айланаётган Октавиан билан оилавий ришталар маъқулдек кўринган бўлса ҳам, бу вақтга келиб Антонийнинг қалбини Октавия эмас, балки бошқа бир аёл, “Искандария маликаси” Клеопатра эгаллаб бўлган эди. Ўша йили Клеопатранинг Антонийдан эгиз фарзанд – Александр Гелиос (Куёш) исмли ўғил ва Клеопатра Селена (Ой) исмли қиз кўриши буни яққол исботлайди.

Ўша даврни яхши биладиган тарихчилар кейинги уч йил давомида Римдаги ички курашлар кўпчилик қатори Антонийни ҳам домига тортганлигини ва ниҳоят у милоддан аввалги 37 йилда Мисрга келиб, Клеопатра билан яшай бошлаганини, ана шу пайтдан уларнинг севгиси ва сиёсатида янги давр бошланганини таъкидлайдилар. Антонийни Римга қайтариш ёки уни Рим раҳбарияти билан яқинлаштиришга уринишлар зое кетади. Ҳатто, Антонийнинг ҳузурига қонуний рафиқаси Октавияни юбориш ҳам фойда бермайди. Антоний хотини билан кўришишни истамайди ва уни Афинадан ортга қайтиб кетишга мажбур қилади. Бу энди Октавия учун ҳақорат, Римни ўзиники қилиб олиб, империяни узоқ йиллар бошқаришни режалаштираётган, кейинги тўрт-беш йилда сиёсий майдонни эгаллаб олганлар билан очикдан-очик зиддиятнинг бошланиши эди. Қолаверса, Клеопатранинг нафақат Цезардан бўлган ўғли Птолемей Цезарион, балки Марк Антонийдан дунёга келган ўғили ҳам келажақда Рим тахтига даъво қилиши, жуда бўлмаганда Антоний ва Клеопатра иттифоқидан мустақамланган Миср подшолигини эгаллаб, бир оз вақт ўтгач, ҳатто Римга ҳам хавф солиши мумкин эди.

Айнан шу даврда Клеопатранинг ўзини “Феа Неотера Филипатор Фило-

патрис”, яъни “Ватан ва отасини улуғловчи кичик маъбуда” дея эълон қилиши римликларни чўчитиб юборди. Бу ном, бир томондан, Клеопатранинг нафақат Миср, балки Сурия, Парфия ва Шарқнинг бошқа мамлакатларига даъволарини тарихий жиҳатдан асослашга хизмат қилса, иккинчи томондан, уни Македониянинг буюк ҳукмдорлари Шоҳ Филипп ва унинг ўғли Александрга ворис эканини англатар эди. Бу эса Клеопатра аждодларининг Рим учун бегона эмаслиги, авлодларининг эса келажакда ана шу тарихий анъанани давом эттиришга ҳаққи борлигига ишора эди. Рим сиёсатининг нуктадонлари воқеаларнинг бу тарика ривожланишидан ташвишланаётганлари бежиз эмасди.

Баъзи тарихчилар фикрича, аввалига Цезарнинг суюқлиси ва фарзандининг онасига айланиш Клеопатра учун тобора кучайиб бораётган Римнинг тазйиқи ва таҳдидларидан омон қолишнинг ягона йўли эди. Шу сабабдан ҳам Римни энга олишига кўзи етмаган малика, унинг ҳукмдори қалбини забт этган ва ўз давлатининг мустақиллигини нисбатан сақлаб қолган. Цезарь ўлдирилгандан кейин эса, зудлик билан юртига қайтишга мажбур бўлган 28 ёшли Миср маликасининг Марк Антоний билан душманларга қарши иттифоқ бўлиш ва яқинлашишдан ўзга чораси қолмаган. Бир томондан, ички душманлар Клеопатрани босқинчиларга сотилганликда, истилочидан фарзанд кўриб, Римга кетганликда, Миср фиръавнлигининг минг йиллик мустақиллигини бой бераётганликда айблаб, иккинчи томондан, ташқи ёв мамлакатни ғорат қилиб, тожу тахти, ўзи ва фарзандини йўқ қилиш учун чоғланаётган бир пайтда “Искандария маликаси” шундай йўл тутишга мажбур бўлганини таъкидловчи тарихий асарлар ҳам учрайди. Цезарь вафотидан кейин Римда уни қоралаш ва яқинларини қувғин қилиш, ҳатто, ўлдириш авж олгани, бу борада айниқса тож даъвогарининг онаси Клеопатра устига қўплаб маломатлар ёғилгани маълум. Бу ҳаракатлар замирида малика ҳамда унинг Рим ҳукмдоридан туғилган, фиръавнлар авлодидан бўлган ўғлининг Рим тахтини ишғол қилишга уриниши мумкинлигидан қўрқув мавжуд эди. Шунинг учун ҳам, фуқаролик уруши бартараф қилиниши ва Рим қаддини ростлаши биланок, Октавиан Август бошчилигидаги қўшин Мисрга бостириб кирди ва фиръавнлар давлатини йўқ қилиб ташлади. Клеопатра ва Антоний ҳалок бўлди, тож даъвогари Цезарион ўлдирилди.

“Искандария маликаси”га нисбатан салбий баҳоларнинг аксариятида сиёсий ёндашувлар устувор бўлганини алоҳида эътироф этиш зарур. Ҳақиқатан ҳам, Клеопатра Миср фиръавни сифатида подшолик тақдири учун ва ушбу давлат тарихида энг олий мақом эгалари бўлган аждодлар руҳи ва келажак авлодлар олдида масъул эди. Шу маънода, тождорлар сулоласининг вакили ва давомчиси бўлган Клеопатра сиёсий арбоб ва давлат бошлиғи сифатида ўз тахтини омон сақлаши ва уни авлодларига мерос қолдириш учун курашиши зарур эди.

Клеопатрани айблашдан кўра, тушунишга ҳаракат қилган, унинг сиймосида мураккаб замоннинг хавф-хатаридан нафақат ўзи, балки тожу тахти ва фарзандларини ҳам асрашга интилган, бунинг иложи қолмаган ва барча орзу-умидлари хазон бўлгани холда ўзини ажал домига ташлаган аёлни тасаввур этадиган мутахассисларнинг фикрлари эса айрича. Уларнинг наздида, Клеопатра аввало Аёл ва Она эди. Аёл сифатида у ўша замоннинг номдор ва мард эркаklarини севиш, уларга кўнгили қўйишга ҳақли эди, албатта. Она сифатида эса, тож даъвогари бўлган фарзандининг тақдири ва келажаги ҳақида қайгурганидан замонга мослашгани, даврнинг энг кучли эркаklarига суюқли бўлгани ва улардан паноҳ излагани шубҳасиз.

Клеопатрани турли залолатларда айблайдиганлар ҳам Миср маликаси билан боғлиқ икки далил қаршисида лол қолади. Яъни, Клеопатранинг хатти-ҳаракатларида фиръавнликни йўқотиш эмас, уни мустаҳкамлаш ва сақлаб қолиш тарихий ҳақиқат эди. Ғолибларнинг қўшини ортида Римга банди бўлиб кириб боришдек хорликдан кўра ўлимни афзал билгани ҳам рад қилиб бўлмас далолат ҳақиқатдир. Шу маънода Клеопатра давлат бошлиғи сифатида ўз мамлакатининг

¹ Тарихий манбаларга кўра, Цезар мазкур мамлакатларни баъзи сиёсий шартларга кўра айнан Клеопатрага беришга аҳд қилган эди (Мухаррир).

мустақиллигини сақлашга интилгани, умри поёнида инсоний қадр-қимматини топташларига йўл қўймагани учун айбдор эмас. Ҳолбуки, тарихда жонини сақлаш илинжида юртини сотган, халқининг манфаатларига хиёнат қилиб, шармандаи шармисор бўлганлар қанча!

Биз бугун узоқ тарих қаърида қолган Рим ва Миср империялари тождорларининг қай бири ҳақ ёки ноҳақ, деган саволни қўйиб, кимнидир оқлаб, бошқасини қоралаш ниятидан йироқмиз. Қисқа умрлари мобайнида наинки тожу тахт, балки ўз жонларини сақлаш учун курашган ва мураккаб воқеликлар пўртанасида ҳалок бўлган Цезарь, Клеопатра ва Антонийлар кимларнингдир наздида ўша давр қаҳрамонлари, бошқа бировлар учун эса мансабпараст, шухратпараст инсонлар, янада ўзгачароқ ўйлайдиганлар фикрига кўра эса, замона курбонларидир.

Клеопатрага ва унинг ҳукмронлиги давридаги Миср подшолиги ҳаётига нисбатан баҳоларга эътибор қилсангиз, тарихнависликда устувор бўлиб қолаётган яна бир ҳолатга дуч келасиз. Яъни, дунё тарихи кўпроқ Ғарб талқинида, бир томонлама ёзилавергани учун, инсоният ҳалигача Шарқ, хусусан Қадимги Миср ва унинг маликаси борасида ана шу бир ёқламалик таъсиридан қутила олмаётгандек. Аксарият бирёқламачилар назарида, Шарқ тарихи жаҳолат ва ёвузлик тимсоли бўлиб қолаётгани каби, Клеопатра маккорлик рамзи, ўша даврдаги Миср эса залолат макони бўлган эмиш.

Вақт ўтгани сари ҳақиқат ўрнини афсоналар эгаллай бошлайди ва охир-оқибат ҳақни ноҳақдан ажратиш қийин бўлиб қолади. Инсоният тарихининг бу қондаси мақоламиз мавзуи бўлган кишилар ва улар яшаган замонга нисбатан ҳам мос келиши шубҳасиз. Лекин ҳақиқат шуки, Клеопатра ўлгани ва Антоний ҳалок бўлганидан кейин уларнинг шаънини ҳимоя қилувчилар қолмади. Болалари, қариндош ва ёр-биродарлари ўлдирилди, қувғин қилинди ёки муте бўлиб яшаб, жимгина жон сақлашга маҳкум этилдилар. Қаҳрамонларимизга нисбатан ўша даврдаги баҳоларда кўпроқ “Ғолибларни суд қилмайдилар”, мағлублар хусусида эса доимо “жиноятчи лаънатга лойик”, деган тамойил устувор бўлгани кўриниб туради. Ўша давр тарихи ғолибларнинг наздида қандай бўлса, шундай битилган ва асрлар давомида империя аҳолисининг онги ва қалбига шундай сингдирилган. Кейинчалик бу давр ҳақида ёзганлар ёки уни ўрганганлар ҳам ўша даврдан қолган манбаларга мурожаат қилганлар. Бу манбаларда эса ғолибларни олқишловчи “ҳақиқатлар” акс этгани шубҳасиз.

Нима бўлганда ҳам Цезарь, Клеопатра ва Антонийлар ҳаёти, уларнинг тақдири ва ўзаро муносабати ҳалигача одамлар диққатини ўзига жалб қилиб келмоқда. Ижодкорларгина эмас, кўпчилик зиёлилар ҳам бу тўғрида муайян маълумотларга эга бўлиш учун турли манбаларга мурожаат қиладилар. Ҳар учала шахснинг ҳаёти фожиали тугагани, ўлимидан кейин ва ҳозиргача ҳам уларга нисбатан турлича баҳолар, қарашлар ва ёндашувлар мавжудлиги эса бундай қизиқишларнинг сўнмаслигига сабаб бўлмоқда.

*Қиёмиддин НАЗАРОВ,
фалсафа фанлари доктори*

ҚАДИМГИ ЮНОН АЁЛЛАРИ

Қадим юнон шаҳар-давлатларини эслаганимизда аксариятимиз файласуфлару нотиклар, драматургалару театр актёрлари, саркардалару сиёсий етакчиларни тасаввур қиламиз. Тасаввуримиздаги муштараклик шундаки, уларнинг барчаси – эркаклар. Театрларда аёллар ролларини ҳам эркаклар ижро этган, ҳатто. Кўҳна дунёнинг энг ривож топган маданиятларидан бири, илк демократик ғоялар куртак чиқарган бу диёрда аёлнинг жамиятдаги ўрни ва роли қандай бўлган? “Ҳикмат шайдолари” улар ҳақида қандай фикрда бўлганлар?

ЮНОН ЭРКАКЛАРИ АЁЛЛАР ҲАҚИДА

Антик даврда аёлларнинг жуда оз қисми ўқиш ва ёзишни билгани боис улар ҳақида асосан эркаклар берган маълумотлардан билишимиз мумкин. Албатта, бу маълумотларни холис деб бўлмайди. Айниқса, Афина эркаклари аёллар ҳақида ниҳоятда салбий мулоҳазалар билдирганини ҳисобга олсак, бу борадаги фикрларимиз янада чигаллашади. Платонни истисно қилганда, Афина файласуфлари аёлларни заиф ақл ва кучли эҳтирос соҳибалари деб ҳисоблашган. Уларнинг фикрича, аёллар – ўзларига ҳам, ўзгаларга ҳам зиён етказишга мойил кишилардир, бинобарин, улардан ўзларини ҳам, ўзгаларни ҳам ҳимоя қилиш лозим. Шунинг учун ҳам ўша даврда аёлларга ҳимоячи (кирё), аниқроғи, назоратчи тайинланган. Улар, асосан, аёлнинг отаси, ака-укаси ёки эри бўлган. Мана юнон ақл соҳиблари нима деганлар “заиф” жинс хусусида.

Аристотель айтади: “Табиатан эркак аёлдан устундир, демак эркаклар бошқариши, аёллар эса уларга бўйсуниллари лозим”.

Демосфен ёзади: “Биз гетераларни¹ лаззат олиш учун, чўриларни кундалик юмушларни бажаришлари учун, хотинларимизни эса бизга қонуний

¹ Гетера – фоҳиша.

фарзанд туғиб беришлари ва уйимизнинг бекаси бўлиши учун сақлаймиз”. “Аёлга ёзишни ўргатган эркак шуни билиб кўйсинки, у илон захрини янада ўткирлаштирибди”.

Еврипид аёлни “дунё нафратландиган жонзот, унинг захри эса илонлар захридан-да ёмонроқ ва бедаводир”, дейди.

Гиперид ёзади: “Аёл ўз уйдан ташқарига чиқа олиши учун шу қадар кекса бўлиши керакки, токи одамлар “бу кимнинг онаси?” деб сўрасинлар, “бу кимнинг хотини?” деб эмас”.

Платонни ўша даврнинг “либерал феминисти” десак, хато қилмаган бўламиз. Унинг ёзганлари худдики бугун айтилаётгандек янграйди:

“Фуқароларимиз орасида аёллар ва болалар яхшилик манбаидир”.

“Эркаклар ва аёллар муштарак ҳаёт тарзига эга бўлишлари, яъни бир хилда таълим олишлари ва фарзандли бўлишлари керак. Улар биргаликда ким шаҳарда яшаётганию ким урушга кетаётганидан хабардор бўлишлари, овчи итлардек биргаликда ов қилишлари зарур. Ахир аёлларнинг қобилиятлари доимо ва барча нарсада эркакларники билан баробар эмасми? Агар шундай қилсалар, улар энг яхши ишни бажарган бўладилар ва жинслар ўртасидаги табиий мутаносибликни сақлайдилар”.

Яхудийлик, насронийлик ва кейинчалик исломда аёлнинг вужудга келиши иккиламчи ўринга туширилса (яъни, унинг эркак қовурғасидан яралиши), биринчи икки динда “аёл одамнинг жаннатдан қувилишига сабаб бўлган (яъни, Момо Ҳавво Одам Атони тақиқланган дарахт мевасидан татиб кўришга ундаган)” деб айтилса, юнонлар буни бошқачароқ тасаввур қилганлар. Юнон ривоятларига кўра одамлар Прометей ёрдамида олов ҳосил қилишни ўрганиб олгач, биринчи аёл уларни жазолаш учун яратилган. Эркакнинг қандай ва нимадан яратилгани эсланмайди, бироқ Зевснинг буйруғи ва бир қанча илоҳ ва илоҳаларнинг ҳиссаси (улар аёлнинг у ёки бу хусусиятини пайдо қилади) билан тупроқ ва сувдан Гефестни бунёд қилади. Унинг ташки кўриниши эркакни ақдан оздирар даражада гўзал, бироқ ички олами, яъни унинг ҳақиқий шахсияти эркакларга азоб беришгагина ярайди. Унинг сеҳрли

кутисида барча ёмонликларнинг уруғлари жамланган. Бу миф аёлларга манзур келади, деб бўлмайди, албатта.

Юнон драматурглари яратган асарларда ҳам аёллар Пандоранинг давомчиларидек тасвирланган. Масалан, “Одиссея” достонида бир қанча аёллар номлари тилга олинса-да, улардан фақат бири инсон, қолганлари эса нимфалардир. Улар ҳам мавқеига кўра илоҳалардан куйида туради. Уларнинг шахсияти ва ташки кўриниши турлича бўлса-да, учраган эркакка зарар беришга уринади. “Илиада” достонида ҳам аёл образи – Елена урушга сабабчи бўлади.

Кўриниб турибдики, юнон эркакларининг аёл табиати ҳақидаги ўю фикрлари ҳаттоки мўътадил феминист учун ҳам у қадар фараҳбахш эмас. Уларга кўра, ҳатто ёш қизлар ҳам назорат қилиб бўлмас даражада бузуқликка мойил. Шунинг учун уларни эртароқ турмушга бериш лозим.

ОИЛА ВА НИКОҲ

Қадим Юнонистонда қизнинг кимга турмушга чиқишини ҳал қилиш, унинг сепини тайёрлаш отасининг зиммасига юклатилган. Ота қизига эр танлар экан, айна дамда у ўзига куёв қидираётган бўлади. Шу сабабли никоҳ икки ёшнинг оталари келишувига кўра, оилалар манфаатини ҳисобга олиб тузилади. Бунда бўлажак келиннинг ҳам, куёвнинг ҳам истаги айтарли инobatга олинмаган. Қиз ва йигит тўйгача учрашганми ёки йўқ, буниси номаълум, бироқ шуниси аниқки, бой ва нуфузли оилаларда бунга йўл қўйилмаган.

Йигитлар учун ўртача уйланиш ёши 28-30, қизларнинг турмушга чиқиши эса тахминан 14-16 ёшга тўғри келган. Никоҳ тузилганини расмийлаштириб, уни эълон қилувчи ҳукумат амалдорлари у даврда бўлмаган. Афинада никоҳнинг тузилиши босқичма-босқич узоқ давом этган. Бу жараён гувоҳлар кўз ўнгида унаштириш маросимининг ўтказилиши, келин сепининг микдори масаласидаги келишув, сепнинг куёвга топширилиши ва ҳаттоки бирин-

чи фарзанд туғилишининг нишонланишигача бўлган маросимларни қамраб олган. Никоҳ ҳақида расмий ҳужжатлар бўлмагани боис фақат гувоҳларнинг сўзларига таянилган.

Турмушга чиққан аёлнинг кийим-кечаклар, тақинчоқлар ва қулларга эгалик қилиш ҳуқуқи бўлса-да, унинг кундалик эҳтиёждан ортиқ бирор нарсаи ўз истагига кўра сотиб олиши, ерга эгалик қилиши, шартномалар тузиши тақиқланган, ҳар босган қадами назорат қилинган. Афина қонунлари унга бошқа бир фуқаро эркакка турмушга чиқиш, диний маросимларда қатнашиш ҳуқуқини берган бўлса-да, у молиявий эркинлик ва сайловларда иштирок этишдан маҳрум эди. Унинг вазифаси қонуний фарзанд туғиб бериш ва уй ишларини бажариш бўлган. Уйдан ташқарига эркин чиқиш руҳсат этилмаган. Кўчага фоҳишалар ёки чўрилар ёки ҳаддан зиёд қашшоқлиги боис нон топишга мажбур аёлларгина чиққан.

Юнон аёллари орасида Спарта аёллари ўзларининг нисбатан эркинлиги билан ажралиб турган. Оталари, ака-ука ва эрлари мудом жангу жа-

дал, ҳарбий тайёргарликлар билан банд бўлгани сабабли Спарта аёллар ўзларини анча озод ҳис этганлар. Бу ерда ҳам қизлар отанинг розилиги билан 18 ёшга тўлгач, турмушга чиққан. Туғилажак фарзандларнинг сони кўп бўлиши эмас, бақувват ва соғлом бўлиши талаб қилинган. Афиналик ҳамжинсларидан фарқли ўлароқ, бу ернинг аёллари ўз ака-укалари билан тенг миқдорда мерос олган, ерга эгаллик қилган. (Қонунан ўғилга тегадиган мерос миқдорининг ярми қизга тегиши белгилаб қўйилган. У оладиган сепни ҳам қўшиб ҳисоблаганда улар тенглашиб қолади.)

Спарта аёллари журъатлилиги ва шаддодлиги билан машҳур бўлган. Қалта туника (енгсиз, осилиб турадиган устки кийим) кийиб юришлари уларнинг бемалол

ҳаракатланишига имкон берган. Ёш қизлар ўғил болалар каби жисмоний машқлар билан шуғулланган. Интеллектуал қобилиятни ўстириш рағбатлантирилган. Улар чиройли кийиниш, гўзал кўринишга уринмаганлар ҳам. Соғлом бўлиш ва соғлом фарзандни дунёга келтириш муҳимроқ саналган.

Афина эркаклари кунини асосан агорада нутқ тинглашу, ижтимоий-сиёсий мавзудаги мунозараларда қатнашиш билан ўтказган, уйга қайтгач эса, хотинидан мутеликни талаб қилган. Юнон жамиятида оила ва никоҳга қандайдир эмоционал ришта, романтик муносабат деб эмас, расмий бир ҳодиса сифатида қаралган. Эркаклар эҳтиросни ҳам, аёл суҳбатдошни ҳам оиладан ташқарида – гетера ва жазманлари орасидан топган.

ГЕТЕРАЛАР

Юнон эркаклари ўттиз ёшларгача уйланмагани ва, табиийки, ўз оиласидан ташқаридаги бирор аёл билан танишиш ва суҳбат қиришга эҳтиёжманд бўлганини истаганини назарда тутсак, юнон жамияти ҳаётида фоҳишабозлик анчайин кенг тарқалганининг сабаби ойдинлашади. Ўша пайтда исловатхоналар орқасидан мўмай пул ишлаб олиш мумкин эди. Турли юнон қалонияларидан Афинага келган удабурунлар айни шу соҳада ўз “бизнес”ини йўлга қўйишга уринган. Эркакларни ўз меросини исловатхоналарга қатнаб исроф қилмасликка даъват қилувчи мақоллар оғиздан-оғизга кўчиб юрган. Бироқ фоҳишабозлик қонунан руҳсат этилган ва у ахлоқан жоиз амал саналган. Солон биринчи бўлиб исловатхоналарни гўёки омма саломатлигини сақлаш ва зинонинг олдини олиш (у пайтда қуллар билан бўлиш зино ҳисобланмаган) учун қонунлаштирган. Ўша даврда Афинада қанча фоҳиша яшаганини аниқ айтиш қийин, бироқ улар ҳақда кўп гапирилганидан англаш мумкинки, уларнинг сони анчагина бўлган. Юнон давлатлари орасида фақат Спартадагина исловатхоналар бўлмаган экан.

Афиналиклар исловатхона ва кўчаларда дайдиб юрувчиларни “порнай” (этимологик асоси пернеми – сотмоқ) ва даражаси нисбатан юқорироқ, озод аёлни – “гетера” деб атаганлар. Гетера сўзининг луғавий маъноси – “аёл суҳбатдош”, “шерик” бўлиб, юқори табақа кишилари орасида ўралашиб юрувчи куртизан аёл – суюқоёқ хотинни билдирган. Фоҳишалар асосан қуллардан иборат бўлса, гетералар озод инсонлар эди. Аксарияти яхши таълим кўрган, сўзамол, эркаклар йиғинларига бемалол араллашиб, хатто баҳсларда ҳам қатнашаверганлар. Умуман олганда, уларни маълум бир ҳақ эвазига эркаклар кўнглини овлайдиган (масалан, ҳамсуҳбат бўлиш, қўшиқ куйлаш, мусиқа чалиш ёки рақсга тушиш орқали) озод “тадбиркор” аёллар бўлган, дейиш мумкин. Улар одатда икки-уч бой-бадавлат эркакка хизмат кўрсатган. Юнон жамиятида турли зиёфату тантанали тадбирларда гетераларни учратиш одатий эди.

Бугунги кунда гетера хилидаги аёлларга салбий кўз билан қаралса, қадимги юнонлар уларни мустақил ва шарафли касб эгалари деб ҳисоблаган. Гетералар метик (озод

² Афиналик сиёсий арбоб ва ислохотчи. Милоддан аввалги тахминан 638-559 йилларда яшаган.

¹ Юнон шаҳарларида омма тўпланадиган, савдо расталари жойлашган марказий майдон.

муҳожир) бўлиб, фуқаро саналмас эдилар. Қонуний фарзанд кўришни истаган ҳеч бир фуқаро эркак уларга уйланмаган.

На телевизор, на кинотеатрларга эга бўлган юнон эркаклари зерикиб дикканафас бўлиб кетганиданми, зиёфату йиғинларга ўч бўлишган. Уларнинг зиёфатлари римликларникидай ҳашамдор бўлмаган. Озод фуқаро аёллар таклиф этилмайдиган бу каби зиёфатлар чўрилар, фоҳишалар ва, албатта, гетераларсиз ўтмаган.

Қобилиятли гетералар ўзи истаганча фароғатда яшаш, истаганча бойлик тўплаши мумкин эди. Уларнинг баъзилари ўз хизматкорлари, қуллари, мол-ҳолларига ҳам эга бўлган. Гарпал исмли македониялик бир бойвачча Питионис исмли афиналик гетерани ўзига жазман қилиб олади, бойлигининг катта қисмини унинг учун сарфлаб юборди. Ҳатто маъшуқаси ўлганида машҳур созандаларга куй чалдириб, унинг жасадини шаҳар кўчалари бўйлаб олиб ўтади. Қабри тепасига улкан ёдгорлик ўрнаттиради. Ксенофаннинг келтиришича, Теодота исмли гетеранинг ўнлаб қуллари, ҳашаматли уйи бўлган. Родопис исмли фракиялик бир гетера эса ўзига пирамида қурдирган. Асли келиб Чикиши Милетдан бўлиб, кейинчалик Афинада метик (озод чет эрлик) сифатида рўйхатга олинган Периклнинг гетераси Аспасиянинг донғи кетганди. У ҳатто Софокл, Фидей ва Сукротни ҳам ўзига ром эта олган. Баъзи манбаларда у исловатхона очган, Афина сиёсати-

га кучли таъсири бўлган аёл сифатида кўрсатилади. У ҳақда Афлотун, Ксенофан, Аристофан, Плутарх асарларида ҳам маълумотлар келтирилган. Яна бир машҳур гетера Таргелия эди. Плутархнинг “Перикл” асарида келтирилишича, у узоқ вақт Фессалияда яшаган ва Эрон шоҳи билан яқинлашишга, Юнонистонда Эрон сиёсатини тарғиб қилишга уринган. У чиройи ва сарв коматидан фойдаланиб, эркакларни ўзига жалб қилган. Гетералар ўз “карьераси”ни узоқ давом этмаслигини яхши билган. Чирой – ўткинчи, ёшлик – ўткинчи. Шу сабабли вазиятдан фойдаланиб, қул қизларни сотиб олиш, уларни тарбиялаб, ўз ишини давом эттиришга ўргатган. Уларнинг хизматидан келган фойда эса “мураббия”нинг ҳамёнига тушаверган.

Гетералар фақат пул ва бойликни ўйлаган дейиш, у қадар тўғри эмас. Масалан, Лукиан ўзининг “Гетералар гурунги” номли асарида ёзишича, гетера тирикчилигини қилиши керак, бироқ у ҳам баъзида Купиднинг (Эрос худосининг римча варианты) ёйидан узилган ўқларга нишон бўлади. Бир гетера мижозни севиб қолади. Таассуфки, унинг бу севгилиси мижозлари орасида энг қашшоғи бўлиб чиқади. “Сен фермернинг 200 драхмалик таклифини рад этиб, бир жуфт тилла зирак олиб беролмайдиган йигитни танладинг”, дея норози бўлган онасига: “Эй, она, ундан эчкининг ҳиди келади. Қолаверса, севги пулдан кўра муҳимроқ”, деб жавоб беради.

ЮНОН ФАЙЛАСУФ АЁЛЛАРИ

Пифагорчилар мактаби бизга маълум илк юнон фалсафий мактабларидан бўлиб, унинг аъзолари орасида аёллар ҳам учрагани баъзи манбаларда қайд этилади. Улар фалсафа ривожига қандай ҳисса қўшгани ва яшаган йилларини аниқ айтиш мушкул эса-да, номлари бизгача сақланган. Булардан Пифагорнинг хотини Теано, қизлари Мая, Дамо ва Аригнота милоддан аввалги тахминан бешинчи асрда яшаган, деб тахмин қилинади. Шунингдек, яшаган вақти номаълум Мелисса ва милоддан аввалги учинчи асрда яшаган Пинтис исмли аёл-

лар ҳам Пифагор мактабига мансуб бўлганлиги маълум. Юқорида эслганимиз – Аспасиянинг (мил. авв. 470-410 й.) фикрлари бошқа файласуфлар, жумладан, Афлотуннинг Сукрот тилидан баён қилган диалогларида келтирилади. Муаллиф бу аёл кўрсатган таъсири эътироф этади. Сукрот муҳаббат нима эканини ана шу даврда яшаган яна бир аёл – Диотимадан ўрганганини айтади. Диотима Афлотуннинг “Зиёфат” диалогиди тилга олинади. Унда аёл Сукротнинг баъзи камчиликларини тўғрилайди, севги муҳаббат масаласида “сукротча”

баҳсга киришади. Диотиманинг реал шахс ёки Афлотуннинг навбатдаги ихтироси бўлгани борасида олимлар ўртасида яқдиллик йўқ.

Эллин даврида яшаган яна бир қанча файласуф аёлларнинг номлари маълум. Кирен фалсафий мактаби асосчиси Аристип вафот этган (мил. авв. 350й.), унинг қизи Арета мазкур мактабга бошчилик қилади. Аристандан кейин унинг мактабига етакчилик қилган Теофрастнинг қизи Памфилия ҳам фалсафага ошно аёллардан бўлгани ҳақида ёзилса-да, у ҳақдаги маълумотлар етарли эмас. Эпикур мактабида ҳам аёлларнинг иштироки руҳсат этилган эди. Улар орасида Леонтиона исмли аёл ёзган асарнинг номи бизгача етиб келган.

Стоик Деодор Кроннинг (мил. авв. IV – III асрлар) беш қизи – Менехине, Аргея, Теогнис, Артемисия ва Пантаклея мантиқ илми билан шуғулланган. Пантаклея ҳақидаги маълумот Эллин даврининг сўнгги паллаларида – милодий бешинчи асрда яшаган файласуф аёл Гипатия асарлари орқали етиб келган. Гипатия Эллин даврининг энг кўзга кўринган олима аёли бўлган, десак хато қилмаймиз. Унинг отаси исқандариялик Теон ўз даврининг машҳур математики ва астрономи бўлган. Илк таълимни отасидан олган ва кейинчалик асосан астрономия билан шуғулланган. Гипатия Искандария неоплатончиларининг етакчиси бўлган. Милодий 415 йили насроний мутаассиблари томонидан ўлдирилган.

* * *

Қадимги юнон аёллари ҳақида тугал ва ҳолис мулоҳаза юритиши бугунги кунда анчайин мураккаб масала. Ўша даврда аёл табиати ҳақида кенг тарқалган турли хурофий эътиқодлар, кишилар онгига чуқур сингган янглиши фикрлар (стереотиплар) манбаларга ҳам кўчиб ўтган. Машҳур аёллар ҳақида ёзилган асарларда ҳам турли миш-миш ва тўхмат гаплар аралашиб кетган. Нима бўлганда ҳам ўша даврда яшаган аёлларнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрнини эътибордан соқит қилсак, қадим юнон жамияти ҳақидаги билимимиз кемтиклашиб қолади.

Хуршид Йўлдошев

ҚАЛЬ ИЛМИ ЭГАСИ

Мавжудотларнинг энг мукаммали, шарифи саналган, бошқа бирор махлуққа ато этилмаган ақл ва идрок, онг ва тил соҳиби бўлмиш инсоният томонидан XX асрда бир эмас, иккита жаҳон уруши содир этилди. Бу шафқатсиз муҳорабаларда умумий ҳисобда 80 миллиондан ортиқроқ айнан шу “мукамал, шариф зот” вакиллари ўз қавмдошлари томонидан аёвсиз маҳв этилди. 1914 йилда бошланган 1-жаҳон уруши ваҳшатларини ўз кўзи билан кўрган ўспирин Эрих Фромм: “Шу нарса мумкинми? Алоҳида сўралса, бирорта

одам яқинига йўламайдиган, демакки, ҳеч қачон ўзини қурбон қилмайдиган қандайдир хаёлий мақсадлар ёки сиёсий мулоҳаза-манфаатлар учун миллионлаб одамлар бир-бирини ўлдириши... Яъни ҳам сиёсий, ҳам психологик нуқтаи назардан урушни қандай изоҳлаш мумкин? Одамни қандай куч бошқараяпти ўзи?” дея даҳшатга тушган эди.

Назаримизда, ана шу икки уруш, ундан кейин эса узоқ муддат ҳукм сурган “совук уруш” таҳликалари XX аср фалсафаси одам ва олам тўғрисидаги қарашларнинг табиатини, илмий-ижодий изланишларнинг устувор йўналиши ва моҳиятини белгилаб берди. Худди шу воқеликлар Ғарб дунёси фани, адабиёти ва санъатида “абсурдизм” оқимининг кенг ёйилишига, инсоннинг “абадий ёлғизлиги”, “лаънатлангани”, “ўзидан бегоналашуви” тўғрисидаги тушкун мулоҳазаларнинг, ҳатто (астағфируллоҳ!) “Худо ўлди” деган қарашларнинг урчишига ҳам кучли туртки бўлди. Бу тенденциялар XX асрда яшаб ижод этган Ғарб жамиятшунослари, сиёсатшунослари, эстетлари, ахлоқшунослари, ёзувчи ва адабиётшунослари, файласуфлари яратган асарлар номига-да қизамиқдай қалқиб чиқди: “Европа шоми” (О.Шпенглер), “Ижодкор масъулияти” (Ж.Маритен), “Гўрков” (Г.К.Честертон), “Санъат дегуманизацияси” (Ортега-и-Гассет), “Санъатнинг ўлими” (В.Вейдле), “Келажак билан тўқнашув” (О.Тоффлер), “Цивилизациялар тўқнашуви” (С.Хантингтон), “Ғарбга қарши исён” (Х.Булл), “Ғарбнинг ўлими” (П.Бьюкенен) ва бошқалар.

...Ота-боболари яхудий динининг оташин тарғиботчилари – раввинлар бўлган ёш Эрих ҳам Фроммлар оиласи анъанасига содиқ қолиб, шу йўлни давом эттириши, умрини руҳонийлик ва савдогарликка бахш этиши лозим эди. У ўзи туғилиб ўсган муҳит, Баварияда кичкинагина дўкони бўлган бобоси тўғрисида, жумладан, шундай ҳикоя қилганди: “Бобом умрини кун бўйи дўконда ўтириб, Талмуд мутолааси билан ўтказарди. Агар харидор келиб безовта қилса, жаҳл ила китобдан бош кўтариб: “Нима, атрофда бошқа дўкон қуриб қоптими?” дея норози бўларди...”

Э.Фромм XX аср тонгида – 1900 йилнинг 23 мартда Германиянинг

Майндаги Франкфурт шахрида, айтилганидек, художўй яхудийлар оила-сида дунёга келган. У аввал Франкфурт, кейин эса замонасининг таниқли файласуфлари Макс Вебер ҳамда Карл Ясперслар дарс берган Ҳайдельберг университетларида таҳсил олади. 22 ёшида Альфред Вебер раҳбарлигида ёзган диссертацияси учун фалсафа доктори илмий даражасига эга бўлади. Ўз изланишларини мустақил давом эттирган Э.Фромм, Берлиндаги психоанализ институтига ишга кириб, ўша даврда ҳамманинг эътиборини ўзига жалб этган фрейдизм таълимотини чуқур ўрганганда, амалиётда синовдан ўтказди. Мана шу тажрибалар асосида у Зигмунд Фрейд назарияси ҳам бекусур эмаслиги, жумладан, инсонда юз берадиган руҳий эврилишлар, айнишлар фақат табиий-туғма омиллар, инстинктлар натижаси бўлмаслиги ҳақидаги хулосаларга келади.

1930 йилдан Фромм Франкфуртдаги ижтимоий тадқиқотлар институтига жойлашади ҳамда М.Хоркхаймер, Т.Адорно, Г.Маркузе сингари замонасининг таниқли олимлари билан биргаликда кейинчалик “Франкфурт мактаби” номини олган машҳур илмий тўгаракнинг фаол аъзосига айланади. 1933 йилда Германияда ҳокимият тепасига Адольф Гитлер бошчилигидаги миллатчи социалистлар (нацистлар) келгач, Франкфурт институти АҚШга кўчишга мажбур бўлади. Нью-Йоркда олиб борилган “Обрў-эътибор ва оила” номли дастурий изланишлар натижасида 1941 йилда Э.Фроммнинг “Эркинликдан қочиш” номли дастлабки китоби дунё юзини кўради.

Шуни таъкидлаш керакки, барча истеъдодли олимлар сингари, Э.Фромм ҳам ўзига қадар ва ҳатто ён-атрофида изланиш олиб бораётган сафдош олимларнинг аксарият қарашлари билан келишмаган, унинг иқтидори илмда янги йўналиш кашф этишга даъват этган. Э.Фромм 40-йилларга келиб Франкфурт мактабидан йироқлашади, индивидуал тарзда илмий изланишларга, ўқитувчилик ва жамоат фаолиятига берилади. Кўпдан-кўп мижозлари билан олиб борган руҳий таҳлиллари олимни замонавий жамиятда кўпайиб-кучайиб бораётган руҳий хасталиклар – неврозлар фақат биологик сабабга эмас, балки чуқур ижтимоий илдизларга бориб тақалиши тўғрисидаги хулосага олиб келади.

Дарҳақиқат, Фроммнинг илк устозларидан бири Зигмунд Фрейд инсонни ўзига хос ёпиқ тизим (“нараса ўзида”) деб ҳисоблаган, унинг аксарият ҳаракатлари биологик асослардан туртки олиши тўғрисидаги таълимотни олға сурганди. Э.Фромм эса табиий инстинктлар билан бирга, ижтимоий-тарихий омиллар одам боласи руҳиятида муҳим ўрин тутишини исботлаб берди. Унингча, инсон тадқиқида шахснинг дунёга, бошқа кишиларга, табиатга ва энг асосийси – ўзига бўлган муносабатини ўрганиш бош масала ҳисобланади. Агар З.Фрейд одам табиати азалданок бузилган, айниган, унинг аксарият интилишлари шахсий-шахвоний лаззатга эришиш, табиий истакларни қондиришга йўналган бўлади, деб ҳисобласа, Э.Фромм инсон ўзининг биологик, ҳиссий истаклар қобиғини ёриб чиқиб, онгли умрини ҳақиқат ва адолатни излаш, эркинлик ва мукамаллик сари интилишга бағишлаши зарурлиги тўғрисида гапиради. Зеро, инсон ташқи муҳитнинг ўзгаришига бефарқ бўлиши, унга мос тарзда ўзи ҳам ўзгармаслиги мумкин эмас. (Бу гапнинг “буқаламунлик”ка ҳеч қандай алоқаси йўқлигини таъкидлаб ўтиришимиз шарт бўлмаса керак.) Олимлар, шу маънода, Э.Фроммнинг инсоншунослик илми олдидаги хизматларини унинг психоанализ фанига гуманистик руҳ бахш этганида ҳам, деб билишади.

1949 йилдан то 1969 йилгача Э.Фромм Мексикада яшайди, шу ерда илмий изланишларини давом эттиради. Худди шу йиллари у ўзи умргузаронлик қилаётган янги замон табиатини, ўтмишда ўтказилган ва ўша йиллари ҳаётга татбиқ этилаётган турли ижтимоий дастурлар, миллионлар тақдири устида кечаётган сиёсий-мафкуравий экспериментлар моҳиятини чуқур ўрганиш,

уларни ўзаро солиштириш, умумий хулосалар чиқариш имкониятига эга бўлади. Айни даврда ёзган “Соғлом жамият” асарида капиталистик тузумнинг салбий жиҳатларини кўплаб мисол ва далиллар асосида ишонарли танқид қилади.

Эрих Фромм тоталитар жамият табиати, уни тарих саҳнасига олиб чикувчи омиллар, ҳаракатга келтирувчи механизмлар тўғрисида ҳам чуқур таҳлиллар олиб борган. Унинг ишларида нафақат фашистик режим, балки казармача социализм тузуми, бу тарихий айнишлар омма психологиясида пайдо қилган ўта салбий эврилишлар кенг ёритилганди. Демак, у “жувонмарг одам”га (А.Орипов) недир фариштадек ёндашиш тамойилидан ҳам мутлақо йироқ бўлган. Файласуф инсон боласига хос бўлган аянчли қусурлар, табиий ва ижтимоий иллатлар илдизига тик қарашдан, одамдаги эгоизм, эгоцентризм, “нарциссизм” (“ўз-ўзига махлиёлик”), устози З.Фрейд кашф этган “Эдип комплекси”, биофилия (“ҳаётсеварлик”)нинг зидди бўлган некрофилия (“ўлимсеварлик”) сингари кўпдан-кўп руҳий оғишлар касофатини шафқатсиз анализ қилишдан чўчимайди. Бу жиҳатдан унинг “Инсон қалби”, “Адольф Гитлер: некрофилиянинг клиник кўриниши”, “Иллюзиялар қуршовида” сингари асарлари, айниқса, эътиборлидир.

Э.Фромм, яна кўпчилик олимлардан фарқ қилароқ, фақат назарий масалалар билан чекланиб қолмаган, балки ижтимоий-сиёсий ҳаётга фаол аралашган. Жумладан, у жамиятнинг турли қатламлари қаршисида оммабоп тилда маърузалар қилар, намойишларда қатнашарди, ҳатто 1962 йилда қуролсизланиш бўйича Москвада ўтган халқаро конференцияда кузатувчи сифатида иштирок этганди.

1968 йилда олимнинг юраги биринчи марта кучли хуруж қилади ва узок даволанишдан сўнг у 1969 йилда Швейцарияга кўчиб келади. Умрининг қолган қисмини Э.Фромм мана шу юртда ўтказган.

Афсуски, 1977 йилда – ўзининг “Эга бўлиш ёки мавжуд бўлиш” асарини ёзиб тугатганидан сўнг файласуф иккинчи, яна бир йилдан кейин эса учинчи инфарктни ҳам бошдан кечиради. Ниҳоят, 1980 йилнинг 18 март куни – саксон ёшга қиришига 5 кун қолганида, Э.Фромм дунёдан кўз юмди.

Эрих Фроммнинг жаҳон психонализ фанига, умуман, олам ва одам тўғрисидаги фалсафий илмга қўшган ҳиссаси шу қадар кўп қирралики, ҳозир уларнинг барчасига тўхтаб ўтиш имкондан ташқаридаги иш, албатта. У китобларининг бирида: “Инсон ўзининг мавжудлиги ўзи учун муаммо бўлган оламдаги ягона махлуқдир: у бу муаммони ечмоғи лозим, бундан ҳеч қаерга қочиб қутила олмайди”, деганди. Файласуфдан қолган катта илмий-ижодий мерос ана шу улкан муаммони ечиш йўлидаги жиддий уринишлардан ҳисобланадики, уни идрок этиш омма маърифатини юксалтиришга ҳам беминнат хизмат қилиши тайин.

*Раҳмон ҚўЧҚОР,
филология фанлари номзоди*

ҲАМЗА, ИШҚ, ОЛОВЛИ КУЛЧА

ёхуд ТОМОШАБИННИ ҲАМДАРДГА АЙЛАНТИРИШ САНЪАТИ

Илк бора “Ўзбекистон халқ ёзувчиси” унвонига сазовор бўлган адиб, Шўролар тузуми томонидан олқишланиб, кейинчалик бир қадар хижолатомузлик билан эсга олинган ё, аксинча, ҳадеганда ёдга олинмай қўйган сиймо – Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг шахсияти аслида қандай бўлган? Ёзувчи ва драматург таваллудининг 124 йиллиги муносабати билан шу ва шу каби саволларга жавоб топиш мақсадида Ўзбекистон халқ артисти, атоқли режиссёр Баҳодир ЙЎЛДОШЕВни мулоқотга чорладик.

Машҳур санъат арбоби билан муайян мавзу доирасидагина суҳбат қуриб бўлмаслиги тайин. Мубоҳасада бугунги кун театри, драматургияси ва санъаткорлари хусусида ҳам жиддий фикр-мулоҳазалар айтилди. Мулоҳазаларки, кишини мушоҳада юритишга чорлайди. Шу боис, мавзудаги баъзи чекинишларга қарамай, суҳбатни борича эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

“ҲАМЗА – ИШҚ ОДАМИ!”

– Баҳодир ака, XX асрда ўзбек мумтоз адабиёти анъаналари давомчиси ва айни пайтда янги давр адабиёти намояндаси сифатида танилган Ҳамзанинг ҳаётини қарашлари борасида орадан қарийб юз йил ўтгач, қандай янги фикрлар айтиши мумкин?

– Ўзбек драматургияси ҳақида кўп ёзилган, бундан кейин ҳам турли мулоҳазалар билдирилади. Гапни ибтидодан бошласак – ўзбек драматургияси асосчиси ким? Бир пайтлар бу саволга жуда тўғри жавоб айтилган: Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий! Рост, бундоқ ўйлаб қарасангиз, ўзбек драматургияси тарихида Ҳамзадан кучлироқ драматург йўқдек... Менга қолса-ку, биринчи драматургимиз деб Ҳазрат Алишер Навоийни айтган бўлардим. Унинг “Фарход ва Ширин” дostonида драматургиянинг илк учқунларини кўриш мумкин.

Ҳамзага қайтсак. Ҳамма бало шундаки, Ҳамза ижодини шўро мафкура-сига мослаштириш мақсадида унинг кўп пьесалари ўзгартириб юборилган. Ғоялари бузилиб, кенг омма, оддий томошабинга ҳам мослаштиришга уринилган. Ваҳолонки, унинг драматургияси кўпчиликнинг дуёқарашидан баланд.

Бундан англашиладики, асарлари ўзгартирилибдими, демак, Ҳамзанинг ўзи ҳам ўзгартириб юборилган. Мана, бир мисол: “Бой ила хизматчи” пьесаси сахналаштирилганда Ғофир шундай дейди: “Қози домла, хотиним Жамила эрга тегмоқчи экан, тегаверади, мендан нима истайсиз?!” Ўйлаб кўринг, қайси ўзбек йигити “Хотиним эрга тегаверсин, мени тинч қўйинглар!” деб айтади?! Аслида Ҳамзанинг қаҳрамони “Хотинимнинг инон-ихтиёри ўзида”, дейди. Бу билан у шарқ аёлининг эрки, ҳақ-ҳуқуқларини кўрсатган. Аслида шарқ аёли ҳеч қачон кул бўлмаган. Шарқ аёлидай озод аёл бўлмаган ҳеч қаерда. Бибиҳонимдан тортиб, бошқа ўзбек аёлларигача... Оилада хотин эр билан баробар рўзгорни бошқарган, айти пайтда ҳеч қачон эридан рухсатсиз бирор иш қилмаган. Яна бир мисол: Солиҳбой, Ҳамзанинг ёзишича, бақувват, чиройли, устига-устак ёшроқ эркак бўлган. Ғофирнинг эса юзи чўтир, хусни ўзига яраша, ёши ўтинқираган. Пьесадаги Жамила ниҳоятда муҳим образ! У бой-бадавлат одамни назар-писанд қилмайди, шу чўтир, камбағал эрини унга алишмайди. Бизда эса шу пайтгача Солиҳбой хунуқроқ, кексароқ образ сифатида тасвирланади-да, Ғофирни кўркам йигитлар ўйнайди. Қайси хотин чиройли, ёшгина эрини ташлаб, бой бўлса-да, чолга тегаркан?! Кўряписизми, Ҳамза ҳар бир образини пухта ўйлаб ёзган.

– Ҳар қандай буюк одам, айниқса ижодкорнинг ўзгача руҳий қудрати бўлади. Бу қудрат салбий таъсирга эгами ёки ижобийми, яратувчиси ё вайрон қилувчи – бошқа масала. Шубҳасиз, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳам кучли шахс бўлган. Шўролар даврида нафақат унинг қаҳрамонлари, балки ўзи ҳам тўғри талқин этилмагани ҳақида гапиряписиз. Ким эди аслида Ҳамза? Зўрма-зўраки “қизил” ниқоб тақилган, ботинан эса лирик, ҳиссиётларга берилувчан инсонми ёки...

– Бу гап нафақат Ҳамзага тааллуқли. Константин Станиславский деган режиссёр ўтган, биласиз. Унинг ҳозирда ҳаммага маълум театр санъатига оид системаси кундалик дафтар шаклида, муҳими, шахсан ўзи учун ёзилган. Лекин шўроларга ҳар жабҳада бўлгани каби, санъатда ҳам “байроқ” керак эди. Улар Станиславскийни ҳам “байроқ”, унинг ёзганларини шиор-қўлланма қилишди. “Бугун Станиславский системаси бўйича ўйнаймиз”, дейиларди театрларда. Станиславский каби, Ҳамзадан ҳам тузум курул, намуна сифатида фойдаланган. “Шоирмисан? Ҳамзадай ёзасан! Акс холда, бизлардан эмассан!” кабилидаги қараш бўлган. Ҳамза ўзига хос эталон, андоза вазифасини ўтаган. Бошқача айтадиган бўлсак, ундан ўша замон учун керакли “трафарет”ни ясаб қўйишган.

– Ҳамзанинг ана шу ясама “трафарет”дан фарқли томонлари нимада эди? Биз кўрмаган, билмаган, шу пайтгача очилмаётган қандай қирралари бор бу ижодкорнинг?

– Ҳамзанинг шахсиятини у ёзган пьесаларда кўришингиз мумкин. “Паранжи сирлари”даги Норбойвачча образини олинг. Бундоқ карасангиз, у ўта салбий қаҳрамонга ўхшайди, аслида ундай эмас. У шунчаки, ишқибоз. Дейлик, пичоқнинг ишқибози бор, отнинг ишқибози бор, гулнинг ишқибози бор. У эса гўзалликнинг ишқибози, шайдоси эди. Норбойвачча Мастурага: “Биз ҳусн гадосимиз, тан гадоси эмас. Шу қизнинг кўлидан бир пиёла чой ичсам бўлди, қирқ кунлик шолিপоямни бераман”, дейди. Ҳамза сиймоси мана шу сўзларда, қолаверса, Мулладўст, Майсара образларида ҳам сочилиб турибди. Хуллас, Ҳамза – ишқ шайдоси, ишқибоз одам!

Яна бир гап. Мана шу қаҳрамонларнинг ўзи, уларнинг ҳаёти – Исён! Исён-кор бўлиш учун албатта байроқ кўтариб чиқиш, томокни йиртгудек бақириб-чақириш, инқилоб кўтариш шарт эмас. Ҳақиқий инсон исён билан яшайди. Лекин бу исён биринчи навбатда одамнинг ўзига қаратилган, ўзига қарши бўлади. Навоийнинг “Эл нетиб топғай мениким, мен ўзимни топмасам” мисралари айнан шу – ўзликни топиш, англаш, ўзликка исён қилиш, дард чекишни билдиради. Бу мисраларни шон-шухрат қозониш маъносида эмас, аксинча элга қўшилиш, унинг бир бўлагига айланиш маъносида тушуниш керак. “Мен”ини топган одамгина элга қўшила олади.

– Бир пайтлар “Ўзбек театрини Ҳамза қутқаради”, деган фикрни айтгандингиз. Орадан анча йил ўтди. Замон ўзгаргандан кейин қарашлар ўзгаради, томошабиннинг, ўқувчининг диди ўзгаради. Одам ўзгаради! Жумладан, Баҳодир Йўлдошев... Ҳозир ҳам ўша фикрдамисиз?

– Йўк! Йўк, ҳеч нарса ўзгармайди! Ҳамма гап шунда! Ҳаёт тарзи ўзгариши мумкин. Аммо одам ўзгармайди. Томошабин ўзгармайди. Унинг диди пасайиши ёки таъби нозиклашиши мумкин. Бир замон келиб, диди баланд томошабинлар кўпаяди ё аксинча... Лекин моҳиятан одам ўзгармайди!

Ўзбек драматурглари орасида Ҳамзага етадигани бўлмаган, ҳозир ҳам йўк. Албатта, Максуд Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор каби адибларнинг драматургиясини ҳам эътироф этамиз. Лекин барибир, улар ҳам Ҳамзага етолмайди. Биз ҳали-ҳануз Ҳамза асарларини муносиб даражада саҳналаштира олмаганмиз. У сўзнинг кадрили билган ҳолда пьесларини ёзган. Ҳамзани охиригача тушуниб

– Унда ўзингиз саҳналаштирган спектакллар ҳақида нима дейиши мумкин?

етадиган режиссура ҳали шаклланмаган бизда.

– Албатта, иложи борича Ҳамзанинг ўзини сақлаб қолишга ҳаракат қилганман. Пьесаларини синчиклаб, хатто, авайлаб ўрганганман, матннинг ҳар бир сўзини англаб етишга уринганман. Умуман, ҳеч қайси образга бу – салбий, буниси – ижобий, деб қараб бўлмайди. Ҳаммаям тирик одам. Ҳар биримизнинг иккинчи “мен”имиз бўлади. Хусусан, сизга интервью бераётган каминанинг ҳам, мени саволга тутаётган “Жаҳон адабиёти” журнали мухбирининг ҳам атрофдагиларга кўз-кўз қиладиган жиҳатлари бўлганидек, ҳаммадан бекитадиган, фош қилишни истамайдиган қирралари ҳам топилади. Муҳими, ҳар қандай вазиятда, исталган даврада одам самимийлигини, ҳақиқий қиёфасини йўқотмаслиги керак. Режиссёрдан эса қаҳрамонларнинг аслини, ҳақиқий қиёфасини кўра билиш талаб этилади.

– Четдан қараганда, замондош драматургларнинг пьесасини қўйишдан кўра, бу дунёдан ўтган муаллифлар асарларини саҳналаштириши осондек туюлиши мумкин. Сабаби, замондош муаллифнинг жараёнга аралашади, фикрини айтади, талабини илгари суради... Тарихий шахслар билан эса бундай муаммо йўқ. Балки, бу вазиятда аксинча, масъулият кўпроқдир?

“ТЕАТР НИМАГА КЕРАК?”

– Тўғри, режиссёрлар орасида худди шундай гап юради: “Иложи бўлса, ўтиб кетган муаллифнинг пьесасига қўл ур. Қариндош-уруғлариям ўтиб кетган бўлса, яна яхши, бемалол ижод қилишинг мумкин”.

Биласизми, гап бунда эмас. Кўпчилик мақсадни тўғри белгилай олмайди. Пьеса кўйишдан мақсад нима ўзи? Мақсад анкетага “бу режиссёр фалон-фалон асарларни сахналаштирган”, деган қайдларни киритишгина бўлмаслиги керак. Санъатда ишқ бўлиши лозим! Талабалик пайтларимизда “Пьесани кўлга олганинда уни тушунишга ҳаракат қил, у билан дўстлаш, мақсадини тушун, дардини ҳис қил!”, дея уқтиришган бизга. Театр нимага керак? Унинг мақсади нима? Томошабин театрга завқ олгани, ҳордиқ чиқаргани келади. Лекин биз уни қаҳрамонга ҳамдард қилишга тиришамиз. Яъни, қаҳрамон кулса – кулиши, йиғласа – йиғлаши, ҳатто унинг севгилисини ҳам севиши керак! Агар режиссёрнинг ўзи муаллифга ҳамдард бўла олмаса, актёрларни ортидан эргаштиришни уйдлармиди?! Томошабини-чи?! Ўзбекларда “дардингни олай”, деган ибора бор. Ҳақиқий санъаткор бировнинг дардини ола билади ва шу дард билан яшайди ҳам.

Шу ўринда яна бир мулоҳаза. Жаҳонга машҳур қайси драматург ҳаётига назар солманг, ҳар бири бевосита театрга алоқадор бўлган. Масалан, Ҳамза. У ўзи сахнага чиққан, артистлар танлаган, уларни ўқитган, ўргатган, боринги, гримгача ўзи қилган. Ҳамзани яхши таниган, бирга ишлаган одамлар, масалан, Замира Ҳидоятлова, Холида Хўжаеваларнинг айтишича, у унниқиб кетган дўпписини бостирганча залнинг бир чеккасида ўтириб, куни билан репетицияларни томоша қиларкан. Ҳамза вафотидан кейин унинг пьесаларини қидириб қолишганда, Маннон Уйғур: “Тугунда аллақандай қоғозлар кўтариб келгандай бўлганди”, деб эслайди. Шунда чордоқдан белбоққа тугилган кўлёмалар топилган экан. Улар орасидан “Майсаранинг иши”, “Паранжи сирлари” пьесалари чиққан...

Бугдой унинг кафтида сиқиб, сифатини аниқлай олмаган одамдан новвой чикмаганидек, театр, артистлар ҳаётини билмаган қаламкаш ҳақиқий драматург

– Ҳамза ўзбекнинг ҳаётини сахнага олиб чиққан. У ўзбек халқининг фарзанди. Жаҳон театрида қандай ўрни бор бу ижодкорнинг? Биз уни жаҳон санъат майдонига олиб чиқа оляммизми?

бўлялмайди. Драма – диалог ёзиш дегани эмас.

– Биз уни олиб чиқишимиз шартмас. У аллақачон дунёга танилиб бўлган. Ҳамза Шекспир билан бир сафда турган драматурглардан. Фақат биз бундан беҳабармиз. Интернетдан бир қидириб кўринг, чет элда уни биз ўйлаганимиздан-да, биздан-да кўпроқ билишларига амин бўласиз. Унинг Майсараси ҳам, Солиҳбою Мулладўст, бошқа қаҳрамонлари ҳам хорижий томошабинга яхши таниш. Бундай шахсларга бир миллат даражасида қараб бўлмайди, уларга умуминсоний мезонлардан туриб ёндашмоқ керак. Алишер Навоий, Шекспир, Чеховлар каби Ҳамза ҳам умумбашарий ижодкор. Фақат уларнинг ижодини талқин қилишни ўрганиш керак. Дейлик, Ҳамза асарларини тўғри талқин қилиш учун бутун ўзбек миллатини, унинг ҳаётини ўрганиш керак. Шундагина сатрларда битилган ёзувларга жон киради, тасвир ўқувчининг кўз олдига келади. Мана, биз ўзимиз, урф-одатларимизни била туриб, Ҳамзани тушунмаймиз. Ҳамзани англамоқчи бўлган одам ўзбек шеърятини, мусикасини билиши керак. Ҳам мусикачи, ҳам композитор бўлган-ку у! “Тановар”ни билмасдан туриб, Ҳамза асарларини сахналаштириб бўлмайди, Майсарани, Мулладўстни ўйнаб бўлмайди.

– Ҳамза ўзининг яшаган даври жиҳатидан бизга нисбатан яқин. Унинг асарларини ўқиш учун лугатга мурожаат қилмаймиз, замонасида рўй берган воқеалар, умуман олганда, бизга таниш. Лекин шунда ҳам бу муаллифни охиригача тушуна олмасак, узоқ ўтмиши ҳақида нима дейиши мумкин? Айтайлик, Навоийни қай даражада тушунамиз? Унинг сахнада талқин этилган ижодини-чи?

“ПИРСИЗ ЮРМА...”

– “Узоқ ўтмиш” деган тушунчанинг ўзи йўқ, назаримда. Инсоният ҳаётига бу тарзда қарашнинг ўзи нотўғри. Фараз қилайлик, бу дунё, мавжуд тамаддун тугаб, янги дунё пайдо бўлсагина, “Навоий яшаган даврда...”, деб гапириш ўринли бўларди. Башарият учун 500-600 йил нима деган гап?!

Бир ҳолатга эътиборингизни қаратсам. Мана, ҳар биримизнинг ота-онамиз, яқинларимиз бўлади. Биз уларнинг ҳузурига борамиз, йўқлаймиз, дардлашамиз, кулишамиз, йиғлаймиз. Хуллас, ҳаётимизда уларнинг ўз ўрни, қадри бор. Аммо қадрдонларимизни майдонда турган бир ҳайкал сифатида қабул қилмаймиз-ку! Уларни жонсиз ҳайкал сифатида кўра бошладикми, ҳар қанча ардоқламайлик, узоқлашиб кетаверамиз. Демак, Навоийга ҳам, Шекспирга ҳам Одам сифатида, яқинимиз деб қарашимиз керак. Улар билан тиллашиш лозим. Маслаҳат сўраш, суяниш керак уларга, ҳатто ўрни келганда урушиб-талашиб, эътирозларимизни ҳам билдирсак бўлади. Ўшандагина улар сизга кўнглини очади. Бўлмаса гўдайиб тураверади, тош ҳайкалга ўхшаб, сиз эса маҳлиё бўлаверасиз, асарларини минг

– Сиз, шахсан Сиз гаплаша оласизми улар билан? Мана, Навоийни олайлик. Валий даражасида эътироф қозонган бу шахс қандай роль ўйнайди ҳаётингизда?

ўқинг, ҳеч нима ололмайсиз. Биз буюклар билан гаплашишни билмаймиз...

– Саъдийнинг *“Бе пир марав, ки дар амоне,
Ҳарчанд Искандари замоне”*,

яъни “Гарчи Искандарнинг замони бўлса ҳам, омонликда бўлай десанг, пир-сиз юрма”, деган байти бор, эшитганмисиз? Ҳар биримиз Навоийни энг оқил маслаҳатчи сифатида қабул қилишимиз керак. Унинг бир байтини ўқисангиз, ҳаётингиздаги бир муаммонинг ечимини топасиз.

*Парим бўлса, учиб қочсам улусдин, то қанотим бор,
Қанотим куйса учмоқдин, югурсам, то ҳаётим бор –*

дейди Ҳазрат. Одамларнинг дардидан қочиб қаёқларга кетай, деб нола қилган буюк шоир аслида бошқаларнинг дардига малҳамдир. Мен деярли ҳар куни Навоийга мурожаат қиламан, китобларини варақлаб, саволларимга жавоб излайман. Ўзингизни топмоқчи, англамоқчи бўлсангиз, бу улуг инсоннинг албатта сизга айтадиган гапи бор! Афсуски, биз бу буюк сиймоларга ҳайкалга қарагандек қараймиз...

– Театрда, ҳатто кинода ҳам буюк адиблар асарларига мурожаат қилинганда, баъзан қандайдир мистик ҳолатлар юз бериши қулоққа чалинган. Сиз ҳам бундай вазиятларга тўқнаш келганмисиз? Ёки бу шунчаки миш-мишим?

“САНЪАТНИНГ ЎЗИ МИСТИКА!”

– Бунақа вазиятлар чиндан ҳам учраб туради. Шекспирнинг “Макбет”и, Гоголнинг “Уйланиш”и бунга мисол. Шекспир, Гоголь ва яна бир қатор бошқа

– Нега, сабаби борми?

муаллифларнинг асарларини сахналаштириб бўлмайди ўзи.

– Гоголнинг Кочкарёви аслида шайтон. Шекспир асарида эса алвастиларнинг

сиймолари бор. Булгаковнинг “Уста ва Маргарита” си билан ҳам худди шундай, албатта бирор нохуш ҳодиса рўй беради. Аксарият режиссёрлар бунга жиддий қарайди. Тўғри, асарга мурожаат қилиш мумкин, лекин уни обдон ўрганмагунча қўл уриб бўлмайди. Ўзимизда ҳам шундай муаллифлар бор. Масалан, Машраб, Увайсий асарларига тегиб бўлмайди. Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” асарига жуда эҳтиёткорлик билан муомала қилиш лозим. Унда дунёнинг фонийлиги, одамнинг нафси, оламнинг комиллиги ҳақида сўз боради. Бошқа асарлари ҳақида ҳам худди шу гапни айтиш мумкин. Бундай асарларни шон-шухрат, манфаат ё нафс учун саҳналаштириб бўлмайди! Бу гап умуман санъат оламига тааллуқли. Санъатнинг ўзи мистика. Унда ҳар бир қадам эҳтиёткорлик билан қўйилиши керак, ҳар бир ижод маҳсулининг ўз ўрни, ҳурмати бор. Буни доим эсда тутиш, шунга қараб муносабатда бўлиш зарур.

Мана, театр либосларини олайлик. Не-не буюк санъаткорларга хизмат қилмаган улар! Буни қадрламаган, эҳтиётламаган театр ходими албатта муносиб жавобини олади. “Мана бу театрнинг файзи бор, бунисиники эса йўқ” ёки “Манави жойнинг файзи кетибди”, деган гаплар замирида аввало буюк аждодлар, уларнинг хотираси, қолдирган меросига бўлган муносабат ётади. Файз кетдими, омад, барака кетдими, айбни ўзингиздан, қадриятларнинг ва қадрланиши лозим бўлган инсонларнинг ҳурматини бажо келтира олмаганингиздан қидиринг...

– *Бир француз санъаткори интервью бераркан, бошидан ўтган шундай воқеани ҳикоя қилиб берганди: “Хитойга сафаримиз чоғида ёши улуг бир қарияга дуч келдим. “Сен кимсан?” деб сўради у мендан. Касб-коримни айтдим. Хитойлик саволини такрорлади. Ўзимни исм-шарифим билан таништирдим. “Йўқ, СЕН кимсан?” яна сўради отахон. Мен бу саволга жавоб беришга ожиз эканман...” Баҳодир ака, СИЗ кимсиз?*

“ПРЕМЬЕРА КУНИ СПЕКТАКЛЬ... ЎЛАДИ!”

– Сиз кимсиз... Яна Навоийга қайтаман. “Эл нетиб топғай мениким, мен ўзимни топмасам...” деган саволни ҳар куни ўзига бериб, хануз шу саволнинг жавобини тополмай юрган одамман.

Бу саволингизга жавоб бериш... Одамлар билан муомалада кўринади бизнинг кимлигимиз. Дейлик, мен мухбирларни ёқтирмайман. Спектакль охирида саҳнага чиқишни ёмон кўраман. Такризларда қайта-қайта номим келтирилса, ғашим келади. Фарзандларимни ҳадеб менинг номим билан боғлашса, жаҳлим чиқади. Уларнинг ўз йўли, ўз тақдири, ўз ютуқлари бор. Масалан, онам бирор марта спектаклларимни келиб кўрмаган. Ўғлим фалон спектаклни қўйибди ё фалон ишни қойиллатибди, деган гаплар бўлмаган оиламизда. Аксинча, санъаткорлар оиласидан чиққанлигим учун мендан талаб ҳам, масъулият ҳам анча катта бўлиши таъкидланарди. Одам ўзини касбига бағишлаши керак, тамом! Бошқа барча соҳа эгаларига ҳам тааллуқли бу гап. Мен завқ билан ишлашни ёқтираман. Энг ёмон кўрганим эса – спектакль премьераси. Яхши кўрган одамнингиз билан

– *Спектаклни кейин яна ишласа, мукаммаллаштира, тўлдирса бўлади-ку, ахир! Театрнинг кинодан фарқи ҳам шунда...*

хайрлашгандек бўласиз. Премьера куни спектакль ўлади!

– Спектакль саҳнага чиққандан кейин унинг катта қисми йўқликка кетади. Умуман, нагижанинг ўзидан кўра, унга қандай эришилгани муҳимроқ! Ўттибор берган бўлсангиз, ош тайёрлаган одам “ҳидига тўйиб қолдим”, дейди. Театрнинг ҳам шундай тарафлари бор. Энг яхши спектакль намоиш қилингандаям унинг

йигирма фоизигина томошабингача етиб боради, холос. Қолгани репетиция жараёнида қолиб кетади. Илгари, Мейерхольд, Станиславскийлар даврида театрдаги репетицияларга ҳам чипта сотилган. Одамлар бу жараёни томоша қилган. Артистлар ҳам, режиссёр ҳам залда ўтирганларга аҳамият бермасдан ишини қилаверган. Саҳна маромига етмагунча такрор ўйналаверган. Маъкул бўлган жойларида томошабинлар қарсак чалиб

– Бизда ҳам бунини жорий қилишга уриниб кўрмаганмисиз? Томошабинларимиз қабул қилармикин?

турган.

– Томошабин-ку қабул қилар, аммо актёрларимиз – йўқ. Улар репетицияларда ишламай қўяди, ўйнай бошлайди, ўзини кўз-кўз қилишга тушади. Бунда бирор натижага эришиш қийин. Шундоқ ҳам репетиция вақти 2,5 – 3 соат бўлса, ҳақиқий жараён атиги 30-40 дақиқа давом этади. Қолган вақт актёрни ҳолатга олиб киришга кетади. Чунки актёрнинг хаёли кундалик ташвишлар, оила, бола-чақа, рўзғорига оид муаммолар билан банд.

– Истисно актёрлар бордир?

Бундай ҳолатда санъаткор ўзини саҳнага тўлақонли бағишлаши қийин.

– Бугунги кунда, демоқчимисиз?

– Актёрнинг ўзи кам дунёда.

– Йўқ, умуман. Мисол учун, Ўзбек Миллий театрининг 60 йиллик тарихига назар ташланг: бу вақт мобайнида қанчадан-қанча одам келиб-кетмади. Аммо беш-олти нафар санъаткоргина ўзидан муносиб из қолдирган, холос. Қолганлари – ҳаваскор. Ҳамма соҳада ҳам ҳақиқий мутахассислар кам бўлади. Яхши ёзувчи дейсизми, яхши шифокор дейсизми... кам бўлади, жуда кам. Ана ўшалар кўпчиликни тортиб кетади, ўз ортидан эргаштиради. Аслида дунёда қобилиятсиз одамнинг ўзи йўқ. Лекин ана шу қобилиятни ўзимиз, маиший муаммоларга – машина олай, данғиллама уй солай, фарзандимнинг тўйини ўтказай каби ўткинчи ташвишларга ўралашиб, йўқотиб қўямиз. Одам ўзлигидан кечмагунча эзгу мақсадларга эришолмайди. Пиёлани майда-чуйдага тўлдириб қўйсангиз, унга аччиққина чой ҳам, булоқ суви ҳам қуйиб ичолмайсиз-ку!

– Жаҳон театрлари учун оддий ҳол: одамлар ойлаб қайсидир спектаклни кутади, ҳафталаб чипта ололмаслиги мумкин, қай бир актёрни саҳнада кўриши учун атайин олислардан йўл босиб келади. Бизнинг театрларда эса бундай вазиятни учратиши мушкулроқ. Ўзбек театри ҳам шунчалик қадрли бўлиши учун нима қилиши керак? Томошабин ўзгариши керакми ёки режиссёр, актёрларми? Дарвоқе, машҳур хонандалар концертига чипта топши – амримаҳол, одамлар эринмай узоқ вилоятлардан келади...

“СЕНГА НИМА ЕТИШМАЙДИ, ОДАМЗОТ?”

– Нон бўлмаса одам етти кунда ўлади, сув бўлмаса – уч кунда, деган гап бор. Инсон булардан ҳам кўпроқ таассуротга муҳтож. Биз ҳар куни қандайдир таассурот олишимиз керак. Самарқанд ё Бухорони томоша

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

186

қиламан деб келган сайёҳларга қаранг. Телевизорда кўрса ҳам бўлади-ку шу обидаларни. Ўша шаҳар, ўша минора... Фақат таассурот бошқа! Бу туйғу сувдан ҳам, нондан ҳам кучли. Маънавий озуқа моддийдан устун туради. Сиз айтган концертларга тушаётганларнинг кўпчилиги санъаткорнинг ашаддий мухлиси бўлгани учун эмас, азбаройи таассурот олиш учун, кўпчиликдан қолмаслик учун боради.

Бутун ҳаёти давомида театрда Гамлет ролини ижро этган бир актёр ўтган. “Гамлет”ни ўзисиз, ўзини “Гамлет”сиз тасаввур қилолмаган санъаткор умри ниҳоясида ғаройиб васият қолдиради. Васиятга кўра, актёр вафотидан сўнг шу спектаклда гўрковлар билан боғлиқ сахнага унинг бош чаноғи(!) чиқарилади. Ва ҳали ҳам театрнинг реквизитлар хонасида унинг бош чаноғи тураркан. Ақлга сиғдира оласизми бунақа нарсани?! Мана бу – зўр иштиёқ! Мана бу – ҳақиқий ишқ!

Энди... бозор талабга қараб бўлади-да. Балки, ҳозир театрга эҳтиёж, талаб камдир?! Одамларнинг ҳаёли бошқа нарсалар билан банддир. Бизнинг мамлакат, шукурки, тинч. Аммо ён-атрофга бир қаранг. Бир тарафда гиёҳвандлик, бошқа ёқда турли касалликлар, тало-тўпларни айтмайсизми... Мамлакатни булардан муҳофаза қилиб, қалқон бўлиб туришнинг, шу тинчликни сақлашнинг ўзи бўлмайди-ку! Бунинг учун қанча куч, қанча ҳаракат сарфланаётганини кўпчилигимиз билмаймиз.

Одамлар театрга шунчаки боряпти, интеллектини ўстириш учун эмас, шунчаки... Бугун кўпчиликни маиший турмуш масалалари кўпроқ қизиқтиряпти. Қачонки инсонни “Мен кимман?” деган масала ўйлантира бошласа, шунда театр ўзгаради!

Ҳозир дунёда спорт жуда ривожланган. Машҳур футболчиларни номма-ном биламиз. Қаранг, жаҳон стадионлари қишин-ёзин лиқ тўла. Буни одамлар шунчалик футболга қизиққанидан деб бўлмайди. Гап спортда ҳам эмас. Бу – енгил, осон томоша, ўйлашга мажбур қилмайдиган томоша. Стадионга борган одам бақариб-чақариб ховуридан тушади, ҳиссиётларига эрк беради. Шунинг ўзи инсониятнинг қанчалик бесаранжом, зиддиятли дунёда яшаётганлигидан далолат беради. Одамзот ана шу тарзда эҳтиросларини ташқарига чиқариб юбормаса, бу қудрат йиғилиб-йиғилиб, коинотни ҳам портлатиб юбориши мумкин.

Дарвоқе, футболда жамоа икки марта ўйинни бой берса, мураббий ўзгартирилади, каердан бўлмасин, маҳоратлироқ мутахассис жалб қилинади. Лекин мен ҳали бирор маротаба театр режиссёрларининг ўзгартирилганини эшитганим йўқ. Актёрларнинг: “Фалон мамлакатда мана шундай режиссёр бор экан, чақиртирайлик, келсин шу одам, мен ҳам муносиб образ яратиб, нимадир қолдирай ўзимдан”, деганини билмайман. Санъаткор сахнага чиқиб нимани қойил қилдим, нега келдим ўзи бу даргоҳга, нима ўйнаяпман, қандай матнни ёд оляпман, деган саволларни бериши керак ўзига. Лекин бермайди! Чунки эҳтиёж йўқ бунга. Дорбоз юқорига чиққанда битта хатога йўл қўйса, йиқилиб ўлади. Актёрлар эса ҳар спектаклда ўнлаб хатога йўл қўйяпти. На ўзи сезади хатосини, на томошабин. Савия деярли бир хил, дид бир хил...

Энг даҳшатлиси биласизми, нима? Актёрнинг сири қолмаган. Кеча томошабин уни тўйда кўрган, битта даврада ўтирган. Бугун битта дўкондан харид қилади... Чет элда актёр бирор театр билан шартнома имзоласа, қайсидир маънода ўша даргоҳнинг мулкига айланади. Ҳар жойга боришга, кўнгли тусаган ишни қилишга ҳаққи йўқ. Илгари ўзбек театрларида санъаткор билан томошабин ўртасидаги масофа сақланарди. Актёрлар бозорга бориб, тўрва кўтариб юрмасди, ҳатто. Фақат тор давраларда ўтиришарди. Мухлислар уларни кўриш учун театр атрофида айланиб, йўлини пойлар-

– Баҳодир ака, аслида суҳбатимиз Ҳамза драматургияси ҳақида бўлиши кўзда тутилганди. Гап айланиб, бошқа мавзуларга оид қизиқ, фойдадан холи бўлмаган мулоҳазаларингиздан ҳам баҳраманд бўлдик. Мавзумизга оид биз сўрамаган, Сиз айтолмай қолган фикрларингиз?

ди. Шукур ака, Олим ака, Наби акаларни кўришга мушток эди одамлар...

Актёрлик – ниҳоятда осон ва шу билан бирга ўта машаққатли касб. Фақат бу соҳага қадам қўйган одам ТЕАТР ўзи нима эканлигини англаб олиши керак. Афсуски, бунинг уддасидан чиқадиганлар кам...

– Ҳеч нимани айтолмадим ҳисоби. Зеро, бундай буюк инсонлар ҳақида ҳар қанча гапирсак ҳам, гапимиз адоғига етмайди. Хуллас, ҳозирча шунисига ҳам қаноат қиламиз. Дарвоқе, қаноат ҳақида яхши бир фикр борки, уни доим ёдимда сақлашга ҳаракат қиламан: “**Мана шундай катта коинот фалакдаги биттагина оловли кулча билан тўйиниб юради. Сенга нима етишмайди, одамзот?..**”

Юлдуз ҲОШИМОВА суҳбатлашди

ЁН ДАФТАРЧАНГИЗГА...

 Театр суд томонидан жазосиз қолдирилган минглаб иллатларни фош қилиб, қонунда тилга олинмаган минглаб фазилатларни тақдим этади.

Ф.Шиллер,
немис адиби, файласуф

 Романнавис ёки тарихчи сифатида шаклланиш мумкиндир, аммо драматург бўлиб туғилиш керак.

А.Моруа,
француз адиби

 Театр акс эттирувчи кўзгу эмас, катталаштириб кўрсатадиган ойнадир.

В.В.Маяковский,
рус шоири

 Пьеса ёзиш жараёнини шахмат ўйинига қиёсласа бўлади: бошида қандай юриш сенга ҳавола-ю, ўйин давомида воқеалар ўз мантиқига бўйсунган ҳолда ривожланиб кетади.

Ф. Дюрренматт,
швейцар адиби, драматург

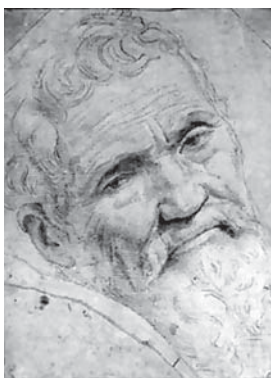

Жаҳон тараққиётида муҳим аҳамият касб этган маданий ўчоқлар унча кўп эмас. Масалан, Юнон-Рим маданий ўчоғи, Хитой маданий ўчоғи, Ўрта Осиё (қадимда турли номлар билан аталгани сир эмас) маданий ўчоғи ва ҳ.к. Шулар орасида Юнон-Рим маданий ўчоғи ер юзига энг кенг тарқалгани билан барчага маълум ва машҳурдир. Ҳатто ўзбек халқининг доно кулги устаси, афсонавий Насриддин Афандининг лақаби айнан юнон тилидан олинганини кимдир билиб, кимдир билмайди. Юнон тилида “атҳанди” сўзи “доно”, “оқил” деган маъноларни англатади. Афина шаҳри номи ҳам худди шу сўздан келиб чиққан. Қадимда Юнонистондаги барча оқил, донишманд, аҳли аҳком тез-тез шу жойда тўпланиб, қурултойга ўхшаш йиғинлар ташиқил этар, илм-фандаги, хусусан, фалсафа ва адабиётдаги ўзгаришлар, янгиликлар, юзага келган муаммолар устида узоқ-узоқ баҳс-мунозаралар юритар, фалсафа ва адабиётнинг бундан кейинги тараққиёт йўлини белгилаб олар экан.

Ушбу мамлакатнинг жаҳонга донғи кетган алломаларидан Арасту буюк саркарда Александр Мақдунийнинг барча ҳарбий юришларида ҳамроҳлик қилган, жаҳонгирнинг галабаларига ўзининг доно маслаҳатлари билан катта ҳисса қўшган. Сукрот эса теран фалсафий фикрлари билан нафақат юнон-рим, балки бутун олам илм-фани қаршисида тараққиёт эшикларини очган. “Мен бир нарсани, яъни ҳеч нарса билмаслигимни биламан, холос” – деган эди у инсоний тафаккурнинг кенглигидан ҳайратга тушиб. “Мен афиналик ҳам, юнонистонлик ҳам эмасман, мен бутун дунё фуқаросиман”, – деган ибораси билан эса Сукрот ўзлигини одамлар “ижод” қилган турлитуман чеклов ва ақидалар кишанидан озод этган.

Ғазал мулкнинг султони Мир Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонини аслида кўҳна ва ҳамиша навқирон ўзбек (туркий) халқининг айнан юнон фалсафаси даҳоларига бажо келтирган эҳтиромли таъзимидир дейиши ўринли. Ўрта Осиёнинг серқирра, қадим тарихга эга маданияти, фалсафий дунёқараишлари ҳамда юнон маданият ўчоғи ўртасида азалий ришталар бор. Мустақиллигимиз туфайли ўзбек халқи жаҳонга баралла юз тутиб турган ушбу шонли лаҳзаларда жаҳон илму фанининг порлоқ юлдузлари нуридан баҳраманд бўлиши учун янада катта имкониятлар тугилмоқда.

Журналимиз саҳифаларида юнон элининг адабий, фалсафий дурдоналаридан айрим намуналарни эълон қилиб, шу йўсинда буюк закорларга миннатдорлигимизни изҳор этишдан, шунингдек, жаҳонга машҳур маданият ва санъат намояндаларининг таваллуд айёмлари сабаб уларнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятларига яна бир бор нигоҳ ташлашдан мамнунмиз.

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

“МЕНИ ТУШУНМАЙДИЛАР...”

Санъатдаги даҳолардан хисобланмиш Микеланжело Буонаротти ўз дастхатини нафақат Уйғониш даврида, балки бутун инсоният тарихида қолдирган, десак, муболага бўлмайди. Италиянинг икки йирик шаҳри – Рим ва Флоренцияда ҳали-ҳамон унинг нафаси барҳаёт...

Микеланжело 1475 йил 6 мартда Тосканадаги Капрезе шаҳарчасида флоренциялик дворян Лодовико Буонаротти оиласида таваллуд топди. Баъзи биографларнинг ёзишича, унинг бобокалонлари италиян графлари авлодидан бўлган. Лекин отаси Лодовиконинг топиш-тутиши ночорлашгани сабаб, Микеланжелони бошқа бир оила ўз боқувига олади. Ҳунарманд эрхотинлар қўлида тарбия топган бола ўқиш ва ёзишдан ҳам олдин лой қориш ва майда ўйинчоқлар ясашни ўрганади. Кейинчалик дўсти бўлмиш санъатшунос Жоржо Вазарига: “Менинг бахтим – тоза, юмшоқ, соз тупроқли ерда туғилганим. Санъатга бўлган муҳаббат менга асраб олган онамнинг меҳри орқали ўтган”, деб кўп бор таъкидлаган. Уғlining интилишларига аввалига қаршилик кўрсатган, сўнг кўнишга мажбур бўлган Лодовико болакайни машҳур rassom Доменико Гирландайо устахонасига шогирдликка беради.

Бир йил давомида Микеланжело устахонада санъат сирасрорларини ўрганди. Сўнг Флоренция ҳокими Лоренцо Медичи ташаббуси билан ташкил этилган ҳайкалтарош Бертольдо ди Жованни устахонасида таълимни давом эттиради. Ҳоким Микеланжелонинг қобилиятига тан бериб, уни оталиғига олади. Икки йил давомида Буонаротти Медичининг саройида rassom лавозимида фаолият юритади. Шу йилларда “Зина қошидаги Мадонна” ва “Кентаврлар жанги” асарларини яратади.

Микеланжело 1494-1495 йилларда Болоньяда яшаб ижод қилди ва ўша йиллари Авлиё Доминик аркаси учун ҳайкалтарошлик композицияларини, Флоренцияга қайтгандан сўнг “Авлиё Йоханнес” ва “Уйқудаги Купидон” асарларини яратди. 1496 йили кардинал Рафаэль Рирарио унинг мрамрдан ясалган “Купидон”ини харид қилиб, ўзини Римга тақлиф қилди.

1501 йилда санъаткор Флоренцияга қайтиб қелиб, ижодини давом эттиради. Уша йилларда унинг “Давид”, “Ун икки хаворий”, “Авлиё Матто”, “Мадонна”, “Кашинидаги жанг” каби машҳур асарлари дунёга келади.

Унинг маҳорати ва иқтидори рангасвир асарларида ҳам, пластикага бой ҳаракатларда ҳам, ўта мураккаб ҳолатларда ҳам яққол намоён бўлади. Микеланжело Флоренцияда “Давид” ҳайкалини (Уйғониш даври санъатининг нодир дурдонаси) яратган. Бу асар асрлар давомида инсон идеал киёфасининг мезони сифатида эътироф қилиниб келмоқда. Бироқ ижодкор ўзининг кучли ҳис-туйғу ва ички кечинмаларини айнан рангасвирда, шакл ва ранг уйғунлигида намоён эта олган. У Рим папаси Юлий II нинг буюртмасига биноан Секстин капелласи шифтини муқаддас Инжил кито-

бидан ҳикоя қилувчи рангтасвир композицияси ила безаган. Ушбу асарда 300 дан ортиқ персонаж маҳорат билан тасвирланган. Муаллифнинг хаёлот дунёси, ғоялари шу қадар мураккаб ва хилма-хилки, кўп бора ўз ички кечинмаларига қарши чиқиб, асарларининг баҳридан ўтган пайтлари ҳам бўлган. Улимидан олдин-ку жуда кўплаб қоралама расмларини ёндириб йўқ қилган. Сабаби, бой фантазияси ва ғояларини оддий одамлар тушуниб етишга қийналади, деб ўйлаган.

2007 йили Ватикан архивларидан бирида Микеланжелонинг охириги ишларидан намуналар – Авлиё Пётр ибодатхонаси гумбазини безаш учун тайёрланган қоралама суратлар топилди. Унинг асарлари бошқа бир неча музей ва архивлардан ҳам топилган. Улар ва Микеланжелога тегишли бошқа ижод намуналари унинг ҳозирги кунгача ғоят гўзал ва такрорланмас ҳайкалтарошлик ҳамда рангтасвир асарлари муаллифи сифатида эътироф этилишига сабаб бўлди. Унинг кўпчиликка номаълум қирраларидан яна бири – Микеланжело ажойиб шоир ҳам эди. Шоирлик қобилияти Микеланжело умрининг сўнгги йилларида намоён бўлди. Унинг 300 дан ортиқ шеърлари, сонетлари ҳозирги кун-

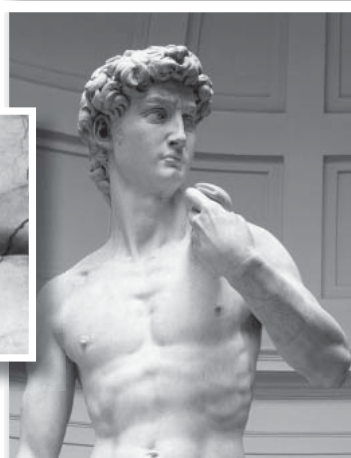
гача сақланиб қолган. Истеъдодли немис ёзувчиси Вильгельм Ланг Микеланжелонинг адабий ижоди бўйича изланишлар олиб бориб, тадқиқот ҳам яратган.

1536 йилда Римга келган 47 ёшли Маркиза Виттория Колонна 61 ёшли Микеланжелонинг чинакам муҳаббатига сазовор бўлади. Рассом аксарият вақтини сеvimли аёли билан ўтказар, унга атаб оташин шеърлар ёзар ва унинг гўзал сиймосини мўйқаламда тасвирлар эди. Бирок Виттория кўп ўтмай буюк санъаткорни ёруғ оламда ёлғиз қолдириб, ҳаётдан кўз юмади. Sevimли аёлининг ўлимидан Микеланжело қаттиқ тушкунликка тушади.

Микеланжело ва Витториянинг бир-бирига ёзган дардчил номаларида битилган изҳорлар нафақат биографик далил-исбот, балки чексиз ўй-хаёл, ўткир ақл, оташин муҳаббатнинг жонли намуналари ҳамдир.

1564 йил 18 февраль куни ҳаётдан кўз юмган Микеланжело Флоренцияда дафн этилади. “Бу дунёни айнан ҳозир – касбимни энди-энди хижжалаб ўргана бошлаганимда тарк этаётганимдан афсусдаман”, деган экан буюк мусаввир ўлими олдидан...

Шаҳноза ҚОСИМОВА тайёрлади

РЕНЕ ДЕКАРТ: “*COGITO, ERGO SUM*”

Биз яшаб турган дунё ҳақиқатан бор нарсами? Агар у ҳақиқатан бор бўлса, буни қандай билса бўлади? Билимларимизнинг чин ёки сохталигини текшириш мумкинми?..

Бу каби саволлар фанда янги бир фалсафа йўналишини бошлаб берган буюк Рене Декартни ҳам ўйлантиргани сир эмас.

Рене Декарт 1596 йил 31 март куни Франциянинг Лае шаҳрида асилзода оилада дунёга келди. У бир ёшга тўлганда онаси Жанна Брочард вафот этади. Отаси Йоахим Декарт Ренн шаҳри судьяси бўлгани, иш билан жуда бандлиги сабабли Лаега ахён-ахёнда келиб-кетиб турган. Онаси вафотидан кейин Ренени опаси Жанна ва акаси Пьер билан бувисининг қарамоғига топширишади. Отаси 1600 йили иккинчи марта уйланганидан кейин ҳам фарзандларини ўзи билан олиб кетмайди. Рененинг бу даврдаги ҳаёти хусусида маълумотлар жуда оз. Бироқ шуниси маълумки, у жисмонан жуда нимжон ва айни дамда бағоят қизиқувчан бола бўлган. Унинг нимжонлиги шу қадар эдики, 1607 йили Ла Флешдаги иезуит коллежига қатнаганида унга эрталаб соат 10 гача ухлаганига ижозат беришган. Ҳолбуки, у ерда бошқа ўқувчилар соат 5 даёқ уйқудан туришга мажбур эдилар. Рене бу коллежда “вербал (эркин) санъатлар” – грамматика, риторика, диалектика ва “математик санъатлар” – арифметика, мусиқа, геометрия ҳамда астрономиядан сабоқ

олади. Ўқиш метафизика, фалсафа ва этика таълими билан ниҳоясига етган. Декартнинг математикага меҳри ўзгача бўлса-да, у ерда ўқитилган аксар фанларнинг амалий жиҳатдан бефойдалигини ўйлаб, норози эди. Шунга қарамай, у 1614 йили коллежни тамомлагунга қадар “эркин санъатлар”ни пухта ўзлаштиради.

Декарт 1615 – 1616 йиллари диний ва дунёвий ҳуқуқ (қонунчилик) бўйича Пуатье университетиде таълим олиб, дипломга эга бўлган ва 1616–1618 йиллари Парижда яшаган. 1618 йил ёзида кўнгилилар сафида ҳарбий хизматга ёлланиб, Нидерландияга жўнади. Шу даврда у дунёқарашига кучли таъсир ўтказган инсон Исаак Бекман билан учрашади. Айнан Бекман Декартда фанга, хусусан, математикага қизиқиш уйғотади. Декарт Бекманга бағишлаб янги йил совғаси сифатида ўша даврда математик соҳа деб ҳисобланган мусиқа ҳақида рисола ҳам ёзган.

1619 йили у Бекман раҳбарлигида математика ва механика муаммолари устида ишлай бошлайди. Сўнг Германия армиясига хизматга ўтиш мақсадида Нидерландияни тарк этади.

Уша йили Декарт Ульм шаҳридалигида ғаройиб бир туш кўради. Ана шу туш таъсирида у гўёки янги илмий методология яратиш зарурлигини англаб этади. 1620 йили янги методлар ҳақида қатор асарлар ёзади, аммо уларни охирига етказмай чала қолдиради. Ҳаттоки тафаккурнинг бирламчи ўн бир қонунини ишлаб чиқади. Бу пайтда бошқа илмий тадқиқотлар, жумладан, оптика билан ҳам шуғулланади.

1628 йил иезуитлар уни даҳрийликда айблагач, ва айни дамда, осуда ҳаёт илинжида Декарт Париждан Нидерландияга кўчиб бориб, у ерда йигирма йил – қиролича Кристинанинг таклифи билан Швецияга жўнаб кетгунича яшайди. Бу орада Парижга вақти-вақти билан бориб-келиб юрган, албатта. 1629 йили у “Дунё” деб номланган рисоласини ёзишга киришиб, унга уч йил вақтини сарфлайди. Бу асарни ёзишдан кўзланган мақсад – субстанциал шакллар, табиий ҳодисаларни изохлаш мумкинлигини кўрсатиш ва гелиоцентрик концепцияни ҳимоя қилиш эди.

Бироқ Галилейни суд қилганларидан хабар топган Декарт ушбу асарини чоп қилдиришдан ўзини тияди.

1634 – 1636 йиллар давомида у “Диоптик”, “Метеорлар” ва “Геометрия” каби илмий эсселарини ёзиб тамомлайди. Кейинчалик “Метод ҳақида мулоҳазалар” номи билан машҳур бўлган асари аввал-бошда мазкур эсселарга сўзбоши сифатида ёзилиб, 1637 йил Парижда нашр қилинади. Декартнинг яна бир муҳим асари “Биринчи фалсафа ҳақида мулоҳазалар” 1641 йили лотин тилида чоп қилинади. Унинг Богемия маликаси Елизабета билан олиб борган ёзишмалари ҳам эътиборга молик. “Метод ҳақида мулоҳазалар”ни ўқиган, ўзининг бениҳоя зеҳни ва мулоҳазакорлиги билан танилган бу маликага бағишлаб, Декарт “Фалсафа тамойиллари” номли тадқиқотини ҳам ёзган. Малика билан бўлган суҳбатлар ҳосиласи шу бўлдики, Декарт ўзининг яна бир “Эҳтирослар ҳақида” номли асарини ёзиб, Швецияга жўнамасидан сал олдин нашр қилдиради.

Декарт 1646 йилнинг охирларида Швеция маликаси Кристина билан ҳам мактублар ёзишиб турган. Бу ёзишмалар ҳам асосан ахлоқий масалалар борасида бўлган. Ёзма баҳсу мунозара 1649 йил февраль ойида Декартнинг Стокгольмдаги саройга таклиф қилиниши билан якун топди. У ўша йилнинг сентябрида Швецияга етиб боради. Бироқ биринчи кунданок Декартни мушкул вазифа кутиб турарди. У қиролича билан учрашиб, фалсафадан баҳс юритиш учун “даҳшатли даражада барвақт” – соат 5 да ўрнидан туриши лозим эди. Бинобарин, Швецияга бориш қарори Декарт учун энг номакбул қарор бўлиб чиқади. Бу орада у зотилжам касалига йўлиқиб (баъзилар фикрича, овқатдан заҳарланиб), 1650 йилнинг 11 феввалида оламдан ўтади.

Энди Декартнинг машҳур ибораси “Cogito, ergo sum” (“Фикрляяпман, демак мавжудман”) ҳақида тўхталсак. Бу иборани аксар ҳолларда “биз фикрласаккина мавжуд бўламиз”, “фикрляётганимиз учун ҳам мавжудимиз”, “доимо фикрлаб яшашимиз керак” қабалида талқин қилиб келинади. (Декарт фикрлаш заруриятини тан олган, албатта.) Бироқ бу тамойил аслида Декартнинг методологиясидан келиб

чиқадиган “мен шубҳаланаётганимга шубҳаланмайман” деган хулосанинг ўзгача ифодасидир, холос. Декарт онгимизга сингган барча рости ёлғон тунчаю қарашлардан озод бўлишимиз тўғри дунёқарашни шакллантиришдаги илк қадамдир, деб ҳисоблайди (Яъни, шундай қилсак, ҳамма нарсани бошидан бошлаймиз). Бунинг учун барча нарсага шубҳа кўзи билан қарашими лозим. Хўш, унда нимага ишониш мумкин? Сезгиларимизгами? Йўқ, улар алдайди. Узоқдаги буюм кўзимизга ўзининг ҳақиқий ҳажмидан кичикроқ кўринади. Қулоқларимиз баъзан нотўғри эшитади. Бир марта алдаган сезгига қандай қилиб ишониб бўлади? Сезгимиз берган ахборот шунчаки рўё эмаслигини қандай қилиб исботлаш мумкин? Биз кўриб турган бу дунё аслида йўғ-у, Худо бизни уни бордек ҳис қилишга қобил мавжудот қилиб яратмаганмикан? Йўқ, Халлоки олам бандасини алдамайди. Балки қандайдир ёвуз бир куч бизни алдаётган бўлса-чи? Хўп, сезгиларимиз ёлғон ҳам дейлик. У ҳолда, ақлимиз-чи?! Ақлий мулоҳазалардаги чалкашликлар уни янада ишончсиз қилиб кўяди. Ягона чора – ҳеч нарсани мутлақ ҳақиқат деб ишонмаслик, ҳар бир мулоҳазага шубҳа билан қараш, фикрляётганимизда ҳеч бир жиҳатни эътибордан четда қолдирмасликдир. Фақат ва фақат бир нарсага шубҳаланиб бўлмайди – биз шубҳаланаётганимизга шубҳалана олмаймиз. Ҳатто бизни бутун борлик алдаса ҳам, алданадиган нимадир мавжуд бўлиши керак. Ўша нарса “мен”дир. Чин ва ёлғоннинг мавжудлиги “мен”нинг мавжудлигини ҳам такозо қилади. Бинобарин, “мен” фикрляяптими, алданаяптими ёки йўқ, бундан қатъи назар, у мавжуд. “Мен фикрляяпман, демак мавжудман”даги “мен” менинг жисмимми, руҳимми, онгимми – бу аҳамиятсиз. Зеро “мен ўзи нимаман?” деган саволга берилган жавобнинг ўзи шубҳалидир. Биз фикрляётган, шубҳаланаётган “мен”нинг мавжудлигига шубҳалана олмаймиз, аммо унинг аслида нималиги ҳақида баҳсга киришишимиз мумкин. Декарт мана шунга ўхшаш бир қанча фалсафий категорияларни тадқиқ қилишни бошлаб берган файласуфдир.

Дилором ШЕРОВА тайёрлади

ОСМОН ҚАДАР ЮКСАЛГАН ВИВАЛЬДИ

XVIII аср Италия мусиқа (скрипка) санъатининг йирик намояндаси, мусиқий ижрога янги драматик йўналиш олиб киролган буюк истеъдод эгаси Антонио Вивальди 1678 йилнинг 4 март куни Венеция шаҳридаги обрўли хонадонлардан бирида дунёга келди. Унинг ота-боболари Альп тоғи ёнбағирларида жойлашган Брешиада шаҳарчасининг нуфузли кишилари бўлган. Отаси Жованни Баттиста 10 ёшида бувиси билан Венецияга кўчиб ўтган ва сартарошга шогирд тушган. Ўша пайтда Италиядаги сартарошхоналарда мижозлар зерикмаслиги учун турли мусиқа асбоблари ҳам илиб қўйилар эди. Бўш вақтларда хонадаги скрипкани эрмак қилиб чалиб юрган Жованни бора-бора ушбу мусиқа асбобига жуда қизиқиб қолади ва йиллар ўтиши билан профессионал скрипкачига айланади. Ким билади, балки отаси мусиқага ошно бўлган ўша ондаёқ бастакорлик Вивальдининг тақдирига битилгандир...

1677 йилда Жованни Камилла Каликкьога уйланади, орадан бир йил ўтиб улар фарзандли бўлишади, ўғилчага Антонио деб исм қўйишади. Маълумотларга кўра, Антонионинг Маргарита Габриэла, Чечилия Мария ва Дзанетта Анна исмли сингиллари ҳамда Бонавентура Томасо ва Франческо Гаэтано исмли укалари ҳам бўлган.

Худди отасига ўхшаган малласоч Антониони Венеция кўчаларида илғаб олиш қийин эмасди, чунки асил венецияликлар орасида бундайлар кам учраган. Шу тўғайли ҳам Вивальди ҳақида ёзилган кўпгина асарларда унга “Prete rosso”, яъни малла рухоний деб таъриф берилган. Вивальдининг мусиқага қизиқишига, шубҳасиз, отаси сабабчи бўлган. Унинг илк устози ҳам Жованни бўлганини тахмин қилиш мумкин, зеро Антонио айнан қайси мусиқачининг қўлида сабоқ олгани ҳақида аниқ маълумотлар сақланиб қолмаган. У ҳам отаси каби 10 ёшида қўлига скрипка олиб, мусиқа чала бошлаган.

Отасининг черковдаги фаолияти Антониони ҳам шу ерга етаклайди. Бу даргоҳда у ҳам диний, ҳам мусиқий билимларни эгаллайди. Соғлиғи билан боғлиқ муаммолар бўлмаганида, Вивальди бир умр черковда қолармиди, балки. Бирок, туғилаётганда кўкрак қафасидан жароҳат олган Антонио орадан йиллар ўтиб, дамқисма касаллигидан азоб чека бошлайди. Шу боис ҳам у черковдан кетиб, 1703 йилда Венециядаги қизлар мусиқа мактаби – Оспедале делле Пиетага “maestro di violino” (скрипка ўқитувчиси) бўлиб ишга жойлашади ва 1716 йилга қадар, яъни “maestro de’ concerti” даражасига етгунча скрипкадан дарс бериб юради.

1705 йили Венециядаги Джузеппе Сала нашриёти унинг 12 сонатасини китоб қилиб чоп этади. Келаси йили Вивальди соната жанрига қайта-қайта мурожаат қилиб, бир неча мусиқий асбоб жўрлиги учун куйлар яратади. Вивальдининг иккинчи тўплами ҳам 12 сонатани ўз ичига олган бўлиб, уларнинг барчаси скрипка учун мўлжаллаган эди.

1706 йилда Вивальди Франция элчихонасида биринчи марта кенг омма олдида чиқиш қилади. Эътироф этиш жоизки, унинг катта санъатга илк қадами қутилганидан ҳам аъло натижалар берди. Тинмай изланиб, бир-биридан гўзал куйлар яратган Антонио тез орада мусиқа ихлосмандларининг меҳрини қозонди. 1703-1711 йиллар оралиғида Вивальди яратган

трио-сонаталар, скрипка учун сонаталар ва, айниқса, “L'estro armonico” (“Илҳом гармонияси”) номи остидаги 12 концертдан иборат туркум тингловчилар томонидан зўр олқишлар билан кутиб олинди.

Вивальдининг шуҳрат қозонишига Венециянинг Европа маданиятида тутган катта мавқеи ҳам сабаб бўлди, дейишга асос бор. Зеро, қитъанинг сайёҳлик маркази бўлган Венецияга ўша йиллари кўплаб эътиборли кишилар ташриф буюрарди. Шу туфайли Венецияда назарга тушган моҳир скрипкачи ва бастакорнинг номи тез орада бутун Европага тарқалди. Жумладан, 1709 йили у қирол Фредерик IV билан шахсан танишиш шарафига муяссар бўлади. Кейинчалик Антонио унга атаб 12 та скрипка учун соната яратади. Унинг мусиқий асарлари Амстердамда китоб ҳолида нашр қилиниб, тезликда бутун шимолий Европага тарқалади. Ўша йиллари Венецияга ташриф буюрган мусиқачи борки, бастакор билан учрашиш, унинг суҳбатидан баҳраманд бўлишга ошиқарди. Ҳатто германиялик машҳур бастакор Иоханн Себастьян Бах ҳам Вивальди мусикаларини ёктириб қолиб, уларни бошқа мусиқий асбобларда ижро этиб кўради. Бахдан ўрнатилган бошқа немис бастакорлари ҳам Вивальди асарини ижро қила бошлайдилар.

1713 йили Вивальди ўзининг биринчи операсини яратади. “Оттон виллада” операсининг премьераси ўша йили 17 май куни Венециядаги Delle Grazi театрида бўлиб ўтади. Доменико Лалли асари асосида ёзилган ушбу опера Рим тарихига бағишланган бўлиб, айниқса, римликларнинг олқишига сазовор бўлади. Кейинчалик Вивальди Доменико билан ҳамкорликда яна бир неча опера яратишга муваффақ бўлади. Умуман, аксарият мутахассисларнинг таъкидлашича, 1713-1718 йиллар Вивальди ижодининг энг гуркираган даври ҳисобланади. Беш йил ичида у жами 8 та опера яратишга муваффақ бўлади.

Бастакор 1719-1722 йиллар оралиғида Италиянинг Мантуя шаҳарчасида ва қисман Германияда яшаб, ижод қилгани ҳақида тахмин-

лар бор. Мантуяда у опера кўшиқчиси Анна Жиро билан танишиб қолади. Буни қарангки, Аннанинг отаси ҳам сартарош бўлган экан. Икки ҳамкасбнинг фарзандлари ижодий ҳамкорлик қила бошлайдилар ва бу, айниқса, Аннанинг ижодига ижобий таъсир кўрсатади. Шу тариқа, Антонио Вивальди концертларига хос бўлган “тез – охира – тез” услуби кейинчалик Европа мусиқасида оммалашиб кетади. Умуман, мазкур композиторга замондош бўлган кўплаб соҳа вакиллари ундан андоза олганлар, унинг йўлидан кетганлар.

Нафақат куй яратишда, балки скрипка ижросида ҳам бениҳоя маҳоратли санъаткор бўлган Вивальди ёзган қарийб 550 концертдан тахминан 350 таси оркестр жўрлигидаги яқка ижродаги мусиқий асбоб учун, шундан 230 таси скрипкага мўлжаллангандир. Бошқа бастакорлардан фарқли ўларок, қаҳрамонимиз ноодатий мусиқий асбоблар учун ҳам куй басталаган. Унинг виол д’амур, люгня ва пуфлаб чалинадиган шалмей, кларнет, валторна каби бир неча асбобларнинг яқка ижроси учун ёзган куйлари мусиқа шинавандаларининг хайратига сабаб бўлган. Бундан ташқари, фагот, виолончель, гобой ва флейта учун ҳам алоҳида мусиқалар басталагани эътиборга молик. Вивальди, шунингдек, кўпгина вокал (черков-диний) ва замонавий мусиқалар ҳам яратган.

Умрининг сўнгги йилларини Венециядан ташқарида ўтказган Вивальди 1740-йилларда ўзининг раҳнамоси – қирол Карл VI нинг хузурига боради. Бироқ унинг Венага ташрифи ўта ноқулай пайтга тўғри келиб қолади. Бу пайтда қирол вафот этган ва Австрия тахти учун жанг бошланиб кетган эди. Ночор аҳволда қолган Вивальди иш қидириб Дрезденга, сўнг Саксонияга кетади ва йўлда қаттиқ бетоб бўлиб қолади. Бир вақтлар бутун Европага донғи кетган, эндиликда хаста, чорасиз ижодкорни кўпчилик унутиб юборган эди. Тушкун аҳволда яна Венага қайтиб келган Антонио Вивальди 1741 йилнинг 28 июль куни қаттиқ шамоллаш туфайли вафот этади. Турли давлатларнинг энг нуфуз-

ли тадбирларига кўрк бағишлаган, сон-саноксиз санъаткорларни ўз ортидан эргаштирган машхур бастакор камбағаллар қабристонига дафн этилади. Унинг яқинлари, хусусан, сингиллари Маргарита ва Дзанетта орадан бир ой ўтибгина Антонионинг ўлими ҳақида хабар топадилар. 26 август куни эса суд мархумнинг қарзларини узиш учун унинг мул-

кени мусодара қилиш ҳақида ҳукм чиқаради...

Бир пайтлар тупроқ остида Антонио Вивальди шухратига лойиқ ўрин топилмаган бўлса, бугунга келиб унинг шони юлдузлар қадар юксалган – Меркурий сайёрасидаги кратерлардан бирига айнан Антонио Вивальди номи берилган.

Бахтиёр ИНОҒОМОВ тайёрлади

БИРИНЧИ НОБЕЛЬ ЛАУРЕАТИ

Адабиёт йўналиши бўйича Нобель мукофотига илк бора 1901 йилда француз шоири Арман Сюлли-Прюдом сазовор бўлган эди. Мана шу тарихий, оламшумул воқеа бўлмаганида, эҳтимол, Прюдомни жаҳон танимасмиди...

Ҳа, ҳатто ўз ватанида номи унут бўлаётган шоирни Швеция академияси мукофотга энг муносиб номзод деб топди. Бироқ бутун дунё адиблари ушбу мукофот жаҳонда асарлари энг кўп ўқиладиган улуг рус адиби Лев Николаевич Толстойга берилишини кутаётганди. Тўғри, Прюдомнинг истеъдодига шубҳа йўқ, у ўзига хос серкирра шоир бўлган. Аммо унинг ижодини Толстойдек улкан “тоғ” билан бўйлаштириб бўлмасди, албатта. Толстойдан кечиб, Прюдомнинг рағбатлантирилиши эса адабиёт

оламида чин маънода хайратланарли ҳодиса бўлди. Бунинг сабабини қуйидагича изоҳлаш мумкин: биринчидан, Толстойнинг ўзи бу мукофотни рад этган, иккинчидан, агар мукофот Толстойга берилганда келгуси номзодларга ҳам ўта юқори талаблар белгиланган бўларди ва Нобель чўққиси эгаллаб бўлмас маррага айланиб қолиши эҳтимолдан холи эмасди.

Бу билан Сюлли-Прюдомга мукофот ноҳақ берилган, демоқчи эмасмиз, албатта. Унинг “асарларининг ўзига хос бадиий обрўси, хусусан, юксак ғоявийлиги, мукамаллиги, шунингдек, истеъдод билан самимийликни ажойиб тарзда уйғунлаштиргани учун” мукофотга лойиқ деб топилиши ушбу шоир ижодига берилган холис баҳодир.

Нима бўлмасин, “бандаси таҳмин қилади, Яратган тақдир қилади” деганлари рост экан, тақдир шу бўлдики, ушбу мукофот топшириладиганда Сюлли-Прюдом касаллиги туфайли маросимда иштирок эта олмади.

Шоир умрининг кўп қисмини ночорликда ўтказган. Шу билан бир пайтда у ўз даврида Франциянинг энг зиёли кишиларидан ҳисобланган. Унинг асл исми Рене Франсуа Арман Прюдом бўлиб, 1839 йил 16 мартда Парижда савдогар оиласида таваллуд топади. Икки ёшида отасидан етим қолиб, онаси ва опаси билан тоғасиникига кўчиб ўтади. Ёш Рене аввалига Бонапарт лицейида ўқийди. Болалигидан муҳандис бўлишни орзу қилган Сюлли политехника коллежига ҳужжат топширади-ю, бироқ

кўзида жиддий касаллик борлиги сабаб ўқишга қабул қилинмайди. Чорасиз қолган Рене тирикчилик вадан Крузо шаҳарчасидаги заводда ишлай бошлайди. Айни вақтда фалсафани ўрганади, шеър ёзишни машқ қилади. 1865 йили у ўзининг илк шеърий тўплами “Станслар ва поэмалар”ни нашрдан чиқарди ва бу асар мунаққидлар томонидан илиқ кутиб олинди, жумладан, машҳур француз ёзувчиси Сен-Бёв ҳам асарга юксак баҳо беради. Шундан сўнг шоирнинг қатор тўплamlари нашр қилина бошлайди. “Синган гулдон” поэмасида аламли муҳаббатдан сиёх бўлган қалбни нафис чизгиларда тасвирлайди. Шоир лирик жанрларда кўп қалам тебратган, хусусан, унинг “Синовлар”, “Хилватгоҳлар” каби шеърий тўплamlари лириканинг ажойиб намуналаридир.

1870 йили Прюдом ҳаётида улкан йўқотишлар рўй беради. У бир неча кун ичида кетма-кет онаси, тоғаси ва холасидан айрилади. Шу йилларда Франция–Пруссия уруши бошланиб кетади ва бу урушда Прюдом ҳам қўлига қурол олиб, ватанини ҳимоя қилиш учун жангга отланади. Ҳаётнинг аччиқ синовлари ва мамлакатда кезиб юрган уруш нафаси шоирнинг қаддини анча букиб қўяди. У оғир касалликка чалиниб, тўшакка михланиб қолади. Касал ётган пайтларида ватанпарварлик ҳисси билан суғорилган “Ҳарбий таассуротлар”, юракни жунбушга келтирадиган “Бехуда мулойимлик” каби шеърий асарларини нашр эттирди. Шоир “Адолат” номли фалсафий поэмасида инсон адолатни ташки дунёдан эмас, ўз қалбидан излаши керак, деган фикрни олға сурса, “Бахт” поэмаси-

да бахтга қизиқувчанлик, ақл-заковат, саховат ва фидойилик билан эришмоқ мумкинлиги ҳақида мулоҳаза юритади.

Прюдомнинг шеъриятдаги изланишлари ва меҳнати инобатга олиниб, у Француз академияси аъзоси этиб сайланди. 1902 йили ўзининг саъй-ҳаракатлари ҳамда Жозе-Мария де Гердья ва Леон Дьелар каби адиблар кўмагида “Француз шоирлар жамияти”ни тузади.

Швеция академияси аъзолари ижодкорга шундай таъриф берадилар: “Синчковлик, кузатувчанлик ҳамда маънавий улуғворлик билан йўғрилган заковат Сюлли-Прюдомни бошқалардан ажратиб туради”. Америкалик тадқиқотчилардан бири шоир ҳақида шундай ёзади: “У поэзияни зулмат қаъридан олиб чиқди, шунингдек, бахтга элтувчи йўл азоб-укубатлар, фидойилик ва қардошлиқ муҳаббати оркали ўтади, деб уқтирди”.

Узоқ вақт фалажликдан азоб чеккан шоир 1907 йил 6 сентябрда Шатней-Малабри шаҳарчасида вафот этади. Унинг қандай инсон бўлганини асарларида тараннум этилган хайрли ишларни нечоғлик амалга оширганидан ҳам билса бўлади. Прюдом Нобель мукофоти учун олган пулини ёш шоирларни рағбатлантиришга сарфлайди. Таассуф ила тан олиш керакки, ўз даврида адабиёт соҳасида ҳам, олимлар доирасида ҳам, жамоатчилик ичида ҳам ҳурматга сазовор бўлган улуғ Сюлли-Прюдомни бугунги кунда ҳатто ватани Францияда ҳам кам эслашлари ачинарли ҳол, албатта.

*Маҳмадиёр АСАДОВ,
Қарши ДУ ўқитувчиси*

ШАРҚ ВА ҒАРБ БИР НУҚТАДА КЕСИШДИ

1910 йилнинг 23 мартида Япония пойтахти Токио шаҳрида Куросава-лар оиласида саккизинчи фарзанд – Акира дунёга келди. Ёшлигиданок унинг нафосатга иштиёқи баланд эди. Мактабнинг бошланғич синфида ўқиш баробарида, рассомлик санъати билан жиддий шуғуллана бошлайди. Акира у пайтларда асосан ғарб рассомчилиги соҳасида ўз маҳоратини ошириб боради. Унинг бу борадаги энг улкан ютуғи “Сейбуцу” асари бўлиб, 1928 йилда “Nika Exhibition” кўргазмасига кўйилган эди. Йигирма ёшга тўлган Акира коллежга ўқишга кира олмайди. Ғарб адабиёти, санъати ҳамда анъаналари борасида чуқур билим эгаллаган Куросава рассомчилик билан рўзгор тебратта олмаслигини англаб етади ва 1936 йилда режиссёр ёрдамчиси лавозимида ишлаш учун киностудияга ариза беради. У Кадзиро Ямамотога шогирд тушиб, ўзининг ижодий фаолиятини бошлайди.

Куросава етти йил давомида режиссёр ёрдамчиси бўлиб ишлайди. Ана шу даврдаги тинимсиз меҳнати маҳсули ўлароқ, унда мустақил равишда фильм суратга олиш имкони пайдо бўлади. “Дзюдо ҳақида афсоналар” (1943) Куросаванинг илк фильми бўлиб, сценарий муаллифи ҳам ўзи эди. Фильм XIX асрнинг охирларида дзюдо спорт турининг ривожига ҳақида ҳикоя қиларди. Куросава ушбу фильм орқали томошабинларга миллий якка

курашлар билан шуғулланиш инсоннинг ҳам ахлоқий, ҳам жисмоний баркамолликка эришишида муҳим аҳамиятга эга эканлигини етказишга ҳаракат қилган.

Япония урушда мағлуб бўлгандан кейинги йиллар режиссёр замонавий мавзуларда фильм суратга ола бошлайди. Ана шундай фильмлардан бири “Ажойиб яқшанба” (1974) бўлиб, унда икки севишган қалбнинг ҳеч қандай маблаққа эга бўлмаган ҳолда яқшанба кунини табиат кўйнида марокли ўтказишга уринишлари ҳақида ҳикоя қилинади. Фильм) да оддий одамлар турмуши ажойиб сюжет орқали ёритиб берилган. Ундан кейинги (“Сархуш фаришта”, “Яширин дуэль”, “Дайди ит”, “Жанжал” фильмларида Куросава жамиятда оддий фуқароларга нисбатан қилинаётган зуғум, ёвузликлар билан боғлиқ иллатларни фош қилади.

1951 йилда Венеция кинофестивалида бош мукофотга сазовор бўлган “Расёмон” фильми А.Куросавага оламшумул муваффақият олиб келади. Ушбу фильмнинг шуҳрати ғарбда япон кинематографиясига қизиқиш уйғонишига сабаб бўлди, у Оскар мукофотига ҳам лойиқ деб топилди. Шундан сўнг халқаро фестиваллар бу юрт санъаткорларисиз ўтмайдиган бўлди ва уларда япон ижодкорлари, албатта, бирон-бир мукофотга сазовор бўлишарди. Шунингдек, Куросаванинг кўплаб фильмлари ҳам турли совринларга сазовор бўларди. Куросава томонидан “Телба” (Достоевский асари асосида), “Тахт ва қон” (Шекспирнинг “Макбет” асари асосида), “Тубанликда” (М.Горький пьесаси асосида) каби бир қатор фильмлар суратга олинди. Куросава мумтоз ёзувчиларнинг ғоя ва услубларидан фойдаланган ҳолда, ҳақиқий японча руҳдаги фильмларни яратди.

Замондош адибларининг асарлари асосида суратга олинган “Осмон билан ер ўртасида”, “Жаннат ва дўзах”, “Умр кечирмоқ” фильмларида Куросава асосий эътиборни инсонпарварлик ғояларига қаратади ва ҳар қандай шароитда ҳам ҳалол, пок, тўғрисиўз бўлиш, доим ҳақиқат учун курашиш, фақат яхшилик қилиш, эзгу ишларни

амалга ошириш лозимлигини бот-бот таъкидлайди. Унинг қаҳрамонлари инсоннинг жамият томонидан камситилиши, хўрланиши ва кул сифатида фойдаланишига қарши курашишга томошабинни даъват этади.

Ана шундай фильмларни яратиш асносида халқаро санъат доираларида Куросаванинг обрўси ҳам ортиб бораверди. Шунинг баробарида, япон тараққийпарвар режиссёрларининг ҳам муваффақиятлари эл орасида шов-шув бўла бошлади. Аммо продюсерлар, негадир ижод жараёнининг нозик томонларигача “бурун сукишни” ўзларининг бурчлари деб ҳисоблашарди. Бу эса, ўз навбатида режиссёрларнинг норозилигига сабаб бўларди. Шу боис Куросава мустақил равишда продюсерлик билан шуғулланишга бел боғлайди ва бор маблағини “Қизил соқол” (1965) фильмини суратга олиш учун сарф этади. Фильм ўша пайтдаги машхур адиб Ямамото Сягуронинг донг таратган романи асосида суратга олинган бўлиб, у Куросаванинг ижодида чўкки бўлган намуналардан бирига айланди десак, муболага бўлмайди. Фильмнинг доврўғ қозонишига шубҳа йўқ эди, аммо иқтисодий томони... Гарчи фильм жаҳон бўйлаб, турли мамлакатларда намойиш этилган бўлса-да, улардан йиғилган маблағ, афсуски, картинанинг сарф-харажатларини қоплай олмайди. Шунда оғир вазиятдан чиқиб кетиш мақсадида Куросава америкалик продюсерларнинг таклифларини қабул қилишга мажбур бўлади.

Куросава Американинг “XX Century Fox” компанияси билан шартнома тузади ва Америка-Япон уруши акс этган “Тора-Тора” фильми сценарийси устида иш бошлайди. У миллионлаб инсонларнинг ёстиғини курутган, яқинларидан жудо қилган урушга қарши исён сифатида ниҳоятда жиддий, оламшумул бир фильм яратмоқчи, фильмда босқинчилик кулфатлари очиб берилиши керак эди, афсуски сценарий матни бевосита америкаликлар назоратида бўлди. Шунингдек, фильмнинг якуний монтаж ишлари билан америкалик мутахассисларгина

шуғулланишлари кўзда тутилганди. Алалоқибат, машхур режиссёр ушбу лойиҳадан воз кечди ва ўз юртига қайтиб кетди. Шубҳасиз, Куросаванинг лойиҳани тарк этиши америкаликларнинг норозилигига сабаб бўлди. АҚШ оммавий ахборот воситалари узоқ вақт мобайнида режиссёрнинг устидан мағзага ағдариш билан андармон бўлишди.

1969 йилда Акира Куросава ҳамкасб-ҳаммаслаклари билан “Тўрт чавандоз” номи остида мустақил кинокомпания очишга муваффақ бўлади. Куросава дўстларидан қарзга олинган маблағ эвазига қисқа муддат ичида, ҳеч қандай декорация ва таникли актёрларсиз, шаҳар ахлатхонасида “Додэскадэн” фильмини суратга олади. Бу режиссёрнинг илк рангли фильми эди. Сценарий матнини яна ўша машхур адиб Ямамото Сягуро тақдим этганди. Фильм ахлатхоналарда яшайдиган ва туну кун унинг атрофида куймалашиб юрадиган, жамият учун аҳамиятсиз саналган кишилар ҳақида хикоя қилади. Тўғри, улар ирkit ва ёввойи, кўпол ва доим сархуш, аммо биринчи навбатда тирик инсон-ку! Уларнинг ҳаёти ва ўзаро муносабатлари ўта жирканч, аммо баъзан мана шу инсонларнинг қалб тубида беркинган эзгулик, одамийлик, шунингдек ғурур ва шижоатни учратиш ҳам эҳтимолдан холи эмас...

Фильм премьераси Москвада ўтказилган VII халқаро кинофестивалда бўлиб ўтди. “Додэскадэн” катта шов-шув билан қарши олинди ва халқаро мукофотга сазовор бўлди. Фильм ҳақида хайрат ва завққа тўла минглаб тақризлар ёзилди. Ватанида эса мазкур фильмга ҳомийлик қилган компания тазйик остига олинди ва молиявий инкирозга юз тутди.

Бу орада матбуотда Куросава ўз жонига қасд қилибди, деган одамни эсанкиратиб қўювчи хабарлар чоп этилади. Режиссёр рухий зўриқиш ва тушкунлик гирдобига ботади. Хайриятки, унинг ҳаётини сақлаб қолишади. Кейинчалик Куросава “Мосфильм” киностудияси билан ҳамкорликда “Дерсу Узала” (Арсеньев асари асосида) фильмини суратга олади. Фильм

Куросаванинг энг кучли ва баланд савияли асарлари қаторидан жой олади. 1976 йилда ушбу фильм “Оскар” мукофотига сазовор бўлди ва картина дунё экранларида намоиш этилди.

1980 йилда буюк режиссёр “XX Century Fox” компанияси билан ҳамкорликда “Жангчи шарпаси” дея номланган монументал тарихий фильмни суратга олади. Фильм рангли тасвирда бўлиб, у асосан самурай жангчиларнинг ҳаётидан сўзлар эди. Картина катта экранларга чиққанидан сўнг яна ўша “эски қўшиқ” хиргойи қилина бошлади: ғарбда фильм мисли кўрилмаган даражада муваффақият қозонади, кўплаб такризларнинг ёзилишига сабаб бўлади-ю, Японияда эса аҳвол ўша-ўша – мукофот у ёқда турсин, бир оғиз ижобий сўз ҳам айтилмайди.

1983 йилда француз продюсерларидан бири Бунюэль таваккал қилиб, Франция молия вазирлигининг ёрдами, шунингдек, йирик япон киноижарачиларини кўндириб, Куросаванинг кейинги фильми учун уч миллион АҚШ доллари миқдорида маблағ тўплайди.

Суратга олиш ишлари Япониянинг тоғли қисмида жойлашган кўхна қасрлар, гўзал табиат кўйида олиб борилади. Бироқ Фудзи ёнбағрида жойлашган, ёнгин туфайли харобага айланган асосий қасрнинг баъзи қисмларини таъмирлаш, баъзиларини эса қайта қуриш лозим эди. Фильмдаги минглаб одамлар ва отлар, жанг сахналари, таниқли актёрларнинг иштироки, бир нечта камераларнинг баъзи сюжетларни бирварақайига суратга олиши – табиийки, буларнинг барчаси катта маблағни талаб этарди... Фақат Куросава бошчилигидаги маъмурий режиссёрлик гуруҳининг истеъдоди ва машаққатли меҳнати сабаб, барча муаммолар ўз ечимини

топди. Ниҳоят, 1985 йилда интиқлик билан қутилган “Ран” кинофильми катта экран юзини кўради.

Ана шундай ажойиб режиссёрлик маҳорати туфайли Акира Куросава режиссёрлик номинацияси бўйича “Оскар” мукофотини қўлга киритади.

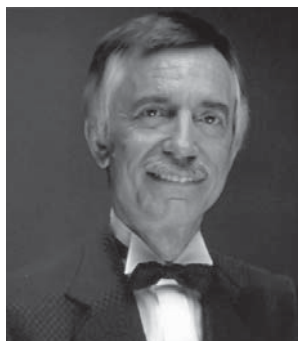
80 ёшида ҳам ғайрат ва шижоат тарк этмаган Куросава “Мададайо” (“Ҳали йўқ”) фильмни суратга олади. Ушбу фильм режиссёрнинг бошқа ҳайратомуз асарлари қатори катта шов-шувларга сабаб бўлади ва 1990 йилнинг март ойида унга нуфузли “Оскар” мукофоти топширилади.

1993 йилда режиссёр ўзининг сўнгги – “Ҳали эрта” деб номланувчи фильмни суратга олади.

Шубҳасиз, Акира Куросава жаҳон кино санъатига улкан ҳисса қўшган буюк режиссёрлардан эди. Тўғри, унинг ижодида ғарбнинг таъсири яққол сезилиб турарди. Аммо фильм қахрамонлари орқали шижоат, ҳақиқатпарастлик, ватанпарварлик, ҳаётга муҳаббат, инсоф, диёнат каби инсоний фазилатларни тарғиб қилгани таҳсинга лойиқ. Зеро, у яратган кўплаб фильмлар бошқа режиссёрлар учун катта мактаб вазифасини ўтагани шубҳасиз. Таниқли продюсер Жорж Лукас йирик эпопея саналмиш “Юлдузлар жанги” асари Куросаванинг “Махфий қалъадаги уч разил” фильмидан илҳомланиб суратга олинганини фахр билан айтиб ўтганди. Голливуд кино юлдузлари иштирокида суратга олинган “Таҳқирлаш” фильмига эса Куросаванинг “Расёмон” фильми асос бўлган экан.

1998 йилнинг 6 сентябрида оламдан ўтган буюк режиссёр Акира Куросаванинг Шарқ ва Ғарб маданиятини бирлаштиришда кўрсатган мислсиз хизмати жаҳон санъатида ўчмас из қолдирган.

Анвар ШЕР тайёрлади

ОРКЕСТР МУСИҚАСИ ҚИРОЛИ

1925 йилнинг 4 март санасида дунё сахналарини ўзининг мафтункор ва дилбар куй-қўшиқлари-ла беазаган буюк бастакор, атоқли дирижёр Поль Мориа дунёга келди. Муסיқачилар оиласида таваллуд топган Полга отаси тўрт яшарлигидаёқ пианино чалишни ўргатди.

Ўн ёшидан Поль Мориа Марсель консерваториясининг фортепиано бўлимида таҳсил олди. У муסיқачи бўлишни орзу қиларди. Консерваторияда ўқиб юрган кезлари бир дўсти уни жаз муסיқаси билан таништиради. Жаз муסיқаси уни шу қадар ўзига ром этадики, кўп ўтмай у шу йўналишда куйлар яратишга киришади. Бир гал жаз муסיқаси клубида бўлиб ўтган талабалар учрашувида қатнашаркан, ёш бастакорда келажакда муסיқий оркестр яратиш нияти туғилади.

Поль Мориада муסיқа яратиш ва танлаш қобилияти бениҳоя кучли эди. У оҳангларни эркин танлар, куйни маромига етказиб басталарди. Нафақат бастакор бўлиш истаги, балки муסיқага меҳри уни доимо ўз устида ишлашга, тинимсиз изланишга ундарди. 1939 йилда Марсель консерваториясини имтиёзли тамомласа-да, мумтоз муסיқа йўналишидаги билимларни тўлиқ эгалламагани, етук жаз муסיқачиси сифатида кўникма ва тажрибаларидан кўнгли тўлмай, таҳсил олишни давом эттирарди.

Мориа ўзининг биринчи оркестри-

ни ташкил этганида 17 ёшда эди! Аввалига бу ихчам гуруҳ Франция бўйлаб концертлар уюштиради. Вақт ўтиши билан Мориа оркестри бутун Европада танила бошлайди. Бастакор оркестр учун ўзи муסיқа ёзар ва аранжировка қиларди. Нафақат жаз, балки поп йўналишида ҳам ижод қилган бастакор танлаган касбидан ҳаммиша завқланган. У ортикча шон-шухрат, бойлигу моддий манфаат важида эмас, балки кўнгили розларини тезроқ ва кўпроқ оҳанглар қатига кўчиришга шошиларди. Шу тариқа Поль Морианинг мухлислари кўпая бошлади. Бунга унинг бетакрор қобилияти, меҳнатқашлиги, ўзига хос ижро услуби сабаб бўлди. Бастакор ўз устида тинимсиз ишларди. Ижодкор, ҳаттоки, иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳам муסיқа басталашдан тўхтамади. 1957 йилда унга росмана омад кулиб боқади. 1962 йилда Дель Рома тахаллуси остида “Гилдираклар” қўшиғига басталаган муסיқаси унга катта муваффақият келтирди. Халқаро “Евровидение” танловида Гран-при совринига ҳам мушарраф бўлди. Мазкур қўшиқни у таникли бастакор Франк Пурсель билан ҳамкорликда яратганди. Шу йили у ўзининг “Поль Мориа куйлари” деб номланган илк альбомини мухлислар эътиборига ҳавола этди.

1959 – 1964 йилларда “Бэль-Эр” студиясида “Поль Мориа ва унинг оркестри” номли иккинчи альбом дунё юзини кўрди. Унинг Ричард Аудрей, Нико Папандопулос, Эдуардо Руо ва Вилли Твист сингари тахаллуслари ҳам бор эди.

1960 йилларга келиб, у бутун Францияга танилиб улгурган санъаткор эди. 1962 йилда у ўзининг «Chariot» номли қўшиғини яратди. Бу асар оламшумул шухрат қозонди. Кейинчалик бу қўшиқ АҚШда ҳам шов-шувга сабаб бўлади ва инглизчада “Мен унинг изидан бораман” номи билан кенг тарқалади. 1990 йилга келиб ушбу қўшиқ “Опа, ҳаракат қилинг” фильмида саундтрек сифатида янграйди, беш ҳафта мобайнида Америка муסיқий хит-парадида биринчи ўринни эгаллаб туради.

Поль Морианинг Шарль Азнавур билан ҳамкорликда 120 дан зиёд қўшиқ яратиши унинг янада машхур бўлишга олиб келди. Кейинчалик бошқа санъат-

корлар билан ҳамкорлик қилишга ҳам йўл очилди. Далида, Морис Шевалье, Лео Ферре, Лени Эскудеро ва бошқа эстрада юлдузлари бастакорнинг эшигида турнақатор бўлиб, янги асар қутишарди. 1966 йилда Поль Мориа Мирей Матъё концертларида мусикий раҳбар бўлиб ишлай бошлайди ва у билан ҳамкорликда 50 дан зиёд қўшиқ яратди. Таниқли шоир Андре Паскаль билан ижодий ҳамкорлик ҳам шу йилларда бошланган эди.

Поль Мориа альбомлари Буюк Британия, АҚШ, Япония, Бразилия бўйлаб айниқса кенг тарқалади, жаҳон бўйлаб қарийб 40 млн. нусхада сотилади. Бинобарин Мориа басталаган куй-қўшиқлари учун кўплаб халқаро мукофотлардан ҳам бенасиб қолмади. 1997 йилда у Франция маданият вазирлиги томонидан таъсис этилган “Маданият ва адабиёт сардори” мукофоти совриндори бўлди. Кейинчалик унинг оркестри АҚШ, Мексика, Лотин Америкаси, Япония, Россия ва собиқ шўролар мамлакатининг бошқа республикаларида ҳам ижодий сафарларда бўлиб, халқаро микёсда обрў қозонади. Бастакорнинг нозиктаъб мухлисларга атаган куйлари кўплаб теледастурларда (хусусан, Россиянинг “Ҳайвонот оламида”, “Кинопанорама” кўрсатувларида, об-ҳаво дастурларида), радиодастурларда, хужжатли ва бадиий фильмларда янграб, қалбга кириб боради.

Бастакор ўзининг оркестри билан ҳамкорликда жами 1200 дан зиёд мусиқа намуналарини ёзган, улар 100 дан ортиқ альбомга жамланган. “Ноктюрн”, “Севги мовий рангдадир”, “Токката”, “Эл-Бимбо”, “Минуэтто”, “Пенелопа” каби куйлар бутун дунёда тан олинган.

Поль Мориа XX асрда жаҳон мусикаси каталогини яратган ягона санъаткор бўлиб қолди. У коинотдан таралувчи товушларни акс эттиришга уринар, мусиқа маданияти ва технологиясига нимаики боғлиқ бўлса, ҳаммасини уйғунлаштиришга интиларди. Натижанда, у ноодатий ҳамда мусикада илгари ҳеч учрамаган товушларни ижрога солиб, барчага бирдай тушунарли, умуминсоний мусиқа оламида боқий мерос қолдирди. Мусикачи Дуэйн Оллмен эътироф этганидек,

“Унинг куйлари барчага бирдек, мамлакатидан қатъи назар, хуш келади, одамларни эзгу ҳиссиётларга ундайди”. Хитой мусикашуносларидан бири Поль Мориа “Мусикий кайфият улашувчи”, дея таърифлаган бўлса, кўпчилик мусикасеварлар уни “Жаҳон мусикаси кироли” деб атайдди.

У сўнгги концертини 1998 йили Япониянинг Осака шаҳрида берди. Ноёб мусикалари билан дунёни ларзага солган бастакорнинг умри 2006 йилнинг 3 ноябрида Франциянинг Перпиньян шаҳарчасидаги уйида якун топди. Аммо санъаткор вафотидан кейин ҳам у бошлаган иш давом этди, бастакор ташкил этган оркестр фаолиятини тўхтатмади.

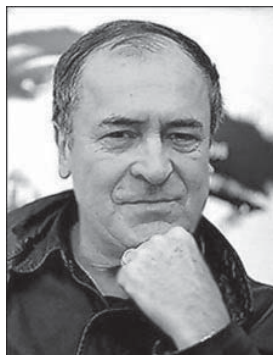
Унинг мусикаси ихлосмандлар туйғулари билан ҳамоҳанг дунё бўйлаб саёҳат қилар, хамиша ташналик билан қабул қилинарди. Бастакор бутун умри давомида ёрқин ва эҳтиросли ҳис-туйғуларини, ҳаяжонини куйларида намоён қилишга интиланган. У инсон қалби кечинмаларини оҳанглар тилига кўчирарди.

Мориа бу оламга эхтиромини ўзининг умуминсоний ва замонавий йўсиндаги мусикалари орқали билдирган. Ҳар сафар унинг куйларини тинглаганимизда у қалбимизга янада ақинроқ бўлади.

Шубҳасиз, бундай ноёб куйлар муаллифининг шахсий ҳаёти барчани кизиктирарди. Аммо бастакор ҳақидаги маълумотларни, сақланган манбаларни топиш ниҳоятда мушкул. Буни мусикачининг шахсий ҳаётини оммага ошқор қилишни исмагани билан изоҳлаш мумкин. Бироқ санъаткорнинг беваси унинг вафотидан сўнг бастакор хотирасига бағишлаб бир нечта мамлакатда концертлар уюштиргани маълум.

2000 йили Поль Мориа оркестрига машҳур пианиночи Жиль Гамбюс, орадан бироз вақт ўтгач, бошқа бир таниқли мусикачи Жан Жак Жустафре раҳбарлик қила бошлайди. Бу вақтга келиб, оркестрнинг ижро услуби, репертуари анча бойиган эди. 2010 йили мазкур оркестр Россия, Украина ва Белоруссия мамлакатларига сафар қилади. Оркестрнинг мусикий дастури “Поль Мориа хотирасига” деб номланганди.

Зилола ФОЗИЛОВА тайёрлади

“МЕН УЧУН КИНО ПОКЛАНИШДИР”

“Рассом юрганда ҳам, уйкуга кетиши олдидан ҳам ўз асари ҳақида бош қотиргани каби, мен кино билан яшагим, овқатланганда ҳам кино санъати ҳақида ўйлагим келади, кино – менинг ҳаётим...” – дейди машҳур режиссёр Бернардо Бертолуччи.

Бир пайтлар қарашлари турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлган, одамзоднинг бирда ошқора, бирда пинҳона майлларини омма олдига дастурхон қилишдан чўчимаган, гоҳи коммунизм, гоҳи фрейдизм ғояларини экранга олиб чиқиб, шов-шувлар ёмғири остида қолиб кетган Бертолуччининг зиддиятли шахс экани – шубҳасиз. Аммо бу италиялик режиссёрнинг профессионал маҳоратига тан бермай илож йўқ. Қолаверса, мутахассислар эътирофи, мухлислар меҳри унинг кўп йиллик ижодига берилган муносиб баҳодир.

1941 йили баҳорнинг илк кунлари – 16 мартда Италиянинг Парма шаҳрида Аттилио Бертолуччилар хонадонида ўғил фарзанд дунёга келади. Чақалокқа Бернардо деган исм қўйишади. Хурсандлигидан боши кўкка етган ота ўша даврнинг қийинқистов кунларига қарамасдан фарзандининг ўқиб-улғайиши, билим олиши йўлида барча шарт-шароитларни яратиб беришга аҳд қилади. Шундай бўлди ҳам. Аттилио ҳам шоир, ҳам санъат тарихи профессори, қолаверса машҳур кинотанқидчилардан эди. У ҳамиша кино санъатининг нозик

қирраларини ўргатиш учун ўғлини ўзи билан бирга олиб юрарди. Шунинг учун бўлса керак, Бернардо Бертолуччи ўзининг биринчи устози отаси бўлганини кўп маротаба тилга олган.

1958–1961 йилларда Бертолуччи Миср университетининг фалсафа факультетида таҳсил олади. 1957–1958 йилларда “Дор йўли” ва “Чўчқачанинг ўлими” номли кичик метражли кинофильмларни яратади. Отасидан тажриба олиб улғайган ўғил талабалик давридаёқ ўзининг илк “Тилсимлар ортидан” номли шеърий тўпламини нашрдан чиқаради ва адабиёт йўналишидаги Миллий мукофотга сазовор бўлади. Замонасининг машҳур режиссёрларидан бири бўлмиш Паоло Пазолини билан ҳам айни талабалик йилларида танишади ва бу танишув ёш санъаткорнинг ҳаётида улкан бурилиш ясайди. Сабаби, Паоло унга кино олиш сирларидан тортиб, сиёсий жараёнларни таҳлил қилиш, танқидий фикр юритишгача ўргатади. Шу тариқа иқтидорли талаба намунали шогирдлар қаторидан жой олади. 27 ёшида илк маротаба профессионал даражадаги “Инкилоб олдидан” фильмини сурагга олади. Ундан сўнг, режиссёрнинг “Конформист”, “Париждаги сўнги танго”, “Йигирманчи аср”, “Сўнги император” ва бошқа фильмлари экранга чиқади.

Режиссёрнинг “Сўнги император” кинокартинаси алоҳида эътиборга моликдир. Сабаби, 1988 йилда ишланган бу асар нафақат Бертолуччига, балки бутун Италия киносанатига мислсиз обрў келтирган. Фильм ижодкорлари ҳам сценарий учун, ҳам режиссёрлик иши учун бир канча юксак мукофотларга, шу жумладан Оскарга сазовор бўлганлар. Машҳур киномунаққидлар Бертолуччининг шу ва бошқа асарларини эътироф эта бошлайдилар. Орадан вақт ўтиб, Бертолуччи Лондон шаҳрига кўчиб ўтади ва ижодини ўша ерда давом эттиради...

Режиссёр ижодининг айникса гуллаган даври 90-йиллардан бошланди. Африка бўйлаб йикқан маълумотлари асосида у “Само ҳимояси” (иккинчи номи – “Саҳродаги чой”) фильмини

суратга олади. 1993 йили “Кичкина Будда” фильми суратга олинади. Қизиғи, фильм намойиши илк бор Парижда бўлиб ўтган ва унда биргина томошабин – тибетлик Далай-Лама иштирок этган. “Хаёлпарастлар” фильмидан сўнг, аниқроғи, 63 ёшида соғлиги ёмонлашгани сабаб режиссёр кинодаги фаолиятини тарк этишга қарор қилади. Шунга қарамай, уни устоз санъаткор, мохир мураббий сифатида турли тадбирларга, байрам маросимларига, фестивалларга таклиф қилишар, садоқатли мухлислари ижодкорни доимо йўқлаб турарди.

Орадан 15 йил ўтиб... кексалик гаштини сураётган Бертоллуччи “Сен ва мен” кинофильмини суратга олаётгани ҳақида матбуотда маълумотлар тарқалди. Бу ҳақиқат эди! 2011 йилда мухлислар ҳукмига ҳавола қилинган ушбу киноасар ҳақида Бертоллуччининг ўзи шундай дейди: “Фаолиятимни тўхтатган бўлишимга қарамай, Николо Амманити бу асарни кўярда-қўймай кўлимга тутқазганида, аввалига ростдан ҳам унамадим. Ахир сценарий 110 бетдан иборат эди-да. Қолаверса, янги форматда фильм суратга олиш вақт талаб этарди. Ёдингизда бўлсин, кино санъати ҳамиша инқилобга маҳкум қилингандир. Гапимнинг исботи учун кинонинг ривожланиш босқичига назар солишнинг ўзи кифоя. Биринчи фильм қандай қилиб суратга олингани ҳақида бир ўйлаб кўринг: кинозал ўриндиклари тўла, экрандаги поезднинг яқинлашаётганини кўрган одамлар кўрққанларидан ҳар томонга тирақайлаб қочишади... Орадан вақт ўтиб, оқ-қора тасвирда қисқа метражли фильмлар суратга олина бошланди, ундан сўнг рангли тасвирлар ихтиро қилинди. Бугун 3 D форматдаги фильмлар... Одамлар ўзларини кино ичида тасаввур этсалар – бунинг нимаси ёмон? Қолаверса, кино бозорида рақобатбардош фильмлар яратиши

учун ҳам бу каби жараёнларни инobatга олиш жуда муҳим.”

Дарҳақиқат, Бернардо Бертоллуччи ҳамиша кинонинг тараққий этиши тарафдоридир. Унинг охириги “Сен ва мен” фильмида ҳам рок-музикаси ва лирика, ҳиссиётларга тўла сахналарни кўриш мумкин. Ижодкор инсонлар ўртасидаги соф туйғулар аслида илоҳий эканлигини исботлашга уринади гўё.

Журналистларнинг “Фильмларда шахсий ҳаётингизда рўй берган воқеаларни акс эттирар экансиз. Бу, сиз учун хотиралардан халос бўлишнинг бир йўли эмиш, шу гап ростми?” деган саволига таникли режиссёр шундай жавоб беради: “Мен учун кино ўзига хос покланишдир. Чиндан ҳам, хотираларни оғир юк қилиб ортмоқлаб юрмасдан, энгил тортишни мақсад қилиб кўяман.”

2012 йил, май. 70 ёшни қоралаган Бернардо Бертоллуччи Канн кинофестивалига ногиронлар аравачасида, таникли актёрлар куршовида ташриф буюрди. Тантанали маросим Бернардо Бертоллуччига “Кино санъатига кўшган улкан ҳиссаси учун” номинацияси бўйича мукофот топшириш билан бошланди. “Ўтган давр мен учун жуда оғир кечди. Ҳаётдан тўйган дамларим ҳам етарли бўлган. Лекин мен курашга, аввало ўз устимдан ғалаба қозонишга интилувчи шахсман. Бу мукофот мени яна кино санъатининг сеҳрли оламига қайтарди, десам муболаға бўлмайди. Умид қиламанки, менга кўрсатилаётган эътибор аввалги ишларим учун эмас, олдинда турган, энди бажаришим керак бўлган вазифалар учундир...”, – деди ўшанда отахон Бернардо. Мохир режиссёр фестивални тезда тарк этди, соғлиги панд бераётгани кўриниб турарди. Лекин, ўшанда ҳам лабида шукроналик ҳиссига тўла табассум зоҳир эди...

Садоқат АСЛАНОВА тайёрлади

“АФИНА МАКТАБИ”

Уйғониш даврининг юксак гуманистик ғоялари буюк рассомларидан бири Рафаэль Санти ижодида ўзининг тугал ва поэтик талқинини топди. Италиян мусаввири ва меъмор Рафаэль санъатдаги ўзигача бўлган ютуқларни ўзлаштирган ҳолда камолотга эришган гўзал инсонлар сиймосини яратди. У ажойиб рассом, композиция устаси сифатида танилди. Санъаткор яратган деворий суратларда асосан тарихий воқеалар, диний ва дунёвий афсоналар акс этган. Бу асарлар мамлакатнинг сиёсий жихатдан бирлашуви, озодлик ва мустақиллик учун курашни тасвирлаб берганлиги билан ўта аҳамиятлидир.

Уйғониш даврининг гуманистик ғоялари, антик маданиятга бўлган зўр эҳтиром “Афина мактаби” деворий суратида ўз ифодасини топган. 1508 – 1511 йилларда Рим папаси Юлий II топшириғига биноан Ватикан саройининг танобийсига ишланган асар шу давр кишиларининг ёрқин келажак ҳақидаги ўй ва тасаввурларини намён қилади. Асар марказида антик фалсафанинг машҳур вакиллари Платон ва Аристотель тасвирланган. Паст томонда – чапдаги зина олдида шогирдлари куршовидаги Пифагор, ўнг томонда – Эвклид ва тепарокда шахсан Рафаэлнинг сурати акс этган. Барча қахрамонлар киёфасида юксак кўтаринкилик ва яратувчилик кайфияти уфуриб турибди.

Ўша даврда Афинада ҳукм сурган маданий-маърифий муҳит нафақат антик олам, балки кейинги асрларда

МУҚОВАМИЗДА...

ҳам муҳим аҳамиятга молик бўлди. Бу ҳақда Президентимиз Ислон Каримов “Юксак маънавият – энгилмас куч” китобида алоҳида тўхталади:

“Маълумки, Платон бутун умрини илму маърифатга бағишлаган улуғ донишманд – Сократнинг муносиб шогирди эди. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Сократнинг ўлимидан кейин юнон фалсафасининг тақдири хавф остида қолади.

Фақатгина Платоннинг фидоийлиги ва бекиёс хизматлари эвазига бу фан янги босқичга кўтарилди. Унинг қанчадан-қанча қийинчилик, сарсон-саргардонликдан сўнг бор мол-мулкни сарфлаб, Афина шаҳри яқинидан махсус ер сотиб олиб, олимлар тўпланиб, баҳс-мунозара олиб борадиган жой – академия ташкил этиши чинакам маънавий жасорат намунаси эди. Платон асос солган бу илмий маскан минг йил давомида нафақат юнон, балки бутун Шарқу Ғарб оламининг ривожига кучли таъсир ўтказди, инсоният тафаккур таракқиётининг истикболини белгилаб беради.”

Рафаэль Санти ижоди рангбарангдир. Рассом деворий суратлар ишлашдан ташқари, маҳобатли декоратив расмлар ва меъморчилик борасида ҳам самарали ижод қилган.

*Ш.ҚОСИМОВА,
санъатшунос*

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАН ЭДИЛАР...

1 МАРТ

1455 йил. **Сандро Боттичели**, Европа Уйғониш даврининг йирик вакили, машҳур италян мусаввири. Мифологик мавзудаги “Баҳор”, “Венеранинг туғилиши”, “Паллада ва Кентавр” каби суратлари машҳур.

1892 йил. **Акутагава Рюноскэ**, янги замон япон адабиётининг энг кўзга кўринган вакилларида бири. “Янги оқим” адабий журналининг асосчиси, “Балиқ растаси”, “А-ба-ба-ба-ба”, “Қадрдон дўстимга хат” каби асарлар муаллифи.

1915 йил. **Зулфия Исроилова**, атоқли жамоат арбоби, Ўзбекистон халқ шоири, Халқаро “Нилуфар”, Жаваҳарлар Неру номидаги Давлат мукофотлари соҳибаси. “Шеърлар”, “Қизлар кўшиғи”, “Ҳижрон кунларида”, “Юрагимга яқин кишилар”, “Уйлар”, “Шалола” каби тўпламлар, “Қуёшли қалам”, “Мушоира”, “Хотирам синиқлари” каби поэмалар муаллифи.

Мустақиллик йилларида шоира номи билан аталган Давлат мукофоти таъсис қилинди.

3 МАРТ

1899 йил. **Юрий Олеша**, рус ёзувчиси ва шоири, драматург. “Уч бақалок”, “Фаришта”, “Олов” сингари асарлари билан танилган.

6 МАРТ

1909 йил. **Станислав Ежи Лец**, машҳур поляк сатирик адиби, теран маъноли афоризмлар муаллифи.

ТАҚВИМ

“Қуддуси Шариф қўлёзмаси”, “Тергов ҳақида эълон” каби асарлар муаллифи.

7 МАРТ

1885 йил. **Робер де Монтеस्कье**, француз адиби, ўз замонасининг энг таниқли санъат ҳомийларидан. Бир қатор шеърӣ тўпламлар, романлар муаллифи.

1889 йил. **Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий**, XX аср бошларида ўзбек шеърӣ-яти, драматургияси, мусика ва театр санъати, маорифи ривожига улкан ҳисса қўшган ижодкор. “Енгил адабиёт”, “Ўқиш китоби”, “Қироат китоби” сингари дарсликлар, “Миллий ашулар учун миллий шеърлар мажмуаси” тўплами муаллифи. “Бой ила хизматчи”, “Уч”, “Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари”, “Илм ҳидояти”, “Мулла Нормухаммад домланинг қуфр хатоси”, “Очлик қурбонлари”, “Тухматчилар жазоси”, “Майсаранинг иши”, “Паранжи сирлари” каби ўнлаб драмаларни яратган.

13 МАРТ

1913 йил. **Сергей Михалков**, наср, назм, драматургия, болалар адабиёти соҳаларида қалам тебратган машҳур рус ижодкори. Россия Федерацияси Мадҳиясининг муаллифи. “Қизил галстук”, “Уч плюс икки”, “Кўпик” фильмларига, “Жазирама Африка”, “Ойи”, “Стёпа амаки” каби мультфильмларга сценарий ёзган. Болалар адабиётидаги ижоди унга оламшумул шухрат келтирган.

1944 йил. **Игорь Кио**, Россия халқ артисти, Цирк санъати соҳасида Халқаро “Оскар” мукофоти лауреати.

14 МАРТ

1804 йил. **Иоганн Штраус**, австриялик композитор, скрипкачи, дирижёр. Жаҳонга машҳур вальслар, маршлар ва бошқа кўплаб мусиқий асарлар бастакори.

16 МАРТ

1884 йил. **Александр Беляев**, ёзувчи, рус адабиётида илмий-фантастика жанри асосчиларидан бири. “Одам-

амфибия”, “Ариель” каби шов-шувли киссалари асосида фильмлар ишланган.

1906 йил. **Тамарахоним**, ўзбек раққосаси, кўшиқчи, балетмейстер. Ўзбекистон халқ артисти (1932). Ўзбек маданияти, мусикаси, театри тарихида чуқур из қолдирган санъаткорлардан бири. Унинг ижросидаги рус, туркман, мўғил, грузин, озарбайжон, турк, арман, араб, ҳинд, афғон, тожик, хитой, татар, украин ва бошқа халқларнинг 500 дан зиёд кўшиқ ва рақслари умумжаҳон халқларининг олтин хазинасига айланиб қолди. Вафотидан сўнг “Буюк хизматлари учун” ордени билан тақдирланган (2001).

17 MART

1856 йил. **Михаил Врубель**, тасвирий санъатнинг деярли барча йўналишида ўз истеъдодини синаб кўрган рус rassоми. “Оқ акация”, “Ҳамлет ва Офелия”, “Оккуш” каби расмлари жаҳонга машхур.

1951 йил. **Курт Рассел**, америкалик машхур киноактёр, продюсер. “Чарли ва Фаришта”, “Посейдон” каби фильмларда бош ролларни ўйнаган.

19 MART

1075 йил. **Маҳмуд Замахшарий**, тилшунос, адиб, муфассир ва муҳаддис. Араб тилида 50 дан ортик асарлар ёзиб қолдирган. “Ал-Муфассал”, “Ал-Кашшоф”, “Муқаддимат ул-адаб”, “Нотиклик асослари”, “Арузда ўлчов” асарлари кимматли манбалардан ҳисобланади. “Араб ва Ажамнинг устози”, “Хоразм фаҳри” “Аллоҳнинг кўшниси” каби шарафли номлар билан улуғланган.

20 MART

1599 йил. **Антонис Ван Дейк**, фламандиялик машхур rassом, улугвор портретларнинг моҳир устаси. “Юпитер ва Антиопа”, “Карл I овда” каби суратларни чизган.

21 MART

1941 йил. **Абдулла Орипов**, Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири. Ўзбекистон Республикаси Давлат Мадҳияси муаллифи. “Ўзбекистон”

касидаси, “Митти юлдуз”, “Она-жон”, “Рухим”, “Юртим шамоли”, “Баҳор”, “Ўйларим”, “Йиллар армони” каби тўпламлари, юзлаб шеърлари халқ орасида машхур. “Жаннатга йўл” драматик достони ва “Соҳибқирон” драмаси саҳна юзини кўрган. Жаҳон адабиётидаги энг машхур асарлардан бири – Дантенинг “Илоҳий комедия” асарини ўзбек тилига таржима қилган.

21 MART

1948 йил. **Алишер Мирзаев**, рангтасвирчи ва графикачи rassом, атоқли ўзбек мусаввири, Ўзбекистон Ғадий Академияси академиги (1997). Ўзбекистон халқ rassоми (1992). Унинг ўзбек халқи урф-одатлари, юртимиз манзаралари, инсон ва табиат уйғунлиги акс этган кўплаб асарлари дунёда машхур. Ўзбек адибларининг асарларига (Абдулла Қодирий романларига) чизган суратлари кенг шуҳрат қозонган. Ўзбекистон Давлат мукофоти (1994), “Эл-юрт хурмати” ордени билан тақдирланган.

26 MART

1875 йил. **Роберт Фрост**, америкалик атоқли шоир. “Бола қисмати”, “Бостон шимоли”, “Нью-Гемпшир” каби тўпламлар муаллифи.

1911 йил. **Уильямс Теннесси**, америкалик носир ва драматург. “Фаришталар жанги”, “Игуана туни”, “Ойнаванд қафас” сингари пьесалар, бир неча романлар муаллифи.

1949 йил. **Патрик Зюскинд**, немис ёзувчи ва сценарийнависи. “Контрабас” драмаси, “Каптар” хикояси, “Севги ва ўлим ҳақида” романи айниқса китобхонлар эътиборига тушган.

28 MART

1868 йил. **Максим Горький**, рус ёзувчиси, драматург. “Фома Гордеев”, “Она” романлари, “Клим Самгиннинг ҳаёти” эпопеяси, “Тубанликда”, “Чорбоғчилар”, “Мешчанлар” пьесалари, “Ёз”, “Болалик”, “Менинг университетларим” киссалари, “Макар Чудра”, “Изергиль кампир” каби хикоялар унинг қаламига мансуб.

*Гулҳаё АБДУҒАФФОРОВА
тайёрлади*

Resume

■ At all times the spring bound with the beginning of life, arousel the senses, beauty, and, of course, a muse. Connection with the start of this charming pores, as well as, on the eve of International Women’s Day, we have prepared for you a sheaf of poems of famous poets of the world. Samples of both ancient and modern literature translated by well-known uzbek poet. Including Zulfiya, Oydin Khodzhiyeva, Oygul Suyundikova and others.

■ Poetic novel by Byron “Don Giovanni” translated from English by famous uzbek poet and scientist A. Sher. The song provided to your attention, describes the journey of the hero through Italy. The novel is notable for easy lyrical style, which shows a great adventure.

■ The heading “World famous novel” is dedicated to the works of great Spanish writer Miguel de Cervantes’ Don Quixote”. Despite the fact that the novel was first published over 400 years ago, a kind of caricature of the heroic epics up till now fascinates the reader unpretentious sincerity.

■ The present issue of the magazine carries special attention to the literature and philosophy of Greece, which has centuries-old roots. In particular, the Greek poetry provided examples of the work of the past as a recognized by poet Yannis Ritsos, Odysseas Elytis, Giorgos Seferis, Nikiforos Vrettakos and others, translated into Uzbek by K. Bahriev and R. Subkhon.

■ “Pardikari Margarita” novella by Dimitris Hadzisa protest not only against the scourge of war, but also the troubles that humanity brings upon himself by his greed and cruelty. Issues raised by the Greek novelist relevant regardless of time and place.

Резюме

■ Во все времена весна ассоциировалась с началом жизни, пробуждением чувств, красотой и конечно, музой. В связи с началом этой прелестной поры, а также, в преддверии международного женского праздника, мы подготовили для вас букет из стихов прославленных поэтов мира. Образцы как древней, так и современной литературы переведены не менее известными узбекскими поэтами. В том числе, Зульфия, Ойдин Ходжиева, Ойгул Суюндикова и другие.

■ Поэтический роман Дж. Байрона «Дон Жуан» переведен с английского языка известным узбекским поэтом и учёным А.Шером. В очередной песне, предоставленной вашему вниманию, описывается путешествие главного героя в Италию. Роман примечателен лёгким лиричным стилем, в котором изображены увлекательные приключения.

■ Рубрика «Знаменитые романы мира» посвящена произведению великого испанского писателя Мигеля де Сервантеса «Дон Кихот». Несмотря на то, что роман впервые был опубликован более 400 лет назад, эта, своего рода карикатура на героические эпосы по сей день захватывает читателя незатейливой искренностью.

■ В данном номере журнала уделено особое внимание литературе и философии Греции, имеющей многовековые корни. В частности, греческая поэзия представлена образцами творчества таких признанных поэтов прошлого как Яннис Рицос, Одиссеас Элитис, Георгос Сеферис, Никифорос Вреттакос и другими, в переводе на узбекский язык К.Бахриевым и Р.Субхоном.

■ Новелла Димитриса Хадзиса «Маргарита Пардикари» – своего рода протест не только против такой напасти, как война, но и бед, которые человечество навлекает на себя своей алчностью и жестокостью. Проблемы, поднятые греческим прозаиком актуальны вне зависимости от времени и места.